

ઉદ્દાસ ને ઉદ્દોધન આપતી વાર્તાઓનું અનોખું સાહિત્ય

૭૩૫૪

આ અંકની સામગ્રી

હેલ્થી પ્રાર્થના : ભયંકર : કથાસરિત્સાગર
ભગવાન તેવા ભાવ : સંશ્રામ : પાપખાનાનો લેણી
ઉદાસ દાર : અમરજી : ભીમના રોણી

સાપેક્ષ

૧-૧૨ ૦

સળંગ ૫૦-૫૧ અંક

૭૬૬

૦-૧૨-૦

ધી ટેક્સટાઇલ ટ્રેડિંગ એજન્સી લીમીટેડ

ભાવનગર

S
E
A
L
O
F

Q
U
A
L
I
T
Y

અમે આહ્વાની પ્રખ્યાત મિલો
ધી મહાસફાઈ મીલ્સ લી. તથા
ધી માર્ટર સીલ્ક મીલ્સ લી.ના
ઉત્પન્ન થતા સુતરાઉ તથા આર્ટીફિશીયલ
સીલ્ક કાપડના સોલ ડિલર્સ છીએ
આ બંને મીલોનું મુંદર, સરેતું અને
ટકાઉ કાપડ સોશાઈટીમાં નહીં પરંતુ
સારાએ હિંદુસ્તાનમાં બજારીતું છે.

ફરી કટ્ટોલ પદ્ધતિ દાખલ થવાથી હાલ તો
અમે સુતરાઉ કાપડ આપી શકીએ
તેમ નથી. પરંતુ આર્ટ સીલ્ક કાપડ
આકર્ષક હોઈએ તથા દરેક બજારનું
દરેકના ખીરસાને પોતાય તેવું વાપરવાની
અમારી ખાસ લક્ષ્ય છે અગત્યનું
માલના વાવતાલ તથા નમુના માટે સખો.

શાંતીલાલ મયાસાઈ

*

દેશ. માર્ચ ૧૯૪૬

*

વર્ષ ૫ : અંક ૨

*

કાન્હેણુ રમ્યા કથા

છેલ્લી પ્રાર્થના

વિજયશુભ મોર્ય

સ વારે જીડીતે હું તંબૂલી બહાર નીકળ્યો ત્યારે દિવસ ચડી ગયો હતો. અને મધ્યપ્રાતનું આ જંગલ તેની રોજની પ્રવૃત્તિમાં પડી ગયું હતું. નીલા આકાશ અંધે દગ્ધ હુમ્મસો ગાઢ પડેલો હતો અને તેની આંધીમાં જંગલ ઘણેટાં ઝડું હતું. સ્પર્શના ડિરજેન્સી તેમાં ગાયકું પાકું અને તેમાંથી સ્વમે રેકરી જોની દારૂમાળા નજરે પડી તે રેકરીઓના સૌથી જોયા શિખર ઉપર એક મંદિરની ક્વલ આકૃતિ તરી આવી. મારા ગોંડેનોકરો તંબૂલી બહાર બેઠો હતો તેઓએ આ મંદિરની આકૃતિ જોઈ અને તેમના મુખ ઉપરથી નર જીનરી ગયું!

હું બહુવો હતો કે આ મંદિર અને તેની નીચે તળેટીમાં આવેલા જંગલ વિષે આ જંગલી ગોંડે લોકોમાં વહેમો અને અમંગળ માન્યતાઓ છે. દુનિયાના પ્રવાહથી દૂર વસેલા, જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનથી વચ્ચિન રહેલા, સુધરેલી દુનિયાના હાથે દલિત અને રોષિન રહેતા આ જંગલપુત્રોને જંગલમાં પણ શાન્તિ નથી. ગામમાં ચાલુકાર એમનું લોહી પીએ છે અને જંગલમાં નરવંદી અનેલા વાલ-દીપડા તેમને ભરખી ગય છે. પંડેશી સરસરે નિઃશ્વજ અને નિર્વિશ બનતી દાયેલી આ આદિવાસી પ્રજા આવી પરાધીનતામાં વહેમની ભોગ થઈ પડે તો તેનો રાખ પણ શે ? દિસપણુજોધી થોતાનું રક્ષણ કરવા, તેની પાસે સાધન પણ

સું હોય ! આવી લાચર, પરાધીન અને જ્ઞાન દલામાં તેઓ એમ માને છે કે જે માણસને વાલ ભરખી નવ છે તેનો પ્રેનાત્મા તે વાલની સાથે સાથે જંગલમાં ભટકે છે અને તે વાલનું રક્ષણ કરે છે; કાઈ શિમરી, પછી તે ગોરો હોય કે કળો, તે વાલને મારી ચકતો નથી; એટલું જ નહિ પણ તે પ્રેનાત્મા જે કાઈ માણસ વાલ વિષે શિમરીને જાનથી આપે તેના ઉપર વેર વાળે છે અને વાલને શિમરીના આવવાની જાતથી જાતથી સારથેત કરી દે છે ! આવા વહેમ હિંદુસ્તાનના પશ્ચાત્ત ગામમાં જંગલવાસીઓમાં વ્યાપક છે.

મેં અહીં જાવણી નાખ્યા પછી મારી જાવણીના ગોંડે લોકોમાં આ મંદિર અને તેની નીચેના જંગલ વિષે જે છત્રો જણુચણુટ ચાલતો હતો તે મારે કાને પણ આવ્યો હતો. હું એટલું સમજ્યો હતો કે તે મંદિરે જંગલમાં કાઈની સ્થાપના નથી અને જંગલમાં એક નરભડી વાલ વસે છે. આ વાલે કાતો, કપારે અને કેની રીતે બોલ લીધો તે હું જાણતો ન હતો, કાજુકે આ લોકો અને કાઈ જાતથી આપના તૈવાર ન હતા, એટલે મુશી કે તેઓ વાલનું નામ પણ લેતા ન હતા. રખેને વાલ સાથે ફરતો પ્રેનાત્મા તેનું વેર લેતો તો ? આ મંદિરની સાથે કાઈ અમંગળ ઘટના સંજ્ઞાથી હતી એમ પણ હું સમજ્યો.

વાધ હોય કે પ્રેત હોય, મેં આ જંગલ-
ને નિર્ભય બનાવવા નિશ્ચય કર્યો હતો. મઈ
કાલે મેં તેમાં ભુલે ભુલે દેખાણે પાટરડાં
બધાંબ્યાં હત્યા કે જેથી વાધ ક્યાં છે તેનો પતો
મળે. આજે હું નિત્યકર્મથી પરવારી તપાસ
કરતા માટે રવાના થવા તૈયાર થયો, પરંતુ
કાઈ ગેદિ મારી સાથે આવવા તૈયાર ન થયો.
જેને જે બહાનું મળ્યું તે આપ્યું, જેને બહાનું
ન મળ્યું તે મૃત્યુ રહ્યો. છેવટે મેં પાસેના
આમમાંથી થોડાક પગી બોલાવી લીધા.

આ સ્થળ મધ્યપ્રાન્તના પહાડી પ્રદેશમાં
આવેલું છે. અમે જ્યારે રવાના થયા ત્યારે
સર્પ તો જો કે ઠીક ઠીક જોયે ચમ્પો હતો,
પરંતુ ધુમ્મસને લીધે તેનાં કિરણો જોઈ શકેતાં ન હતાં અને ઝાડ-ખીડ ઝાકળના પાણી-
થી નીતરતાં હતાં. ખેરખટ્ટા, ચાતક, કેવલ,
શુભશુભ અને પીળાના ટકુકાથી જંગલ ખીંકા-
યથી તરબોળ હતું. રૂપાળો દેવડ વૃક્ષ કે
ઝાડીની ટોચે ચડી ચોતાનો મધુર આલાપ
રહી રહ્યો હતો. ફૂલોના બૂમખે બૂમખે રંગ-
બેરંગી પતંગિયાં અને સફરખેરા મધ ચૂસવા
માટે ઉડાડક કરતાં હતાં. પ્રભાતના સમયે
પ્રકૃતિ તેની સોજો કળાથી શોભી જાડે છે. અમે
આ મનોહર દશ્યો જોતા જોતા દરેક પાટરડું
તપાસીને ચાલતા જતા હતા. હજી સુધી કાઈ
પાટરડું મરેલું ન દેખાયું. સંસારના પ્રલોભન-
થી અરપૂર્ય રહે તો વેરાગી કાઈ પણ પ્રતો-
ભનમાં આસક્ત થયા વિના ચોતાના ચોગ-
કર્મમાં પ્રવૃત્ત રહે તેમ આ પાટરડાં પણ
જંગલની આ આહ્વાદનજનક વાતાવરણમાં જરાય
મન પરોવ્યા વિના કે વાધની બીકને જરાય
ખ્યાલ કર્યા વિના ઘાસ ખાવામાં, વાગેળવામાં
કે આરામ કરવામાં મગ્ન થતાં !

અમે ફરતા ફરતા પેલી નામચીન તળેડી-
ના જંગલની વચોવચ આવી પહોંચ્યા આશ-
ચમાં કાળા ઝોળાએ મારું પ્યાન ખેંચ્યું.
ઉપર જોયું તો જાણની જમાત આક્રમ્યમાં

ચક્ર લગાવતી હતી. ગીધને બેડતાં જોઈને
અમે ચોંટી ગયા અને ખૂબ સાવચેતીથી આગળ
વધ્યા. આગળ જતાં એક જિયા ઝાડ ઉપર
ગીધનું ટોળું બેઠું હતું અને કાગડા તથા
લેકોના કાગારાળ કાને પડ્યો. હું સમજી ગયો
કે વાધ અત્યારે શિકાર ઉપર બેઠો છે. મારો
વિચાર હતો કે અત્યારે તેને ખલેલ ન
પહોંચાડવી. મને નવાઈ લાગી કે ચોહ ફટપટ
પડેલાં શુક્રમાં પેસી જનાર વાધ ધોળે દિવસે
કેમ શિકાર ઉપર બેઠો હશે ! પણ આ જંગલ
ઉપર તેની અબાધિત સત્તા ચાલતી હતી અને
તેમાં ખલેલ પહોંચાડવા કાઈ કાળા માથાનો
માનવી તેમાં પ્રવેશ કરવાની હિંમત નહોતો
કરતો. અમે પાછા ફરતાં રસ્તામાં એક અજબ
વસ્તુ જોઈ. ધરતી પર, વાધનાં તારાં, પગલાં
બીડી આવેલ હતાં અને તે તપાસતાં જણાઈ
કે જ્યારે અમે પાટરડાં જોવા બેઠા હતા ત્યારે
વાધ અમારી પાછળ પાછળ આવતો
હતો ! આ શું ! શિકાર પોતે શિકારીની પાછળ
પડ્યો હતો ! મેં જોઈ લીધું કે એ લોકો
વાધથી જ્યારે બાટલા બધા ડરે છે ત્યારે આ
વાધની હિંમત અને બધાઈ જોતાં એમને
ડર સાવ પાપા વિનાનો ન હતો. મારે વધારે
સાવચેતી રાખવાની જરૂર હતી.

ખેરારે હું મારા શિકારીઓને લઈને શિકાર
માટે જીપડ્યો. જે જગ્યાએ સવારે વાધે પાડ-
રડું ખાધું હતું તેનાથી થોડે દુરે એક ઝાડી
હતી અને સંભવ એ હતો કે વાધ પેટ ભરીને
આદાર કરી એ લીલીછમ ઝાડીમાં જ સૂતો
હશે. મારી સચના પ્રમાણે મારા માથુસોએ
તે ઝાડી અર્ધવંદાકારે ઘેરી લીધી અને તેની
સામેની બાજુ હું સંતાઈને બેઠો. પગી લોકો
એ હોંકારા કર્યા અને આગળ વધ્યા એટલે
ઝાડીમાંથી એક વિશાળકાય વાધ ચમકીને
બહાર નીકળ્યો. તેની ત્રણ બાજુ ઘેરાઈ થતો
હતો એટલે ચોથી બાજુ-મારી બાજુ જ તેને
આવવાનું હતું. પરંતુ તે બાજુ મારી રાઈફલ
તેનું સ્વાગત કરવા તૈયાર હતી એની તેને

ક્યાંથી ખખર હોય! શાહીમાંથી બહાર નીકળીને તેણે ચારે બાજુ જોયું, કાન લીંચ્યા કર્યા અને જોકે પગીઓ તો દૂર હતા અને નજરે દેખાતા ન હતા તોપણ તે સમજી ગયો કે ક્યાં કંઈ દિશામાંથી આગળ વધે છે. તેના મુખ ઉપર ગુસ્સો, મૂંઝવણ અને ખીંટના ભાવ રપટ હતા. ઘરીરમાં તે ભરાવભર અને સુંદર હતો. જંગમના મુક્ત વાતાવરણમાં તેના રાગને આવી રીતે જોવો એ એક વિરલ દ્રશ્ય છે. તે ભગવાની જરાય વધણુ બતાવ્યા પડતા સ્વમાન અને ગૌરવથી ધીમે પગલે અને બને બાજુ જોતો જોતો મારી તરફ આગળ આવવા લાગ્યો. વચ્ચે વચ્ચે તે વસ્તુચિંતિનું આપ કાંઈ જરા ધગચોંક કરી જતો. સાંપની ફેણની જેમ તેની પૂછડી ઢવામાં ઢલાવતો હતો.

અરધે રસ્તે આવીને તે અટકી ગયો અને બાજુની શાહી સામે જોઈ રહ્યો. ખીંટ હજી તેમાંથી મારો પગી નધુ નીકળ્યો અને વાથે માંડ પાડીને તેની ઉપર ફૂંક્યો હતો, પરંતુ નધુ કંઈ તેનાથી કરે તેવો ન હતો. તેણે સામા હોઝારા કર્યા અને તેની સામે લાલો ઉઠાડ્યો. મનુષ્ય પ્રત્યેની નૈસર્ગિક ખીંટ વાંધતી દિગ્ભ્રમ કરી લીધી અને તે પાછો ફરી મારી દિશામાં આગળ વધ્યો. થોડે સુધી આવીને વળી તે જાણે જોરો રહી ગયો અને આજુબાજુ જોવા લાગ્યો, હવે તે મારાથી કંઈ વધારે દૂર ન હતો. મેં તરત જ તેના ખભાનું નિશાન સર્ધને ગોળા છોટી અને તે જોવી આજ્ઞા લાગી કે વાથ ત્યાં જ પટકાઈ પડ્યો.

અંદરનો અત્યંત સંકળી મારા બધા શિકારીઓ અને પગીઓ દોડી આવ્યા અને વાંધને જોઈને તેઓએ અભિપ્રાય આપ્યો કે આ વાથ નરકાક્ષી ન હતો. તારે મારે આદમખોર વાંધને મારવાનું તો બાકી જ રહ્યું.

મેં ખીંટને પ્રવાસ કરવા નક્કી કર્યું. એ જ જગ્યા પાસે એક વેંકળાને ઠંઠિ મેં પાડી બંધાવી. ખીંટ સવારે તપાસ કરી તો જણાવ્યું કે રાતમાં વાથે પાડીને તો મારી નાખી હતી,

પણ નવાઈની વાત એ હતી કે તેણે પાડી આંધી ન હતી. તેના ખુલાસો ગોઠ લેખા પાસે તો તૈયાર જ હતો. તેઓએ કહ્યું કે આ પાડીને નરકાક્ષી વાથે મારી છે, પણ ચેતાત્માએ વાંધને ચેતાવી દીધો છે એટલે તે ભક્ષ્ય ઉપર બેસી નથી. હું આવા વહેમમાં માનતો ન હતો. બનવા જોગ છે કે તેણે પહેલા વાંધના અવશેષ જોયા હોય અને તેથી તેને ભયની અગમચેતી મળી ગઈ હોય. મેં ખીંટ પાડી બંધાવી અને વળતી સવારે તપાસ કરી તો એક વાંધણુ અને બે બચ્ચાં આ પાડીને જોઈ ગયેલ હોવા છતાં પાડીને મારી ન હતી! ભારે વિચિત્ર! શું આ જ નરકાક્ષી વાંધણુ હતી કે જેને માણસના માંસ વિના ખીંટું કંઈ ખપતું ન હતું? જ્યારે ગોઠ લેખાએ આ વાત જાણી ત્યારે તેઓ જોરે ભયભીત થયા. તેઓએ માની લીધું કે આ નરકાક્ષી વાંધને નરમાંસ સિવાય કંઈ ખપતું નથી એટલે ગોઠલેખાને એક પછી એક તેના સિંચર યવું પડશે. નક્કી, આજકાલમાં તેઓ માંથી એકાદનું તો આવી બન્યું સમજવું. વાથ નરકાક્ષિ સિવાય ખીંટને બોળ નહિ લે!

જયેરે હું વેંકળાને ઠંઠિ માર્યો, એક વિશાળ વડ ઉપર મેં મારો માંચડો બંધાવ્યો. માંચડા ખોટે પડતી રહ્યો જહુ સગવડવાળો હતો. આપ વાંસના બંધાવી તેની ઉપર ખાટલો નખાવ્યો અને પાંદડાની ધટવાળી ડાળોને બેગી કરી બાંધી તેના પડોડે બતાવ્યો અને વચ્ચે બારી રાખી, મેં મારા માણસોને વિદાય કર્યા અને માંચડામાં ચડીને એ બારીમાંથી દુનિયા જોવા બેસી. આ માંચડાની સામે ખુલ્લી જગ્યામાં મેં એક પાડી બંધાવી રાખી હતી.

સૂર્ય પશ્ચિમ ક્ષિતિજમાં ઢૂલતો જતો હતો અને રૂઝોના વિશાળ પડછાયા વધુ વિશાળ બનીને જંગલને આવરી લેતા હતા. સામે ઝરામાં વહેતા નિર્મળ પાણીને ખડખડ વહેતો પ્રવાહ મંદ સંગીત સંભળાવતો હતો. અહીં જંગલની એક પગલું ઝરાને ઝોળગતી હતી.

આ સ્થાન જંગલના પ્રાણીઓને પાણી પીવાનું હતું. અહીંથી હાવણી તરફ ગયેલા માણસોની વાતોનો અવાજ જંગલની આંતરિક દશ અહીં સુધી સંભળાતો હતો. પક્ષીઓ રાત્રાસો કરવા ઊડતાં જતાં હતાં. તેમનું સ્થાન પૂરવા માટે વાંઘા, અંધાહાવા, દશરથિયા, ધુવડ, ચીમરી અને રાતમગલા એક પછી એક જૂતાવળની જેમ નીકળવા લાગ્યાં હતાં. સૂર્ય-અસ્તાચક્રમાં ડૂબી ગયો અને માણસના સુખી જીવન ઉપર અચાનક દુઃખ અને શોકની કાળી છાયા આવી પડે તેમ જંગલ અધકારમાં ડૂબી ગયું. પરંતુ તે પહેલાં જંગલનાં અદ્ભુત દરેયોની હારમાળા મારી નજર સામેથી-પસાર થવા લાગી. ઝરા પાસે ઝાડીમાં જરા સંચય થયો. મેં ચમકીને જોયું તો રૂપાળા ચિત્તજનું એક ટોળું પાણી પીવા આવ્યું. ટોળાનો નાયક આગળ આવ્યો અને પોતાના વિચારોને કૃષ્ણાંજલિ શિંગડાના બાર કરતાં પથ્રુ વધારે બારે એવી જવાબદારીના ભારથી ચારે દિશાઓમાં ડોકું ફેરવીને કંઈ બચ નથી એવી ખાતરી કરી લીધી અને પછી આપું ટોળું-નર, માદા અને શાક-પાણી પીને નાચતું, ફૂલતું અને ચતનગનતું ભાગી ગયું. તેમની ખરીઓના અવાજથી અસેલ પામીને વનકૂડાએ પ્રકૃતિમૈયાને ફિરિયાદ કરી અને આસપાસની ઝાડોમાંથી બધા કૂડાએ તેમાં સાદ પુગાવીને જંગલને ગળતી મૂક્યું. સાવ અધારામાં એકબીજાને જોવાની તક ચાલી જાય તે પહેલાં કાગડા, બગલા, કાંકણ, કામર, વૈયાં, પોપટ, મેના અને ચકલીઓએ પોતાના વિચારોની આપલે કરી લીધી, અને પોતપોતાના મતોઓના સમર્થનમાં, વચીલ જેમ પોતાના અસીલને ખુશી કરવા અને તેટલા જોયા અવાજે રાડો નાખીને દલીલ કરે તેમ મોટો ઘોંઘાટ મચાવ્યો. પરંતુ ન્યાયાધીશનો ફેંસલો સાંભળ્યા પછી જેમ તે વચીલ બગડતો બેસી જાય તેમ જંગલના મહાન ન્યાયાધીશે જંગલ ઉપર અધકારનો પડો નાખી દેવાનો ફેંસલો સંભળાવી દીધો ત્યારે બધાં પક્ષી પોતે

જે જગ્યા ઉપર એકા દર્તા તેનાથી સંતોષ પામીને બગડાટ કરતાં ચુપ થઈ ગયાં. હવે જંગલની પ્રવૃત્તિનો બાર નિઃશ્ચય પ્રાણીઓના શિરે આવ્યો હતો. પરંતુ કવચિત્ત આકાશમાં ઊડતા જતા રાતમગલાનો 'વાફ-વાફ' અસજ્જ તો કવચિત્ત કંઈકા અતી વાણીને યાદ કરાવે એવી ચીમરીની વાણી કે અધારામાં કાકણ દસતી દોષ તેવી ધુવડવાણી અને તમ-રાતું એકધારું સંગીત, એ સિવાય ગાત્રીની ગૂંઠ શાન્તિનો બંધ કરે તેવું કોઈ ન હતું. આકાશમાં આર ચકાવીને કંબલાને તૈયાર થયેલ દોષ તેવા વીછીકાનું તારામંડળ નજરે પડ્યું. જમીન ઉપર તેમની દરીકાઈ કરે તેવા આગિયા દીરાને પથ્રુ ઝાંખા પાડે એવા વિદ્યુત તેજથી ચમકતા હતા. હવામાં કંઠી આવી હતી. આ બધાથી નિર્વિકાર રહેલ પાકી, થોગી જેમ ગોમમળ રહે તેમ માત્ર ખડ ખાવામાં જ નિમગ્ન થઈ ગઈ હતી. અધારામાં તેનો ખડ ખાવાનો અવાજ સંભળાતો હતો, ખીલું કંઈ દેખાતું ન હતું. હું મનમાં ધ્રુવરને પ્રાર્થના કરતો હતો કે વાય અત્યારે ન આવે તો ઠીક, કારણ કે અધારામાં તેનું નિશાન કેમ લેવું? વાલની આંખો અધારામાં અંગારા જેવી ચળકે છે એ તો બંધી વાતો છે. જંગલી પ્રાણીઓની આંખો માત્ર પ્રકાશને પ્રતિબિંબિત કરે છે પરંતુ ભાં પ્રકાશ નથી ત્યાં તેનું પ્રતિબિંબ ક્યાંથી? આટલે નયને ચંદ્રોદયની રાહ જોતો હતો.

કોઈ થોગી પથ્રુ જે એકામતા ન કેળવી શકે એવી એકામતા અને આટલેતાથી હું ચંદ્રની રાહ જોતો હતો. આ બધાનક શાન્તિમાં કવચિત્ત પક્ષીઓનો ફૂંકાટ મને ચમકાવી દેતો. ઉંચે મેં પૂર્વમાં અધારાની કાર બંગાલી જોઈ અને થોડી વારમાં ચંદ્રનો લાલ ઝાંખો ગોળો નજરે પડ્યો. તે પછી થોડી વારે એ લાલ રંગ અદ્ભુત થવા લાગ્યો અને તેમાં રૂપેરી પ્રકાશ આવ્યો. ભારે તેનાં કિરણો જંગલની સપાટી ઉપર ફેલાયાં ત્યારે હજી જૂંમ ઉપર તો અધકાર જ હતો. ઊલટું આંખ ઉપર પડતાં કિરણોમાંથી

અધારામાં જોતાં એ અધારું વધારે ગાઢ લાગતું હતું. હેવટે ચંદ્રનાં ચિત્તેણિ ફિરજો પાડી ઉપર પડ્યાં અને પાડીની આકૃતિ સ્પષ્ટ દેખાવા લાગી, છતાં જુલોનાં ઝુંક નીચે તે હજી અધારાર જ હતો. હું મારા સર્વોચ્ચ વાપની માંગ્રી પ્રતીક્ષા કરતો હતો. હજી એ કેમ ન આવ્યો ? પાડીએ પેટ જારીને ખાઈ લીધું અને સંસારની આચારી સપ્ત રીતે અલિપ્ત હોય તેવા ચોગીની નિ-સ્પૃહાથી આ જગત અને જંગલવાસીઓની જવાબ દરકાર કર્યા વિના નીચે બેસીને વાજોળવા લાગી ! તેને ખબર છે કે મોત અને તેની વચ્ચે દોરાવા જ અંતર છે ! જાને ખબર છે પેલા જાડના ઝુંકની નીચે અધારામાં પેલો મખમલ-પગો વાધ તેની બે લોહી-તરસી આંખો આ પાડી ઉપર માંડીને નહિ બેઠો હોય ! મારી કલ્પનામાં મેં તેની ભયંકર મુક્તિ જોઈ અને મારાં ફેવાડાં જાણ્યાં યઈ ગયાં. ખરાબર તે જ વખતે હું બેઠો હતો તે જાડ ઉપર ઉતરવની અમંગળ ચિન્હિયારી સંભળાઈ. હું ચમકી ગયો, પણ આ નિર્જન અને અધારા એકાંતમાં તરત સ્વરથ જતી ગયો. જાડમાં પંખોનો ફફડાટ થયો અને એક દામ-દાએ કાં-કાં કર્યું. પાછું જંગલ ચાંત યઈ ગયું.

આ શું ? હલ્લ ચીરી નાખે એવી એક ચીસ સંજ્ઞાઈ. સત્તર. ઠંડી હવા કંપી બી. માતના અને મહાબધાતો એ ત્રાસઝયોં આર્તનાદ હતો અને તેમાં ભવની કંપારી હતી. સાક્ષાત કાળને કાટકાઈ પડનાર માનવીની એ હવાજનક ચીસ હતી. એક ધગાકો થયો. હું કંપી બી. મારું લોહી થીજી જતું લાગ્યું. આના કરતાં વધારે કમ્પાનકના કલ્પવી મારા માટે મુરદેહ હતી. મારી છાતી ભયંકર વેગથી યકતી હતી. મોતની કૂંડ જેવી ઠંડી હવાની કુખરી હું અનુભવવા લાગ્યો. શું છે તે જોવા મેં આંખો બેંચી બેંચીને નજર માંડી. પણ કંઈ ન દેખાયું. થોડી પગો આમ જ ચાલી ગઈ. થોડી વાર પછી પેલા મખમલપગાનો જલ જમીન ઉપર સૂઝા પાંદડા ઉપર પડ્યો અને

આવી શાન્તિમાં તેનો અવાજ ગાજી ઊઠ્યો. માત્ર એટલો જ અવાજ ન હતો; જમીન ઉપર ડાઈ ધસાડાતું હોય એવો પણ અવાજ આવ્યો. એ અવાજ મારી તરફ આવતો જતો હતો અને છતાં કંઈ દેખાતું ન હતું. બપોરે આંખો જોવામાં નિષ્ફળ ગઈ ત્યારે મેં જાન માંડવા. વાધ નેચી આસ લેતો હોય એવો અવાજ મેં પારખ્યો. વળી એક ખીએ ધગાકો થયો, જલે ડાઈનું મઠું ધન દઈને નીચે પછાડાયું હોય. થોડી વારમાં ઝરા પાસેથી 'લપ, લપ, લપ, લપ,' એવો અવાજ આવ્યો. હું સમજી ગયો કે વાધ તેના કમનસીબ સિંકારને મો-મયી જમીન ઉપર નાખીને પાણી પીએ છે. મેં પાડી તરફ એયું. તે ચમકાને જીભ યઈ ગઈ હતી અને ઝરા તરફ મો રાખીને ભયથી લાગવા માટે મોરીમાં તથાઈને જીભ હતી. તેનાં અજેઅમ આથી વિરુદ્ધ દિશામાં તથાઈતાં હતી.

પાછો ડાઈના ધસાડાનો અવાજ આવ્યો. હવે અવાજ મારા જાડ નીચેથી આવતો હોય તેમ લાગ્યું. દિસક પ્રાણીની પ્રજાળ મધ મારા નાક સુધી પહોંચી. નદીકાંઠાની ઠંકરી-માં ચાલતા વાધ અને ધસાડા સિંકારનો અવાજ મેં સ્પષ્ટ રીતે જાણખી કાઢ્યો. પરતુ વાધ ક્યાં ? સિંકાર ક્યાં ? મેં મારી આંખો તાણી તાણીને જોયું, પરંતુ આજ્ઞાસ સિવાય ડાઈ નકર આકૃતિ નજરે ન પડી.

રાત આવી ભયંકરતામાં વીતી ગઈ. પોહ ફાટ્યો અને ચંદ્રનું તેજ દારેલી સેનાની જેમ ચોસરી ગયું. એકવાર જંગલ ફરીથી પ્રભાત-ના આનંદ અને ઉત્સાહના પ્રકૃષ્ટિત વાતાવરણ-થી ગાજી ઊઠ્યું. દિશાઓ પક્ષીઓના ઉમંગથી ગાજવા લાગી. પ્રભાતના પ્રકાશે અધકારને વિખેરી નાખ્યું અને તેની સાથે મારા મન ઉપરથી ભય, ત્રાસ, વિપાદ અને અનુકંખાની થેલી છાયા જતરી ગઈ. મારી છાતી ઉપરથી અજો મોટો પાવર ખસી ગયો હોય તેમ મેં છુટકાતને દમ બેચ્યો અને જંગલના મન-મધતાં ફૂલોની કામળ અને માદક સુગંધ

સવારની ચીતળ લહેર ઉપર સવાર યધને મારા મગજને તર કરવા લાગી ત્યારે હું પણ જે કંઈ બન્યું હતું તે બૂલીને આ લિલાસમાં સામેલ થયો. મારી સામેના આંખના ઝાડમાં શોખીગીનું એક નેડણ આવેતે ગાથા અને ગેલ કરવા લાગ્યું ત્યારે મેં વિધાદનો બોલો ફેંકી દીધો અને તેમના નિર્દોષ શ્વનમાં ખુલ્લિત અને પ્રેમાળ મનથી પાન પરોવ્યું.

થોડી વારમાં મારા માથાસે આવી પહોંચ્યા. તેઓએ બંદૂકનો અવાજ તો સાંભળ્યો ન હતો અને પાડીને તો શ્વતી-નગતી નેઈ એટલે તેઓ સમજી ગયા કે આજની મારી બેઠક નિષ્ફળ મઈ છે. મેં માંચડા ઉપરથી નીચે જીતરીને રાતના બનાવની વાત કરી અને તેઓ મારી વાત સાંભળીને બચ્ચી અવાક થઈ ગયા. તેમના મોં ઉપરથી નૂર જીતરી ગયું. બોલવા માટે કોઈની શબ્દ જોડતી ન હતી એવા તેઓ હેતુતાઈ ગયા હતા. આખરે એક જણે અને કશું કે ગોંડિયા માને છે તે બોલું નથી કે આ જંગલમાં પ્રેત રહે છે.

અમે વાહના સમગ્ર શોખા. ઝરાને કઠિ કઠિ તે ગયો હતો. થોડે દૂર ગયા પછી સર્વના પ્રકાશમાં એક સફેદ ઘોડા ચમક્યા. પાસે જઈને જોયું તો તે માથાસની ઓપરી હતી. પરંતુ તે તાજ ન હતી. આસપાસ જોતાં એક ઝાડમાં કુદાડી ખૂંચેલી હતી. તેને પણ કાટ ચડી ગયો હતો. કાઈ કમનસીબ કઠિવારની કુરુષ ક્યા આ બે વીનો કહી દેતી હતી. મારા માથાસના મોં ઉપર દુઃખ અને મહારાટની છાયા ફેખાતી હતી. પરંતુ જંગલના મહાન બેઠ ઉપર ગોંડ સિવાય કોઈ પ્રકાશ પાડી શકે! આજની કુરુષ મટનાનાં ચિદ્ર અમને જોવા ન મળ્યાં, અમ બવણીમાં પાછા ફર્યાં.

મેં ગોંડના મુખી અને મારા પગી ઇંદ્રને ગામમાંથી બોલાવ્યો. સાંજ હતી. હું મારા તંબૂલા દરવાજા પાસે આરામ ખુરશી નાખીને બેઠો હતો અને મોં નજર પેલા મંદિર

ઉપર હતી કે જેની આસપાસ અનેક અમંગળ ક્યાઓ જોગી નીકળી હતી. એ મંદિરની સામે જંગલમાં ઝાડ ઉપર માંચડામાં બેસીને અર્ધ રાત્રે અને જિંદગીનો એક બપોર પ્રસંગ જોવા નહિ પણ અનુભવવા અને સંભળવા મળ્યો હતો. સાંજના સૂરના પ્રકાશમાં એ મંદિર ધોળકાનું હતું. ઇંદ્ર આવ્યો. તેના એક હાથમાં લાલો હતો અને બીજા હાથમાં કુદાડી હતી જે તેણે ખભા ઉપર ટેકવી હતી. તે નમન કરીને વિવેકથી મારા પગ પાસે બેસી ગયો. મેં તેને મઈ રાતની બધી વાત કરી. ઇંદ્ર જેમ જેમ વાત સાંભળતો ગયો તેમ તેમ તે બાવળી ફિક્કો પડતો ગયો.!

મેં તેને પૂછ્યું: 'ઇંદ્ર, તું અને કહી શકીશ કે આ કુદાડી કોની છે?'

સવારે ઝાડમાં ખૂંચેલ કુદાડી મેં સાથે લઈ લીધી હતી તે મારી ખુરશી નીચેથી ઉપાડીને મેં ઇંદ્રના હાથમાં મૂકી. કુદાડી નેઈને ઇંદ્ર ઉત્તેજિત થઈ ગયો. તેણે કુદાડી અને પાછી આપીને કહ્યું: 'આ કુદાડી ધંગોટા પાંખાતી છે. પેટ ખાતર લાકડાં કાપવા માટે તે પેલા જંગલમાં ગયો હતો, પરંતુ તે પાછો ન આવ્યો. જંગલમાં રહેતો પ્રેત તેને બરબી ગયો.'

મેં મઈરાતની સ્મૃતિથી ઉત્તેજિત થઈને પેલા ધવલ મંદિર સામે આંગળી ચીંધીને પૂછ્યું, 'ઇંદ્ર, પેલા મંદિરમાં કોઈ રહે છે? તેની તળેટીના જંગલમાં શું છે?'

ઇંદ્રનું મોં પડી ગયું. તેણે જોડી વેદના અને બ્રમતાથી કહ્યું, 'એવું નામ ન લેશો સાહેબ. આ બધું લોહીથી ખરડાયેલું છે. જુઓ પેલું મંદિર અમો ગોંડ લોકોના લોહીથી રાતું લાગે છે.'

મેં મંદિર સામે જોયું. આયમતા સૂરના પ્રકાશમાં મંદિર અને ટેકરીઓ ઉપર લાલ રંગ છવાઈ ગયો હતો.

મેં ઇંદ્રને તાગી નીવા પૂછ્યું, 'ઇંદ્ર, આપણે એ જંગલમાં જઈને તમારા લોકોનો મોતલોનાર પશુનો ટિપાર કરી આવીએ તો કેમ?

ઉદરે ઉત્તેજિત થઈને જવાબ આપ્યો,
'તમે શું ન કરી શકો ? તમારી બંદૂક આગ-
ળથી ઢાલુ છટકી શકે ! પરંતુ અમારા લોકો
તમારી સાથે આવવાની હિમ્મત નહિ કરે.'

મારા એક સવાલનો જવાબ ઉદરે ખાઈ
ગયો હતો એટલે મેં તેને ફરીથી પૂછ્યું : 'ત્યાં
ઢાલુ છે, ઉદરે ?'

'વાધના જોગ બનેલા કમનસીબ માણ-
સોના પ્રેતાત્મા એ જંગલમાં વસે છે. તેઓ
વાધની સાથે સાથે ફરે છે અને વાધનું રક્ષણ
કરે છે. જ્યારે શિકારી તે વાધનો શિકાર કરવા
જાય છે ત્યારે એ પ્રેતાત્માઓ વાધને એતવી દે
છે, એટલે એ વાધ કદી મરતો નથી અને
તેનો શિકાર કરવા જનાર શિકારી પોતે વાધનો
શિકાર બની જાય છે. એ રીતે એક વધુ
પ્રેતાત્મા વાધના રક્ષણમાં સામેલ થાય છે.'

મને ઘાગ્યું કે આ ગૌડ અત્યારે વાતે
મથ્થો છે, એટલે વધુ માહિતી મેળવવા
માટે મેં પૂછ્યું : 'આ વાધ માણસોને કેટલા
વખતથી રંજડે છે ?'

'ગયા ચોમાસામાં તે જીન જંગલમાંથી
આ જંગલમાં આવ્યા વચ્ચે. પહેલાં તો તે
વજુનરા લોકોનાં ઘોર ઉપાડી જતો. પછી
એક દિવસે તેણે માણસનું લોહી ચાખ્યું અને
ત્યારથી તે જંગલમાંથી ચોડની વજુનર લઈને
જતા વજુનરા અને લાકડા ટાપવા જતા ગૌડ
હથિયારોને ઉપાડી જવા લાગ્યો. જંગલની ફગ
અને વાંસનાં બીંદો તે તો અમારા ખોરાક,
પરંતુ જ્યારથી આ વાધે ફર વરતાવ્યો છે
ત્યારથી અમે ફગ અને બીંદો સ્વાદ પણ ખૂટી
શ્યા બીએ. જ્યારે જંગલ નિર્જન થઈ ગયું
અને એ રીતે વાધને નરમાંસ મળતું બંધ
થયું એટલે દીરાટાણે આમને ગૌડને આસીને
ગાયના ધણીમાંથી, બેંસોના આડામાંથી અને
પેટા-જાડાના વાધમાંથી એ આદમખોર માણ-
સોને ઉપાડી જવા લાગ્યો, અને...' ઉદરે
અચાનક અહો મગમગો કરી ગયો અને કંપતા

અવાજે તેણે ઉમેર્યું : 'એક દિવસ તે મારા
હોશને ઉપાડી ગયો !'

'એમ ?' મેં અતુકમ્પાથી કહ્યું.

'હા,' ઉદરે ગળું ખંખારીને કહ્યું.
'હું, મારી ધરવાળી અને ત્રણ છોકરાં મહુડાના
ફલ પીણીમાં હતાં. મારા મોટા દીકરા જ્યાર
વરસનો હતો. અત્યારે જીવતો હોય તો
જીવાનએક હોય, અમ ધરમાંની લાકડી
હોય.' તેની આંખમાં ઝળઝળિયાં ભરાઈ
આવી. 'ફલ પીણીમાં પીણીમાં તે જરા નજર
બહાર નીકળી ગયો. કંઈ છેટે નહોતો ગયો.
આવા જંગલમાં તો માણસ પચીસ પગલાં
ચાલે તોપણ નજર બહાર નીકળી જાય.
અમે શું બાણીએ કે આવું થશે ! અમે તેની
મૂંઝાણેલી ચીસ સાંભળી, અમે સફાળા દોડ્યા
અને જોયું તો વાધ ઝાડી તરફ જતો હતો
અને તેના મોંમાં અમારા લાકડા દીકરા તર-
ફનો હતો. અમે શું કરી શકીએ ? અમારી
પાસે દધિવાર પણ શું હોય ? અમારે જંગ-
લમાં જીવતું અને અમારો ખ્યાલ કરવા માટે
અમારી પાસે કંઈ સાધન નહિ, એ કંઈ
ઓછું દુઃખ છે ! નહિતર માવતરની નજર
સામે તેમના પેટના જવળને વાધ આમ ઉપાડી
જાય અને-માવતર લાચાર બનીને જોવા કરે ?
વગર દધિવારે દોડવાથી થોડો જ કંઈ વાધ-
દાયમાં આવે ? તેના મોંમાં આવ્યા ફૂમળા
ફણનું પ્રાણુપંજરું શીડી જતાં વાર કેટલી !
અમે દોડતા ગામમાં મળ્યા અને માણસોને લેવા
કર્મી. અમે બધા દોલ, યાળા, પતરાં, વગેરે
લઈને મોટા પોષાટ કરતા વાધની પાછળ ગયા.
લોહીના નિધાને નિધાને ચોલી વાધનો પતો
મેળવ્યો, એ તો સેનાન છે સેનાન ! તે મારા
વાલુકાનાં લાકડાં બટકાવતો હતો. એટલા
જવા માણસને જોઈને અને અમારા હૃદયાર
અને અવાજ સાંભળીને તે ઝડીમાં લપકી ગયો.
અમે જાતીશટ રાખ્યા. અમારામાંથી મહુડાના
સગવડાલાને આ વાધ ભરખી ગયો હતો

એટલે ખીજે પણ ખૂબ રહ્યા. અમારાથી રહીને બેસી રહ્યા વિના ખીજું શું બને ?

આ કડુણ કથાએ મને વધારે મહત્ત્વ બનાવ્યો. મેં નિશ્ચય કર્યો કે આ વાધને માથાં વિના હું નહિ રહું. મેં આ વૃદ્ધ ગોદને દિગ્મત અને દિલાસો આપવા કહ્યું : 'ઈંદ્ર, કાલે હું આ વાધને મારીશ. તમે લોકો મારી સાથે આવશો ?'

અંધશ્રદ્ધાળુ પ્રારબ્ધવાદીને જાણે તેમ ઈંદ્રએ જવાબ આપ્યો, 'માલિક સમર્થ છે, પરંતુ જંગલના દેવ કોપ્યા છે. વનદેવતાને બલિદાન આપીને રાજી કરવા પડશે.'

મેં હસીને પૂછ્યું : 'જંગલના દેવ ક્યાં છે ?'

ઈંદ્રએ શ્રદ્ધાથી જવાબ આપ્યો, 'જંગલમાં, પેલી જાંઘી રેકરીની તળેટીમાં, વડના ઝાડ નીચે સિંદૂર ચોપડેલ દેવ તિરાળે છે. તેમને ખરેશ અદાવતો પડશે.'

જો આ લોકો મને માર્ગ બતાવવા આવે તો હું તેઓના વહેમ પોષવા તૈયાર હતો. મેં કહ્યું : 'બસ, કાલે સવારે તમે બધા તૈયાર થઈને આવજો.'

ખીજે દિવસે વહેલી સવારે હું નિત્યકર્મથી પરવાર્યો તે પહેલાં ગામલોકો મારા તંજૂની પાસે એકઠા થઈ ગયા હતા. ઈંદ્ર તેમનો મુખી હતો. અમારું સરખસરવાના થયું. એક બકરાને કપાળે સિંદૂર લગાવી તેને કૂલનો દાર પહેરાવવામાં આવ્યો હતો. કોઈ પાસે કુદાડી, કોઈ પાસે બાલા, કોઈ પાસે ધારિયાં તો કોઈ પાસે ઝાંગ હતી. પરંતુ તેમનો સામુદાયિક ઉપયોગ જ વાધને મારી શકે, અને 'વાધ કંઈ એવો મૂર્ખ નથી કે તેમને આ પુગણા દહિયાસોનો સામુદાયિક ઉપયોગ કરવા દે. શું આ દેશની કુર્મશા ! નરબલ્લી વાધ રોજ રોજ તેમને ભરખી જાય છતાં આત્મરક્ષણ માટે તેઓ દહિયાર રાખી ન શકે ! પરિણામે તેઓ પ્રારબ્ધ અને દૈવવાદી ખતી લાચારીથી અત્યંતનામાં

સજા કરે તેમાં નવાઈ શું ! ગુલામી પ્રજાનું કાળજી આમ ફેરી જાય છે અને જેમ પેદી ઉપર પેદી વીતતી જાય છે તેમ પ્રજા ગુલામીમાં વધારે ને વધારે રીઢી બની શીર્ષ અને વીર્ષ-હીન બની નિર્માત્ર્ય થતી જાય છે.

આજે આ ગોંદ લોકોમાં નવો ઉત્સાહ હતો. તેમના હિમંગતો પાર ન હતો. આજે તેઓ દરખાતા હતા કે 'આદમખોર વાધ આજે મરશે અને તેમના જીવનરૂપ જંગલના દાર આજે ખૂલી જશે. કેટલાક ગોંદ લોકોના ગળામાં દોલ હતા અને અમારું સરખસ સર થયું તે પહેલાં મારા તંજૂ પાસે તેઓએ ગોંદ લોકોનું પ્રખ્યાત મામ્યનૃત્ય કરી બતાવ્યું. એમના સમૂહનૃત્યે લોકોના ઉત્સાહના પૂરને વધારી મૂક્યું.

અમે રવાના થયા ત્યારે સૂર્યોદય થયો હતો. વાધના રંજાથી નિર્જન બની ગયેલી કેડી ઉપર ઠેકેઠાએ ઝાડીઅખરાં ભીંગી આવ્યાં હતાં. ઠેકેઠાએ કરોળિયાનાં જળાં સૂર્યના પ્રકાશમાં રંગભેરંગી લાગતાં હતાં. અમારા ધોલાટથી અમટીને એક વિશાળ વડ-માંથી હરવાનું ટોળું બીજું. એક લીમડા ઉપર બેઠેલા પોપટનું ટોળું કંઈ મહત્વની મંત્રણા કરતું અને પાટી લીંબોડીનો નારતો કરતું હતું. તેઓએ અમારા આગમન સામે ના-પસંદગી બતાવવા ચીસો પાડી અને પછી વિરોધ તરીકે સજાત્યાગ કર્યો. બાવળની ઝાળે બેઠેલા હોલાબગત પ્રભાતનું બજન કરતા હતા. બપોવાનાં બરજ્યાં ઉઠેરી દેવાની મૂર્ખાઈ કરનાર લેલા પોતાના બોળપણનો બાર ખીજા ઉપર નાખી દેવા ઝાડીમાં બેઠે સામસામા તે-તે-તે-તે-તે કરતા હતા. ટીકડીટી અમને જોઈ પોતાના રૂપેરી ધંટડી નવા અવાજે સૂર્યની આરતી કરતાં અટકીને શરમાઈ જઈ ઝાડીમાં સંતાઈ ગઈ. છુલ્લુલોના મીઠા રજુકાથી અને ઠસારાના ટોક-ટોક અવાજથી જંગલ ગાજતું હતું. જોયાં ઝાડોમાં બેઠેલા વાંદરા અમને જોઈને ઠેકઠેક કરવા લાગ્યા અને અમારું

સરખસને જોઈને તેઓ જાણે અમારાથી વધારે
મલ્લા હોય તેમ અમારી સામે કુતૂહલથી જોવા
લાગ્યા. એક ત્રાળિયાનું જોડું અમારી આડે
જાન્યું અને ઝાડીમાં બારાઈને રહી રહીને પાછું
અમારા તરફ ઠોકાવા લાગ્યું. એમની જિજ્ઞાસા
છીપતી ન હતી. મદિનાઓથી તક દેવાયેલા
આ નિર્જન જંગલમાં આને આટલા બધા
માણસોને ઉત્સાહના પૂરમાં તણાતા જતા
જોઈને જંગલની પશુપંખી ચમકી ગયાં
હતાં. એક ઝાડીમાં જરા મોટા ખજાજાટ
થયો અને અમે બધા ચમક્યા. પરંતુ એ તો
એક સાખરી હતી અને તેની પાછળ એક નાનું
રૂપાળું શેડું હતું અને જીવ કેડી ઓળંગીને
સામેની ઝાડીમાં જોતરી ગયાં. પગાંડી મદિના-
ઓ યથા વપરાઈ ન હતી એટલે ધાસમાં દગાઈ
ગઈ હતી, તેમ અમે ધણા માણસો હતા
એટલે જેને જેમ ફાલે અને ત્યાં ચાલતું ફાલે
એમ ચાલતા હતા. અચાનક મારી સામે
ધાસમાંથી કાઠંએ મેં જોયું ક્યું. એ રાજ-
નાગ હતો. સાપને કાન નથી હોતા, પણ
જમીન ઉપર ધમકારા થાય તેનાં અક્ષિલન
ધરતી દ્વારા તેના યાનતંત્રોએને પહોંચે છે.
ધાસ ગોઠીયુથી પણ જોયું હતું અને આ કાના
અવાજ છે તે જાણતાની જિજ્ઞાસાથી તેણે ફેણ
ચડાવીને જોતી કરી અમારી સામે જોયું. પૂરા
પંદર ફૂટની લંબાઈએ પહોંચતા રાજનાગ
અચાનક શેવનાગ બને ફેણ ચડાવીને જોયા થાય
તો તમારી છાતી સુધી આવી જાય. જંગલ
ના આ ભયંકર સાપને જોઈને ભલભલે
માણસ ખી મરે. અમને જોઈને તરત તેણે
ફેણ ચડેલી લીધી અને આંખના પલકારામાં
અદૃશ્ય થઈ ગયો.

ઉતરે અમે ઇંદ્રએ કહ્યું હતું તે તળેટીમાં
પહોંચ્યા. એક વિશાળ વડ નીચે સિદ્ધરથી
રંગેલા પાણી હતા; અને નવાઈની વાત એ
હતી કે સિદ્ધર તાણુ હતું! જે જંગલે આજ
મદિનાઓ યથા માણસના હૃદયને ધમકારો
સાબળ્યો નથી ત્યાં આ વનદેવતાને સિદ્ધર

કોણે ચડાવ્યું? અને કારે નવાઈ લાગી અને
ગોઠ લોહિતી શ્રદ્ધામાં મોટું પૂર આવ્યું. જંદર,
વનદેવતા ચમત્કાર કરી બતાવે છે. તેઓએ
વનદેવતા પાસે બકરો વધેયો અને સૌએ પોતા-
પોતાની સક્રિત પ્રમાણે દેવતાને ભેટ ધરી.
સુશાન, અમીલ, ચોખ્ખા, સોપારી, અને નાજિ-
યેરના નેવેલથી વનદેવતા ઢંકાઈ ગયા. બધાએ
વનદેવતાનું પૂજન કરીને સાદાગ દંડવત
પ્રણામ કર્યા. ધૂપની સુગંધથી વાતાવરણ માદક
જન્યું. ઘીનો દોલો કરવામાં આગ્યો અને
અગરજાતીનો બૂડો સુગંધમાં વધારો કરવા
લાગ્યો. બકરાના લોહીનું તિલક પ્રત્યેક ગોઠના
કમાળમાં શોભવા લાગ્યું. મેં નિશ્ચય કર્યો કે
હવે આ લોકોને અહીં જ રાખવા, કારણ કે
અહીંથી હવે કંઈ થેણું મહિર દૂર ન હતું.
મારી ઈચ્છા એ મહિર સુધી જઈ આવવાની
હતી. પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ કરીને મારે વાલના
શિશરનો વ્યૂહ રચવો હતો. મેં આ લોકોને
અહીં ઉત્સવ જીવવાના રાખ્યા અને ઈંદ્રને
તેમની રખેવાળી સોંપી દે મારા શિશરોએને
સાંપને કુંગર ચડવા લાગ્યો.

તળેટીથી કુંગર કંઈ છેટે ન હતો. તે
પત્થરમય હતો. તળેટીમાં જે લીલીછમ છાયા
હતી તે કુંગર ઉપર ન હતી. કંઈયો હતી,
પણ જોઈયાં ઝાઝ ન હતાં અને એ કંઈયો
એવો ગંભીર હતો કે તેમાંથી ચલાય તેમ ન
હતું. કુંગરનું અગાધ પણ બહુ કપરું હતું,
એટલે અમે એક ઝરનો રસ્તો લીધો. અહીં
હવા ઠંડી હતી. કાંઠા જોયા હતા અને કાંઠે
વનસ્પતિ પણ હતી. અમને જરા કંડક મળ્યો.
પણ આ ઝરમાં જ પેલા માનવશક્તિ વાધેનો
વસવાટ હોવો જોઈએ. અમે બધા ખૂબ સાવ-
ધાનીથી અને ખૂબ સુપડીથી આગળ વધ્યા.
મેં મારી રાષ્ટ્રલ તોયાર જ રાખી હતી. કંગડે ને
પમલે જોખમ હતું. ઝરની ભેખડો ઉપર ઝાડોનાં
જળાં બાઝ્યાં હતાં. ઝરમાં પાણી ન હતું. દે
આગળ હતો અને સોથી પાછળ મારા એક
ઉત્સાહ શિશરોને મારી વધારાની રાષ્ટ્રલ

આપીને રાખ્યો હતો. બીજા ચિકારી વચ્ચે દતા. આદમખોર વાધતી છાની અને હુચ્ચી રીતભાત હું જાણતો હતો. અહીં જરા પણ મફત થાય તો અમારામાંથી એકાદ માણસ તેનો જોળ યઈ જતાં વાર ન લાગે. પાસેની ઝડીમાંથી એક જોર ભુર-ર-ર કરતું બીચું અને બધાને ચમકાવી દીધા. અમારી બધી ઇન્દ્રિયો સતેજ હતી. ઉપરવાસમાં બોલેલા એક મુકા ઝાડની કાળી ઉપર લક્ષ્મીબોદ કંક-કંક કરવા લાગ્યું. અમારા આગમનથી ખસેલ પામીને દેવચંદીએ ચીં-ઈ-ઈ-ઈ કરીને બીચી પૂછી કરી બીડી જતી હતી. એક મોર કા-કા-કા કરતો બીચો અને તેણે અમને સૌથી વધારે ચમકાવી દીધા. પરંતુ...આ વખતે મેં જોયું કે મોર અમારાથી નહોતો બાકડ્યો. ત્યારે એને લક્ષ્યવાન કોણ? બીચું કે જે હોતુ જોઈએ, અને એ 'કંક'ની કપનાએ બધાની છાતીના ધબકારા વધારી દીધા. મારે માથે એક મોટી જવાબદારી હતી અને તે મારા માણસોનું રક્ષણ કરવાની. આ વાધ કંઈ સાધારણ વાધ ન હતો. જરા પણ મફત યઈ કે તેનું સીધું પરિણામ એકાદ માણસનું મૃત્યુ હતું. હું રાશ્મિ અનુભવતો હતો. મારું મન, મારી આંખો, મારા કાન, બધાં એવાં સતેજ અને જાગૃત હતાં કે જરા જોડેલો અવાજ, પછી તે એ તેટલો અસ્પષ્ટ હોય, જરા જોડેલી દિલચાલ પછી તે ગમે તેટલી અસ્પષ્ટ હોય, પરંતુ મારા ધ્યાનમાંથી કંઈ બહાર રહે તેમ ન હતું.

ઝાડીમાં મને કોઈ અસ્પષ્ટ આકૃતિ જોવામાં આવી, એટલી અસ્પષ્ટ કે તે કોની આકૃતિ છે તે કહેવું અશક્ય હતું. માત્ર આભાસ થયો. ઝરના એ કાંઠા વચ્ચે જોયાનીચા તળિયા ઉપર એમ ખૂબ સંકાળથી આગળ વધ્યા. રરતો બહુ ખરાબ હતો. ધણી વાર ઝંખરને ખસેડીને રરતો કરવો પડતો અને ધણી વાર અચાનક એવું બીચાણ આવતું કે ચાવા માટે હાથની મદદ લેવી પડતી. છેવટે ઝરતું તળિયું છીજુરું થવા લાગ્યું અને જોકે હજી અમ્યારી

આડે ઝાડી-ઝંખરા ખૂબ દર્તાં તોપણ તેમની પાછળ અંદરની અસ્પષ્ટ આકૃતિ નજરે પડી. તકમાં તે ધોળકાંતું હતું, પણ અમારી નજરે કોઈ જુદો જ રંગ ઝગમગીને ઠરી ગયો હતો.

પણ...આ થું! મંદિર પાસે કાગડા અને કખર કાગારોળ કરે છે અને કાગડા બીડીબીડીને અમારી દિશામાં આવે છે. કાગડા કંઈ અમને જોઈને કાગારોળ નહોતા કરતા. જેણે જંગલમાં વરસો માળીને પક્ષીઓની એકેએક ખાસિયતનો અભ્યાસ કર્યો હોય એવો મારા જેવો માણસ કેમ બૂલ ખાય? ચોક્કસ, કાગડાની ફરિયાદ અમારી ડાઘરી સામે ન હતી, ત્યારે કોના સામે છે? વળી તેઓ તો બીડતા બીડતા અમારી દિશામાં આવે છે તેનો અર્થ એ કે જેની સામે કાગડા ફરિયાદ કરે છે તે અમારી દિશામાં છે! એ કોણ છે? બીચું કોણ હોય? મંદિર પાસે પીપળાનું એક ઝાડ જોયું અને તેની ઉપર ડેટલાંચ ગીધ બેઠાં હતાં. આ બધાં ચિહ્ન સારાં ન હતાં. કોઈ અમંગળ અને ભયંકર બનાવના ભયથી મારી છાતી ધડકવા લાગી.

એમ હવે બિહીપમે આગળ જતા હતા, ચુપચાપ, મૂંગા અને હળવે પગે. અચાનક ઝાડીની પાછળથી ચિત્તગના ભાંકરવાનો અવાજ આવ્યો અને બીજી મિનિટે વિશાળ સિમકાવાળો એક ચિત્તગ નાસતો દેખાયો. તેની ખરીતો અવાજ શમ્યો ન હતો ત્યાં ફરીથી ઝાડીમાં કંઈક ખડખડાટ થયો. અસાજ બહુ ધીમે હતો. સંભવ છે કે કોઈ કાચડો કે સાપની માસી સૂકા પાન ઉપર આડ્યાં હશે. પણ નહિ; ઝાડી વચ્ચે કોઈ રૂપાળો રંગ ચમકી ગયો અને કોઈ અસ્પષ્ટ આકૃતિ ઝગમગીને ઝાંખી પડી ગઈ. હું સમજી ગયો કે તે વાધ છે. પણ તેનાં લક્ષણ કંઈ ચિત્તગની પાછળ પડવાનાં ન હતાં ત્યારે થું એ અમારી પાસે ને પાસે છુપાતો ફરતો હતો! મને લાગ્યું કે તે અમારામાંથી કોઈના ઉપર તરાપ મારવા માટે પેંતરા રચે છે. કાગડા

અને કામગીરી કરતે વધુ થઈ ગયો, એટલે કે વાલ ક્યાંય જાડીમાં અદૃશ્ય થઈ ગયો હોવો જોઈએ. પરંતુ મને આતરી હતી કે તેની રીત-આત જોતાં તે હારે દિશ્મતવાન, ખપો અને સાવચેત હોવો જોઈએ. અમારે અમારી સાવ-ચેતી જરાય હીલી કરતી ન પાલવે. હું વિચાર કરતો હતો કે શું પેંતરો રચવો. અમારી સ્થિતિ વ્યૂહરચનાની દૃષ્ટિએ ક્ષમ્ભવના જોય ન હતી, કારણ કે અમે હજી ઝરમાં હતા અને અમારી બંને બાલુ કાંકાની જીંવાઈ હતી. મેં વિચાર કર્યો કે હવે અહીંથી બહાર નીકળી જવું જોઈએ. એકવાર બહાર નીકળી કાઢી પડતી ઉપર નીકળી જવાય તો વાલની સર-ખામણીમાં અમારી સ્થિતિ ઝાઝી જોખમી અને, કારણકે અત્યારે તો કાંકાની જાડીમાંથી અચાનક વાલ ઉપરથી નીચે અમારા માથે તરાપ મારે તો અમારામાંથી એકાદને તો જરૂર ધાવણ કરી નાખે. પછી બલેબીજી ફરો અમે તેનું ગરમાગરમ સ્વાગત કરીએ.

હું ચાલા માટે કાઠો જોતો હતો ત્યાં અચા-નક જમણી બાલુના કાંકા ઉપર સૂકા પાદમાં ખડખડાયાં અને એક સડા ડાળો લાંબી. મેં મારી રાઈફલ ડોચી કરી અને અવાજની દિશામાં તાકીને કીમો. બીજી જ ફરો વાલની તોતીંગ મુખાકૃતિ જમણી ધાર ઉપર નજરે પડી. તે કૂદવાની તૈયારીનાં હતો. વખત ગુમા-વવો પાલવે તેમ નહતું. મેં જરૂરનારે તેના ગળાનું નિશાન લીધું. વાલની અને મારી આંખો સામ-સામી મળી અને તે ખંચકાચો કે તરાપ મારવા ગયો તે હું નથી કહી શકતો. પણ આંખના પલકારામાં તો મેં બહાર કરી દીધી. ભલકર ધુધુરાડી કરતો વાંધ નીચે આવી પાંચો અને પડતવેંત જ મેં પગે કીમો થવા ગયો, પરંતુ તે જ વખતે મેં તેના અગ્ર ઉપર બીજી જોણી મારીને ઉચતાવી નાખ્યો. ઝડપથી પાછળે ફરીને મેં મારા ચિહ્નારી આગમથી મારી બીજી રાંધણ લઈ લીધી, પરંતુ તેની જરૂર ન પડી. લોહી નીતરતા વાલની પડકાર પણ રૂપાળો રાખા

ધરતી ઉપર ઢળી પડી હતી અને પૂછીની અણી સિવાય આખા શરીરમાં ચેતનનાં કાષ્ટ ચિહ્ન ન હતાં.

પરંતુ હજી મારી નિઝાસા તમ થઈ ન હતી. અહીં મેં જે જોયું હતું તેથી મારા મન-જમાં અનેક વિચારોની પરંપરા ચાલતી હતી. એ બધું અમંગળ અને વારે-વિચિત્ર હતું. મારી નિઝાસાનું સંખ્યાનું પેલું મંદિર હતું, વાલને ત્યાં મરેલો કોડા અને મંદિરની દિશામાં આગળ વધ્યા. હું સૌથી મોખરે હતો. હજી કંઈ અણધાર્યું અને તો મેં મારી બરેલી રાખણ બે કાચમાં પકડીને તૈયાર જ રાખી હતી. હું જેમ જેમ મંદિરની પાસે પહોંચતો હતો તેમ તેમ મારું હૃદય આચંકાથી ચક્રવર્તી હતું. કાંઈ અગમ્ય ઝેરછા અને કહી જતી હતી કે ત્યાં કંઈ અસાધારણ છે, 'હવે ચાલુ પડે' થયું અને અમે ટેકરીની ટોચ ઉપર પહોંચ્યા. હું સાવચેતીથી આગળ વધ્યો. મને જોતાંવેંતને ચોક્કસ ગીધ મંદિરના મર્જદાર પાસેથી કોડી-ને વિખેરાઈ ગયા, ચોક્કસ કાગળાં લીટી ગયા, પાસે પીપળાના કાંડ ઉપર બેઠેલાં ગીધાં મને જોઈ રહ્યાં, અને જેવો હું મંદિરના મુખ પાસે આવ્યો કે જાણે વીજળીએ ઝટકો માર્યો હોય તેમ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. મારા ધ્યાસ રૂંધાવા માંડ્યો અને જાણે ઉપરાઉપર હલોમ પડતા હોય તેમ હૃદય ધક્કવા લાગ્યું. મેં શું જોયું?

મંદિરનાં બાર ઉધામાં હતા, વચ્ચે મહા-દેવની લીંગ હતી, લીંગ ઉપર તામ્બૂલ અને ચંદન હતાં, ઉપર અચલધારામાંથી પાણી લીંગ ઉપર ટપકતું હતું, પાસે હીનો છુટકાં ગયો હતો, અને... જેનો આતમકીવડા પણ છુટકાં ગયો હતો એવા કાષ્ટ વેરાળી પૂજારીનો અર્ધ-અવારેલ સૂતકેદ ઉતરા ઉપર પડ્યો હતો ! તેની કપડાં બાકુલ જોડી નિરતેજ આખો આશાસ સામે મંડાયેલી હતી, તેના મરેલા મોં ઉપર ત્રાસ અને વેદનાની લાગણી થીજ ગઈ હતી. તેના બંને કાંધ ખાલી ઉતર આશાસ તરફ

[અનુસંધાન પાન ૧૪ થી

સૌની પસંદગી

ખાલસુકુંઢ

છાપ

તમાકું

નં. ૧

સુવાસિત તપકીર

અત્યારસુધીની બીજી સુગંધી તપકીરોથી તદ્દન નિરાણી ને અજોડ છે
જેને અંગે તેની મૃદુ ચિરસ્થાયી, શીતળ સુવાસ ને સોનેરી રંગ
સૌ કોઈની પસંદગી મેળવી તેની ઉત્તમતા પુરવાર કરે છે.

ઈશ્વર સ્નેહ વર્કસ

પ્રોપ્રાયટર્સ: ઘોળકીયા વૃજલાલ છગનલાલ

દરેક જાતની તપકીરના વેપારી

મુખ્ય દુકાન
આંબાચોક

ભાવનગર
(સૌરાષ્ટ્ર)

શાખા
શરાફ બગીચા

ભયંકર

મણિલાલ અલગારી

અ શોકની બૂલ નથી થઈ. મીના રસ્તેરો પાસે જ એને ઊભા રહેવા કહ્યું હતું મીનાક્ષી પાંચ વાગે આવવાની હતી પણ પાંચ ઉપર પંદર મિનિટ થયા છતાં મીનાક્ષી આવી નહિ તે રસ્તા ઉપર ચાલુદૃષ્ટિથી જોઈ રહી. એકિસો છૂટવાનો સમય હોઈ સેકેડો ઉતારુ એથી ભરેલી દામ, બસ અને ટેક્ષીની રસ્તા પર ભારે જીક હતી. શિયાળાની નમતી સાંજ, દૂરતું મેદાન અને એની ઉપર મૂંઝી પડેલું આકાશ-ખણું ય સુંદર હતું પણ એ જોતાં છતાંય અશોકે કશું જોતો નથી. એની આંખ આગળ વારે વારે મીનાક્ષીની મૂર્તિ તરવરે છે-દીર્ઘાંગી ક્ષીણક્રિયા અને તન્વી મીનાક્ષી દૃષ્ટિથી ધોવાપણી આત્રમંજરી જેવી કે ચાંદનીના ગોરા વાનવાળી મીનાક્ષી. દીર્ઘ મુખાકૃતિવાળી અને રસાળ ફળના પ્રલોભનભર્યાં જે મુદ્ર એકદાનાથ મીનાક્ષી મોઢી મોઢી આંખોને ખૂલે મર્મભેદી કટાક્ષવાળી મીનાક્ષી...

‘માલો.’

અશોક ચમકી ગયો. આંખ આગળ તરવરતી મૂર્તિ ક્યારે સાકાર થઈને પાછળ આવી ઊભી રહી એની તેને ખબર ન રહી.

‘આવી પહોંચી !’

‘હા, માલો. વાર લાગી તે ગુસ્સો તો નથી ચડ્યો ને !’

‘અડ્યો’તો પણ તને જોઈને ઝાગળી ગયો.’

મીનાક્ષીએ રિમત કહ્યું ‘પણ એમાં સારસતા કે ઉલ્લાસ નહોતાં અશોકે કંઈ ન બોલ્યો. મૂંઝા મૂંઝો ફક્ત આગળ વધ્યો ને મીનાક્ષીને લઈને માનવમેદનીમાં મળી ગયો.

સાંજ નમતી જતી હતી સંધ્યાના લાલ પ્રકાશને લાતું અંધારું ધેરાવા માંડ્યું શિયાળાની સાંજ હતી. મીનાક્ષીએ નીલ સાડી ને ઉપર ફાફીરી કોટ પહેર્યાં હતાં-હાથમાં નાની એક

બેગ હતી. કંઠીને લાંધે એના ગાલ લાલચોળ થઈ ગયા હતાં. અશોકને ચંબોને ઊભા રહેવાની ઈચ્છા થતી હતી. ચાલતાં ચાલતાં મીનાક્ષીને સારી રીતે જોઈ ન શકાય.

‘ક્યાં જશું, મીનાક્ષી ?’ તેણે પૂછ્યું.

મીનાક્ષીએ મંબીર મુખે કહ્યું, ‘ક્યાં જશું !’

‘ફિરપોમાં !’

‘ના.’

‘રેસોનોવામાં.’

‘ના.’

‘સિનેમાંમાં !’

‘ના.’

‘માડી કરીને ફરશું !’

‘ના.’

‘ત્યારે કરશું શું !’ અશોકે નવાઈ

પામતાં કહ્યું. મીનાક્ષીને આજ શું થયું છે ? કંઈ ખબર પડતી નથી.

મીનાક્ષીએ મુઠું કંઠે કહ્યું, ‘મેદાનમાં ફાઈ એકાંત રથળે ચાલો...’

‘કેમ ?’

‘માણસોની મીરડો નથી મમતી આજ.’

અશોકે માથું ડાલાવી કહ્યું, ‘શું હામ ? તને આજે શું થયું છે મીના ?’

હસવાનો પ્રયત્ન કરતાં મીના બોલી, ‘ના, મને તો કંઈ નથી થયું. તમે બહુ વહેમીલા છો.’

બંને મેદાન બહુ વર્ષો. રાત ઢળી. ધુમ્મસ-વાણું અંધારું પોતાતું સામ્રાજ્ય જમાવવા લાગ્યું. દૂર સહેરનાં ઝાંખા બતીના ચાંચલા બળી રહ્યા હતા. બેઠે મૂંગા બેસી રહ્યા-પાસે પાસે, ઘણી વાર સુધી.

જ્યેતે અશોકને અસહ્ય થઈ પડ્યું. આજની મીનાક્ષી એ મીનાક્ષી જ ન લાગી. રોજની દસતી ને વાચાળ મીનાક્ષી આજ આવી કેમ ? જલ્દે એાળખાતી પણ નથી મેદાનના આ એકાંતમાં, ધુમ્મસમાં તેમજ અર્ધ અંધારમાં

મીનાક્ષીમાં અગાઉ જે વન્ય આર્વેગં જાગત
યતો તે આજ ક્યાં ?

‘મીના !’

‘હં...’

‘તને આજ યધું છે શું ?’

મીનાક્ષી મૂંઝી થઈ ગઈ.

અરેકે આકળો થઈ ગયો. મીનાનાં હાથને
આંચો મારી કહ્યું, ‘મારા સમ ન રહે તો.
આજ તું આમ આટલી ગમગીન કેમ થઈ ગઈ
છે ? શું યધું છે તને ?’

કોઈ વિચારથી મીનાક્ષી, ઘર ઘર મૂંઝ
હી. અરેકની વધારે નજીક જઈને બોલી,
‘મને શું યધું છે એ આજ તમને કહીશ...’

‘કેંદે ત્યારે.’

જે આવી ગઈ હોય એવા કંટાળેલા
અવાજે બોલી:

‘મહું સદન કયું’ છે પણ હવે સદન
નથી થતું.’

‘કહે મીના શી વાત છે ?’

‘એક આકળી મારી પાછળ પડ્યો છે.’

વાન ૧૧ નું સંપિણ]
મૂંઝી પ્રાર્થનામાં જોડાયેલા હતા, જાણે તે કહેતો
હતો: ‘ઓ સજી, ઓ આલિષ, તું મારું વેર
વાળને અને આ જંગલના સલામોળા માણ-
સોને મારા જેવા કમબાજમાંથી બચાવજે. આ
જંગલની મંગલ સહિને તું પાછી દરબારને.’

પૂજારી કોઈ અજણે આવી ચડેલો વેરાગી
હશે. જ્યારે મનુષ્યના અંતઃકરણના ઊંડાણથી
જાદ અને નિઃશ્વાસ નીકળે છે, જ્યારે તેના
અંતરાત્માના મર્મસ્થાનેથી પ્રાર્થનાનો ચોક્કસ
નીકળે છે ત્યારે ઈશ્વર તે સૂર સંજોળે છે.
પૂજારીની આ હોઠી પ્રાર્થના હતી અને પ્રકૃતિના
પિતાએ તેનો સ્વીકાર કર્યો હતો.

આજથી આ જંગલ અને પહાડોની મંગલ
સહિના દરવાજા હિસાન, કિશોર અને બધા
જોડો માટે કીધી ગયા.

[અગ્રજી ૧૧૫]

મીનાક્ષીને છાતી સરસી દબાવી ખુલ્લ-
બર્તી કંઈ અચોકે પૂછ્યું, ‘કોણે છે એ ?
તોડું એ શું બુંદું કરવા માગે છે ? બધી વાત
ખુલાસાથી કહે, મીના.’

અચોકની છાતી પર માથું રાખી મીનાક્ષી
બોલી: ‘કહે હું-જરા નિરાત વળવા દો.’

x

અચોકની ઊંચ જોડી ગઈ રાતના બાર
વાગ્યા. ઉન્મત્ત દેવની જેમ અચોક પોતાના
ઓરમમાં આંટા મારતો હતો. પીમાદામક બજ-
તરાના અનુભવથી ઓરો પણ જાણે બારાઈ
ઓ હતો. ધરનાં બધાં સુઈ ગયાં હતાં-દેરી
પણ નિઃશબ્દ. વચ્ચે વચ્ચે દૂરના ચાર માળના
મકાનમાંથી પિતાનાના ઘર વધા આવે છે-
જાણે શીતારત્ન રાત્રિની છાતી ઉપર સરના
તરંગ કોઈએ વહેતા મૂક્યા છે !

અચોક તારડે છે. રેલેય તે બૂલી થકતો
નથી. મીનાક્ષીને તે આહ છે. બાળપણથી તે
એને જોતો આવ્યો છે. તે એના પિતાના
મિત્રની દીકરી છે. મીનાક્ષીના પિતાને સારી
નોઠરી હતી. એએક વરસ પર શુગરી મધા
હતા. બંને કુટુંબના માલ સંબંધને લીધે તેમને
દળવા-મળવાની નિરંકુશ છૂટ હતી. પરિણામે
બીજામાંથી અંકુર, અંકુરમાંથી મોડું ઝાક
થયું હતું. એકબીજાને જોઈને યતી પ્રસન્ન-
તાની લાગણી-સારું લાગવાની અનુભૂતિ એંતે
પ્રેમનાં દુનિતાર અને પ્રખર અનુભવમાં
સ્પર્શતર પામી હતી.

અચોક મીનાક્ષીને આહ છે એ કોઈની
અજાણી વાત નથી. બંને કુટુંબના તેમ જ
સમાજના માંજુસોએ એ જાણીને કબૂલ પણ
કરી લીધી હતી. એમાં કોઈ પાશવી જાણે
છે ને મીનાક્ષી પાછળ પડ્યો છે. આજ સાંજે
મેતાનમાં મીનાક્ષીએ એ જ વાત કહી-ચકરાતાં
બીનાં ધણા દિવસથી એ લાલસાદુર જનવર
પોતાના લોહુપ નખાત દેખાતા રે છે પણ
મીનાક્ષી સંદીરે લાગવા દેતી નથી. પણ

દિવસથી મૂંગા મૂંગા તે આ બધું સહેલી આવી છે પણ સહનશીલતાની ય હદ હોય છે. એટલે જ બધી વાત અશોકને ખુલાસાથી કરી નાખી. એના મનમાં એનો વાચ પેસી ગયો હતો

પણ બધું કહેવા છતાં મીનાક્ષીએ એક વાત કહી નહોતી-એ પશુનું નામ. એ કોણ છે અને કેવી રીતે પાળે છે; એમાંનું એણે કંઈ કશું નહીં પણ પોતે આકૃતમાં છે એટલું જણાવ્યું હતું. સાથે એમ પણ કશું કે વાચ જેવું કંઈ જણાશે તો નામકામ પણ કહેશે એ પણ કશું કે એ પશુનું વર્તન ઘણું અવધાન-જનક, અને અત્યંત નિર્ધનજ છે, તેમ જ એની માગણી પણ અત્યંત અરલીલ છે.

અશોક એવેન ચિત્તે ઝારકામાં આટા મારી રહ્યો હતો. ધડિયાળનો ઠાટો ફેરું જતો હતો. શિયાળાની રાત અસ્વાભાવિક નિસ્તબ્ધતાથી ભારેખમ થઈ ગઈ મહેનમત દેવની માફક અશોકની છાતી ખુનસથી ફૂલવા લાગી. વારુ, જોઉં છું-આજ નહીં તો કાલ પણ જ્યારે એ ખડમાલ હાથ આવશે ત્યારે તેને દહિયો ગાલી એને બતાવી આપીશ કે અશોકની મીનાક્ષી એકલા અશોકની જ છે-બીજા કોઈની ય નહીં. મીનાક્ષીના દેહ પર એ બનવરે શુભથી સ્પર્શ પણ નો ક્યો છે તો તે અવગણના આદિય કામદો પોતાના હાથમાં લઈ લેવાનો.

એની આંખોની લાલાશને વધારે પેરી કરી રાત વીતી ગઈ. દિવસ પણ વીત્યો. એ બધો વખત તે મૂંગો મૂંગો જ બેઠો રહ્યો. મીનાક્ષીને આવવાનો વાપરો હતો. હજી સુધી ન આવી તેથી તે ચિંતાગ્રસ્ત થઈ ગયો. શું થયું હશે? એની તમિયત તો ખરાબ નહીં હોય? કે પછી પેલો માણસ તેની પાછળ પળો છે? અશોક ખાનદાન જમીનદારનો નથીરો છે. તેના લોકોમાં પૂર્વજોનો દુર્લભ આવેશ હતો-અણુ-પડોટ આરબી ધોડાના ઉછમ આવેશ જેવો.

છબો ચઢાવી અશોક બહાર નીકળી ગયો.

મીનાક્ષીનું ઘર ખસે જ હતું. ફક્ત ફા મિનિટ-નો જ રસ્તો. ઠાંકું બસતો પાંચ મિનિટમાં જ પહોંચી ગયો ને સાદ ક્યો, 'મીના-મીના!'

મીનાને સાદ કરતાં કરતાં અંદર ગયો. અંદર બહુ જ જૂજ માણસો હતાં. મીનાની નાની બહેત ખુક, નાનો ભાઈ જીવ અને મીનાક્ષીની મા.

'મીના...'

'કોણ?' મીનાની માએ જવાબ આપ્યો ને બહાર આવીને બોલ્યા, 'ઓહ, અશોક!'

'કાકીમા, મીના ક્યાં?'

'ક્યાં ગઈ છે. તારે પેર નથી આવી?'

'ના, મા.'

'તો રામ જણે ક્યાં ગઈ.'

'વારુ.' એમ કહી ધડીક વિચારી બોલી, 'વારુ, હું થોડી વાર એની રાહ જોઉં છું. કાકીમા.'

'બહુ સારું, બેસને. આ મૂકું છું.'

જતાં પહેલાં એકાએક મીનાની માએ અશોકના મોં સામે જોયું. લાલ આંખો, વેર-વિષેર વાળ ને સૂકું જીતરેસ મોં! તેઓ બોલ્યા, 'અશોક...'

'કેમ-શું મા?'

'તને શું થયું છે?'

'કંઈ...ના અને કંઈ નથી થયું મા.'

'બાક્યાં તો નથી ને?'

'ના, કાકીમા.'

મીનાની મા આંસાં ગળ્યાં.

પા કવાક, અરધો ઠસાક એમ ચર્તા ચર્તા ચોમ કલાક વહી ગયા. સાંજ પડી, રાત પડી તો ય મીનાક્ષી આવી નહીં. અને શરૂ થઈ અશોક ઘરે પાછો ફર્યો. મીનાક્ષી તે કેવી છે? ઘરે કંઈ કહી પણ નથી ગઈ? અશોકને પણ કંઈ જણાયું નથી-ક્યાં ગઈ હશે?

ઘરે આવતાં એને ગૂંબજામણ ચપ્પા લાગી. પોતાનો ઝોરકો જાણે ભારે હવાથી ભરેલ છે! અંજના કરતાં તો મીનાક્ષીના ઝોરકામાં બેસી

રહ્યો હોત સારું. મીનાક્ષી નહોતી પણ ત્યાંની દવામાં તેના દેહની મૃદુ સૌરભ હતી. એક મિનિટ એક મુગ જેવી થઈ પડી-અપાર ક્ષણ-સિંધુ. અશોક અજાણ ગયો, આજ મીનાક્ષીના મેળાપ ન થયો! પણ એ ગઈ ક્યાં ? એકાએક કંઈક વિચાર આવતાં અશોક ધૂંળ ગયો. એનાં જડમાં સખત થઈ ગયાં. મીના કંઈ મુરેલીમાં તો નહીં મુકાઈ હોય ? પેલો પશુ એની પાછળ તો નહીં પડ્યો હોય ને ?

ધરમાં રહેવું અસહ્ય થઈ પડ્યું. ધીમે પગલે નીચે ઊતર્યો. પણ ખેંઠકખાનામાં જતાં જ તે થંભી ગયો, એક મોટર આવીને ઊભી. એમાંથી તેના બાપા નીચે ઊતર્યા. અશોક આંધે લપાઈ ગયો. બાપાનો મિજાજ બારે કડક છે. બાપા બાળી નવ તો બેગ મળે. તેમની દેખનાં નીકળવું ઠીક નહીં.

તેના બાપા અંદર ગયા. ખેંઠકખાનું ઝોળગી ફાદરો ચડી ઉપર જતા રહ્યા. એટલે અશોક આંધેથી બહાર નીકળ્યો. બહાર સિયાળાની રાત, ગાડું ધુમ્મસ ને રસ્તા લગભગ નિર્જન. ત્રેતલોકના દીવાઓ જેવા આંખા ગેસના દીવાના થાંભલા ઊભા છે. તેની વચ્ચે ચઈને અશોક દોડ્યો. ધડીના છઠ્ઠા ભાગમાં મીનાક્ષીના ઘરે આવી કડું ખખડાવ્યું.

આંકરે ખારણું ખોલી નાખ્યું.

મીનાની મા વરંડામાં હતી. નવાઈભરે પૂછ્યું, 'પાછો કેમ આવ્યો બેટા-આટલી મોડી રાતે ?'

'ઠાકીમાં, મીના આવી ! એનું ચેકું જરૂરી હામ છે.'

'હા, આ ઝોરડામાં છે.'

અશોક તે ઝોરડામાં ગયો. મીનાક્ષી નીલ સાડી અને કાશ્મીરી કપડો કાટ પહેરીને બેઠી હતી. થોડી વાર પહેલાં જ આવેલી.

'મીના...' અશોક બોલ્યો.

મીનાક્ષી કંઈ ઊંચ વિચારમાં હતી. અશોકને અવાજ સાંભળી અત્યંત ચોંટી ગઈ. કંઈ

અજણવા ત્રાસથી દરણીની જેમ તેની આંખો પહોળા થઈ ગઈ. અશોકે તે વિરમમપૂર્વક નિહાળ્યું. મીનાક્ષીના મુખ ઉપર એક પ્રકારની વિચોગાની છાપ હતી. વાળ વીંધાયેલા, આંખ નીચે ઢાળી હાથ, કપાળમાં કરચળો, માળ ચોળાયેલા, નાભે ધર બગી ગયેલા માણસ જેવી સ્થિતિ !

અશોક તેની નજીક જઈને ઊભો રહ્યો. પૂછ્યું, 'શું થયું છે, મીના ?'

મીનાક્ષીએ કંઈ જવાબ ન આપ્યો.

અશોક મીનાક્ષીનું મોઢું ઊંચું કરી પોતાનું મોઢું એની તરફ લંબાવ્યું, પણ મીનાક્ષીએ જોરથી હાથ ઠેલી આર્ત કંઠે કહ્યું, 'ના...'

'કેમ ?'

'મને તમે અશોક મા.'

વિરમમમૂઠ થઈ અશોકે પૂછ્યું, 'કેમ, મીના ?'

મીનાક્ષીની આંખો ત્યારે લોહીથી લાલ-ધૂમ થઈ ગઈ, નરકારાં ફૂલવા લાગ્યાં, હોઠ કંપવા લાગ્યા.

અશોક તેના મોઢાંજી પાસે નીચે બેસી ગયો. જીતાં બીતાં મૃદુકંઠે પૂછ્યું, 'થયું છે શું મીના ? કહે તો.'

મીનાક્ષીનું હૃદય કરાઈ આવ્યું બે હાથે મોં ઢાંકી રડી પડી. બોલી, 'આજ મને રાહ મસે છે.'

અશોક ઊભો થઈ ગયો. ઝોરડાનાં બારણું બંધ કરી આવ્યો. સખત થઈ બોલ્યો, 'આજ બંધી વાત-જરાયે જરા મને ખુલાસાથી કહે.'

ત્યાર પછી મીનાક્ષીએ બંધી વાત કહી. પેલો લાલસાતુર પાશવી ખણી દિવસથી પોતાના નખલાંત મસીને તીણા કરતો હતો. આજ ઝોરિતા તેણે ખોટું બહાનું બતાવી તેને ગાડીમાં ઉપાડી લીધી. ત્યાર પછી ધણે ઠેકાણે ગાડી ફેરવી એક હોટલમાં લઈ ગયો. નાસ્તાની સાથે પેવ પદાર્થમાં કંઈ કઠવી વસ્તુ પીતરાવી ઠીંધી -કઠાચ દારૂ હતી. ધીમે ધીમે બાન જવા મંડ્યું

એટલે હોટેલના એક ઓરડામાં એને લઈ ગયો. ત્યાર પછી...ત્યાર પછી ઘરના ધેનથી મત એ અર્ધજાન-મેજાન અવસ્થામાં તેણે તેનું સર્વસ્વ નષ્ટ કર્યું. વાત પૂરી થઈ બહાર પિંડની જેમ અશોક મૂંઝો બેસી રહ્યો-બણી વાર સુધી. ઓરડામાં તેઓ બંનેએ એક-બીજાના ઉત્તેજિત ને ઉતાવળા આલતા શ્વાસ-પ્રશ્વાસ બણી વાર સુધી સાંભળ્યા.

એકાએક અશોક દમાયેલા કંઠે બોલ્યો, 'હું એની બદલો લઉંશ.' એના બોલવામાં લખકર પ્રતિજ્ઞા પ્રતિબદ્ધિત થઈ.

સળગતી આંખે મીના બોલી: 'લઈ ચકશે ?' અશોક બોલી બેઠો: 'જરૂર, પણ એ છે કાણ ?' મીનાક્ષીએ લાચારીથી માથું ધ્રુણાવી કહ્યું: 'એનું નામ નહીં કરી શકું. જોતા જ તમે ઓળખી ચકશે. પણ મહેરબાની કરીને મને તમે બચાવો. એ તો ચક્ર છે મને એકવાર ઝસીને શું તે છાકી મૂકવાનો છે ! ના, ના એ તો હજી બીજી વાર આવશે-વારે વારે આવશે.

અશોક છાતી કાઢીને બોલી બેઠો: 'હું બતાવી આપીશ એને...તું બીથ નહોં. પણ કંઈ રીતે તને બચાવું. તું એનું નામ શું કામ છુપાવે છે ?'

'હવે નહોં છુપાવું-પણ આજે નહોં કહું. કાલે સાંજે હું તેને પેલા મેદાનના ઓર્ડાત રમશે લઈ આવીશ. બરાબર તમે જ વાગે આવજો ત્યાં. જાતે એને જોજો ને વેર વાળજો. કેવળ ત્યારે જ તમને ખબર પડશે કે હું કેમ એનું નામ કરી ચકતી નથી.'

બરાબર સોણા જેવી ડુન્ખદ શિવાળીની રાત જાણે કેમે ય પૂરી થતી નથી. નરક જેવી ગોઝારી રાત આખરે બે લાલ લાલ એ નિંદ્રા-હીન આંખો સામે ધીમે ધીમે વીતી ગઈ. તપેલા મજબૂતી અશોક ઓરડામાં આટા મારવા લાગ્યો. એનાથી એ કેમેય બુઝાતું નથી. કાણ-કાણ છે એ માણસ ! વારુ આજ સાંજે જ એના દેરાલો

થઈ જશે. પણ તો ય સમગ્રતું નથી. એની જવાબુસમતા ફલ જેવી લાલધૂમ આંખો આગળ જિભાસ દસ્ય ખડું થતું. રાહુની જેવો એક ભયંકર માણસ જાણે મીનાક્ષીને બળાતકારે વળગી પડ્યો છે, સુખન કરે છે, તેનાં કપડાં ચૂંથે છે અને તેના કોમાર્ગની નિબલકે શુચિતા બદ કરે છે.

સમય-અસહ્ય કંટાળાજનક સમય વીતવા લાગ્યો. બગેર વીતી.

આચિત્તા બગેરે મીનાક્ષીને ચેતાને ધરે જોઈ નીચે ઊતરવા દાદરના પહેલે પગથિયે પગ મરિસો. 'તું અત્યારે અહીં ક્યાંથી ?' અશોક પૂછ્યું.

મીનાક્ષીએ કહ્યું: 'માએ મોઢલી હતી-માસી પાસે.'

'વારુ. કેમ આલી ! ધડક બેસને.'

'ના, પણ ક્યાં મળવાનું છે એ યાદ છે ને ?'

અશોકે માથું ધ્રુણાવી કહ્યું: 'હા બરાબર યાદ છે.'

મીનાક્ષી તેની સામે જોઈ બોલી: 'એટલે જ હું નહોં બેસું' અને ત્યાં આવીને તે આગળથી નહોં પણ પછવાડેથી આવજો હં...'

'વારુ.'

મીનાક્ષી દદ પગલે નીચે ઊતરી ગઈ. અશોકની બંને મૂંઝો લોહાના દડા જેવી કંઠથી થઈ ગઈ. યાદ કેમ ન હોય ! યાદ છે-અધુર યાદ છે ! આજે સાંજે જ એ શયતાનનો સામ-સામી બેટા કરશે અને એને ખબર પાડી દેશે. એવી ખબર.....જૂના જમાનાના જમીનદારો જેઓ રૂપસુંદરીને માટે જન દેતા ને જન લેતા તેઓનું જ મોહી તેની નસોમાં વહે છે. હા, તે કેમે ય તેને નહોં છોડે.

દાદરા બણી એણે જાન મરિયા. બાપાને નીચે ઊતરવાનો સમય થયો હતો. તેઓ નીચે ઊતરે કે તેમના ઓરડામાં જવાનું છે. પલંગ પાસે જે નાનું ટેબલ છે તેના ઉપલા ખાના-

માંથી એક સાયન-સર ઓટોમેટીક રીવોલ્વર લેવાની છે—એની કદાચ જરૂર પડે.

શિવાળાની સાજી—પાંચ વાગતા જ અંધારું થઈ ગયું. રાજમાર્ગની બીડામાંથી અશોક બહાર નીકળ્યો અને મેદાન ભાગી પગલાં માંચાં. પાંચસત મિનિટમાં જ તે ત્યાં પહોંચી જશે અને લમણાની રંગે થકી રહી છે કેદારી નસો ધનુષ્યની દોરીની માફક તંગ થઈ ગઈ છે. પચમ તે માથા સુધી લાવા નેવે એમ રક્તસ્રોત ચક્રિતર કરી ચલે છે. ટ્રાઉઝરના ગળવામાં જમણે દાઘ રીવોલ્વરના કાથા ઉપર મૂકી રાખ્યો છે !

કાંપથી અંધારું થેડું ચર્ચ રહ્યું હતું. મેદાન ઉપર કાથા કાલસાના ધુમાડા જેવું ધુમ્મસ પથગઈ ગયું હતું. અશોક તેમાં રહીને આગળ વળ્યો—૬૬ પરસે અને દૂર દષ્ટિ ફેંડીને.

ઓચિંતા તે થઈ ગયો. તે પાસે જ આવી પહોંચ્યો હતો. પંદર દાય છેડે કૃષ્ણ-ચૂડાના ઝાંડની નીચે એક બાંકડા પર મીનાક્ષી બેઠી છે. એનું પડખુ ધસીને બીજું પથ કાઈ બેઠું છે. તે જ એ—પેથે બૂખ્યો ગયો જ.

છેડે એક ગેસલાઈટ બળે છે. તેના ઝાંખા પ્રકાશમાં ફક્ત મીનાક્ષી જ આજી આછી ઝાળખાઈ. પેથે માથુસ ન ઝાળખાયો, અશોકે ધાંધાળ નોઈ-છને બે મિનિટ. ત્યારે તે એ જ બે જઈ.

એકાએક મીનાક્ષીએ ધક ફેરવી ખાજા નેવા નજર કરી. અશોકે તે જોયું. તરત જ તેણે મો ફેરવી લીધું. અશોક પથ તરત જ ઝાડ આથે લપાઈ ગયો.

તે માથુસ ધુવાન નથી એમ આંધું આંધું કળાયું. તોપથ ન રોગી, ધનવાન અને અર્ધ-ચારી હોય એમ લાગુ કાથુ દરી એ? અદ્ય કુતૂહલથી અશોક ધૂજવા, લાગ્યો રિવોલ્વરના કાથા ઉપર કાથની પકડ સખત ચર્ચ.

એવામાં પેથા માથુસે મીનાક્ષીને પોતાની બાજી બેંચી. મીનાક્ષી બોલી ગઈ, 'ના...'

મજવામાંથી રિવોલ્વર કાઢી અશોક આગળ વળ્યો. મીનાક્ષીને અવાજ ફરી સંભળાયો, 'ના...ના.' પેથે માથુસ ખડખડ દરપે, 'પથ દવે શું આજી રહ્યું છે?—કહે તો.'

અવાજ નાજે પરિચિત હોયતી ! પથ ઉપરાઉપ એ ગોળી છૂટી ગઈ હતી. પેથે માથુસ કાકાઆકા ચર્ચ ગયો—મીનાક્ષીને છોડી દીધી. ઓપ દરી બેઠીને બેઠો થવા જતાં ધુમરડી ખાઈ ઘાસ પર બેઠે મોંએ દગા પાથો. પછી કંઈ અવાજ ન નીકળ્યો.

મીનાક્ષી બાંકડા પાંચી બેઠી અશોક સામે ફરીને બેઠી રહી. રિવોલ્વર ગળવામાં નાખી અશોક આગળ વળ્યો પેના માથુસનું માથું ફેરવીને મો નેવાની કાંધિય દરી આસપાસ ક્યાંય કાળો કાગડાય નથી. લાગતાં થોડી વાર ફેરે તોય કંઈ દરકત નથી. દૂર એક ગેસલાઈટ બળતી હતી તેના ઝાંખા અજવાળામાં અશોકે પોતાના ધનુનું મુખ જોયું—જોયું ને થર થર ફરીર ધૂજવા માંડ્યું.

મીનાક્ષી પાસે આવી, તેના ખભે દાથ મૂકી મુલાયમ કંઠે બોલી ગઈ, 'જલ્દી ચાલો, કાઈ આવે તે પહેલાં ભાગી જઈએ.'

મીનાક્ષીની સામે જોઈ અશોકને ડર લાગ્યો. તે બેઠો. બે હાથે મીનાક્ષીને ધાંલી દીધી—જાણે કે કાઈ અલુધારી વિશિષ્ઠિયા આગળ તે બેઠો હોય એમ તેને લાગ્યું. એકાએક તે દોટ મૂકીને બા-પો—મૃત દેખીને માથુસ લાગે તેમ.

'અશોક...અશોક આમ મને છોડીને ન જાઓ. મને સાથે લેતા...' મીનાક્ષીને ઓસિ-વાળો ને લવાતો સાદ સંભળાયો.

અશોક વધારે વેગે દોડવા મંડ્યો. એને લાગ્યું પેના નેવે હતો. ધનુષ્યનું ખૂન કયું હતું એટલે નહોતો—એ વૃત્તિ તો તેના લોહીમાં જ હતી. પથ મીનાક્ષી માટે તેણે તેના પિતાનું જ ખૂન કયું હતું તેથી.

[શ્રી નવેન્દુ પોષની જંજાળી વાર્તાનો અનુવાદ

પાયખાનાનો લોટો

રસનિધિ

પૂજનાં વાસજીના કિસાની વાત મેં જ્યારે લક્ષ્મીચંદ શેઠને કરી ત્યારે તેમણે માથું ધુધાવ્યું અને કહ્યું: 'આ વાત જોઈ છે હીક પણ મારા અનુભવની વાત છે તેના જેવી નહીં. મારી વાત તમે સાંભળો તો તમે જાનની ખૂટ પકડો.'

મેં આતુરતાથી પૂછ્યું: 'એવું શું મન્યું હતું?'

તેમણે હસીને કહ્યું: 'તમારી વાત પૂજનાં વાસજીની છે તે આ વાત પાયખાનાના લોટાની છે.'

મેં જન અભયની રીતે કહ્યું: 'પાયખાનાના લોટાની? એ વળી શું?'

લક્ષ્મીચંદ શેઠે લહેરમાં આવતાં કહ્યું: 'ભૂદિ કાઈના આપની છે! તમને તો ખબર હતી. આ કન્ટ્રોલ આગળે ત્યાં પહેલાં મારી રિયલિટી સાવ પાસી ગયેલી. બેનનાં લક્ષ્મી એમાંથી બેદખ્તર રૂપિયા લીધા હતા પરનો વરો અને કોઈ વખત આવતી દુકાનની ખોટ હું એમાંથી કાઢતો હતો. દરીયાકાંઠા વેપાર હતો આપણે માલ ખરીદો હે વ તેથી એકાદે કાઢીને પડતર પડે તો તે કોઈએ જાણે વેચે ત્યારે આપણે પણ ગરાગી જળવવા એકે જાણે વેચ્યું જોઈએ. એટલે ખોટનો ધંધો પણ ચાલુ જતો. ઉપાધીમા યોડધણી દાંહે એટલે મારી રિયલિટી નનળા પડી ચઈ હતી. દુકાનમાં બે મણુ મૂલુ જરતી અને પાંચેક મૂલુ હોજાની, બેમણુ મૂલુ ધઉ—નાજરાની, એકાદ મૂલુ ચોખાની—એમ દુકાન સાકતી હતી મન જાણે કે દુકાને બેઠા છીએ પણ ધંધામાં જોએ કસ નહોતો.

એટલામાં કન્ટ્રોલ આગળે અને ચોકજો નક્કો ધંધો થયો વળી પાંદહમાં જાવનો મોટો ફેર એટલે વધારે લોહ એ ધંધો પણ ચાલી ગયો. આમ ચારે દોરથી અમારે તો

હાસજનો ધંધો શરૂ થયો. વળી રોકડેથી વેપાર એટલે ઉધણી દાંજવાની મુદ્દે બીક નહીં. મગજોને કહી દીધું કે લાઈ, અમારે પણ રોકડેથી લાવવું પડે છે એટલે ઉધાર દીધું પાલવે એમ નથી. અણસમજીને કહેતા: લાઈ, સગારે ઉધાર દેવાની ના પાડી છે. કામદા પ્રમાણે તો ચાલવું જ જોઈએ ને! શું કરીએ. અને ગરાગ જખ મારીને માલ લઈ જાય. બીજો મળે ક્યાંથી?

શરૂઆતમાં મારી જૈરીના રહાસજા દાગીના વેચીને મેં દુકાન રાખેલી અને માલ લાવવાની ગોઠવણ કરી લીધી વેળાનો વખત હતો તેની જગ્યાએ હશે તો વધારે પણ તમે માનો છો તેમ લાખ બેલાખ તો ગાંઠે ચઈ ગવા છે. અને અત્યારે તરતો ચઈ ગયો છું. પણ એમાં મને પાંચ વગરની મુશ્કેલી પડી. બીજો તો વેડી ન શકે. સૌને મગજ રાખવાના. ઇન્સ્પેક્ટરનો રાફડો કાઢ્યો હતો. ઇન્ડોલ ઇન્સ્પેક્ટર, કોચ, કોટન ને યાન ઇન્સ્પેક્ટર, લાયસન્સ ઇન્સ્પેક્ટર, રેવન્યુ ઇન્સ્પેક્ટર, પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર, એકસાઈડ ઇન્સ્પેક્ટર, કોર્ડન લાઈન ઇન્સ્પેક્ટર, ડેગરણીના ઇન્સ્પેક્ટર, સુવરાષ્ટ્રના ઇન્સ્પેક્ટર, ટપાલના ઇન્સ્પેક્ટર, એમ ગણ્યા ગણ્યા નહીં એટલા ઇન્સ્પેક્ટરો ફૂટી નીકળ્યા હતા. ક્યા ઇન્સ્પેક્ટરે શું કામ એની થી ખબર પડે! સૌને રાજ રાખવાના હતા. અને એમાંથી રળવાનું હતું. મારું ગાંડુ એમ ચાલવા કરતું હતું. મારું નામ લેવાની કાઈની હિંમત થતી નહોતી. કારણકે મોટાથી નાના સૌ મારા જાણીતા હતા—સૌને હું જાણુનો હતો. મારા હાથમાં સૌની એટલી એટલે એકબીજાની જોડથી અણું ચાલતું.

એમ એક વખત ડેપુટી સાહેબની બદલી ચઈ અને નવ ડેપુટી આવ્યા. તે જુદો જાનના નીકળ્યા. એમને મનાવવા મેં મુશ્કે

માંથી એક સાયલ-સર એટોમેટીક રીવોલ્વર લેવાની છે—એની કદાચ જરૂર પડે.

શિવાળાની સાજ—પાંચ વાગતા જ અંધારું થઈ ગયું. રાજમાર્ગની બીડામાંથી અશોક બહાર નીકળ્યો અને મેદાન બાજી પગલાં મારી પચિસત મિનિટમાં જ તે ત્યાં પહોંચી જ્યે જને લમણાની રંગો યક્ષી રહી છે. દેહની નસો ધનુષ્યની દોરીની મારફત તંજ થઈ ગઈ છે. પગથ તે માથા સુધી લાવા નેવે સરમ રક્ત-સોત અગ્રેતર કરી ગયો છે. દાઢિઝરના ગળવામાં જમણે હાથ રીવોલ્વરના હાથ ઉપર મૂકી ગયો છે !

ઝાપટી અંધારું ધેડું થઈ રહ્યું હતું. મેદાન ઉપર મથા ડાહ્યાના કુમાર જ્યે કુમ્મસ પથમઈ થયું હતું. અશોક તેમાં રહીને આગળ વધ્યો—૬૬ પગલે અને દૂર દૃષ્ટિ ફેંટીને.

ઓચિંતા તે થઈ ગયો. તે પાસે જ આવી પહોંચ્યો હતો. પંદર હાથ છેટે કૃષ્ણ ચૂડાના ઝાડની નીચે એક બાકસ પર મીનાક્ષી બેઠી છે. એનું પગપુ થસીને ખીણું પણ મોઈ બેઠું છે. તે જ એ-પેમે મૂખ્યો ગઢુ જ.

છેટે એક ગેસવાઈટ બળે છે. તેના ઝંખા પ્રકાશમાં ફક્ત મીનાક્ષી જ આવી આવી ઝોળખાઈ. પેશે માણસ ન ઝોળખાયો. અશોક ધાંડવાળ નેક-છત્રે બે મિનિટ. ત્યારે તો એ જ બે ગયો.

એકાએક મીનાક્ષીએ ધડ ફરતી પાછળ નેંદા નજર દરી. અશોક તે નેયુ. તરત જ તેણે મોં ફરતી ફીકું. અશોક 'પણ ઘરે જ આંકે એવે લખાઈ ગયો.

તે માણસ યુવાન નથી એમ આણું આણું કળાયું. તોપણ ન શાગી, ધનવાન અને અલિ-આરી હોવ એમ લાગ્યું હોય હશે એ ? અદમ્ય કુતૂહલથી અશોક ધૂળવા, લાગ્યો રિવોલ્વરના હાથ ઉપર હાથની પકક સખત થઈ.

એવામાં પેલા માણસે મીનાક્ષીને પેલાની જાણી બેઠી. મીનાક્ષી બેલી કહી, 'ના...'

ગળવામાંથી રિવોલ્વર કાઢી અશોક આગળ વધ્યો. મીનાક્ષીને અવાજ દરી સંભળાયો, 'ના...ના.' પેશે માણસ ખકખક હર્યો, 'પણ દેવે શું બાકી રહ્યું છે ?—કે તો.'

અવાજ બળે પગિચા હોવાની ! પણ ઉપરાઉપર બે ગોળા છૂટી ગઈ હતી. પેશે માણસ હાકાખાકા થઈ ગયો—મીનાક્ષીને ડોડી દીધી. એમ દરી બેઠીને બેઠો થયો જતાં કુમરડી ખાઈ ધાસ પર બેઠો મોઝે બળી પડ્યો, પછી કંઈ અવાજ ન નીકળ્યો.

મીનાક્ષી બાકસ પગડી બેઠી અશોક સામે ફરીને બેઠી રહી. રિવોલ્વર ગળવામાં નાખી અશોક આગળ વધ્યો. પેના માણસનું માથું ફરતીને મોં નેવાની ઢાશિય કરી આસપાસ ફરતી કાળો કાગડાય નથી. લાગતાં થોડી વાર કરે તોય કંઈ દરકત નથી. દૂર એક ગેસવાઈટ બગતી હતી તેના ઝંખા અગળવામાં અશોક પેલાના સજીનું યુખ નેયુ-નેયુ તે યર ધર કરીર ધૂળવા મોઝું.

મીનાક્ષી પાસે આવી, તેના ખલે હાથ મૂકી યુલાવમ કંઈ બોલી ગઈ, 'જલ્દી ચાલો, મોઈ આવે તે પહેલાં બાગી જાઓ.'

મીનાક્ષીની સામે નેક અશોકને દર લાગ્યો. તે બેઠો. બે હાથે મીનાક્ષીને ધોલી દીધી—જ્યે કે મોઈ અંધારી વિનિષિકા આગળ તે બેઠો હોવ એમ તેને લાગ્યું. એકાએક તે દોડ મૂકીને વાગ્યો—મૂત દેખીને માણસ બાગે તેમ.

'અશોક...અશોક આમ અને ડોડીને ન જાણે. મને સાથે લેતા...' મીનાક્ષીને ઓચિ-ચાલી તે વખતે સાદ સંભળાયો.

અશોક વધારે વેગે દોડતા મંડ્યો. એને લવ પેમી ગયો હતો. મનુષ્યનું ખૂન ક્યું હતું એટલે નહો-એ વૃત્તિ તો તેના લોહીમાં જ હતી. પણ મીનાક્ષી માટે તેણે તેના પિતાનું જ ખૂન ક્યું હતું તેથી.

[શ્રી નરેન્દ્ર ધોષી બંગાળી વાર્તાના અનુવાદ

છે ? મારો રોટલો ખોવરાવવો છે ! સાહેબ જાણશે તો મારા બાર વાગી જશે. '

મેં તેના હાથમાં દસ રૂપિયાની નોટ સર-હાવી દીધી, સવારના પ્હોરમાં લક્ષ્મીનાં દર્શન થયાં એટલે તે ધીમે તો પડ્યો. પણ પોતાનાથી કંઈ યઈ ચકશે નહીં એવી ધસીને ના દહી.

તેણે આજ્ઞાપત્રને કહ્યું : ' શેઠ હવે તમે જાવ. હમણાં સાહેબ જાગશે જાગીને તરત જ પાચ-ખાને જાય છે એટલે લોટા બરવા મને સાદ મારશે. તમને જોશે તો ફાલે થશે. અટ્ટે કૃપા કરીને તમે જાવ. '

એટલામાં ટોકરી વાગી. મેં મદમદના હાથમાં ખીજ દસની નોટ મૂકી દીધી અને કહ્યું : ' સાહેબનો પાચખાનાનો લોટા હું જરીને મૂકી દઉં છું. હું મને પાચખાનું જતાવાને પછી જા. તને રોક્યો છે તો એટલું તારું કામ કરતો જઈ. '

તેણે મને પાચખાનું જતાવ્યું. ખાલુના નલેથી લોટા બરી તેમાં પછી સોનામહોરો નાખી દીધી અને લોટા પાચખાનામાં ફેંકણે મૂકી હું પાછો આવ્યો અને મદમદને કીધું કે લોટા મૂકી દીધો છે. એટલે તે સાહેબને જઈને કહી આવ્યો. હું આઉટલાઉસની પાછલી બોતે સંતાપને બેઠો.

પંદરક મિનિટ પછી પાચખાનું ઢોલકડું. મદમદે સાહેબને હાથપગ ઘોવરાવ્યા. સાહેબ અંદર ગયા એટલે મદમદ પાછો આવ્યો. મેં તેને પૂછ્યું : ' કાં શું થયું ? '

તેણે કહ્યું : ' સાહેબે પૂછ્યું કે કાંઈ આવ્યું છે ! તો મેં ના પાડી ત્યારે તેમણે પૂછ્યું : 'લોટા તેં મૂક્યા હતા ? ' મેં હા કહી એટલે સાહેબ આંધ્યા ગયા. '

મદમદની આ વાત સાંભળી નિરાંતને આસ લઈ હું ઘરે આવ્યો. '

મેં લક્ષ્મીચંદ્રને વચ્ચે પૂછ્યું : ' સાહેબને ગીનીની ખબર ન પડી ? તેમણે તપાસે મ કરી કે ગીની કાણે મૂકી દશે ? '

લક્ષ્મીચંદ્રે જવાબ આપ્યો : ' સાહેબના સગા મીઠા ઇન્સ્પેક્ટર છે ને તેમણે મને પાછ જાવી વાત કરેલી કે સાહેબને પાછી લેવા જતાં લોટા વજનહાર જણાયો અને અંદર કંઈક ખખડતું લાગ્યું એટલે તેમણે જોયું તો અંદર ગીનીઓ હતી. તેમણે વિચાર કર્યો કે મદમદ પાસે ગીની ક્યાંથી હોય છતાં મદમદને પૂછ્યું ત્યારે તેણે કોઈ આવ્યાની ના પાડી એટલે સાહેબે માન્યું કે ચમત્કાર થયો. વાતમાં કહેવાય છે કે બગવાન આપે ત્યારે છાપડું ફાડીને આપે છે. તેમ પોતાની પ્રમાણિકતાની કસોટી કર્યા પછી ઇશ્વરે તેમને આ રીતે ધન આપ્યું છે. એમ સમજીને તેમણે તો ગીનીઓ પોતાથી તિજોરીમાં મૂકી દીધી. '

' પછી શું થયું ? ' મેં આતુરતાથી પૂછ્યું. લક્ષ્મીચંદ્રે તેની વાત આગળ ચલાવી : ' આગલે દિવસે મારકુને કહ્યું હતું કે નવીનને ત્રણ મહિનાની સગા થવાની છે. ફેસલો લખાઈ ગયો છે એટલે હવે શું થાય છે તે જોવા ધ્રુજતા પડે હું તો કચેરીમાં ગયો. સાહેબ ફેસલો મંજૂરાવવાની હાજીર કરતા હતા ત્યાં મેં અરજ કરી કહ્યું : ' બાપુ, ગરીબ માણસનું પ્હાન રાખજો, હું તો તમારો પાચ-ખાનાનો લોટા છું. ' મારા દીકરાની જિંદગી જમડી જાય છે. ગરીબ માણસ નાહકનો માર્યો જાય છે. મારી ઉપર દયા કરજો. સાહેબ, જાગવાન તમારું સાડું કરશે. '

' પાચખાનાનો લોટાનું નામ સાંભળી સાહેબના કાન ચમક્યા અને તે દિવસે ફેસલો મંજૂરાવવાનો ખાટો રાખ્યો. '

ખીજે દિવસે ફેસલો આવ્યો. નવીનનો પાંચસો રૂપિયા દંડ થયો. દંડ તો ત્યાં ને ત્યાં લારી દીધો. સળાતું દરદ સોયે સરી ગયું. તરી ખી ચૂપ ચૂપ મેરી ખી ચૂપ-શું થાય ખીજું ! ' લક્ષ્મીચંદ્રે શેઠ વાત પૂરી કરી દસ્યા.

હું પૂર્ણના વાસણ અને પાચખાનાના લોટા વચ્ચેના માનસિક પ્રવાહોના વિચારમાં પડી ગયો.

અને બીજા અમલદારોએ પરાક્રમ રીતે મોઢમ વાતોથી બહુ પ્રયાસ કર્યો પણ એ કાળ ગળા નહોતો. મેં એ વાત પાતી મૂકી. મારો કેસ પકડાય તો ડેપુટી સાહેબ પાસે જાય ને ! એવો વખત ન આવે તેની હું અને ખાતાના બીજા માણસો પણ લોકદારી રાખતા હતા.

પણ જનવા કાળ છે ને તે એક વખત મારો છોકરો નવીન ખટારામાં ધડેલી ગુણો બરીને પરદામાં લઈ જતો હતો. કાંઈ બીજાનો હશે એમ સમજી પોલીસવાળાએ શક્યો અને નાયકે પચાસ રૂપિયા માગ્યા. નવીનને મરં આવી ગયો હતો. એના બાપનું નામ કોણ લેવાનું છે ? એણે તો ખટારો ઠેલેતો મૂક્યો અને નાયકે ફોજદારને વાત કરી. વાતમાં માડું નામ નાયકે ફોજદારને આપ્યું નહોતું અને નવા આવેલા સાહેબ પાસે ગુનો પકડી સાબાથી મેળવવા ફોજદારે તરત જ ડેપુટી સાહેબને ખબર આપ્યા અને ખટારો પાંચ રૂપો ત્યારે ખટારો અને છોકરાને કળે લીધા. હું ફોજદાર પાસે ગયો અને વાત કરી પણ ફોજદારે લાચારીથી કહ્યું કે, હવે વાત હાથથી ગઈ છે. સાહેબ કરે તે માય.

ડેપુટી સાહેબના એક સગા મીઠા હંસ્તે-હતર હતા. તેમનું મારે કાંઈ કામ પડતું નહોતું છતાં તેમને પણ ફૂલ નહોતું ને ફૂલની પાંખડી આપી રાજી રાખતો. તેમની પાસે ગયો અને બહુ બાજી કરી. વાતમાં પડવા વિનંતી કરી પણ તેમણે ધસીને ચોકખી ના પાડી. હવે શું થાય ?

આ બધા વખત દરમિયાન સાક્ષી-પુરાવા બધા લેવાઈ ગયા હતા. અને એમાં સાક્ષી-પુરાવા લેવાના પણ શું હતા ? બહુ સાબિત હતું. મારી આજ્ઞામણીનો પાર રહ્યો નહોતો. બીજો દિવસે ફેસલો હતો. રાત્રે હું ડેપુટી સાહેબને બંગલે ગયો. માડું નામ સાંભળીને તેમણે મુલાકાત પણ ન આપી. અને કહેવરાવ્યું કે 'આફસની વાત હું ધરે સાંભળતો નથી.'

હું નિરાશ થયો.

ધરે આવીને બુખ્યો ને તરસ્યો એમ ને એમ પથારીમાં પડ્યો. મદદની સલાહાય જાગી તળાઈ હતી. છત્રીપત્રંગ હતો. વીજળીનો ઝીંખો દીવો જળતો હતો. માથે પંખો ફરતો હતો. બિંબ ન આવતી હોય તોપણ આવી જાય એવા સ્વપ્નનાં હતાં. છતાં બિંબ વેરણ થઈ હતી. બિંબ શે આવે ? મારા ધોળામાં ધૂળ પડવાનો વખત આવ્યો હતો. એકનો એક છોકરો જાગીને જીભો યતો હતો. તેને સળ પડે તો તેની આંટ-આખરે શી રહે ? લવિષ્યમાં દેનાથી વેપાર ન થાય. કલમ કપાઈ જાય. હવે શું થાય ?

અધી રાતે તિજોરી ઉઘાડી પચ્ચીસે ગીની વીણી લીધી. એવણ નોટો ખીસામાં નાખી અને હું ડેપુટી સાહેબના બંગલા તરફ ગયો. પડતો-આખરોને દરવાજો બંધ ને બેઠો.

દરવાજા પાસે એક નાનું આઉટ હાઉસ હતું. તેમાં મદમદ રહેતો હતો. મદમદ સાહેબનો પટાવાળો હતો. અને ધરનું કામકાજ કરતો હતો. તે બહાર ખાટલા પર સૂતો હતો. દરવાજો ખખડાવાય એમ હતું નહિ. ઉઘો પ્રયત્ન મારે આ મદમદની મારફતે દરવાજો હતો. ધરના નોકરો બહુ વખત આવા કામમાં કામના નીકળે છે. એટલે સવાર પહેલાં મદમદને મારે મળવું હતું. એને સાદ પણ પકાયા એમ નહોતું. હું સાદ પાડું અને સાહેબ જાણી જાય તો વળી અવળું જીતરે. એટલે પાછળ તારની વાક હતી તેમાંથી ગળકીને અંદર ગયો. માડું અંગરખું ફોટું, ઉઝરડા ચપા પણ શું થાય ? ગરજ હતી.

હું મદમદ પાસે ગયો. તેના હાથ પકડીને એચો. તે સફાળો જાગી ગયો અને જૂમ પાડવા જતો હતો ત્યાં મેં તેના મોઢે હાથ દઈ દીધો અને ધીમેથી કહ્યું : 'એ તો હું લક્ષ્મીચંદ શેઠ.'

તેણે ગુરસાથી કહ્યું : 'મટાણે કેમ આબ્યા

હો ! મારો શેઠલો બોલવાનો છે ! સાહેબ જાણશે તો મારા બાર વાગી જશે.’

મેં તેના હાથમાં દસ રૂપિયાની નોટ સરકાવી દીધી. સવારના પહેરમાં લક્ષ્મીનાં દર્શન થતાં જોતલે તે ધીમે તો પડ્યો. પછી પોતાનાથી કાંઈ યર્ષ ચક્રો નહીં એવી ધસીને ના દડી.

તેણે અઠગાઈને કહ્યું : ‘ શેઠ હવે તમે જાન હમણાં સાહેબ જાણશે જાણીને તરત જ પાપખાને જાય છે એટલે લોટા બરવા મને સાદ મારશે. તમને જોશે તો કાળ થશે. માટે કૃપા કરીને તમે જાન.’

એટલામાં શેઠરી વાગી. મેં મહમદના હાથમાં બીજી દસની નોટ મૂકી દીધી અને કહ્યું : ‘ સાહેબનો પાપખાનાનો લોટા હું બરીને મૂકી દઉં છું. તું મને પાપખાનું જતાવીને પછી જા. તને શેઠલો છે તો એટલું તારું કામ કરતો જાઉં.’

તેણે મને પાપખાનું જતાવ્યું. જાણના નજેથી લોટા બરી તેમાં બધી સેનામહેરો નાખી દીધી અને લોટા પાપખાનામાં કેસણે મૂકી હું પાછો આવ્યો અને મહમદને કીધું કે લોટા મૂકી દીધો છે. એટલે તે સાહેબને જઈને કહી આવ્યો. હું આછટકાઉંસની પાછલી બીંતે સંતાઈને બેઠો.

પંદરેક મિનિટ પછી પાપખાનું બીપડ્યું. મહમદ સાહેબને હાથપગ ઘેલરાવ્યા. સાહેબ અંદર ગયા એટલે મહમદ પાછો આવ્યો. મેં તેને પૂછ્યું : ‘ કાં શું થયું ?’

તેણે કહ્યું : ‘ સાહેબે પૂછ્યું કે કોઈ આવ્યું છે ! તો મેં ના પાડી તારે તેમણે પૂછ્યું : ‘લોટા તે’ ચક્રો હતા !’ મેં હા કહી એટલે સાહેબ આજ્ઞા થયા.’

મહમદની આ વાત સાંભળી નિરાંતને થાસ લઈ હું ઘરે આવ્યો.

મેં લક્ષ્મીચંદને વચ્ચે પૂછ્યું : ‘ સાહેબને ગીતીની ખબર ન પડી ! તેમણે તપાસે મ કરી કે ગીતી ખાણે મૂકી હશે !’

લક્ષ્મીચંદ જવાબ આપ્યો : ‘ સાહેબના સગા મીક ઇન્સ્પેક્ટર છે ને તેમણે મને પાછળથી વાત કરેલી કે સાહેબને પાછી લેવા જતાં લોટા વળનદાર જણાવ્યો અને અંદર કંઈક અખતું લાવ્યું એટલે તેમણે ભેધું તો અંદર ગીતીઓ હતી. તેમણે વિચાર કર્યો કે મહમદ પાસે ગીતી ક્યાંથી હોય છતાં મહમદને પૂછ્યું ત્યારે તેણે કોઈ આવ્યાની ના પાડી એટલે સાહેબે માન્યું કે ચમત્કાર થયો. વાતોમાં કહેવાન છે કે બત્રવાન આપે ત્યારે જાપરું ફાડીને આપે છે. તેમ પોતાની પ્રમાણિકતાની કસોટી કર્યા પછી ઇશ્વરે તેમને આ રીતે ધન આપ્યું છે, એમ સમજીને તેમણે તો ગીતીઓ પોતાથી તિનેરીમાં મૂકી દીધી.’

‘ પછી શું થયું ?’ મેં આતુરતાથી પૂછ્યું.

લક્ષ્મીચંદ તેની વાત આગળ વધાવી : ‘ આમલે દિવસે મારુને કહ્યું હતું કે નવીનને ત્રણ મહિનાની સજા થવાની છે. ફેસલો લખાઈ ગયો છે એટલે હવે શું થાય છે તે જોવા મુજતર પછે હું તો કચેરીમાં ગયો. સાહેબ ફેસલો મંજૂઆવવાની ચક્રાત કરતા હતા ત્યાં મેં અરજ કરી કહ્યું : ‘ બાપુ, ગરીબ માણસનું પ્યાન રાખજો. હું તો તમારો પાપખાનાનો લોટા છું. મારા દીકરાની નિંદગી બમડી જાય છે. ગરીબ માણસ નાહતો માર્થો જાય છે. મારી ઉપર દયા કરજો. સાહેબ, બત્રવાન તમારું સારું કરશે.’

‘ પાપખાનાનો લોટાનું નામ સાંભળી સાહેબના કાન ચમક્યા અને તે દિવસે ફેસલો મંજૂઆવવાનો બાકી રાખ્યો.

બીજે દિવસે ફેસલો આવ્યો. નવીનને પાંચસો રૂપિયા દંડ કર્યો. દંડ તો ત્યાં ને ત્યાં બરી દીધો. સુળાનું દરદ સોપે સરી ગયું. તેરી બી ચૂપ ચૌર મેરી બી ચૂપ-શું થાય બીજું !’ લક્ષ્મીચંદ શેઠ વાત પૂરી કરી દરવા.

હું પૂછનાં વાસણ અને પાપખાનાના લોટા વચ્ચેના માનસિક પ્રવાહોના વિચારમાં પડી ગયો.

શિ
યા
ળો

ARUN
HOSIERY
FOR
Comfort & Style

ARUN HOSIERY MILLS LTD.
BHAVNAGAR

NO.

222

આવ્યો અને અરૂણ હોઝિયરી
ની યાદ લાવ્યો

દરેક વર્ગને પોપાય તેવી દરેક મકારની દરેક નાતુને અનુકૂળ
સરતી, ટકાવ અને સુંદર

‘અરૂણ હોઝિયરી’

ગરમ તથા સુતરાઉ

સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત
અને મુંબઈના
દરેક વર્ગમાં તેના
અનેકપણા માટે
પ્રિય ધર્મ પડી છે

- મોલ્ડ
- ગાંજ ફરાક
- એન્ડો ગાંજ ફરાક
- જાધિયા
- ચક્રી
- મફતર -

વેપારી ભાવતાલ માટે મળેા અથવા લખો

અરૂણ હોઝિયરી મિલ્સ લિ.

ગ્રેનેજી ડાયરેક્ટર
વી. સી. દેસાઈ

રૂપાપરી ગેઝ
ભાવનગર

ભગવાન તેવા ભાવ

ગોપાળરાવ વિદ્યાસ

એ આર્પના માયામાં ચલેલ જખમ પર પાટો પાધી હું બહાર આવ્યો પણ એના હવા પર પડેલા જખમના સીંગને કયો ધનવંતરી પાટો બાધવાને હતો? અથાક માસ ની વીળણા પેઠે આ એકનો એક વિચાર મારા હૃદયકાશમાં વારે વારે ચમક્યા કરતો હતો. ખરતામાં કાઠએ 'જે જે, કોઈર સાહેબ!' કહી નમસ્કાર કર્યા તેને યંત્રવત મેં સામા નમસ્કાર તો કર્યા, પણ મેં એ નમસ્કાર કેને કર્યા તે પણ મારા જમાસમાં ન રહ્યું પ્રાતઃ કાળના ચંદ્રની પેઠે નિરતેજ પડી ગયેલો એ આર્પનો ચહેરા અને વરસાદને લીધે ગળી પડેલાં પારિગતકર્તા કૂલો જેવી એતી આંખો, કાઠ રીતે મારી નજર સામેથી ખસતાં નહોતાં. આજ સુધીમાં મેં આના કરતાં ઘણાં મોટા જખમો જોયા હતા અને તેને પાટા પણ બાંધ્યા હતા. ગયે વર્ષે જ નાળિયેરી પરથી પટકાઈ પડેલા પેસા આંખની સારવાર મેં જ કરી હતી પણ આજે એ આર્પના માયાના જખમને પાટો બાંધતી વેળા જેટલું મારું હૈયું મૂંઝાઈ જાયું હતું તેથી ધુનરી પેના નાળિયેરી પગથી પડેલા માથાસને ડબ્બીને પણ મને ચર્મ નહોતી. એ આદમીના જખમે અકસ્માતથી થયા હતા—દુર્ઘાટે થયેલા હતા; આ આર્પને પડેલા ધા ખુદ એના પતિએ જ કરેલા હતા! તોફાનમાં સપાડાઈને કાઠ વડાણ કૂચી ગયાતું સંજ્ઞાતો જ આપણે શરીરે રોમાંચ યાપ છે; પણ કુટુંબના કલેશ-ત્રાસને લીધે કાઠ જીવાન આર્પએ કૂચે પડી આપણાં કર્મોની હકીકત વાચતાં જ હૈયું ચપરી જેઠે કે! દેવી હરતા કરતાં માનવી હરતા પરતે આપણને વધારે ઘણા પેસા યાપ છે. આ આર્પના કિસ્સામાં પણ મારા દિલમાં આવી જ લાગણી ધર્મ હતી પડોશીઓના કહેવા પરથી અનુમાન

બંધાતું હતું કે આર્પ અતિશય સરસ અને માયાળુ સ્વભાવની હોવી જોઈએ તેમ છતાં એના પતિએ એને રાક્ષસી હૈયું કરી શા માટે મારી હશે? જે માયાને એણે છાતીએ આપીને પપાળવું જોઈએ, એના પર જ એણે લાઠીનો પ્રયોગ કર્યો હતો! એ આર્પની આંખો!—સારી ય દુનિયાની ઠરણ ધાચના નજરે એ આંખો વાટે વહી રહી હતી.

મારા પગ પર કથક કૂદકા મારે છે એવું જાન થતાં જ હું મારી વિચાર-તંદ્રામાંથી જાગ્યો. નીચું તો હું મારા ઘર પાસે આવી પહોંચ્યો છું, અને પ્રિય મોતિયો પ્રેમથી મારું સ્વાગત કરી રહ્યો છે, દાઢ વતી તેને પપાળવો અને મોં વાટે સીટી વગાડવો, પગથિયાં ચડી હું ઝાલરી પર આવ્યો. મેં પરથી ઝીણું શરે પેડી સાથે કાઠ ખાતું હોય એમ સંજ્ઞાપ્યું: 'જાહે પતિ દેવવિ તાલનાં, ત્યાંનાં જન્ય માવના મા.'^૧ સ્મયાનમાંથી પાછા ફરતા આદમીને સંસાર જેમ અસાર લાગે છે, તે જ રીતે અસારે અને આ ગીતના શબ્દો જુડા છે એમ લાગ્યું. પેડી સાથે મારી સાગી શાંતા એ ગીત ગાતી હતી કાલે સવારે લમ થયા પછી એ જ શાંતા આ ગીત—'જાહે પતિ દેવવિ તાલનાં'—આટલા જ ઉલ્લાસ અને હોશયી ગાયે ખરી? પણ આવા દેવ મણાવા માગતા એક પતિનું મક્કસીકૃત્ય હું હજુ પડી પહેલાં જ નજરોનજર નિહાળીને આવતો હતો! મારા મનમાં વિચારોનો વટાળ જાગ્યો. પતિમે કંઈકે—ભગવાનને! આ અંશ કાલે આશર્યો? ટાંકણાના ધા સલા વિના પરચર પણ દેવ પછાને પામતો નથી એમ કહેવાય છે, બ્યારે આપણા દિદુ સમાજમાં ઓતે મૂડીને એના

૧ સોએને મન પતિ દેવદત્ત છે; તેમના દિલમાં એ વિના ખીલ કાઠ ભાવના દોતી નથી.

જ દેવ મથુવાનો રાજભાગ પતિરાતો માટે ખુલ્લો પડ્યો છે ! પથુ દેવપથુનો અંશ જરાય ન હોય તેને દેવ તરીકે પૂજવાનો અર્થ શો ? વિષને અમૃત કહીને મોઝે માંડીએ તેથી શું માથુસ તરફડીને મૃત્યુ પામ્યા વિના રહેશે ખરો ?

પેટી વાગતી અટકી પડી. શાંતા દાદરો જીતરીને નીચે આવતી હોય એવા પગલાં સાંભળ્યા 'હા, શાંતાબેન ! અમને આ પાશો ને !' એટલા યુદ્ધે મારા મોમાંથી સરી પડતાં જ પ'દાંઓના ઝૂમખામાંથી અર્ધ-ખોલેલું શુભાષ જેમ ડોકિયું કરે તેમ બારણા પરનો પડો સહેજ ખસેડી તેણે બહાર જોઈ લીધું. અને 'અખપડી લારી, હો !' કહેતી સીધી તે રસોડામાં પહોંચી હતું મેઢા પર ચમ્પો. મારી પાછળ મોતિયો પથુ આવી પહોંચ્યો-હોશિયાર વિદ્યાર્થી જેમ કપાટાબેર દાખલા મથી આપે તેમ દાદરાનાં તથુ તથુ પથિયારો એકીસાથે ફરીને તે ઉપર આવ્યો હતો. કપડાં ઉતારી હતું પેટી (વાળ) તરફ ફર્યો તો ઉપર જ મેં થોડાએક લખેલા કાગળો પડેલા દીકા. શાંતા અંત્રેષ્ટ પત્રમાં બજીતી હોવા છતાં મરાઠી લેખો લખવાનો એને શોખ છે, અને એના લેખો બોચાના માસિકોમાં છપાય પથુ છે, એ હતું જાણતો હતો. આ પથુ કોઈ નવો લેખ હતો એવી આશાથી મેં એ કાગળો ઉપાખા. ભેયું તો મથાળે લખ્યું હતું : 'એક વ્હાલંતીલ સિધુ.' ૨ નીચે થોડાએક મુદ્દાઓ ટાંક્યા હતા : (૧) સિધુ સાચી આવે સ્ત્રી છે. (૨) સિધુનું પાત્ર સરજીને શ્રી મહાકરીએ સ્ત્રીઓના કર્તવ્યનો આદર્શ મહારાષ્ટ્ર પાસે રળ્યું ફર્યો છે. (૩) 'પતિ'એ જ સ્ત્રીઓનું દેવત છે' એ તત્ત્વને અનુરૂપ જતાવાચકું સિધુનું વર્તન અતિ ઉદાત્ત છે. વગેરે વગેરે.

૨ 'એક વ્હાલંતીલ' નામના કવિ મહારાષ્ટ્રના પ્રખ્યાત નાટકમાં સિધુ એ એની નાધિકાનું નામ છે. દાદરિયા પતિની એક આ. આઈ પત્નીનું એમાં ચિત્રણ છે.

આગળ લખેલું હતું વાંચું તે પહેલાં જ શાંતા આ લખેને આવી પહોંચી. 'આવું શું કરતા દરો, દાદા !' એમ કહી કૃત્રિમ રોષપૂર્ણ નજરે મારી સામે ત્રાંસી આંખે જોતાં તેણે ઉમેર્યું : 'આખો લેખ પૂરો થવા દીધા પહેલાં જ ન વાંચાય, હો !'

'તારી આ તત્ત્વજ્ઞાનની વાતો અમારા જેવા ડોકટરોને શી રીતે સમજાય ? અમારે તો 'રોગને જીતતો જ દાખરો' એ સિદ્ધાંત જ ગળથૂંથીમાં જીતરેલો હોય.'

'પથુ રોગ અને લેખ બંને કાંઈ સરખા મથાળા !' ડોકું ધુણાવતાં ધુણાવતાં શાંતાએ સવાલ કર્યો.

'જરૂર, બંનેનો ઉગમ અજ્ઞાનમાં જ રહેલો છે.'

મારી આ નવી શોધથી શાંતા મંદબુદ્ધ પડી. આની રક્ષાથી મોઝે માંડી એકાદ ઘૂંટો પીધા પછી મેં ચલાવ્યું : 'પથુ શાંતાબેન ! એટલું તો ચોક્કસ કે મારો સિદ્ધાંત કેવળ મહાપથુમાંથી જ નથી નીકળ્યો. આપણે તારા લેખનો જ દાખલો લઈએ. પતિ એ જ સ્ત્રીઓનું દેવત છે, એ સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરવા તું તૈયાર થઈ છે. મથુ નર્મ સુધી તું પરણી નથી ત્યાં સુધી જ તને એ આદર્શ મોઢક લાગે છે. ન્યારે એ બધું અનુભવમાં ઉતારવાનો વારો આવશે ત્યારે તું જોઈશ કે એ દેવોમાંથી શક્તિ-અરે, નરપિશાચો જ પેદા થાય છે !'

'હા !' એટલા દુઃખ વાકચથી જ શાંતાએ પોતાનો તિપેદ દર્શાવ્યો. બંને જાણે કે એ વિષયની ચર્ચા આગળ ચાલુ ન રહે તે માટે જ તેણે પોતે ગૃહિણી રૂમાલ આણીને મરી સામે ધર્યો. એ રૂમાલની નાનુક ગૂંથણી, એમા ઉતારેલો મોરનો આબેહન આકર અને તળિયે 'શાંતા'વાળા અક્ષરો જોઈને મને થયું કે આ ગ્રેમકરી કુમારિકાનું બાવળીનું હાલ જ જાણે આ રૂમાલથી મારી સમક્ષ ખુલ્લું ધરવામાં આવ્યું છે !

‘મેં કહ્યું: ‘શાંતાબેન! આ કમાલમાં એક જ આગી છે.’

‘શી!’ ઉત્સુક બની શાંતાએ પૂછ્યું.

‘આમાં કયાંયે’ જાણે પતિ દેવચિ વાળા અક્ષરો નજરે નથી ચડતાં.’

‘આમ શું કરતા હશે, હાં! ન્યાં ત્યાં તમારે તો ખસ મસ્કરી જ મસ્કરી!’ બને પેટી તરફ નજર ફેરવી બોલી: ‘ઝા મા! જુઓ તો પેવો મોતિયો! વાળ ઉપર જઈને બેઠો છે. તમારા કૂતરાની શી પથ્થુ બલિદારી છે? હાં! હવે મહેરબાની કરી તમે એને બોલાવી શેશો!’

‘હા ને બિચારો ધડીકર ત્યાં બેઠો! બહુ બહુ તો એ પોતાનું ગીત કલામ વગાડે—’
‘જાણે પતિ દેવચિ કુચાલા!’

યોગ દિવસો પછી શાંતાનાં હૃદય થયાં એનો પતિ મેટ્રિક સુધી જ ભણ્યો હતો; પણ આજના જમાનામાં હામ એ જ દેવત ગણાતું હોવાથી જમાઈના શુરો કરતાં એને વારસામાં મળેલા દ્રવ્યની જ શાંતાના પિતાના મન પર સ્વાભાવિક રીતે વધારે ઊપ પડી હતી પરંપુરિને શાતા પતિદેવની પૂજા કરવા સાસરે મર્દ. એનું સાસરું બહુ તો ૨૦-૨૫ માઈલ દૂર હશે. આવશ્ય મદિનાને બીજો મંગળવારે અને એને ‘મંગળાગૌરી મત’ મટે અમારે ત્યાં તેમની. મેં તેને નેઈ—કાણે જાણે કેમ, પણ મને કાંઈક ખ્યાલ પડ્યો કે શાંતાના ચહેરા પર અગાઉની પ્રકૃષ્ણતા નથી. કલામ મારો એ બમ પથ્થુ હોય. મને શંકા થઈ કે પૂર્વેના વેશાબની આંત્રીમાં હવે કાળાં વાદળાંની આછી આછી છાયા પથરાવા લાગી છે.

શાંતા દેવીનું પૂજન કરતી હતી ત્યાં હું

૧ દત્તાત્રેયને માટેકે દેવસગાન છ.

૨ મહારાષ્ટ્રીઆમા ૧૨૯૫ પછી પહેલું થાય ૧૨૯૬ સુધી આવશ્ય મદિનાના દરેક મંગળવારે ગૌરીની પૂજા નવવધુ કરે છે; એને ‘મંગળાગૌરી મત’ કહે છે.

ગયો. તેને પૂજા કરતી દેખતાં જ મેં ટોચ કરી: ‘અહો શાંતાબેન! હવે તમારે વળી બીજા દેવની શી જરૂર છે! જાણે પતિ દેવચિ સ્કન્નના! કેમ, સંજારે છે ને?’

જવાબમાં શાંતા સહેજ હસી. પણ એ હાસ્ય અધારમાં કયાંક અગિયારો કમરો સાય તેવું હતું.

રાતના બાર વાગે મોતિયાને મેં એ સોડી નેરથી ફટકારી લીધી! તેણે નેરથી વો વો કરવા માંડ્યું. ત્યાં જ બાળનું બાણ્ય બોલી શાંતાએ કહ્યું: ‘આ શું હાં! શા સાર એને મારો છે!’

‘પથ્થુ જો ને, આ પથારીમાં આવીને બેઠો છે!’

‘એને એમ મૂવાની ટવ તો તમે જ પાડી હતી ના!’

‘પથ્થુ એને આખે શરીર ખસ કેટલી થઈ છે!’ મેં હાથેલ કંઈ જવાબ આપ્યો. અને માથે ઝોટીને હું પાછો મૂકી ગયો.

સવારે આ પીટી વેળા શાંતાએ કહ્યું: ‘હાં! હમણાં હમણાં તમારા સ્વભાવમાં જ્યારે ફર થઈ ગયો લાગે છે. પહેલાં તો મોતિયાને કાઈ સહેજ ‘હાં!’ કરતું તોપણ તમને કાંઈનું કાંઈ થઈ જતું, અને હવે તો તમે જ એને સોડી લઈને ચૂકવા મંડી પડો છો!’

‘શાંતાબેન!’ મેં જવાબ આપ્યો, ‘કૂતર’ આપણું પાણેલ હોય તોપણ ખસ થાય ત્યારે તો ખસ જ ગણાવ ના! કાચલાં આપણી વાડીમાં જીત્યાં હોય તેથી કાંઈ કાંઈ એનું અચાણું કરીને નથી ખાતું!’

શાંતાએ તે વેળા તો હશે જવાબ ન આપ્યો; પણ મોતિયાને રાત્રે મેં મારેલો તે એને મર્યું નહોતું એટલું તો હું સાફ જોઈ શક્યો. એક વરસ પસાર થઈ ગયું.

વરસ દરમિયાન અને શાંતાને કાંઈ નહિ તો પાંચદશ વાર સરેશો મોકલ્યો હશે, પણ એક જ બીજા હારણે પછી તે આવી જ ન શકી, હું પણ મારા વધતા જતા ધંધાની

જાનગમાં ચાંતાને, કહે કે લગલગ બૂલી જ ગયો હતો. ગામડામાં જે 'કુવામાં અણબૂટ પાણી હોય ત્યાં દૂર દૂરથી પણ માણસો પાણી બરવા આવે, તેમ મારે ત્યાં દૂર દૂરના ગામડેથી દંદીએ આવ્યા કરતા-આવતા થયા હતા.

એક દહાડે રાતના નજીકને ગામડેથી તેડું આવતા હું ત્યાં જવા નીકળ્યો હતો. ગરતે જતાં જતાં ચંદ્ર તરફ નજર મૂકી અને મને હસતું આવ્યું. કાલેજમાં બહુતો ત્યારે ચંદ્રનીમાં ફરવા જવાનો મને બારે શોખ હતો. તે વેળા ચંદ્ર વિશે નવી નવી કલ્પનાઓ લડાવવામાં અમ કાલેજાવિદ્યોમાં દરીદ્રાઈ ચાલતી! પણ ધંધામાં પડતાં જ હું એ ચંદ્ર અને એની ચાંદનીનું અસ્તિત્વ જ જાણે બૂલી ગયો! સૂર્યોદય પછી જેમ કકળ જોડી જાય તેમ સંસારમાં પડ્યા પછી માનવીનો કાચપ્રેમ પણ જોડી જતો હશે શું!

નીલમયી ઘેરાયલા માવેક જેવા દેખાતા એક જંગલમાં હું પેઠો. મારી સાથેના માણસ ડોક્ટર આવ્યાના ખખર આપવા અંદર ગયો; હું બહાર દીવાનખાનામાં બેઠો બેઠો ત્યાં ટાગેલા ફાટાઓ જોવા લાગ્યો. એમ કરતાં એક ફાટો ઉપર દરિયા સુંદર ગૂંચેલા રૂમાસે મારું ધ્યાન ખેંચ્યું. રૂમાસમાં મોર આળેબેસેલો હતો અને નીચે 'ચાંતા' એવા અક્ષરો પણ હતા! આ રૂમાસ તો ખુદ ચાંતાએ ગૂંચ્યો હતો તે તો નહિ! મેં દિલમાં ધરતીકંપ સરખો સખત અંચેકો અનુભવ્યો. ચાંતાનો રૂમાસ અહીં ક્યાંથી આવ્યો! તેડા આવનાર માણસે તો એમ કહ્યું હતું કે એક બાઈ માંદો છે. માંદો પડેલી બાઈ શું ચાંતા પોતે જ હશે!

મારા મનની મુંઝવણ દુરત એટલી ગઈ કેમકે અંદરથી માણસ બોલાવવા આવ્યું હતું પણ મારાં સનેલી બાઈ ચાંતા નહોતી એ તો હું દૂરથી જ જાણી ગયો. એ યોગ્યાની સજવટ અને બાઈના ચહેરા પરનું કૃત્રિમ સૌંદર્ય દેખી મારા મનમાં વહેમ પેડો. બહાર આવ્યા

પછી તપાસને અંતે એ વહેમ પાકા થયો-કહે કે ખાતરી જ થઈ ચૂકી. એ બાઈ એક વેશ્યા હતી! પણ આ વેશ્યાને ત્યાં ચાંતાનો રૂમાસ આવ્યો શી રીતે! પ્રેમના પ્રતીક આપેલી વીંટી ચોટે લિલામમાં નીકળે એના જેવી જ એ દશા હતી!

ઘેર પાંચા ફર્યો ત્યાં વળી બીજી જગ્યાએથી બોલાવવા આવેલ માણસ હાજર હતો. ખુદ ચાંતાના જ ગામડે એક સુચકાને કેસ હતો; બાઈને આડું આવ્યું હતું. એ ગામડેથી મને આ પહેલી વાગું આમંત્રણ હોવાથી મને સહેજ અભિમાન પણ થઈ આવ્યું. હું છેક થાકી ગયેલો હતો; ચરીર અત્યારે ૨૦-૨૫ માઈલનો પ્રવાસ બેઠવાની ના પાડતું હતું. પણ એ ગામડું ચાંતાનું હતું એ જ કારણે હું જવા માટે દુરત તૈયાર થયો. જઈને બાઈને સુખરૂપ છટાએડા કરાવ્યા; પણ પછી તો સવાર પડે એટલે ચાંતાબેનને મળીને જ પાંચ ફર્યું એવે મેં નિરધાર કર્યો. જમના જીવડાનો વખત થયા અગાઉ જ વહેલી સવારે એક દુકાન ઉધાની મેં ચાંતા માટે એક જીંબી જાતની સાડી ખરીદી મંગાવી, અને ધર બતાવનાર આદમીને સાથે લઈને ચાંતાને સ્થાને પહોંચ્યો. અંદર પેસતાં જ ઢાળિયામાં ગમણુ બાલુ કાઈ ઝીણું ઝીણું આડું હોય એમ મને લાગ્યું: 'વારે પાંડુર ના! કેવળ મેટ દેલી?' એવાજ અને જલુ પરિચિત હોય એવો લાગ્યો. મેં કચ્છા આગળ વધ્યાં જ મેં ચાંતાને દીડી! એ વારીકું વાળતી હતી; ચરીરે જૂનું, મેલખાણું એક સાડું વજ વીંટણું હતું હતું. મોં પરથી શરદાનુભા સામ્રાજ્યનો અમલ કીતરી જઈ ત્યાં વર્ષાનુભા એ અડો જમાવ્યો હતો! મહણુમાં ઘેરાયલા સુરજ પેડે દષ્ટિ ઉદાસીનતામયી હતી હું એના સામે જોઈ ન શક્યો! અંતરમાં જિંદગી લાગણીઓના આવેગને દમાવી મેં સાદ કર્યો: 'ચાંતાબેન!'

‘ઓહો! દાદા તમે? ક્યારે આવ્યા?’

‘હમણાં જ, બેન!’

‘હવે મોતિયાને કેમ છે?’

શાંતાએ ચેતાની બહેનના કઠાં ખખર-અંતર ન પૂછતાં સીધી મોતિયા વિષે પૂછપરછ આદરી એથી મને નવાઈ લાગી. મેં કહ્યું: ‘બેન! મોતિયો તો ગુસ્સી ગયો. એને ને ખસ થઈ હતી, તે એમ ને એમ પછી તો વધતી જ ચાલી!’

‘છૂટ્યો બિચારો, આ ભવે!’ શાંતાએ એક જાંઠા નિસાસા સાથે ઉદ્ગાર માર્યો.

‘હું પણ એમાંથી છૂટ્યો!’ મેં હસતાં હસતાં ઉમેર્યું.

‘તમારી વાત સાવ ચાચી, છે, દાદા! પાછળ રહેનાર માણસને પણ મૃત્યુ દુઃખમાંથી છાંયવતું નથી છે.’

શાંતાના એ બોલ ગોળીમારની પેટે મારા હૃદય સોંસરવા ચાલ્યા ગયા. વાતને વિષય બદલવાને હરાટે મેં તેને કહ્યું: ‘શાંતાબેન! તારા માટે આ સાડી લાવ્યો છું.’

‘લાવ્યા છે તેવા જ સીધી પાછી લઈ જાવ.’

‘બેન! મારા પર આટલો બધો ગુસ્સો?’

‘ગુસ્સો નથી કરતી, દાદા!’ હાંધ્યાં સ્વરે શાંતાએ કહ્યું. ‘ઓઝા બહુ તો ચેતાની જાત ઉપર ગુસ્સો થાય; બીજા પર ગુસ્સો કરવાનો તેમને શો અધિકાર? તમને ખબર નથી, દાદા! જો હું આ સાડી રાખી લઉં તો ‘એ’ મારા પર જાત જાતનાં આજ મૂકે!’

‘પણ હું જાતે જ તારા પાંતે એ આપી આવું તો? પછી કંઈ હરકત ખરી? એ બોલ્યા છે કે નહિ?’

‘તમારે એમને અત્યારે મળવું હોય તો બીજા પચીસ માર્શલન રપેટી રેડી પડે!’

‘કેમ, ક્યાં? પરમામ ગયા છે?’

‘તેજ ના છે. કહે છે કે એ બાઈ બહુ માંદી છે.’

આજે આવેલાં આંસુ છુપાવવા માટે શાંતા મોં ફેરવી ગઈ.

મારા દિલમાં ચચરાટી થઈ

તેનું સાંત્વન શી રીતે કરવું એ મને સ્પષ્ટ નહોતું. ઘટોટાપ ઘેરાયેલું આશરા ઘોડો વરસાદ પડ્યા પછી જેમ આંધું નીતયું થઈ ગય, તેમ થોડાંએક આંસુઓને માર્ગ મળ્યા પછી શાંતાનું મન પાછું મારે પડ્યું. મારા હાથમાંથી સાડી લઈને જોવા સારુ એણે ધડી ઉંજેળા. મને દ્રશ્ય એક ઉપમા મૂઝી: સાડી અને બાળકને હાથમાં ઉપાડીને જોવા વિના ઓઝાને નિરાંત જ ન વળે!

‘આ સાડી સાથે ચોળીને ટુકડો નથી!’ શાંતાએ પૂછ્યું.

‘નથી; તારે ભેઈના હોય તો બેચાર બ્લાઉઝ પીસિસ અત્યારે જ બીજાં મંગાવી આપું.’

‘ના ના, એ માટે નથી પૂછતી. ચોળી-વિહોણી એકલી સાડી સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીને આપ-જુમાં ન આપાય, તેથી પૂછવાનું મન થયું!’

‘ઓહો, એમ છે? અમારી વૈદની ચોપડી-એમાં આવું કશું ન આવે બેન! એટલે મારી ભૂલ થઈ. આ સાડી સાથે આપવાનો ચોળીને ખડ હમણાં જ તને મંગાવી આપું.’

‘શી જરૂર છે? એમાં વળી શુભ એને અશુભ શું જોવું તું! દાદા! આ સાડી હું રાખી લઉં છું. તમારી ભાવભરી ભેટ મારાથી પાછી ચી રીતે ઠેલાય!’

કચ્છી વાત આજળ ચલાવવાને હરાટે મેં કહ્યું. ‘શાંતાબેન! હમણાં લખવાકારવાનું બધું સારી દીધું છે શું?’

‘પરણે ત્યારે પિતા પુત્રીને ત્વજ દે છે, અને પરણેલી પુત્રી પોતાની સ્વતંત્રતાને ત્વજ દે છે!’

વધારે વાતચીત લંગાવાય તેવું લાગ્યું તહિ. મેં શાંતાની રજા લીધી. વૈષ્ણવદા એ કિંદુ સ્ત્રી માટે એક રીતે

મૃત્યુ સમાન ગણાય. શાંતિને વિધવા થવને લગભગ ૭ મહિના થયાં આબા 'હના' પણ એ ૭ મહિનામાં 'ખત્યુ' હતું એવું કે હું જાતે શાંતિને મળી શક્યો નહોતો. આથી ત્યારે ૭ મહિનાને અંતે આજે તે અમારે ત્યાં આવતી હતી ત્યારે જાણે એનું મૃત્યુ દેખવાનો સમય આખો હોય એવું દુઃખ મને મનમાં થયું. એની સામે જોવાની હિમત જ નહિ થાય એવી મનમાં બીક હતી, ત્યાં વળી એની સાથે વાતો તો કરાઈ જાય થઈ શકવાની હતી! આ આપત્તિમાર્ગી છૂટરા સારુ તેને આવવાની વેળા થઈ તે પહેલા જ હું દવા ખાનાનું બહાનું ઠાઠી જતો રહ્યો. દવાખાનાનું રોજનું કામ પૂરું થયા પછી પણ ઘેર ન આવતાં એક બાઈમને ત્યાં જઈ આ પીવાને બહાને રોજાયો ને મોડું થયું. મનને જાણે એમ સમજાવતો હતો કે મોડું થશે તો શાંતિ સાથે વાતો કરવા જટલી હિમત આવી જશે! ઘેર આવતાં આવતા તે દહાડે 'અપગ્રહનિ-પાળ' ગણાય તેવી એકલી સારી તેને ભેટ આપી હતી તે વાત સાંભરી આવી, ને દિલમાં ચચરાટી થઈ. પણ જીવતા માણસને વખત આવી પડે છે ત્યારે તો મને તેમ કરીને પણ કામ બીજી જ પડે છે; એમાં પાછી પાલી થયે ન જ શકે.

જરા પણ પગરવ થયા દીધા વિના હું ઓશરીનાં પગથિયા ચઢ્યો. મેંડા પર મોઈ વાળું વગાડતું હોય એમ લાગ્યું. શાંતિ જ પેટા વગાડતી હતી; પણ અત્યારે 'જલે પતિ દેવલિ હજનાના વાળું' ગીત વાગતું ન હતું. એત્રણ ભાનટમાં જ દાદરાનાં પનવિષાં જિતરી મોઈ નીચે આવતું હોય એમ લાગ્યું. મારા હૃદયના ધનમારા વધી પડ્યા! મનમાં 'કેમ શાંતાબેન! અમને આ પરીણ ને?' વાળા શબ્દો તુરત સંકીરી આબા, પણ મોં વાટે આજે એ બહાર નીકળે તેમ હતું નહિ; જાતે ધણો બોલકણો હોવા છતાં આજે મારું મોં સુવાઈ ગયું હતું! શાંતિ દાદર જિતરીને

રસીકમાં વગર બોલે જતી રહી. આજે પગલે હું મેંડા પર ગયો. આજે પણ વાળ પર શેરડાં લગેલાં ઠાંગણો પડ્યા જ હતા. મેં એ લીધી લીધા ને વાંચવા માંડ્યા. વાર્તાની શરૂઆત એક પનથી થતી હતી.

વિધવાનું હૈયું

(એક અપ્રેક્ષ્ય વાર્તા)

'મિત્ર સખી કુમારી કમળાબેન!'

'તારો દિલાસાભરો ઠાંગળ મળ્યો. મારા દુઃખમાં બાગ બળવા તું અલંકૃત ઉત્સુક બની છે એ જાણીને મને શાંતિ વળી છે; મારું અશુભ દુઃખ તો એથી ઓછું ગયું છે. કેટલું બીજી વ્યક્તિ આપણા પ્રત્યે ખૂબ ખૂબ લાગણી લખે, આપણે માથે દુઃખ આવી પડતી તે પણ આપણી ખાતર રડી ઊઠે અગર આપણને મુખ થયેલું જાણી એના દેવામાં દરખાશ લઈએ આવે, ત્યારે એવી લાગણીવાળું મોઈ આપણું અંતર માણસ છે એવો ભાવ થતાં મનને શાંતિ મળે છે. પણ બેન! તને એક સાચી વાત લખુ!—પણ જો, બેન! આ ઠાંગળ મોઈને દાંધ જાય નહિ એટલી ખાસ ઠાંગળ રાખજો. તને મારા મળાના સમય છે!—પણ જો દિલથી ખરેખરી વાત લખવી હોય તો મારે કહેવું પડે છે, કે બેન! વિધવા થયાથી હું દુઃખી નથી થઈ પણ જીવતાની સખી થઈ છું. આ હેતલા શબ્દો વાંચતાં તને એમ પણ લાગવાનો સંભવ છે કે આ બાઈ તે માનવી છે કે રાક્ષસી! પણ બેન! એક વાત ખસસ માદ રાખજો કે જેનો પતિ રાક્ષસ હોય તે સ્ત્રી આવી રાક્ષસી જ બને છે.' જે સ્ત્રીનું જીવન પતિ સાથે—એકરૂપ—એકજીવ બની ગયું હોય તે સ્ત્રીને વિધવાવસ્થા ખરેખર મૃત્યુ સમાન થઈ પડે; પણ પતિના લાગણીભર્યા વર્તનને પરિણામે જે સ્ત્રી અધમૂખા જેવી જ જીવતી હોય. તેને તો વેધવ્ય પ્રાપ્ત થતાં નથી જિંદગી મળ્યા જેવું જ લાગે છે. કામ પહેલાં મન વિના પણ સ્ત્રીનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ હોય

છે, તો પતિના મૃત્યુ પછી વિધવાવસ્થામાં તેવું શા માટે ન હોય ? ન્યાં જાને વચ્ચે સાચો પ્રેમ હોય તેમની વાત જુદી છે; ને સ્ત્રીઓને એવું અમીઝરણું સંપાદ્યું હોય તેમનું સુખ તો પાસવાર જ હોય. પણ મને પૂછતી દો તો, મારી જાળતમાં તો વૈધવ્યદશા પ્રાપ્ત થતાં મને તો પાંજરામાં પ્રસાયેલ પંખીને છૂદું મૂકતાં તેને ને આનંદ થતો હશે તેવો આનંદ આજે થાય છે. જેલમાંથી છૂટવા વખતે કોઈ કેદીને હુઃખ થયાનું જાણ્યું છે ? બેન ! હવે પછી મારે વાંસામાં સોટીઓના માર અને છાતીમાં ચખ્દોનાં ખાણુનો માર સહેજની બીતિ રહી નથી; સવારથી સાંજ સુધી જેનું આપણે ફરતી પેઠે નાનુકાકીની જાતન કરીએ, તેઓ રાત પડતાં જ કોઈ બીજાને ઘેર ચાલ્યા જતાં હોવામાં ને અગ્નિની હોળી સળગે, તેવી હોળી હવે મારે હૈયે સળગવાનો સભવ નથી. હવે હું સ્વતંત્ર છું. હવેથી એક ભગવાન વિના મારા પર બીજા કોઈની સત્તા રહી નથી ! સગા ભાઈની સાથે વાત કરતાં પણ ન્યાં બીવું પડે, પોતાના મનમાં પણ સ્વતંત્ર રીતે વિચારવાની ન્યાં બીતિ હોય, ને કામમાં સરીર અગર મનને લાલેશ આનંદ ન થતો હોય એવા વૈતરાણો બોલો મનુષ્યની જેમ આજો જ-મારો વણા કરવો પડે-દુનિયાની જાતજાતની અણી કુરતાઓનો હું વિધવા થતાં જ હવે અંત આવે છે. હવે હું મારી જાતપૂરતી સ્વતંત્ર છું.—

કાગળ વાંચવો બધું કરી મેં જાણે જોયું. હું વિચારે ચડ્યો. હજી બે વરસ પહેલાં જ 'સિધુ'ને આરણ આર્થઓનું ગિરુદ આપનારી સાંતા જ મું આ લખી રહી છે ! અનુભવથી સર્વોચ્ચ થતાં જ પોપટિયું ગાન હુમસની પેઠે હવામાં ઊડી જાય એ જ નક્કર હકીકત છે. ધરના જીવમોથી ત્રાસી ઊઠેલી

ઓને વિધવા થતાં ખરેખર, આવી લાગણી જ થતી હશે ખરી ! શા માટે ન થાય ? જીવન-પૂછી એ દેશનો હોય, માતિનો હોય અગર વ્યક્તિનો હોય, જીવન અસલા થતાં જ એના તળે કમકાતી વ્યક્તિ બળવો કર્યા વિના રહી જ શકે નહિ એવો કુદરતનો કાયદો છે.

આગળ વાંચવા મેં કરી પાનાં પર અખ ઠેરવી એટલામાં દાદર પર પગલાં સંજોળામાં. અપથી કાગળો વાળ પર પાછા રાખી દઈ ઊભા થઈ મેં બારી બહાર જોવાનો ઢોંગ આપ્યો.

‘દાદા ! તમારે માટે આ લાવી છું.’ સાંતાના કબજો મારે કાને અથડાયો.

મારું હૃદય કરી મરીમર મૂંઝી ઊઠ્યું. રહેવના પાટા પર કપાઈ પડેલા કોઈ આસ જનનું પ્રેત લમણું જોવું પડશે એવો ભાવ મનમાં પેદા થયો. અતિ બારે રવરે મેં કહ્યું : ‘લાવો !’ સાંતાએ ચાંતો કપ આગળ ધર્યો તે વેળા મેં તેના મોં સામે જોયું. બે વરસ પહેલાં પણ સાંતાએ આ જ ઓરડામાં આમ જ આનો કપ મારા આગળ ધર્યો હતો. માત્ર આજે વાળની પેટી પર મોતિયો બેઠો નહોતો, ટેબલ ઉપર સુંદર મોર ભરેલો ગૂંથેલ રૂમાલ નહોતો, સાંતાને કપાળે કકુતો ચાંદલો (સોમગ્ન્યચિહ્ન) નહોતો, તેમ સાંતાના દિલમાં પણ ‘મમે પવિ દેવચિ સલ્લનાના વાળા પેલા ગીતનો ભાવ નહોતો ! સાંતા નિશાળમાં ભણતી હશે ત્યારે ‘ભાવ તેવા ભગવાન વાળી કવિતા કલ્પ્ય તે બધી પણ હશે, પણ સંસારના અનુભવે એના હૈયામાં હવે ‘ભગવાન તેવા ભાવ ની નવી કવિતા કાતરાઈ હોય તો ના નહિ !’

*આર. આર. શેઠની ક. વરણી તાજેવરમાં પ્રગટ થયેલ શ્રી. ખાડેરના નવિલકાસંમદ ‘નૂતન પ્રભાત’માંની એક વાર્તા

ઈનામ પાઉંડ ૫૦૦

પારકર અને ડેવિસે તૈયાર કરેલું “ઓટોજન” (વનસ્પતિ જન્ય ટોનિક) પહેલા ૨૪ આશ્ચર્ય ઉપજાવે એવી અદ્ભુત તાકાત અને શક્તિ આપે છે તે સેવાથી આ અથવા પુરૂષ તેમની વય કરતાં ૧૫ થી ૨૦ વર્ષ નાના દેખાય છે અને તેમને યુવાની આવતી જણાય છે. તે ગુમાવેલી નળણી યાદદાસ્ત, શરીરની નળજાઈ, અશુદ્ધ લોહી, પીળી ચામડી, ખેચેની, અનિદ્રા, ચક્રી, મ અથવા શારીરિક થાક વગેરે માટે ધર્તુ જ અક્ષરીર છે. તે સેવાથી તમારી ઉંચાઈ ૨ થી ૪ ઈંચ સુધી અને તમારું વજન ૫ થી ૧૦ રતલ સુધી વધી જશે. તમારા ગાંઠની લાલી પાછી આવે છે અને દેખાવ ૧૦૦ ટકા સુધરી જાય છે. તમારાં મુખનું તેજ અને કાંતિ યુવાવસ્થામાં હતાં તેવાં જ થઈ “ઓટોજન” થી તમારાં દેખાવ સુધરી જાય છે તમારી આંખમાંથી તરુણા ઝરે છે. હોઠ અને લાલી આવે છે, સુંદર વાળ હંમેશ માટે કાળા થઈ જાય છે. ખરતા વાળ, ખોડા અને તાલ માટે ઓટો ખાસ કલામશ્ય કરવામાં આવે છે.

ડો. એ. પી. પારકર ૧૦૦ થી વધુ વર્ષના એક ક્ષીણ થઈ ગયેલા પુરૂષ દરદી ઉપર અજમાવ્યું હતું. આ અદ્ભુત દવાનાં માત્ર એક માસના નિયમિત સેવનથી ૧૦૦ વર્ષની વયના દર ૪૦ વર્ષ વયના યુવાન પુરૂષ જેવી તદુરસ્તી મેળવી. આ દવાના ઉપયોગથી નટ, નટીઓ વૃદ્ધાવસ્થ થયું ચપળ, યુવાન અને સુંદર દેખાય છે અને ઉમંઝ અને ઉત્સાહથી રંગમ ચ ઉતર મામ કરે છે. જો તેમની છાંદગીની સ્વસ્થાતમાં ઓટોજનનો ઉપયોગ કરે તો તેઓ છાંદગીના છેવટના દિવસો તેમની યુવાની નળણી ચક્રો એવી ગેરટી આપવામાં આવે છે. યુવાની કરમાતી જ નથી અને છેવટ નાની વિદ્યાર્થિનીના જેવી તદુરસ્તી જાળવી રાખે છે. પુરૂષો જો તેમની છાંદગીની સ્વસ્થાતમાં ઓટો પહેરે તો તેમની અગ્રણે આવતી વૃદ્ધાવસ્થા દુર થઈ જાય છે. વાળ હંમેશાં કાળા જ રહે છે મુખ તે છે અને સુંદર સ્વાસ્થ્ય મેળવીને તેની ખરી વય કરતાં ૧૮ માંથી ૧૦ વર્ષ નાના દેખાય છે અને યુવાવતી જણાય છે. તે વીસમી સદીની એક અદ્ભુત શોધ છે અને દુનિયાની આઠમી અગ્રણી ઓટોજન સેવાથી ઓગો ગુલાબની કળી જેવું સૌન્દર્ય પાહું મેળવે છે. અને વિદ્યાર્થિનીના જેવી અને આશ્ચર્યની જાય છે. ઓટોજન સેવાનું સ્વ કરનાર આ પુરૂષોનું ભારી અતિ ઉજ્જવળ છે. વૈદક શાસ્ત્રોના ઇતિહાસમાં કદી ન થઈ હોય તેવી અદ્ભુત શોધ છે. આજથી જ ઓટોજન સેવાનું કરો અને તેનું પરીણામ જોતા રહો તે સ્વ કરતા પહેલાં તમારું વજન કરો. અરસીમાં લુગો, તમે દેખાવ છો તે બરાબર નેધી રાખો અને ઓટોજન લીધા પછી શું ફેરફાર થયાં તે જો ખાતો કરો.

ઓટોજનને દિંદમાં સોડામીશ ખનાવવા માટે થોડી મુદત સુધી મુચનાઓ સહિત દર પેટી ની કીમત ૫ રૂ. ૫/- રાખવામાં આવી છે. થોડા સમય પછી તેની અસર દીપન રૂ. ૪૦/- સેવામાં આવશે. આજે જ આ આપો કાગળ કે કાલે અતિશય મોડું થઈ જશે અને લાલની પરિસ્થિતિમાં લખેને સ્ટોક મર્યાદીન છે.

ગેરટી-કોષ પછી વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી, વૈદ અથવા બહેર જનતાના કોઈ પંચુ શખ્સ અમારી આ આજે દવા નીખજી પુરવાર કરી બતાવશે તો તેને ૫૦૦ પાઉન્ડનું રોકડું ઇનામ આપવામાં આવશે.

નોંધ:-યુવાની આપતી બીજી દવાઓથી તદ્દન ઉલટી રીતે ઓટોજન એ આ જાનની એક દવા છે જે ઉનાળાની અતિશય ગરમીમાં તેમ જ શીયાળાની અતિશય ઠંડીમાં અથવા કોઈ પણ અવસ્થામાં એક સરખા ધાર્મ પરીણામ લાવે છે. તમે જ્યારે ઉનાળાના પ્રચંદ તપમાં મેચુદ બની જાવો ત્યારે ઓટોજન સેવાથી અતિશય ફાયદો થશે. અગોએ લાહોરમાંથી અમારી શાખા ખસેડી લીધી અને અમારી ઓટોજન ત. ૧૫ મી ઓગસ્ટ ૧૯૧૭ થી ઈંગ્લાંડમાંથી ખસેડીને દિંદમાં રાખવામાં આવી.

અણીતા દવાવાળા પાસે અને સ્ટોરમાં વેચાય છે અથવા નીચે જણાવેલા ડોકલેથી સીધું મળી શકે છે
ઓટોજન લેબોરેટરીઝ ડો. પારકર એન્ડ ડેવિસ, પોસ્ટ બોક્ષ ૪૪૭, સુન્ડરલેન્ડ

સંગ્રામ

નવલિખ્ય

દૂર દૂર ક્ષિતિજના છેડા સુધીનો સમરન પ્રોશ ચૂકલતા વાંસા જેવો પજો દત્તો તાન્ને જ સમામ ખેલાઈ ગયો દોષ, એમ, ત્યાંથી આવતી માનવ-માંસના ગ્રંથભાર-વાળી હવા કહેલી હતી. આકાશના અંતરાશમાં વિદરતા ગુંધરાત્રીની પંક્તિઓની પંક્તિઓ એ પ્રદેશના અવાસે વળતી હતી. ગામનાં કૂતરાઓ જે અસ્થિખંડો ખેંચી લાવતા, એમાં પથ્રુ હજી તાજું સુમિષ્ટ માંસ ચોરેલું હતું.

નાનાં નાનાં ગામડાંનાં બાળકોએ ટકુ પર, ખચ્ચર પર, ગદૈલ પર ને કેટલાક તો પોતાના ખજા પર શેષ ધરવખરી લાંબને એક ગામથી બીજે ગામ જતા હતા. એમનાં મોં તાજાં વરસી ગયેલા વિનાશથી ખિલ હતાં. એમનાં ધર-ખાર, કુટુંબકપ્પીલા નાથ પામ્યા હતા. દરેક ગામના પાદરમાં કતીમાનની ચિતાઓ પ્રજ્વળીને દમણી શુદ્ધતી જોવાતી હતી, ને હરએક રથજે યુદ્ધનિવૃત્ત સૈનિકો રૂપથી લલનાઓ ને રસભર્ષા બોજનો માટે અવાવા પડતા હતા. ખૂનખાર જંગ ખેડ્યા પછી આવા બોજોપજોગ એમને મન અર્નિ-વાર્ધ હતા.

એક જાંતી ટેકરીના અર્ધા ભાગમાં ચાર સૈનિકો પોતાને સંપોડેલી બે સુંદર સ્ત્રીઓના ઉપજોગ, વિને વાઢાવામાં પજા હતા, ત્યારે એના જીર્ણ વાસ પર આવેલી એક નાની મઠીમાં કિલ્લાના ખુલા ખરખર પર પજો પજો એક મોઢો જૂમ પાડતો હતો: 'યુદ્ધ, યુદ્ધ, તથાર!'

'સાંતિ, મદારાજ! ઘાતમયી પાણી ઢળા મધુ, હવે એનો ઉપાધ નથી.'

'મુ કહ્યું! ઉપાધ નથી! પાણી ઢળા મધુ!' એ કબખી મોઢો બેડો દઈ ગયો. 'અરે, પાણી તો પોતાનામાં બધું દોષ તો કોણ દોગો કરે એમ છે! લારો મારો મુગટ,

જાંતો કરો બાપા રાવળનો કંઠો. તૈયાગ કરો સેનાને! એક દાયકા બંધે બચ્યો. એમાં હવે લાલની જરૂર નથી તથવાર લારો. દહેરો પિટાવો કે રાણોમૈમ ફરી મેદાન પકડે છે.'

'મદારાજ, સેના શાંતિ કંબે છે. ખાખર માણસ નથી, દેવદૂત છે. દેવે મોકલેલો આવ્યો છે. આપણા વેદપાઠી મદાપુરોદિતજી કહે છે, કે રૂપ તથા ચંદ વંશના પ્રાચીન વૈરી તક્ષક લોકો તથા યવનો અને બીજા અનાર્ધ લોકો બારતવર્ષના શાસનકર્તા બનશે. એમ લલિષ્પ પુરાણમાં લખેલું છે. લેખ પર મેખ કેમ મારી શકાય?'

'ને રાણોસૈમ એને શાસનકર્તા બનતો નેઈ રહેશે! એમનો હાસ બનશે! જૂઠા લોકો, જૂઠી એમની વાતો, ખાખરને એના ન્યોતિપી-એ નહોતું કહ્યું કે મદારાજ, પશ્ચિમમાં મંગળ છે. દારયો, જર્વાખરો જોતિપને પણ પદાધારી થકે છે. અરે, શરમ, અથ અને સેના-મણુ દોષ તો વિષાતાના લેખ પણ ફેરવી દઈ મંત્રોસજ, યુદ્ધ જોઈએ. એ વિના મેવાડનાં દરશન મારે દરશ છે. તા તો જીવતી નથી, પણ માતૃગૃમિ પણ. માતાની જાત છે ને! ખાખરને દરાબ્યા વિના એનો સ્પર્શ નહોં કરું.'

'મદારાજ, શાંતિથી ચોડી વાર આંખ બંધ કરીને પજા રહો તો સારું. વેઘ-હડામો બાપને માટે એ જરૂરી લેખે છે.'

'શાંતિ-એ વેણ મારી પાસે શદયો નહિ, અને આંખ શું બંધ કરું! એક આંખ તો બાઈ પૃથ્વીરાજે તીર માધું, સારથી બંધ છે: પણ એથી મારી દૃષ્ટિમાં કંઈ પરિવર્તન આવ્યું નથી. હવે બીજી આંખ બંધ કરવી અશક્ય છે. વેઘ-હડામો અંતરના રોમને શું નજે!' રાણા સેમામસિદ્ધે ધારથી બેડા ધવા ચલ દર્શો.

અચાનક નીચેથી એક કંઠજી મીસ સંભગાર્ધ.

‘જીનો આત્મનાદ !’ યોદ્ધો સફળતા મેળો યઈ ગયો. એના ધાવમાંથી લોહીની શેડા છૂટી રહી હતી એ ગદીના ખૂજ પર જઈને જોયો. ને આત્મનાદની દિશામાં નિહાળ્યું.

શમ શમ ધિજની નાખે : તેવું દશ્ય ! એક યઈ રહેલા સૈનિકોના ટોળાએ એક જીને ખલાસ કરી હતી. એવું યન મોં પર લોહીના રેગાડાવાળું નસાવરથામા એક તરફ પથું હતું. આ દારુણ કંઈ જોઈ ખીજી જી બારે શે ક્કળ કરી ગઈ હતી. ચાર જુવાન સૈનિકો એના વચ્ચે ખેચી એના અગ-પ્રત્યગ સાથે ગલીચ મળક કરી રહ્યા હતા.

ધાવલ યોદ્ધો ખોડગતો પાછો ફર્યો. આખ પર આવી ગયેલા લોહીના પ્રવાહને એણે લૂછ્યો ને ધીરથી તક્તવાર ઉઠાવી. બમણા વેગે એ પાછો ફર્યો. તક્તવારને ઢાથમાં ધુમાડી છુટો ધા ક્યો.

અધિમોના પંજમાંથી મૃત્યુ મેળવીને પથુ છુટકારો ઈચ્છતી જીતી ગરદન પર એ સમ-થેર વીજળી વેગે જઈ પડી. છૂટી ગયેલા વાળ-વાળું એવું કપાયેલું ગોરું ગોરું મોં પૃથ્વી પર પડીને બપંકર બાસ્યું. સિપાહીઓએ અચાનક જીતરી આવેલી સમશેરની દિશા તરફ જોયું.

જિએ ક્રૂત ગદીને કાળો ખૂજ ને સરજ-છાપ કડો દેખાયો.

ધાવલ યોદ્ધો અમિત યઈ ઢળા પડ્યો. થોડી વાર મૂર્છા એને ધેરી રહી એ જાગરી ત્યારે વેલ-હડીમો એને વીંટળાઈ વળ્યા હતા, ને થોડે દૂર એક પાલખી પડી હતી.

‘મહારાજ, કેમ છે ?’

‘કાને ? મને ! સંઘામ જેવું નામ છે, સંઘામ જેવું જીવન છે : એને સુખચાતાની પૃથ્વી કવી ? ર, મે જીવતા કરી.’

‘શા માટે ?’

‘રજપૂતોની જૂની ધેલજાથી. આતતાથી-એના ઢાથમાં પડી એ બપંકર રીતે મોત પામે, એના કરતાં મેં એને સુખે સ્વધામ પહેંચાડી. મરવાની રીતમાં પથુ સાડું-નરમું.’

સંજાજના ચહેરા પર શિવ-તાંત્રીની વિભીષણ-રખાઓ હતી.

‘પથુ મહારાજ, એથી એ સૈનિકો ઉશ્કે-રાઈ ગયા છે. આપણી ગદી પર એ ચઢી આંચ્યા છે. મહામહેનતે ખાળ્યા છે. આપને સુરક્ષિત રચણે લઈ જવા પાલખી ને સૈનિકો તૈયાર છે.’

‘ક્યાં છે સુરક્ષિત રચણ ? જીનો ખૂજખા-માં પથુ સુરક્ષિતતા દેખાતી નથી. દેશદ્રોહીઓએ દેશની ઈજ્જત શોળી નાખી. આવરા દે, આવવા દે એ ઉશ્કેરાયેલા સૈનિકોને ! હું એમને કંડા કરી દઈશ ને યોદ્ધાએ ફરી તક્તવાર પકડી. આવેશને લીધે ધામાંથી ધુજળ લોહી આવી રહ્યું હતું. હવે પુવારા છૂટ્યા.

યોદ્ધો ફરીથી મેજાન બની ગયો. મંત્રો-ઓએ જાગરીને એ મેહોશ દેહને પાલખીમાં મુક્યો.

ઉશ્કેરાયેલા સૈનિકો જ્યારે ગદીમાં પ્રવેશ્યા ત્યારે બધું નિર્જન હતું. ખૂજ પર મેકું મેકું એક ધુવડ બપંકર રીતે મોલતું હતું.

‘અરે, કેવા જંગલી લોહો ! નથી ખાવા-નાની ચીજો, નથી એકાદ-એ ચોરતો.’ સૈનિકોએ નિષ્ફળતામાં ઢાથ પજાડ્યા.

એ રાત એમની નીરંસ બની ગઈ. ધુવડો અપ અજુકિતયો રહ્યો.

[૨]

અરવલ્લીની શેલમાળા જ્યાંથી ક્ષિતિજમાં બગી જતી દેખાય છે : એવા એક પહાડી મથક પર રાણો સંઘામચિંહ આસાવેશ લઈ રહી છે. વેલોની સારવારે એને કંઈક તાજગી બહી છે : દેહ પગના એથી ઢામાં ઉમેરાયેલા નવા સોએક ઢા પથુ રૂઢ પર આવી રહ્યા હતા. ક્ષતચુંદર ક્ષત્રિય વારે પ્રતાપી દેખાતો હતો.

‘મહારાજ, કેમ કંઈ શાન્તિ લાગે છે !’ વેલે પ્રશ્ન ક્યો.

‘ફરી ફરીને એ પ્રશ્ન ! શાન્તિ ! શાન્તિ ! અરે, વેલરાજ, મારાં પૃથ્વી અને સ્વર્ગ બને

ખગાશો મા. મારા મા જીજ્ઞાસા હોય ત્યારે જ આસાથે રહે.છે. એક પરાજય ને કટોકટી! છતાં જાણે યુદ્ધ અનિવાર્ય. છેલ્લો ફેસલો એનાથી. આજ દેશની જરીજ પ્રજા પર શું વીતી રહ્યું છે! ખેતરો રોળાય છે. સ્ત્રીઓ દુઃખાય છે. મંદિરો ખડિત થાય છે. મોરલા મરણ છે; માનવીને અજ નથી, દોરને ચારો નથી.'

‘મહારાજ, એ તો યુદ્ધનું પરિણામ છે.’

‘નહિ તો શાન્તિનું શું પરિણામ આવે!’

‘આખાદી.’

‘મૂરખા લોકો, ચીંછી કરડે તો પેકિપોક મૂકે છે, તે સમજે છે, કે મરી ગયા. અને ઉદર ઊંધમાં ફૂંટીને તમને સજાવી મારે એને શાન્તિ સમજે છે. આજ તો નમે મરે છે, પછી સ્ત્રીઓ મરે છે. પણ તે તમે છવશે ને તમારી સ્ત્રી જીવનેમૂએલી જાની જશે. તમારા બાળ વર્ણસંકર બનશે. તમારા દેવ તમારા બાળના હાથે ખડિત થશે. જીવન એ તો સર્વોદિતનો સંપ્રાપ્ત છે. જેઓને તમે સંસારની અસિદ્ધિ જનાવવા માગશો, તે તમારા બાળ તમારા નહિ રહે તમારી શાન્તિની ચાદના એમને નિર્વૃત્તતા લાગશે, સ્ત્રીઓ તમારા દાર સંતાન જન્માવવા પસંદ નહિ કરે, કારણકે શાન્તિની પાછળ-મૃત શાન્તિની પાછળ તમે ઉદ્ધાસવીન બન્યા હશે. હરેક મેવાડીનો દેવ રૂદ્ર! સંહાર એનો ધર્મ, વિષ એનું પાન બુજગેખેત્ર એની પ્રિય રમત. સંધર્ષ એ તો તાજગી છે. યુદ્ધ જ તમને સાચી શાન્તિ આપશે. નહિ તો તમારી શાન્તિ એ કાઈ મહા-યુદ્ધની પુરોગામી જમિયા બનશે. શાન્તિમાં તો હું દર પળે મરું છું. મારું તો જીવન વિષદમાં-વિષદ મારા જીવનનું ખાતર. સંપ્રાપ્ત મારા જીવનનો ખોરાક!’

• ચોદાના મા ફરીથી આવેશમાં લાલજૂદ જાની ગયા. એની મુખમુદ્રા એવી વધકર જાની અર્ધ હતી, કે કાઈ સાચો જવાબ ન આપી શક્યું. ચોડી વારે એ ફરીથી-બોલ્યો:

‘સજા વાઈએ તીર મારી, મારી આંખ ફાડી નાખ્યા: એ વેળા હું નિરાશ ન થયો. અરે, જીવનસંપ્રાપ્તમાં દારજીત તો થવા કરે. સંસાર દારી જઈએ પણ મન ન દારે ત્યાં સુધી ચિંતા નહિ. ઈશ્વારીય લોકો સામે લડતાં આ હાથ મલો. એક હાથે એને બે વાર હરાવ્યો. અરે, તોપના ઝોળાએ આ એક પળને નકામો કર્યો, છતાં હું નકામો ન ગીવડ્યો. શાંતિની મેં કંખના ન કરી. નિવૃત્ત થવાની ઇચ્છા પણ ન કરી. કારણકે મારા જીવનનું મૂળ વિષદમાં હતું-સંધર્ષમાં હતું-એટલે જ્યાં બીજા નકામા થાય-ત્યાં હું જીવતો રહ્યો. સગી મા નહોતી, તો અરવલ્લીની શેઝમાળ માતા ખેળા જેવી લાગી, આ દર્પાંભમાં ધાસે મારા એક નહિ અનેક મા ફૂંટી નાખ્યા, આ કળ્યાએ મને જીવનનું પાન કરાવ્યું.’

સામેથી મંત્રીરાજ આવતા દેખાયા. એમના હાથમાં કાગળનો લખેટો હતો. મોં પર મમ-ગીની હતી. સાદૃશ્ય નમસ્કાર કરતાં એમણે રાણાજીને કહ્યું: ‘મહારાજ! આ અત્યાચારો હવે નોંધા જતા નથી.’

‘મારાથી તો સંભળી પણ શકતા નથી.’ રાણાએ જરા તકિયાને ઝટેલીને ખેસતાં કહ્યું.

મંત્રીરાજને લાગ્યું કે રાણાજી કંઈક શાન્ત છે. વાત માટે યોગ્ય તક સમજ મંત્રીરાજે આગળ ચલાવ્યું:

‘એ અત્યાચારો બધ કરવાનો અમે નિરધાર કર્યો છે.’

‘ચાગાય. આખરમાં બૂદા રાણાની વાત સમજમાં આવી ખરી. જપ એકલિંગજી!’

‘સરદારોએ, સામંતોએ, સેનાએ બધાએ મળી એક ખતપત્ર તૈયાર કર્યું છે. શાન્તિ-ચાહક પ્રજાજનો તરીકે યુદ્ધ બંધ કરવાનું એમાં ફરમાન છે. જે વાવટોળ આવી રહ્યો છે, એનું સ્વાખન કર્યું જ છૂટકો છે. નહિ તો મેવાડના દીવા દોલચાઈ જશે. એ ખતપત્ર પર આપની સહીની જરૂર છે.’

‘મારી સહીની જરૂર ! શાન્તિ માટે શાન્તિ-
ના કદા દુઃખનની સહી ! અને એવી શાન્તિ
મેળવી શું રાણા સંગના શયને લઈ જઈ
મેવાહના સિંદાસને બેસાડવું છે ! અરે, જે દુતા-
શનથી ડરી તમે બચવા માગો છો, એ અમ
ઘરજુગતીથી નહિ બુઝાવ-એવો જમશે. કેણ
છે એ શાન્તિના ચાદો ! મને તેમની પાસે
લઈ જાઓ, હું તેમની મથે વાતો કરી લઉં.’

રાણા પધારીમાંથી બોા કયા, ને મંત્રીએ
દેરીને તેમને બહાર લઈ જાય, એ પહેલાં
પરિચારકને ખબે હાય મૂધી ખોદાંતતા એ
બહાર ચાલ્યા, બહાર સંતોષ અને પ્રમજ્જનોનું
મોહું રાણું તૈયાર હતું સહુએ તેમને ‘જય
એકલિંગ ! જય રાણા સંપ્રામસિંહની’ એવા
જયજયનાથી વધાવ્યા.

પરિચારકને ખબે રોષ લઈ રાણાએ
ધીરથી કહ્યું : ‘તમે બધા નજીક આવો, મારા
બે સખ્દો સાબળો છો !’

સહુ નજીક આવ્યા. રાણાએ ચલાવ્યું :
‘તમે શાન્તિનો નિર્ણય કર્યો છે !’

‘હા પ્રભુ ! અપદ્વાર ત્રાસ વર્તી મથે અમારા
પર. અમારી દીનદુનિયા બહાસ ઘઈ ગઈ.’

‘એ ત્રાસ આ ગોઝારી શાન્તિથી દૂર
ચશે, તેમ માનો ઠો ! તમારી બોમ પર બીજા-
નું આધિપત્ય સ્વીકારીને મેળવેલી શાન્તિથી
એ દૂર ચશે, એમ માનો છો ! તમારાં દીન
દુનિયાં એથી તમારા હાથથી સરી જશે કે
તમને મળશે ? શેતરજના સોગઠા જેવી હાર-
જીતથી તમે શું એટલા બધા મંઝાઈ ગયા, કે
શાન્તિની આઠમાં સર્વસ્વ અર્પવા તૈયાર થયા !
નીતિ, ન્યાય, સ્વમાન, સ્વતંત્રતા શું તમામે-
તમામ એક શાન્તિને ખાતર વેચવા ચાલ્યા !
એક કવમાં બે ધણી કરશે ! આજ સુધી
મૂડીસર અમ તમે ખાતા હતા, પણ એ તમારું
હતું. કાસે એ તમારું નહિ હોય. મિહાજ દરો
એને મહેરજાનીથી મળેલું હશે. શાન્તિથી મળેલું
રાજ્ય સુરાજ્ય નહિ થાય, પરસેવા વગરનું અમ
નહિ પડે.’

રાણાએ વિશેષ દહાર થયા. આમળ બોલવું
ચાર કપું : ‘આપણી જૂની કહેવત જાણો છો
ને ! ડોરીના મરવાનો દર નહિ, પણ જમ મર
નેઈ જાય તેની ચિંતા છે. તમે શાન્તિ માગીને
જમને મર બતાવશે. હજી કદું છું. વીરવથી
મરજો. તમારી આખમાંથી જવાંમદો જમથી
જીરો ખુવાર થશે-પણ ખમીરથી. ચાલો સજમ
દો. દિણાપેલી એ નારીઓને બોલાવો. આપ-
ણને એ વિજયનિલક કરે. જીવનને સંપ્રામ
માનજો. આઓ વખત શાસોશાસની લર-સેથી
જ જીવન ટકવું છે. રક્તસંચાર પર જ આણ-
સંચાર છે. વિમદમાં જ સર્જન છે. તમે જન્મ્યા
ત્યારે તમારી માતાએ કેવો વિમદ બેસ્યો
હતો ! એ વેગા શાન્તિ છત્તી હોત તો ! સતત
સાવધ રહો, સાદરી રહો, સજમ રહો ! યુદ્ધને
આમંત્રીશો મા ! આભા પછી આનાકાની કરશે
મા ! આ ભૌતિક વિમદો પર જ આધ્યાત્મિક
ઉત્પત્તિ છે.’

સૈનિકો ને પ્રમજ્જનોનાં મોં નવા સાદસથી
ચમકા રહ્યાં. રાણાએ પોતાનું વક્તવ્ય આમળ
ચલાવ્યું : ‘બહાદુરો, કોઈ પણ જાનિતું પતન
એના પરાજયમાં નહિ-પણ એની નામદાર્ઢિમાં
છે. મદંપણું કરી બૂકશે નહિ. સંતાનો, મેવા-
કની જમિ પર પરદેશીઓનો પગપેસારો થાય,
એમને દૂર કરવાની તાકાત યુમાવી મેસો, તો
પણ મનથી દારશે નહિ, પ્રતિજ્ઞા લેજો, મત
લેજો, સારું ન ખાશે, નંઓદશે, ન પહેરશે.
માના જેટલી જ માતૃજમિની પત ગખજો, માનું
નાતરું ન હોય-અને તે પણ સગા દીકરાના
હાથે તો ન હોય. ચાલો, એક એવું વચકર્મ
કરીએ-જે આપણી આવની પેટીઓને પણ
પ્રેરણા આપે. ચાલો સહુ તૈયાર છો !’

‘તૈયાર છીએ.’ ગગનમેદી નાદ જીઓ.

‘તો કાસે પૂરું દરવાજે સહુ સજમ મથને
આવે. કિધાના પ્રકાતે રણરૂચ શરૂ થશે. જય
એકલિંગ ! કાસે રાણો સંગ નાસ પામશે-
મેવાડી વીરો મરી ખપશે, એની બીજ અનેક
વીરોને જન્માવશે.’

‘જ્ય એકલિંગણ!’ સામે પ્રતિધોષ થયો.
રાણાજીના બામાંથી ફરીથી લોહી ટપકતું શરૂ
થયું હતું.

[૩]

અંધારી રાતના નિશાતારકે શાન્તિઆહુતે
અને વિમલપ્રેમીઓની ભારે પ્રવૃત્તિ આખી
રાત નિહાળી રહ્યા.

શાન્તિઆહુતે શાન્તિ સાટે કૃતનિશ્ચય હતો.
રાણાજીની ખનાવડી સહી સાથે શાન્તિનો
સંદેશો સંપન્ન થઈને કાસદ ઊપડી ગયો. હવે શું!
રાણાજીને નવું પગલું ભરતાં અટકાવવા જોઈએ,
પણ કેમ અટકાવી શકાય? વાપના મોમાં ઢોણ
જમ? ત્યારે શું મંત્રીમંડળની વાતને સવારે
વિમલનો આરંભ કરાવીને કાવતરું ડગવરી?
અને તો સરદાર પર ખડો રહેલો કાળદત્ત
જેવો થયું શા શા બુલ્લમ ન થયું?

મંત્રીમંડળે સર્વોત્તમને નિર્ણય કર્યો. સવારે
‘વિમલદૂત્ય શેઠવાનો. અને એની જવાબદારી
મહામંત્રીને શિર, નાખી. .

વિમલમાં જ રામનાર રાણાજી તો ભારે
ભિત્તાહમાં હતા. ધા પરથી પાટા દૂર કરીને
પીવાની તમામ દવાઓ ઢોળાને બખતર જેવા
બેઠા હતા. એમની પાસે શાન્તિનો શબ્દ લઈ-
ને જવું એટલે મરતકનો સરતો સોડો કરવો!

મંત્રીરાજ બમબા: ‘સાહે બુદ્ધિ નાહે. આ
કેસો દેસને રસાતાળ લઈ જશે, એનું નિર્માણ
યઈ ચૂક્યું છે, પણ ખીમને.....’ દૂર દૂર
શિયાળની લારી સંભળાણી. ચીંધરીનો સ્વર
આવ્યો. ધુવડ જાણે કંઈ કહેતું હતું. મંત્રીરાજ-
નો મોં પર બપોરે નિશ્ચયની રેખાઓ તણાઈ.

એક સુવર્ણખાસો લાવવામાં આવ્યો. વેલ-
રાજની દવાઓ સાથે કોઈ સંદેહ બૂઝી એમાં
જળી ગઈ. થોડી વારમાં એ ખાસો રાખાજી
પાસે મોકલાયો.

મેલાકનો રાજવંશ એવા ખાલાથી કરે?
રાણાજી મટમટાવી ગયા. ભારે તાજગી! ભારે
સ્ફૂર્તિ ને અમાનક રાણાજીને પેટમાં વાદ ઊપડી.
સહુ એકઠા થઈ ગયા. આખી રાત સાર-
વાર કરી.

વહેલી સવારથી પૂર્વ દરવાજે થોડાનાં
જૂથ એકઠા થઈ રહ્યા હતાં. રાણાજીની જ્ય
પોકારાતી હતી. એટલામાં સંદેશો આવ્યો:
‘રાણાજી સ્વર્ગવાસી થયા.’ સંભામ બધ.
સરખારીઓએ ઊડાવેલાં શસ્ત્ર ઢોંઠાં મૂકી
દીધાં.

સંભામનું અવસાન થયું: શાન્તિનો જન્મ થયો.
મેલાકનો ધીતિદાસ નવી રીતે લખાવો
શરૂ થયો.

અનેક રોગની

એક જ દવા

જીવનધારા

ગોલેરા, ચંપદણી, ઘરડી, દામ, પચ, માયુ' તથા જનનનો દુઃખાવો, પાણીવહાર, સંધિવા
બદ્ધિ, સોજો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, આસ, દમ, હાંત-દાઢમાં કળતર, ગેરી કંખ,
પ્રદર, પ્રમેહ, મોઢાની ફૂંચ, પેટની ચૂંક, રુગ, પેટ-પેડુનો દુઃખાવો, અનુકંચ, દરેક જાતના
તાવ, ધા પડવો, લોહી ન કળતું પ્ત્યાદિ અનેક જાતનાં દરોગમાં તેમ જ રેલ્લે, સ્ત્રીમર
મા મોટરની મુસાફરીમાં તાકાલિક ઉપયોગી થઈ પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ.
કિમત મોટી બાટલી રૂ. ૧૧૧, વચલી બાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની બાટલી રૂ. ૧૧૦ થો. જુડું

દરેક ડોકલે મેચાય છે.

રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક 'જીવનધારા' નં. ૩૦૨

જી. એન. શેઠના : નડીઆદ

Freedom

As one nears the shores of America coming from across the Atlantic one of the most inspiring sights is the Statue of Liberty. It not only serves as a cheering beacon to the mariner but also symbolises the hopes of millions of downtrodden humanity who have left the Old World for the freedom of a new life in a new clime—freedom from want from fear and from oppression.

Of all freedoms however the greatest is the freedom from disease. The healthy or poor—for want of this freedom are changed to sick and diseased whose lives are useless to themselves and to the world. Freedom from disease is therefore the freedom which everyone should strive for.

Cipla Laboratories are devoting all time and attention to the production of high quality drugs and medicines for the relief of mankind thus striving for freedom from disease. In quality efficiency and high standard of production of medicines Cipla is equal to the best. Scientific methods of production and constant research lead to progress. This is the motto followed by

Cipla
REMEDIES

EQUAL TO WORLD'S BEST

અમરજી દીવાન [નાટિકા]

ધૃંગલસખું

પાત્રો : રાજા, રાજીવ, તેજસિંહ, રણમલ, અમરજી, રામજીભાઈ વગેરે.

સ્થળ : 'મીરતા' નાં મહેલમાં આવેલા કોઈ પણ એક આખી નાનીથી મારાની રૂમી.

સમય : આજથી પચાસસાઠ વર્ષ પહેલાં સંવત્સર સરસન ૮ અને નવની વચ્ચેનો.

[૧૨મ ઠાકુ વાપ છે ત્યારે રાજા, પારેક વર્ષની ઉમરનો, ઠીલમાંના દેવતાને ફૂંક મારી સચિત કરતો જણાય છે. એ સિવાય સારામાં એક કાઠીનો ખાટો, ખૂબીમાં પાંચદું અને તેની બાજુમાં લટકતું ખાલી થીંડું પણ નજરે પડે છે-અમલી તરફ અંદર આવવા માટે ખાતું છે-એ લખાઈ છે. કાપું બળતું ચોરસ ઠોઠિયાવાળું ફાનસ સારામાં કાંખા પડાયા પાડી રહ્યું છે. સ્ટેજ પરથી પીળા પ્રકારથી ઠવાયેલું છે. બહાર બાળીને રહી ગયેલા વરસાદનાં નેવણો અવાજ આવે છે અને સામે પર્વત ફૂંકાય છે તેની હિસોદી પણ સંભળાય છે.....અડધી મિનિટ સુધી તપ્તા પર, ઉપર વહુંવેલા વાતાવરણ સિવાય કશીય અવાજ નથી, પછી પત્થરનો અવાજ સંભળાય છે અને રાજીવ, પોણેસોએક વર્ષનો ડેસો એક ફટિલ ધાબણી ખરે નાખીને લાકડીને ટકે રાખી વરફાળી, કે જે થતી અંદરનો બાજ છે, તપાંધી આવે છે.]

રાજીવ : (પહેલાં રાજા તરફ અને પછી બહાર ભેંતાં) બહુ કારમી રાત છે, નહીં! (રાજા પાંખે એસે છે અને તેને પણ ધાબણી ઓઢાડે છે.)

રાજા : (દેવતાને સંમરતા) હા... ને પાંખું હિંમેય પડે છે.

રાજીવ : કેમ જલ્દી કાંઈ ઓપું રહી ગયું હોય! (ઠીલ સરખી રીતે ઓઢવતાં) આપી રાત તો કોઈ વખત બાળી નથી. અધારું પણ કેટલું છે! કેટલું બાળાય એમ નથી.

રાજા : આપણે ક્યાં ભેલોય છે!

રાજીવ : (બારણા તરફ ભેંતાં) અહીં બારણે દીવો મૂકીએ તો!

રાજા : શું ભેવાને! (ચોડી વાર પછી) પણ આપા, તમને બાઈના કાંઈ વાવડ તો નથી મળ્યાને! (રાજીવ તરફ તાકીને) હે, મળ્યા લાગે છે.

રાજીવ : ના રે ના... (નિસાસો નાખી) એવી નસીબ ક્યાંથી! આ તો મેં કાપું કે દીવો બાળીને છીં આવે, તો જલ્દીએ તો ખરા કે જ્યાં હેપણેમ છે.

રાજા : ના ના...આપા...બાઈએ તો એમ કાપું'તું કે મેં ઇચ્છારે કે પછી દીવો મૂકેના.

રાજીવ : ઈ વાત ખરી, પણ આ કાળે રતમાં કડાચ આપણાથી એના દીવેના ઇચ્છારેના સંજગાથો હોય તો!

રાજા : એની કામ તમે શું ભેવાને કરો છો! તમ તમારે એણે કાપું છે એમ જુ' કરો ને! (ચોડી વાર પછી) ત્યો બેચાર ઠોઠિયાં નાખો.

રાજીવ : ઈ તો અને દીકરા, મારો જીવ કેમ હાથ રે! મને બહેમ આવે છે કે નકી આજે કાંક નરાજીતી થાયો. (પવનનો સુસવાટો સંભળાય છે) ભેતે, કેવો કાજ ભેલો વા વાય છે! કોંઈ આપણો આટલો ગાતરું આવું હોય, અને એને આપણે ધરમાં આવવાની ના પાડી દોય, તેથી આખો વખડો રેતો હોય એવું લાગે છે.

રાજા : શીઘ્રે દખી ચાવ તો, આપા! માટે કાપું મારો ને...ત્યો, નાખો બેચલ ઠોઠિયાં.

રાજીવ : (એકાદ-બે ઠોઠિયાં દાખવા લઈ તેમાંથી એકને ઠીલમાં નાખતાં) જનમ ધરીને મેં પાઈ દી આટલું કુખ. (બહાર કશીય અવાજ થાય છે) હે! ઈ શું!

[અને જ્યાં વાતણ વાર લાગે છે]

રાજુ : ઈ તો વા વાય છે...બીજું કંઈ નથી...આવી રાતે તો જોના હી ફર્યો હોય ઈ
'અર્ધાગિયો જ ધરની બહાર નીકળે. (રાજીંગ બીજા ઊઠ્યાં વતી દેવતા સંકાર છે) તમે
જોયું ને આપા, કે આજ તો માર્ગે કાઢના આવરાગવરા મ નથી.

રાજીંગ : હા માણ...પણ આમાં નીકળે વ કાણુ ? (ઘોડી વાર પછી) બગડે આહીરાનાં થોડાં
થોડાં નીકળ્યાંતા...પછે એક સાધુ નીકળ્યો'તો...અને ઠેક સાંજે એક ઝોજુલરાણું વેણડું
જૂનેગઢ કાર મયું. હારે બે આરગમ્મ અસવાર હતા.

રાજુ : આરએનાં બીજાં થોડાં તો રોતાં બલાણાં ને !

રાજીંગ : ના રે ના (ડોકું ધુણાવે છે) મારમ તો આમોય ઉજ્જડ છે. જતિના માયા જેવો...
પણું રોજી, તને લાગે છે કે બાઈ આવે !

રાજુ : એમાં મને શું પૂછો છો આપા ? મને શું વધારે ખચર પડે તમારા કરતાં !

રાજીંગ : ના, એમ તો નહીં પણ...

રાજુ : હું તો એટલું જાણું છું કે પાંચ હી પહેલાં ખરે બપોરે બાઈ આવ્યો'તો. કે'તો'તો કે
ત્રણ હીથી ખાણું નથી. પછી બટકું રાટલો મેં ખાધો...અને ખાધો તો ખાધો ને
પાસે ભાગ્યો.

રાજીંગ : હું કહું છું ને કે આજ ઈ આવવો જોવે.

રાજુ : પણ મધકાલે મીસતના વાવડ હતા. ઈના સપાઈયું યોડો કરતા હશે એટલે હજી
બાઈ નથી આવી ચકપો.

[બહારથી ચિમાળની લાગી જેવો અવાજ સંભળાય છે]

રાજીંગ : (અમીને) રાજુ, ખેડા હીલો એકદમ તેજ કરે.

રાજુ : (ભીમો ચર્તા) પણ આપા ! અવાજ તો આયમથી કારથી આવ્યો.

રાજીંગ : (લાકડીના રેકાથી ઝડપથી ભીમાં ચર્તા) હું કહું એમ કરને-આં ઝોલી કાર ઈ
સાળા ફૂતરા મૂવા હશે ને એટલે...સમજ્યો ! (રાજુ હીલો તેજ કરી, આરણા તરફ
જાય છે) ભીમો રે ભીમો રે આં કપાં હીલો લઈ જાય છે ! (હીલો રાજુના હાથમાંથી
લઈ, આરણા પાછળી મૂકતાં) આમો મલક બાળે એમ હાલ્યો તે ! (પોતે આરણા આડો
ભીમો રહી) ને ઝોલી હીલ અંદર મૂકી આવ.

[રાજુ હીલ અંદર મૂકવા જાય છે અને રાજીંગ આસ્તેથી કમાડ પર અવાજ
કરે છે. કાઈક અંદર-હાજલ યાચ છે અને ઘરવજ આરણું બેસે થયાનો
અવાજ સંભળાય છે. આવનાર જીવાને ઘોનાં ખાખી કપડાં પહેલાં છે.]

રાજીંગ : કાણુ તેજુ ! ફરી મર્યો છે કે !

[આવનાર તેજસિંહ માફું ઢલાવી 'હા' કહે છે અને ત્યાંજ બેઠે હવાર છે.]

રાજીંગ : (તેના ધરીરે હાથ ફેરવતાં) લગ્યાં તો બધાંય પથળી ચલાં છે; એમ કેમ થયું !

તેજુ : (સાફો અને કાટ ખાટલા પર મૂકતાં) મારગમાં તો બધે ફોજુ પડીયું'તું; એટલે
મારે નહીં તરીને આવવું પડ્યું...પછી પથળુંજ નાં !

રાજીંગ : (આરણા પાછળથી ફાનસ વચ્ચેવચ મૂકતાં) મારગમાં ફોજુ !...તથે તો ફુરમતો
આવી પહોંચ્યા. હવે !

તેજુ : (એક કપડું નિચોવતાં) હા, ઠેક ચવની સુધી તો પહોંચી ગયા છે.

રાજીંગ : (ખાટલા પર બેસતાં) તથે તો અમરજીયે બેળા હશે !

તેજુ : અત્રે રણમલ પણ છે. (રાજુને આવેલો જોઈ) હાં રાજુ કેમ છો ! ને અમે તો
મીરના સુવંભેની જેમ જન્મલોમાં રખડીએ છીએ.

રાજુ : (હસતા) પણ કાઈ શિકારી મળ્યો તે હી !

તેજુ : તો આમ (કપડું બેરથી નિચોવતા) નિચોવી નાખીએ. -

રાજુ : પછી સૂકવો પણ ખરા ને ?

તેજુ : એને પછી બીજી કશી જ જરૂર નો રે.

રાજુ : એ બધું તો હીક મોટાભાઈ, પણ અત્યારે તમે કઈ જગ્યાએથી આવ્યા ?

તેજુ : અત્યારે તો હું મોટેરાથી આવું છું...

રાજીંગ : (વચ્ચેથી) હીક, હીક પણ રાજુ જો, એલા ગરમામાં રાટલા છે તે કાવ તો, (રાજુ અંદર ગયા પછી તેજુને) જો એલા રાટલા તેવાર છે. તારે ખાવું હોય તો બહો ખાઈ લે, નીકર હારે બાંધી જા.

તેજુ : આપા, તમે મારી ચિન્તા શીકને કરો છો ! નસીબમાં નિશંતે બેસીને ખાવાનું લખ્યું હશે તો ખાશું.

રાજીંગ : એ નસીબની વાત જવા દે. મારે મન તો જવડો રાજુ એવો જ હતું છો,

તેજુ : (હસતા) તો એને પણ મારી બેલા જ મોકલો ને !

રાજીંગ : ના ના, એનાથી હજી એવું કામ નોં બાપ, એ તો હજી બચ્યું છે. કાક ફોસલાવીને એની કનેથી વાન કાઢવી રહે; એટલો તારે પણ એની સાથે વાતચીત કરતાં બાંન શાખવું.

તેજુ : હું એની સાથે કાઈ ખાસ માહેલીની વાત કરતો જ નથી.

રાજીંગ : અરે હમણાં જ હતું એને કે'તો'તો ને કે'તું મોટેરાથી આવ છ !

તેજુ : (વિચારમાં પડતા) એ ભૂલ થઈ ગઈ-પણ હવે હું ક્યાં જવાનો છું છ મેં એને ક્યાં કહ્યું છે !

રાજીંગ : એટલે ! શું તમે બધાએ જૂનો ઉતારો બદલ્યો છે ?

તેજુ : હા ગીસતના વાવા મળ્યા એટલે (રાજુને કાખસ યતો જોઈ) અમે જમાલપુર કોર પાવા લઈ ગયા છીએ.

રાજુ : હેં મોટાભાઈ; આંહી આવતાં બહુ ઝુસીબત પડી !

તેજુ : પડે જ નાં ! તથા ગાઉ આલીને નવાં યવનીના પાદરમાં પહેાંચ્યાં ત્યાં તો વરસાદ પાવા માંડ્યો.

રાજુ : ત્યારે તો સગડ ફેખાવાની બીક ખરી.

તેજુ : બરાબર છે. અને એટલે જ મારે આડબીક બેરોર ખૂંદવા પડ્યાં.

રાજુ : (ગરબું નીચે મૂકતા) પણ તમને કાઈએ બાળ્યા તો નથી ને ?

તેજુ : ઈ કેમ ખબર પડે ? કારણ કે અમારું થયું ત્યાં સુધી તો સીમ આખીમાં ધોડાવાળા કળાતા'તા, અને યવની પાસે તો આખી ગીસત પડી હોય એમ લાગતું'તું; એટલે ત્યાં તો અહીં જ ફરકે એમ નો'તું...

રાજુ : અને એટલે તમે આડબીક બેપડયા.

તેજુ : હા...જો કે એક ચપાઈ મળ્યા'તો, પણ પછી તો બધું ખરાબર હતું.

રાજુ : હેં !...ઈ કેમ જાન્યું ?

તેજુ : કાવ'તો'તું. મેં એનાં કપડાં ને જોયા પે'રી લીધા, એટલે પડી કળાવાનો કે સગડનો એ જ નહીં.

રાજુ : એના જોયા લઈ લીધા, એમને ! જમારું કપાઈડું ! (હસે છે).

તેણી : (હસતા હસતા,) હા...હા...નોડા...ખરો મરદ નોડા કેમ લઈ લે એની તને ખબર છે ! ચાલો ત્યારે હવે હું જરા ખાઈ લઉં...અને તું મારા સવાલનો જવાબ ગોતી રાખ. (ગરમા આગળ બેસે છે).

રાણી : વખત છે ને બિધી ગયો દરો !

તેણી : (ગરમાનું હાથ ઊઘાડતા) હા...બિધી જ ગયેલો...અને હવે તો એવો બિધી ગયો છે કે ફરી પાછો કોઈ દી બિધાનો નથી, જમવાનો નથી, હું કંઈ નોંધ સહવાનો નથી પથ નથી.

[તેણી શેઠલાલનું બરફ માંદામાં મૂકે છે ત્યાં બારણા ઉપર અવાજ આવે છે.]

બહારથી અવાજ : બારણાં ખોલો.

રાણી : (ધીરથી) તેણી એકદમ ખૂંટી જઈમાં સંતાઈ જ

બહારનો અવાજ : અરે ! દરવાજો ખોલો છો કે નહીં ?

[તેજસિંહ પોતાના કપડાં લઈને સાથે આવે છે.]

રાણી : અરે રાણુ, તું પણ વાકામાં જા.

[રાણુ આવે છે.]

બહારથી અવાજ : કેમ કોઈ ઉઘાડતા નથી ?

રાણી : (બારણું અરધું ખોલીને) કાણુ છો ! હેં ! તમારે શું નોંધ્યું છે ! શું લેવાને કમાડ ખખડાવો છો !

[રાણીને દહાણને બે માથાંસો અંદર આવે છે; તેમના બેક દૂબળો પણ સહેજ ગોરાય પડી ચામડીનો અને તેજસિંહ અંગિયારો છે. તેણે કપાલ ધોડું છે. તેણે પોતિયું અને અગરણું પહેર્યાં છે. માથે પાવડી પહેરી છે તે અમરણ છે અને બીજો આવનાર સયામ સચીરનો. સહેજ સામળા રંગનો, અને બેસે છે. તેણે સુરવાળ અને અગરણું પહેર્યાં છે. માથે સાફો બાપ્પો છે. તે રણુમલ છે-ને બદલાઈને પોલીસ અમલદાર છે.]

રણુમલ : (આનુભાવ) નોંધ છટકી ગયો લાગે છે.

અમરણ : (બારણા પાસે જ બીમો રહી તેણીનો નોડા બતાવતાં) પણ નિયાની મૂકતો ગયો છે.

રણુમલ : (નોડા અને ગરમા તરફ નજર ફરી) ત્યારે તો આપણે એના ખાવામાં ભંગોણ પાણુ. (બારણા પાસે જઈ) અરે સિપાઈઓ ! (ચાર સિપાઈઓ કાબલ થાય છે,) ધરની જલતી લો.

રાણી : (બે હજુ બારણા પાછળ ધકેલાઈ ગયો હતો, તે આગળ, રણુમલની પાસે આવીને) અરે સાખ ! અહીંયાં તો હું રહું છું. હું રાજપૂત છું, અને આ શેઠલાલ પણ હું જ ખાતો હતો.

અમરણ : (રણુમલને આધી અસીદી, ડોસાને) હા...તમે જ ખાતા હતા. અને (બીના નોડા બતાવીને,) આ નોડા કેમ બીના છે ? શું ધરમાં ચૂત્તા વધી પડ્યા છે ? (રણુમલને નિરુત્તર નોંધ અમરણ જરા ધેરા તથા મોઠા અવાજે) જુઓ, ડોસા, મને બરાબર ખબર છે કે હું જાને પકડવા, જાને ત્યાં આવ્યો છું. મને મળેલી ખાતમી તથા મને મળેલો સગા કોઈ દી ખેટા હોય જ નહીં. ખબર છે ને, કે આંદી અમરણ આવ્યો છે.

અવાજ : વીંગમથી અરે...મને છોડી દો. (સિપાઈઓ રાણીને પકડીને આવે છે.)

અમરણ : (રાણીને) આ કાણુ છે ?

રાણી : મારો નાનો દીકરો છે.

અમરજી : એમ ! તો પછી મોટા દીકરા ક્યાં છે ?

રાશ્વોગ : હેં એ...ના...પણ આ તો મારે માટે ખાવાનું લાવતો'તો.

અમરજી : (સિપાઈઓ તરફ જોઈને), ફરીથી તપાસ કરો, આ કાઠના મોટા દીકરા પણ આટલામાં જ હશે ! (સિપાઈઓ જાય છે.) અને દરબાર, (ડોસા તરફ જોઈ) તમે પણ ખાઉંકરા લાગો છો ! આપ આમ આરામથી રાટલા જમો, અને આ બિમારો નાનો એવો છોકરો આમની તેનાતમાં જીવો ? ! ધૂળ પડી તમારા જીવતરમાં. (બીંચમાં થોડા ધમપછાડા સંભળાય છે, અને સિપાઈઓ તેલુને પકડીને લાવતાં, રજુમલને) મેં ને'તું' કહ્યું ! (રાશ્વોગને) કેમ ડોસા ! આ જવાન કાણ છે ? (રજુમલને) આ ડોસાને તથા તેના નાના દીકરાને જરા બહાર લઈ જાઓ. (રજુમલના ઇશારાથી સિપાઈઓ રાશ્વોગ અને રાજુને બહાર લઈ જવા પછી તેલુને) કેમ જવાન ! તને ખમર છે કે તું કેવડો મોટો યુનો કરી રહ્યો છે !

તેલુ : મેં યુનો કર્યો જ નથી.

અમરજી : તેં રાજના બહારવટિયાને સંતાડ્યા છે, અને તેમને ખાવાનું પહોંચાડ્યું છે; અને તમે બધા ભેગા મળીને રાજની સામે હથિયાર ધારણ કરી છો. આ જાણું શું યુનો નથી ?

તેલુ : છ...ના. એ બધી તદ્દન ખોટી વાત છે.

રજુમલ : એમ ! પરંતુ આ શપાઈના ભેડા તારી પાસે ક્યાંથી આવ્યા !

તેલુ : હું હમણાં આવતો'તો ત્યારે રસ્તામાં પચા'તા ત્યાંથી મેં લઈ લીધા.

અમરજી : પણ આવી રાતનો તું ક્યાંથી આવતો'તો ? (રજુમલને) આમણે લાસ ક્યાં આગળ જોઈ'તી !

રજુમલ : કવનીથી જરા આગળ.

અમરજી : જવાન, સિપાઈનું ખૂન તેં જ કર્યું છે. એનો પુરાયો મારી પાસે છે. પણ મને તારી જુવાની અને તારા વડે પિતાની દયા આવે છે... માટે તારા બધા મહેમાનો ક્યાં છે એની મને ખાતરી આપીય તો હું તને જીવતદાન દઈશ.

તેલુ : મારે એવું જીવતદાન જોઈ'તું નથી. અને હું તમને એ પણ કહી દઉં છું કે મેં રાજના બહારવટિયાને નહીં, પણ તેમના આયરા વગરના છોકરાને સંધ્યા છે.

અમરજી : શાખાજી જવાન !...એ બીચારાને આકરો તો મળવો જ જોઈએ...પણ તારે ત્યાં નહીં, મારે ત્યાં.

તેલુ : એટલે !

અમરજી : (હસીને) મને તો એમ હતું કે તું કંઈક બુદ્ધિયાળો છે.

તેલુ : (હસીને) પણ હવે તો તમારી બીંચ ખોટી પડીને !

અમરજી : જવા કે એ બધી પંચાત...અને તે બધાને મારે દવાસે કરી કે.

તેલુ : આપ એમને રાખીને શું કરશો !

અમરજી : બહારવટિયાઓ એમને માટે ચર્ચને જ મારે દરણે આવશે.

તેલુ : ઈ હું...ઈ નઈ બને.

અમરજી : કેમ !

તેલુ : મેં એમને વચન આપ્યું છે.

તેણી : (હસતાં હસતાં,) હા...હા...જોડા...અરે મરદ, જોડા કેમ લઈ લે એની તને ખબર છે? ચાલો ત્યારે હવે હું જુરા:ખાઈ લઉં...અને હું મારા સવાસનો જવાબ ગોતી રાખ. (ગરમા આગળ એસે છે).

રાણી : વખત છે ને જાંઘી ગયો હશે!

તેણી : (અરમાનું ઢાંકણ ઉઘાડતાં) હા...જાંઘી જ ગયેલો...અને હવે તો એવો જાંઘી ગયો છે કે ફરી પાછો કોઈ દી જાડવાનો નથી, જાડવાનો નથી, હું કોઈ જોઈ સકવાનો નથી.

[તેણી રાહવાનું બહુ મોઢામાં મૂકે છે ત્યાં બારણા ઉપર અવાજ થાય છે.]

બહારથી અવાજ : બારણાં ખોલો.

રાણી : (ધીરથી) તેણી! એકદમ ખાતી ગંજીમાં સંતાઈ જા.

બહારનો અવાજ : અરે! ફરવાનો ખોલો છો કે નહીં!

[તેજસિંહ પોતાનાં કપડાં લઈને સરાઈ બધ છે.]

રાણી : અરે રાણુ, હું પણ વાઘમાં જા.

[રાણી બધ છે.]

બહારથી અવાજ : કેમ કોઈ ઉઘાડતા નથી?

રાણી : (બારણું અરધું ખોલીને) કોણ છે! હેં! તમારે શું જોઈએ છે! શું લેવાને કમાડ ખખડાવો છો!

[રાણીને હઠાવીને જો માણસો અંદર આવે છે; તેમનાં એક દુનયો પણ સહેજ મોરસ પડતી ચામડીનો અને તેજસ્વી અંગિયારો છે. તેનું કપાળ મોટું છે. તેણે પોતિહું અને અંગરથું પહેવાં છે. માથે પાખડી પહેરી છે. તે અમરછ છે અને બીજો આવનાર સરખા કચરીરનેડા સહેજ યામળા રંગનો, અને જીંજો છે. તેણે મુરવાળ અને અંગરથું પહેવાં છે. માથે સાફો બાંધે છે. તે રણમલ છે-ને નૂતનબદો પોલીસ અમલદાર છે.]

રણમલ : (આનુબાજુ) જોઈ છટકી ગયો લાગે છે.

અમરછ : (બારણા પાસે જ જીએ રહી તેણીના જોડા ખતાવતાં) પણ નિયાની મૂકતો ગયો છે.

રણમલ : (જોડા અને ગરમા તરફ નજર કરી) ત્યારે તો આપણે એના ખાવામાં લગાણ પાડ્યું. (બારણા પાસે જઈ) અરે સિપાઈઓ! (ચાર સિપાઈઓ હાખલ થાય છે.) ધરતી જડતી લી.

રાણી : (ને હજુ બારણા પાછળ પકડેલાઈ ગયો હતો, તે આગળ, રણમલની પાસે આવીને) અરે સાખ! અહીંથી તો હું રહું છું. હું રાખૂત છું, અને આ રોટલા પણ હું જ ખાતો હતો.

અમરછ : (રણમલને આધો ખસેડી, ડોસાને) હા...તમે જ ખાતા હતા. અને (બીના જોડા ખતાવીને,) આ જોડા કેમ બીના છે! શું ધરમાં ચૂવા વધી પડ્યા છે! (રણમલને નિરુત્તર જોઈ અમરછ જરા ધીરા તથા મોઠા અવાજે) જુઓ, ડોસા, મને મરાખર ખબર છે કે હું કાને પકડવા, કાને ત્યાં આળ્યો છું. મને મળેલી ખાતમી તથા મને મળેલો સગડ કોઈ દી ખોટો હોય જ નહીં. ખબર છે ને, કે અહીં અમરછ, આળ્યો છે.

અવાજ : વીંઘમાંથી અરે...મને છેડી લો. (સિપાઈઓ રણમલને પકડીને આવે છે.)

અમરછ : (રાણીને) આ કોણ છે!

રાણી : મારો નાનો દીકરો-છે.

અમરજી : એમ ! તો પછી મોટા દીકરા ક્યાં છે ?

રાણીગ : હેં એ...ના...પણ આ તો મારે માટે ખાવાનું લાવતો'તો.

અમરજી : (સિપાઈઓ તરફ જોઈને), ફરીથી તપાસ કરો, આ બાઈના મોટા દીકરા પણ બાટલામાં જ હશે ! (સિપાઈઓ જાય છે.) અને દરબાર, (ડોસા તરફ જોઈ) તમે પણ બાઈધરા લાગો છો ! આપ આમ આરામથી રોટલા જમો, અને આ મિચારો નાનો એવો છોકરો આપની તેતાતર્માં બીજો રે' ! મૂળ પડી તમારા જીવતરમાં. (બીજામાં થોડા ધમપણા સંભળાય છે, અને સિપાઈઓ તેલુને પકડીને લાવતાં, રજુમલને) મેં નોંધું કહ્યું ! (રાણીગને) કેમ ડોસા ! આ જવાન શણ છે ? (રજુમલને) આ ડોસાને તમા તેના નાના દીકરાને જરા બહાર લઈ જાઓ. (રજુમલના ઈશારાથી સિપાઈઓ રાણીગ અને રાણુને બહાર લઈ ગયા પછી તેલુને) કેમ જવાન ! તને ખબર છે કે તું કેવડો મોટે યુનો કરી રહ્યો છે ?

તેજુ : મેં યુનો ક્યાં જ નથી.

અમરજી : તેં રાજના બહારવટિયાને સંતામા છે, અને તેમને ખાવાનું પહેંચાડ છે; અને તમે બધા ભેગા મળીને રાજની સામે હથિયાર ધારણ કરો છો. આ બધું શું યુનો નથી ?

તેજુ : જી...ના. એ બધી તફત ખોટી વાત છે.

રજુમલ : એમ ! પણ આ કપાઈના જોડા તારી પાસે ક્યાંથી આવ્યા ?

તેજુ : હું હમણાં આવતો'તો ત્યારે રસ્તામાં પખા'તા ત્યાંથી મેં લઈ લીધા.

અમરજી : પણ આવી રાતનો તું ક્યાંથી ખાવતો'તો ? (રજુમલને) આપણે લાચ ક્યાં આગળ જોઈ'તી ?

રજુમલ : કવનીથી જરા આગળ.

અમરજી : જવાન, સિપાઈનું ખૂન તેં જ કર્યું છે. એનો પુરવો મારી પાસે છે. પણ મને તારી જુવાની અને તારા વહ પિતાની ક્યા આવે છે... માટે તારા બધા મહેમાનો ક્યાં છે એની મને ખાતરી આપીય તો હું તને જીવતલન દઈશ.

તેજુ : મારે એવું જીવતલન જો'તું નથી. અને હું તમને એ પણ કહી દઉં છું કે મેં રાજના બહારવટિયાને નહીં, પણ તેમના આચરા મચરના હેઠળને સંજ્યા છે.

અમરજી : શાબાશ જવાન !...એ બીચારાને આશરો તો મળવો જ જોઈએ...પણ તારે ત્યાં નહીં, મારે ત્યાં.

તેજુ : એટલે ?

અમરજી : (હસીને) મને તો એમ હતું કે તું મંછક જુદિયાળો છે.

તેજુ : (હસીને) પણ હવે તો તમારી જીક ખોટી પડીને !

અમરજી : જવા કે એ બધી પચાત...અને તે બધાને મારે હવાસે કરી દે.

તેજુ : આપ એમને રાખીને શું કરશો ?

અમરજી : બહારવટિયાઓ એમને માટે ચર્ધને જ મારે ચરણે આવશે.

તેજુ : હું...ઈ નહીં બને.

અમરજી : કેમ ?

તેજુ : મેં એમને વચન આપ્યું છે.

અમરજી : શું સતા ? આ બાપ-દીકરાને મન માની સતા કે માથાએ કાંઈ જ દિસાવમાં નથી.
રામજી : હા...એ જરા નવાઈ જેવું છે.

અમરજી : નવાઈ ? નવાઈની વસ્તુ સમજાય સારે તેની નવાઈ મટી જાય છે. આઠાવાદી
માથાસ સામે જ્યારે અચકચતાની આવી દીવાલ ખરી હોય ત્યારે તેનાથી ખીલું શું
બની શકે ? થોડા વખત પહેલાં મને લામડું હતું કે બહુ બહુ સહેલું છે; પણ હું ખોટો
કર્ષો છું...રજીમલને પણ તેઓએ ફેરવી નાખ્યો !

રામજી : કઈ રીતે ?

અમરજી : તેણે કહ્યું કે આ તમે ન જોએલી દુનિયા છે...અને હું કબૂલ કરું છું કે આ
જાતની દુનિયા એ જોઈ નથી. તો મને એ મળી તો નથી જ; પણ એ સાંકે વરજનાં
ડોસા તથા પેલા જુવાન પાસે હું અમરજી સાવ લાચાર થઈ ગયો.

રામજી : લાચાર તો નહીં; કેમકે આપણે તેવું મોટું ઉધડાવી તો ન શક્યા પણ બધે
તો કરી થકીશું, એટલે સતોષ છે !

અમરજી : એ સતોષ મને નહીં ચાલ્યો મને તો હું કાશ્યો તેનો ધોખો છે. (કામળ રામજીને
આપતાં) એ બતેએ મને દરાવ્યો, (રામજી બહાર ગયા પછી) અને હવે થોડી વાર
પછી તેમનો એક જ રહેશે.

[અમરજી આંસ મારે છે; રામજી કોઠામાં પ્રવેશ કરે છે.]

રામજી : મારા મોટાભાઈને બચાવો. (અમરજીના પગ પકડે છે.)

અમરજી : (અમરજીને) હું શેષુ છે !

રામજી : (જોશે યજ્ઞને પાછો ખસતાં) કેમ જૂલી ગયા એટલી વારમાં !

અમરજી : અરે હા. હું તો પેલા બહારવટિયા સત્તાનારનો કાઈ ને !

રામજી : (આવે છે) રજીમલને કુકમ આપ્યો છે.

અમરજી : તો હવે વાટ મેની જુએ છે ?

રામજી : અરે મારા ભાઈને નહીં બચાવો !

અમરજી : કે પછી ફેરી તોડાન કરે છે ?

રામજી : જી...ના. એ તો તદ્દન ચાલે છે.

રામજી : પણ તમારે જે કાંઈ ચિંતા કરવાની જરૂર હોય તે મને કરે ને !

રામજી : (ચુસ્તે યજ્ઞને) બહાર જ.

રામજી : પણ આ તો માડું થર છે.

અમરજી : (અમરજી ચાલે યજ્ઞને જરા વિચાર કરીને) તાડું થર તને ગમે છે ?

રામજી : મને તેવું હોય છતાં થર તો મને જ ને ?

અમરજી : તારો કાઈ તને ગમે છે ખરો ?

રામજી : મને છે ને ? થર કરતાં થે વધારે.

અમરજી : તારા કાઈએ ખૂન કર્યું છે, ખરર છે !

રામજી : મારો કાઈ રાકેને મારે એ ખૂન કહેવાય, અને તમે મારા ભાઈને મારો એ
બહાદુરી કેમ !

અમરજી : તમે ખરર છે તારા કાઈએ રાજ્યા કુરમોડને સતાવ્યા છે તે ! એટલે તેને કિફા...

રામજી : થરમ નથી આવતી એક બચુને કિફા કરવા પાંચ બચા અપૂરે લઈને જિયા છે તે !

અમરજી : એ પાંચમાંથી એકની ગોળી તારા ભાઈને મારે ખસ છે.

રાજુ : પણ એમાંથી એકની બાંક ન પડે એમ તમે કરી શકો તેમ છે.

રામજી : જો તું અમને ખરી દફતરીત કહે તો એમ પણ બની શકે.

રાજુ : હું કહું તો તમે ખરેખર મારા લાઈને ઓડી દેશો ?

અમરજી : જરૂર...અને તને ઇનામ પણ અપાવશું.

રાજુ : તો સાંભળો...

અમરજી : રામજીભાઈ ! આ બધું લખી શ્યો. [રામજી કાગળ ઉપર લખવા મંડે છે.]

રાજુ : મારો લાઈ મોઢેરાથી આવ્યો હતો અને મારા આપાને કહેતો 'હતો કે હવે'

જમાલપુર કોર ગયા છે.

અમરજી : તારો લાઈ રોજ ઘેર આવતો ?

રાજુ : ના...ના... આજ પાંચમે દીએ આવ્યો.

અમરજી : તારો લાઈ તારા આપાને આ બધી વાત કરતો ત્યારે તને ત્યાં બોલો શુંવા દેતો ?

રાજુ : હા...કેમ ?

અમરજી : જો એકરા, [કાગળ રામજીના હાથમાંથી લઈ લેતાં] આમાંથી કાઈ બોલું કશું તો

તમને મળેમે હું ફાંસી દઈશ.

[અમરજી બારણા તરફ જાય છે. રામજી બારણું ખોલી બહાર જાય છે. અમરજી બારણું પકડે છે ત્યાં બંધૂકના અવાજ સંભળાય છે. તે ત્યાં જ ઊભો રહી જાય છે. પાછો ફરતે રાજુ સામે અને પછી હાથમાંના કાગળ સામે જુલે છે; કાગળ ધીમેથી જમીન પર તાપી બહાર ચાલ્યો જાય છે. અંદાજે મિનિટ બાદ રાજીવ કાગળ પાલે છે.]

રાજીવ : (ફૂંજતાં) રાજુ ! સાંભળ્યોને બંધૂકનો ધમાકો ?

રાજુ : (રેતાં રેતાં) અપા...

[એકથી પવન ફુંકારો કાઢવાય છે.]

રાજીવ : શે મા. ઈ અવાજના છેલ્લા પડધા અને હાંભળી લેવા કે.

રાજુ : (બારણા બહાર જોઈને) ભાઈનું...

રાજીવ : (તેની પાસે જઈને) તારી જેવા અણુસમુદ્ર બાળક રુવે ત્યાં ઠીક પણ કું હવે શેવાનાં આંસુ ક્યાંથી લાવું ?...સરજ આપ્યો ત્યાં સુધી કું એક જુવાનનોંધ દીકરાને બાપ હતો, અને અત્યારે, ધર્મ મારે મરી ફીટનારા વીરનો જન્મમહાતા હું, - મોટા મોટા અમલદારો આવ્યા, સાથે તેમના માણસો અને હથિયારો પણ લાવ્યા. અને તેમની સામે કાણ હવું ? એક જિમ્મો જુવાન, અને બીજો જીવનને કાંઈ બેઠેલો ડોસો. તેઓએ કહ્યું : 'બોલ; ' પણ એમાંથી એકેય બોલ્યા નહીં...તપશ્વી રાખ રાજુ, કે સરજનીય લાંબકરતાને તુચ્છ બનાવી મૂકે એવું તરત દુનિયામાં છે. અને શીખી રાખ, કે આંસુ પાંચ તો એવા કાળે...જીવન અપાવ તો એવા કાળે...ચાલ...આપણે તેને પહોંચાડી દઈએ...નહીં તો બીચારાને ટાક વારો.

[પવન વાય છે અને બને બહાર જાય છે.]

[પડેલો]

આ નાટક ૩૦ મિનિટ સુધી ચાલેલું હતું.

પંચ કહેવે ૧૯૪૩માં જન્મેલું જેમાં નીચે મુજબના લાઈલાઈ લાગ લીધો હતો.

રાજીવ=નરહરિ બટ	તેજસિંહ=મનવન્દરજી	રાજુ=ચિરીયકુમાર
રામજીભાઈ=સચોન્દ્ર દેવ	રજુમલ=હરિભાઈ કોઠાણ	અમરજી=માણુભાઈ બાસ

આ નાટકને ઈતિહાસપ્રસિદ્ધ અમરજી સાથે કદાચ લાગુ પડતું નથી કારણ કે તેનું પરત્વે એક અલગ તારાંજને આધારે લેવામાં આવ્યું છે.

લતીક શેઠ ધનસખાઈ નહોતા, ધનપતિ હતા, છતાં એમની ઉંદાર સખાવતોની શેઠની ધનસખાઈની સખાવતોને ઝાંખી પાડતી. આલમનો અભિપ્રાય હતો કે લતીક શેઠની આ જહોજલાલી એ એમના સખી દિલની સુવાસનું જ પરિણામ હતું. પેદીને પગથિયે અને ધરને આંગણે આવેલ તો નિરાશ થઈને ફરે જ શાનો, પરંતુ એક દેશદેશાવર સુધી પહોંચી શેઠનો ઉંદાર હાથ લાંબાઈ જતો.

દુનિયા તેમને દાનવીર તરીકે ઓળખે કે સંસ્થાઓના અહેવાલોમાં અને ઇમારતોના સિલાલેખોમાં એમના મુખારક નામનો ઉલ્લેખ થાય એમ લતીક શેઠ ક્યારેય ઇચ્છતા નહોતા. પરંતુ પોતાની સખાવતો દુરુપયોગ એ કહી સાંખી શકતા નહિ. એવા પ્રસંગો બનતા ત્યારે ખરેખર એમના સખી આત્માને આપાત અને સખાવત પોતે જ આખરે એ .. એમને ઉગારી લેતી.

*

શેઠને પેદીમાં પહેલ્યાડવા ધોડાશાડી આવી ઈર્ષ્ય હતી. શેઠ એમાં સવાર થતા એની પાવડી પર કદમ મૂકતા હતા ત્યાં જ એમને કાને અવાજ આવ્યો:

‘શેઠ ! કુછ દિલા હો અલ્લાહકે નામપે. અલ્લાહ આપકા બલા કરેગા.’ એક ફકીર હરમરી રહ્યો હતો.

પાવડીની ઉપેક્ષા કરતો શેઠનો પગ ફરી ધરતીને હેપે આવી પડ્યો અને શેઠના હાથે કાટના ખિસ્સામાંથી એક સિક્કાને બહાર ખેંચી કાઢી એ ફકીરની હથેલીમાં નાખી દીધો. ફરી કદમે ગતિ પકડી શેઠની કાપાને ગાડીની ગાદી પર ગોઠવી દીધી.

‘શેઠ ! કોઈ જૂનાપુરાના પહેરન બી મિલ જાય તો ગરીબકા કામ બન જાય.’

ધોડા ગાડીને ગતિ આપે તે પ્રથમ ફકીર પોતાની છાંતે ગતિ આપી.

પોતાના જર્જરીત ખમીસની ચાળ આ-અળ ધરી રહેલા ફકીર પર નજર નિતારી બિપક્ષી ગાડીએ શેઠ પોતાની છાંત ઉપાડી: ‘સામકા આના.’

‘બહોત અચ્છા સખીદાતા ! ખુદા આગાદ રખે.’ ફકીરના દિલમાંથી બીગેલી એ દુઆએ રોમટી ગાડી પાછળ રોક મૂકી.

*

સવારે અમિયાર વાગે લતીક શેઠ એમની પેદીમાં આવતા. એ વખતે પેદીના નોકશા ઉપરાંત કોઈ ને કોઈ ફક્કાળા કરવા નીકળેલા એમનું સ્વાગત કરવા બેઠા જ દોષ અને પેદીના દરવાજે એકબે સિંખારીઓ એમની નેકા પોકારતા દોષ એ તો વળી વધારામાં.

આને પણ બે જણ શેઠના આમમનની વાટ ભેટા હતા. તેમણે શેઠ આવતાં બિમા થઈ સલામ કરી.

સલામ ઝીલી શેઠ એમની બેઠકે પહોંચ્યા. પછી જરા સ્વસ્થ થઈ એમણે એ મુઠ્ઠાકાતી-ઝોનાં ખગર-અંતર પૂછ્યાં. એ બંને જણા એક મતીમખાના માટે ચંદો જમા કરવા પ્રવાસે નીકળ્યા હતા.

‘હું, આપણી સંસ્થાઓ આટલે વખતે પણ પોતાનું કરી લેવા જેટલી પંગમર નથી થઈ શકતી એ બહુ જ અફસોસની વાત છે.’ શેઠ સહજ નિરાશાભર્યા અવાજે કહ્યું.

‘આપની વાત તો સાચી છે, પરંતુ ત્યાં સુધી આવી સંસ્થાઓ માટે અમુકે રકમ અનામત મૂકવામાં ન આવે ત્યાં સુધી આમ ફક્કાળા જારી જ રહેવાના.’

‘એમાં વાંક જ આપણી ટૂંકી નજરનો છે. ભેરશીરથી આપણે એક સંસ્થા તો બિભી કરી રહ્યા છીએ પણ એના કાપી નિભાવનો

સમગ્ર આધાર આપણે એના નરીજ પર છોડી દઈએ છીએ. ઠીક, એ તો કહો કે આપ ક્યાં ક્યાં જઈ આવ્યા ?

‘જી, હજી ક્યાંય ગયા નથી. આપ જેવાના મુઆરક નામથી જ શરૂઆત કરવાનો વિચાર છે.’

‘જુઓ બાઈ! જે શોભતું હોય એ જ શોભે, પહેલાં મોટા મોટા રોહિલાઓ પાસે જઈ આવો અને એમને પતાવી અહીં આવો; સમજ્યા ને ?’

આવે વખતે કશી જ આનાકાની શેઠ કરતા નથી એવી છાપ મન પર લઈને આવેલા મુલાકાતીઓ નવાઈ પામ્યા.

‘માફ કરજો, અતિથયોક્તિ કે નહામી મર્યાસા નથી કરતો પણ હકીકતમાં એમ તો એકપાત્ર ઓપતી જ આશાએ આવ્યા છીએ.’

‘જુઓ બાઈ! વાત એમ છે કે હેલ્થ એક બનાવથી મારા દિલને ખરેખર આલાત લાગ્યો છે, જેમાં મને પોતાને અંગત રસ લેવાનો છરોશ હતો એવી એક જાહેર સંસ્થાના કાર્યકરો દૃઢપણે બધો જ હલમ કરી ગયા, ન મને હિસાબ કે ન મને કિતાબ.’

‘પણ શેઠ સાહેબ! બધા જ સરખા નથી હોતા ને ?’

‘એ તો હું પણ માનું છું. પણ આવા થોડાક લેવાશુ અમારા જેવાનો તમારા જેવા માંથી તો વિશ્વાસ જ ઉઠાડી દે ને ! સખાવત એ તો ફરજ છે. પણ એનો ઝેરઉપયોગ થતો જોવો એ ખરેખર ક્યામત છે.’

અને થોડી વધારે વાતચીત પછી એમ નહીં થયું કે મુલાકાતીઓએ સહેરના બીજ સખી ગૃહસ્થો પાસે જઈને પછી લતીફ શેઠ પાસે આવવું.

સાંજે ફરી પાછો પેલો ‘ફકીર હાજર થઈ ગયો. શેઠ એને એક માંડ ત્રણ ધાણુ આપેલું’ નવું ખમીસ આપ્યું.

‘સખી શેઠ! ખુદા તેરા દે જલ્દાનમે’

જરા કરે.’ ખમીસ લેતાં લેતાં ફકીરે દુઆ લીધી અને ધરમાં પાછા ફરતાં શેઠને એક નવું અરજ કરી; ‘શેઠ સાહેબ! ગરમીકે દિન હમ ધૂપમે’ પેરે જલ્દા જાતે હમ ફકીટ્ટી જુતિય દિલાદો, મિરકીન પહેન કર દુઆ કરેગા.’

‘કલ આના.’ શેઠે વાપરો આપ્યો.

‘ખહોત અમઝા, અલ્લાહકે ખારે ! હમ દાતિમ જપસા દિલ પાયા હપ !’

ફકીર ત્યાંથી નીકળાને સીધા પહોંચ્યો જૂનાં કપડાં લેનાર-વેચનાર પાસે.

‘શું લેવું છે સાઈનવાલા ?’ કપડાવાળાએ ખમીસ આફ અવળું તપાસતાં પૂછ્યું.

‘તમારે શું આપવું છે ?’ આસપાસ એ નજર ફેરવી ફકીરે શુદ્ધ મુજરાતીમાં પૂછી નાખ્યું.

કપડાવાળાએ ખમીસને ફરી તપાસતાં કહ્યું ‘કાપડમાં કાંઈ ખાસ હમ નથી. એક જ વાત કરી હકને ?’

‘હા હા, જલ્દી નિકાલ લાવને ?’ ફકીરે ઉતાવળો મયો.

‘દોઢ રૂપિયો !’

‘હા ! લીધાં તે ખમીસ ?’ ખમીસ મૂલવ લઈ ફકીરે ચાલવા લાગ્યો.

પેલાએ તોને રોક્યો અને એ સોદો આપ્યો બી રૂપિયામાં પલ્લો.

ફકીર ત્યાંથી નીકળા પહોંચ્યો ગાંધી વાળાની દુકાને અને થોડા વખતમાં તો શેઠનું સખાવત ધુમાડો બની બાકાસને આંગણે શેઠનું કીર્તિ માવા બેપડી ગઈ.

‘સાંજખુને ! પેલા સરખાવાળા, કહે છે ? ફાળાની પાંઠએ પાંઠ ખાઈ ગયા.’ શેઠે મહે તાજી ને કહ્યું.

‘હોય શેઠ ! દુનિયા છે.’

‘આમ ને આમ દુનિયામાંથી છંતાવ્યાર અંજનીન બીકી ગર્ના. હા, પેલા ચતીમખાતાવાળ ફરી આવ્યા હતા ?’

‘ના ના, હજી મુધી તો આવ્યા નથી.

‘તમને કેમ લાગે છે?’

‘આમ તો વિશ્વાસ બેસે છે. પણ તો માલિક ભણે!’

અચાનક શેઠની નજર ટપાલ લઈ આવેલા નોકર પર પડી અને પડી એવી ચોંટી મઈ. એમને થીકીકી તે એમની આંખ માટે થંકા ઉત્પન્ન થઈ પણ આખરે ખાતરી મઈ કે એ નોકરે પહેરેલું ખમીસ ખીલું કાઢી નહિ પળ્યું ગઈકાસે પોતે સગા હાથે જ ફકીરને આપેલું પોતાનું ખમીસ જ છે.

‘ઉસ્માન!’

‘હુ’ ટપાલ લાવેલ નોકરે જવાબ આપ્યો.

‘અહીં આવ તો!’

ઉસ્માન નજીક આવ્યો. શેઠ એના ખમીસનું કાપડ તપાસતાં કહ્યું: ‘કપડું મળેલું છે. તે આ કપડે સીવડાવ્યું!’

‘સીવડાવ્યું નથી.’

‘ત્યારે?’ શેઠ જવાબ સંભળવા ઉત્સુક બન્યા.

‘વેચાનું લીધું.’

‘ક્યાંથી?’ શેઠની જિજ્ઞાસા વધી પડી.

‘જૂના કપડાં વેચનાર પાસેથી.’

‘હ.’ શેઠને આખી વાત સમજાઈ મઈ

‘તું આમ ઉપાડે પગે પોરટ ઓફિસે ગયો હતો!’ ઉસ્માનના ઉદાસ પગે શેઠનું ખાન બેઝુનું હતું.

‘હા હુ.’

‘કેમ?’

‘જેઠા ફાટી ગયા છે.’

‘સાંજે લઈ જાવે ધરેથી. જા.’

ખમીસની વાતથી અસ્વસ્થ બનેલા શેઠ ટપાલ વાંચવામાં રસ ન લઈ શક્યા. જાગે ફરી એમણે એક આખાત અનુભવ્યો હતો. અખાવોતો આ ઉપયોગ! ખેરાતની આ વસે! હિંદુસ્તાને આ નતીજે! સખી દિલની આવી ફૂર હારી! એ બેચેન બની ગયા. ધરે ચાલ્યા જવા બેઠ્યા.

‘મહેતાજી!’

‘હુ.’

‘પેલા મતીમખાનાવાળા આવે તો દાદ દેતા નહિ એમને.’ કહી એ ઝાપટી પેઢીની બહાર નીકળી ગયા.

*

સાંજે પેલો ફકીર આવી પહોંચ્યો.

‘આખા! એ સખી શેઠ!’ એણે શેઠનો બારણે પોકાર કર્યો

ચોડી વારે બારણું ખૂલ્યું.

શેઠ આવેલા નવા જોડા પહેરી બારણા-માંથી બહાર નીકળતો ઉસ્માન, આશાભરી મીટ માંડી રહેલા ફકીરની નજરે પડ્યો.

‘શેઠસાંબ નહિ હવે!’ ફકીરે એને પૂછ્યું.

‘હવે.’ કહી ઉસ્માન ચાલતો થયો.

‘સખી દાતા! ગરીબ આપકે દર પર આપ્યા હવે.’ ફરી ફકીરે સાદ પાડ્યો.

‘કપડું, કપા શોર મથા મખખા હવે!’ લતીફ શેઠ બહાર નીકળી ફકીરને હમકાવ્યો.

‘આપને કદા ધાને-વો ભુતિયા દેનેકા.’

‘વેલ પહેરન કદા મેચ માલા!’ હોઠ સુધી આવી ગયેલા એ ચબ્બો પરાણે પાછા ધોધી શેઠ બે હાથ જોડી કહ્યું, ‘બસ સાંઈ મોલા! બળ માફ કરો.’ શેઠ ધરમાં ચાલ્યા ગયા અને ફકીર દિગ્બૂદ બની એ ત્રિપાતા દાર જોઈ રહ્યો.

*

પેઢીમાંથી બરાબર જવાબ ન મળ્યો એટલે પેલા મતીમખાનાવાળા શેઠના મકાનનું સરનામું મેળવી શેઠને મળવા બિપજા. શેરીમાં પ્રવેશતાં એમણે શેઠ અને ફકીરનો પ્રસંગ જોયો.

‘શેઠ તપી ગયા લાગે છે.’ એકે કહ્યું.

‘હા વાર! વાત મારી તો નહિ જાય ને!’ બીજાએ કંઠા ઉપરિચત કરી.

‘શું કરશું?’

‘જઈ આવીએ. હા-નાનો જવાબ તો મળ્યો જાય!’

જાતે શેઠના મહાનની નજીક આવી ગયા.

શેઠ શરૂઆતમાં તો એમને જોતાં ચુરસે થયા હતા પણ પછી તદ્દન સ્વસ્થ થઈ ગયા હતા. મુલાકાતીઓએ એમને શરૂઆતમાં આગેવાન સમીપ મુદરથોએ આપેલી રકમોની ચાલી બતાવી અને તદ્દઉપરાંત ઘણીયે દલીલો અને ચર્ચાઓ થઈ પણ આજે શેઠ એકના બે થતા જ નહોતા.

‘પણ શેઠ! તો આપ કહો તો અમે આપને અમારી ઈમાનદારીના પુરાવા સારી દઈએ. અમારે માથે ૫ ખુદા બેઠો છે. અમારે આજ બેવાના દિલની સદ્ગાવનાને લૂંટવી નથી, વધારવી છે.’ શેઠે જવાબે એક મુધી નંનેયો ગાયે રાખ્યો ત્યારે પેલામાંના એકે કહ્યું.

‘બાઈ! એમાં ઈમાનદારીની વાત જ નથી, કસમ ખાઈને કહું છું કે મને તમામમાં જરૂર અણરિશાસ નથી, પણ મેં તમને કહ્યું ને કે આજે જ ફરી મારા દિલ પર એવો ફટકો પડ્યો છે કે જેની કળ દિવસો સુધી વળગી સૂસોલ છે.’ શેઠે થીક પહેલાં પીરસેલી ફરીની વાતનો ઉલ્લેખ કર્યો.

‘શેઠ સહેજ! આપને કેમ સવળવરા કે અમારાં બધાં સ્વર્ગમાં પૂજાધારી કહી રહ્યાં છે. હજી પણ અમારી રૂબની આસાને આપના તરફથી એકાદ તણખતું મળી ગય તો એક-સાન યશે. ફૂલની આથાએ આવેલા પાંખડી પણ નહિ પામી શકે?’

‘ફૂલ લઈ જનારા જ કંટા બેઠી ગય ત્યારે એનું પરિણામ શું આવે?’
સંવાદ રસિક બન્યો જતો હતો.

‘એ તો એર શરૂની દુન્યાને અમૃતની ખાલીઓ આપ્યે જવી એ જ જિંદગીની સફળતા છે ને?’

‘પણ છતી આંખે આંધળા કેમ યતાય? સખાવત આપાય પણ કંઈ વેડી નખાય?’

‘પણ આમાં તો વેડી નાખવાની વાત નથી ને?’

‘એ વાત ખરી પણ જાણો છો કે કુલ-નો બળ્યો છાશ પણ ફૂંકી ફૂંકીને પીએ છે?’

‘તો આપનો આખરી જવાબ આજ છે?’

‘બાઈ! તમને નકારતાં મારા દિલમાં કેવી વેદના થાય છે એ તો એક દિલ અને એનો ધન્યારો જ જાણે છે, અત્યારે તો મને મારું કરો. હું મજબૂર છું.’

‘અમારાં અને યતીમાંનાં જેવાં નસીજ શેઠજી! હવે અમે આપને વિશેષ તકલીફ આપવા માગતા નથી. આપેલ તરફી બદલ આપની માફી...’

‘હં હં બાઈ! મને આમ ધરમાવો મા. વારુ, એ તો કહો કે ક્યાં જીત્યાં છો?’

‘દિવાલ સોજ્યાં.’

‘એમની નિરાશાખરી વિદાય પતી જતાં શેઠને એક નંબો જ આધાત લાગ્યો. પોતાને મારે જમરી આથા લઈને આવેલા બે સેવા-બાવી સમજતોને એમણે ખાલી હાથે પાછા વાળ્યા, એમના વિચારોનો ધાત કર્યો, સખા-વતની લાવનાને શાળા નાખી, આદા કેવી નિષ્કુરતા!

*

‘કાણું છો તમે?’ પોતાની પથારીની આસપાસ ફરી વળેલા છોકરાઓને શેઠે પૂછ્યું.

‘હા...હા...હા...’ છોકરા હસ્યા.

‘હરામખોરો! હસો છો શું?’ શેઠ તાડકવા.

‘એલા આ મોટા ઘાતાર તો જુઓ.’ એક છોકરાએ કહ્યું.

‘જાણે હાતિમતાઈ.’ બીજો બોલ્યો.

શેઠ તો એ સાંભળી રાતાપીળા થઈ ગયા.

‘કહેવાય છે મોટો સખી પણ સખાવતને હજી સમજ્યો નથી.’ એકે કહ્યું.

‘હેં! હું સખાવતને નથી સમજતો?’

શેઠે બાજુમાં.

‘ના...ના’ બેગથ જણુ સાથે બોલ્યા.

‘મૂર્ખ છે મૂર્ખ.’ એકે કહ્યું.

‘નહિતર આમ વર્તે ખરા? એક નહિ

ભીમના ટોડા

માધવજી પટેલ

સારું સુરત ભેંધને દ્રોણ ગુરુએ નિશાળ શરૂ કરી. આ નિશાળમાં ઠાંઠ એકઠો, બગડો કે કાઠો ઘૂંટાવવાનો નહોતો. અહીં તો બાણવિદ્યા ભણાવવાની હતી. ધનુષ ઉપર હાથ બેઠારી ધાર્યું બાણ છોડવાનું અને નિશાન ને આંદી દેવાનું. અને તે ઉપરાંત અગ્ન્યાસ, વરુણાસ, અનેકાસ વગેરેના મંત્રો મોટે કરવાના.

પહેલે દિવસે વિદ્યાર્થીઓએ ગુરુની પૂજા કરીને સ્નાન, શ્રીકૃષ્ણ અને મહાકાલ તેમને ચરણે ધર્મ્યાં. ગુરુએ પ્રસાદી વટવ્યાવી સાનું ગળ્યું મોડું કરાવ્યું અને બાણવિદ્યાનો પહેલો ગાંત્ર આપ્યો અને સૌને વારાફરતી એક એકવાર બોલાવ્યા. માત્ર અર્જુનને મંત્ર ન બોલાવ્યો કારણકે દુર્યોધન વગેરે અંધાળ ચોઠસીએ ગુરુને અદ્ભૂતપદ્મ, સગબળી અર્જુન વિદ્યા ન ભણી બધે એટલા માટે નિશાળની બહાર ઝોસડીમાં બેસે એમ નક્કી કરાવ્યું હતું.

આમ પહેલો દિવસ પૂરો થયો. બીજે દિવસે આગલા દિવસનો મંત્ર ગુરુજીએ સૌને બોલાવી ભેળો પરંતુ શું બોલે બાપનો યુધવાર ! બધા શાહુકાર લોગ થયા હતા એટલે ગુરુની આપેલી વિદ્યા દરેકજ સારી તેમને પાછી સોંપી જતા હતા. માત્ર અર્જુન એકલો જ વિદ્યાચોર હતો. બાકીને સૌએ તેને આલો બેસાર્યો પરંતુ કાન સરવા કરીને ગુરુ સૌને મંત્ર મોટે કરાવે ત્યારે બરાબર સંભળતો. ગુરુમહારાજ સો કોરવાં અને કહ્યુંને બોલાવતા એટલે દરેક મંત્ર ૧૦૧ વખત

સંભળાતો હતો. પછી તો એક ધ્યાનથી સંભળનાર અને ધમધમી બાણનારને સુખ-પાક ધર્મ જ બાધને ? આ ઉપરાંત દ્રોણ-ગુરુનો યુગ અધિત્યામા પણ સૌની સાથે ભણવા બેસતો હતો. સૌને બાણવવાની સામાન્ય વિદ્યા ઉપરાંત દ્રોણ પોતાના યુગને કેટલીક સુસ વિદ્યા પણ શીખવતા. આ માટે એમણે એવી યુક્તિ કરેલી કે જ્યારે બધા વિદ્યાર્થીઓ શાળાનું અને ગુરુજીનું અંમત કામકાજ કરવા બહાર બાધ ત્યારે અધિત્યામાને એકાઠે મંત્રો બોલાવી હેતા. અર્જુન રીતસરનો વિદ્યાર્થી નહિ એટલે તેને શાળાનું કામકાજ કરવાનું ન હતું અને તેથી અર્જુન હાજર જ હોય, આમ અર્જુનને બેવડો લાભ થવા લાગ્યો.

કોરવો બાણવામાં કાઠોનો ઓઢો અક્ષર હતા પરંતુ રમવાના ઘણા જ યોગીન. નિશાળ પૂરી થયા પછી નિયમિત રાજબાગમાં રમવા જાય. અર્જુન સાથે હોય જ. સામા પક્ષનો રમવારો ન હોય તો રમવામાં શું મબ્લ પડે ! અર્જુન ઉપર ખાર રાખી હાથ હેવાનું, તેને ખીજવવાનું અને વગર વાંકે મારવાનું કોરવોને બધું કે બંધાણ ધર્મ ગણ્યું હતું. આ બધા પાછળ મામાશ્રી પનો હાથ ખરો.

ઘણી જાતની રમતો રમાતી પરંતુ ઘોડીદા તેમની પ્રિય રમત હતી. આ રમતમાંથી કેઈ એક જણ હોય ઉછાળે, ઉછાળેલો હોય જે ચીકે તે ઘોડેસ્વાર-હોવાય. ઘોડેસ્વાર જેને હોય આંટે તે ઘોડી ધર્મને હાથ આપે. રમત રમનારા

ઘોડીના વાંસામાં થપાટ મારીને નક્કી કરેલ ઝાડ ઉપર જલદી જલદી ચડી જાય. ઝાડ પર ન ચડી શક્યા હોય તેમાંનો કોઈ એકને, ઘોડી થયો હોય તે કડો મારે તે ઘોડી થાય અને ઘોડી થયેલો હાવ લે. આમ ઘટમાળ ચાલ્યા કરે.

આમ રાજકુમારોનો અભ્યાસ અને રમત-કસરત નિયમિત ચાલવા લાગ્યાં.

અર્જુન અભ્યાસમાં સૌથી આગળ નીકળી ગયો પરંતુ ચરીર કંતાવા માંડ્યું. ધીમે ધીમે ઘસારો વધવા માંડ્યો. ચરીર ગળીને હાડકાનો માળખો બની ગયું. હાડકેહાડકાં ગળી દ્યો ને ! ચરીરમાં લોહીનો છાંટો ન મળે એટલે રંગ સફેદ પૂછી જેવો થઈ ગયો. ભાઈએ તથા માતા કુન્તાતું ધ્યાન ગયું પરંતુ અભ્યાસની વધારે ખડતી ઉપાધી કરતો હશે એમ અનુમાન કરીને કોઈએ તેનો ગંભીરતાથી ઉપચાર ન કર્યો પરંતુ લીમસેનને આ ખુલાસો મળે ન જિતયો. તેને તો આની પાછળ કોઈ ગંભીર કારણ હોવાનો વહેમ આવ્યો પરંતુ પત્તો કેમ મેળવવો ? આ વખતે અર્જુન ગાફેલ થઈને માતા-જીને કે કોઈને સાચી વાત જણાવશે નહિ. છતાં પણ સાચી હકીકત મેળવ્યા સિવાય છૂટકો છે ? અને લીધી વાત છોડે તો લીમસેન યાનો ? તેણે તો છૂપી પોલિસની અદાથી વાત સમજીને ઉઠેલ લાવવાનો દંઢ નિશ્ચય કરી લીધો.

અર્જુન જમવામાં સૌથી પાછળ રહેતો અને એકલો એકલો જગી દેતો. નાહવામાં પણ સૌની પાછળ અને જંઘ બાંહે નાહતો. વળી વધારે ને વધારે એકાંતમિય થતો જતો હતો. તેના ઓરાક

પણ જોણો થયો હતો. એટલે પહેલી નજરે લીમને લાગ્યું કે જરૂર અર્જુનને કોઈક રીઝ તો છે જ જેની બાંધ કરવાની તેની ઈચ્છા નથી. આટલી પ્રાયમિક તપાસ ઉપર મહાર બાંધીને હિટેકટીવ સાહેબે આખી ચોખ્ખા થકી કાઢી.

કોઈને ખબર ન પડે તેમ નાહવાની જોરડી ઉપરથી થોડાં નળિયાં કાઢી લીધાં. ઉપર ચકતાં ખખડાટ ન થાય અને અંદર ભેંપ શકાય તેટલું અજવાળું આવે તેવી જોડકણ કરા લીધી. અર્જુનને વહેમ ન આવે એ માટે બેત્રણ દિવસ જવા લીધા. વાત જૂની થઈ ત્યારે મરાજર અર્જુન નાહવા બેસે તે પહેલાં ઘોડી વારે ચોર પગે બાધરૂમ ઉપર ચડી ગયો. અર્જુન આવ્યો અને નાહવા બેઠો. ભેંપું તો તેના વાંસામાં મોટું ભરનીંગળ ગૂમડું અને ગૂમડા ઉપર લોહીપરુ વાળો પાટો. લીમસેનને કમકમાં આવ્યાં. શાન્તિથી નીચે જિતરી ગયો. મજા વિચારે ચાલ્યું. અરેર આટલું બધું થયું છે છતાં અર્જુન કોઈને વાત કેમ નહિ કરતો હોય ? ગૂમડું થયું છે તે કોઈ છુપાવવા જેવો રીઝ નથી અને છતાં અર્જુન છુપાવે છે માટે કોઈક ગંભીર કારણ હોવું જોઈએ. જો હું સીધો પૂછવા જઈશ તો વાત ટાળી નાખશે; અગર મારી સાથે આકાષ કરીને તકરાર કરવા માંડશે તેના કરતાં માતાજીની મારફત જણાવના પ્રયાસ કરી જોઉં.

લાગ જોઈને કુન્તાજીને લીમસેન બંધી વાત કરી. મીઠું મરચું ભભરાવીને એવી સરસ રીતે વાત કરી કે સાંભળતાં સાંભળતાં જ કુન્તાજી રડી પડ્યાં. અત્યારે

તો અર્જુન બાણવાં આદ્યો ગયો હતો એટલે રાત્રે જમતી વખતે ઈર્ષ રીતે વાત કરવી તે નક્કી કરીને મા-દીકરો છૂટાં પડ્યાં. લીમસેન તો ગયો પરંતુ કુંતાને ક્યાંય ચેત પડતું ન હતું. ક્યારે અર્જુન આવે અને ક્યારે વાત પૂછું.

લીમસેન વળી જુદો જ વિચાર કરતો હતો. કદાચ અર્જુન માતાજી પાસેથી પોતાની વાત કોઈને નહિ કહેવાનું વચન લઈ લેશે તો ! એક વખત વચને બધાયા પછી માજી કોઈને પણ વાત કરે જ નહિ એ પણ એટલું જ સાચું હતું અને આમ બને તો આખી બાજી લીધી વળે અને ક્યું-કારવ્યું ધૂળ થાય ! હવે શું થાય ! એકાદ ક્ષણ તો મૂંઝાણો ખરે પરંતુ તરત જ તેના કળકળાવેલ એ ઉપાય શોધી કાઢ્યો. માતાજી અને અર્જુન જે વાતચીત કરે તે છુપાઈને સાંભળી લેવી. ખસ થયું ! સાંજે અર્જુન આવે તે પહેલાં જમવાના કોરડાના મેઠા ઉપર સંતાઈને બેસી ગયો.

જમતાં જમતાં મા-દીકરો વાત કરવા લાગ્યાં. મેઠા ઉપરથી લીમસેન પણ સરવા કાન કરીને નીચે થતી વાતચીત સાંભળવા લાગ્યો. વાતની ચરૂઆત કરતાં પહેલાં જ અર્જુને કુંતાજી પાસેથી વાત ખાનગી રાખવાનું અને તેમાં પણ લીમ ભાઈને તો નહિ જ કહેવાનું સોગતપૂર્વક વચન લીધા પછી જ પોતાને લેદ છુદ્દો કર્યો. પરંતુ અગમજુદિ લીમસેનને હવે ચિંતા ન હતી.

વાતનો સાર એ હતો કે દરેક જ સાંજની રમત વખતે અર્જુન પણ રમવા જતો, પરંતુ કોરવો ખાર રાખીને અર્જુન

ઉપર વારંવાર હાથ ચડાવતા અને ઘોડી-દા વખતે એકબીજા અંદરેઅંદર હાથ આવે ત્યારે હળવી ચપાટ મારતા. પરંતુ અર્જુન ઉપર હાથ હોય ત્યારે ચપાટને બદલે ભેરથી ધુસ્તા મારતા. આ એકબે અન્યાય હતો છતાં અર્જુન પોતાને બાણવાની ગરજ હોઈને સહન કરી લેતો હતો. ઉપરાંત ઊઠાપોઠ કરવાથી ઘરે ખજાર પડી જાય તો લીમસેન કોરવો ઉપર વેર લે અને તો અવધાસ બંધ થઈ જાય એ બીકથી મૂંઝે મોઢે બધું સહન કરી લેતો. પરંતુ વારંવાર ધુસ્તાના મારથી વાંસામાં ગૂમડું થયું અને ચરીર પણ લેવાઈ ગયું છતાં કોઈને વાત ન કરી.

વાંત પૂરી થઈ અને લીમ મેઠથી નીચે ફરી પડ્યો. હવે ભોંધ લો મમ ! સિંહની પાસે બાંધેલ બકડું મૂળે તેમ અર્જુન લીમને જોઈતો આવી પડેલો એઈને ધૂનવા માંડ્યો. જેનાથી વાત છુપાવવી હતી તેણે જ કાનોકાન સાંભળી. હવે શું થાય ! લીમભાઈને તો કંઈ કહેવાય જ શાનું ! એટલે બધો રોષ બા ઉપર ઠાલવ્યો : ‘હું નહોતો કહેતો, કે આ લીમભાઈનું કાવતરું’ એ અધવા તો મારી પાસેથી વાત જાણી લેવાની તરકીબ છે ! જુઓ મારું કહેલું સાચું પડ્યું ને ! હવે મારું લાણવાનું ટળ્યું. હવે મારું શું થાય ?’ કહેવાના ચખ્ખો ખૂટ્યા એટલે માના જોખામાં મારું મૂકીને ખૂળ રહ્યો. પોકે પોકે રહ્યો અને હૈયું ખાલી ક્યું.

અત્યાસ સુધી લીમ શાન્તિથી સાંભળતો હતો તેણે અર્જુનને શાન્ત પાડવા કહ્યું : ‘હવે જોમાં યઈ મું જયું ? કોકના

મારે ખાઈને લણવા કરતાં અબણ શું ખોટા ? આ અમારું ગાડું નથી ચાલતું ! માટે અવયાસની ચિંતા ન કરતો. આવતી કાલે તારા ગૃમડાની દવા અને અવયાસની વધારે સારી સગવડ પણ કરી આપીશ. ગૃમડુંય મટી જશે અને અવયાસની વધારે સારી સગવડ થઈ જશે.’

‘એટલે આવતી કાલે કૌરવો ઉપર વેર વાળશે એમ જ ને ?’

‘ના બાઈ ના; કૌરવો સાથે ઝગઠા કરવાની અને કયાં નવરાજ છે ? અને હોય તોપણ એવા હલકા લોકો સાથે કોણ તકરારમાં જિતે ? હું શું કરીશ અને કેમ કરીશ તેનું તારે શું કામ છે ? તારે મમ્મમમનું કામ છે કે ટપટપનું ! તું તારે જોજો ને કાલ સાંજ સુધીમાં બહુમંતરથી બધું બરાબર કરી દર્શાવ.’

બીજો દિવસે હંમેશા મુજબ અર્જુન બણવા ગયો પરંતુ આજે લીમબાઈ શું કરશે તે સંબંધે મનમાં અનેક તર્કવિતર્ક થયા કરતા હતા. આજે તો અવયાસમાં પણ તેનું ચિત્ત ચોટ્યું નહિ.

લીમસેન તો ‘તરત દાન ને મહા-પુણ્ય’-એ સૂત્ર પ્રમાણે ચાલનારો હતો એટલે તેના મગજમાં કોઈ દિવસ કામને બાર કે ચિંતા રહે જ શાનાં ! જમીકારવીને સારી પેટે લાગ્યો અને બપોર પછી ટાંઢે પહોરે પોતાને કામે જિપડી ગયો.

નિશાળ બંધ થયા પછી સૌ વિદ્યાર્થીઓ નિયમ પ્રમાણે રાજનાગમાં રમવા જિપડ્યા. લીમસેનની બીકે કાયમ બાગનો દરવાજો બંધ કરાવીને રમવાનો શિરસ્તો રાખ્યો હતો. રમત ચડી થઈ.

ગઈ કાલનો અર્જુન ઉપરનો દાવ બાકી હતો એટલે અર્જુને દાવ દેવો ચડી કર્યો. કૌરવો તેના વાંસામાં જોરથી ધુસ્તા લગાવવા માંડ્યા. ગિયારા અર્જુનને બહુ દુઃખ થવા માંડ્યું. માઠમાંઠ દાવ પડે કર્યો પરંતુ મામાએ લાગ જોઈને ફરી વખત અર્જુન ઉપર દાવ મૂક્યો. ફરી વખત દાવ દેવાનું હંમેશા અર્જુનનું ગળું ન હતું કારણકે વસિા ખૂબ દુઃખતો હતો અને ગૃમડામાંથી લોહી નીતરતું હતું. કપડાં લોહીલુહાણ થઈ ગયાં હતાં. હતાશ થયેલ અર્જુનથી બોલાઈ ગયું : ‘તમે બધા બાઈઓ છો એટલે એક બીજાને બહલે દાવ આપો છો અને મને એકલાને ઉપરાઉપર દાવ લાવીને હેરાન કરો છો એ કાંઈ ન્યાયની રીત છે ! બાજો આજે તો ફરી દાવ નહિ જ આપું ‘તમારાથી થાય તે કરી લ્યો.’

કૌરવોને રમવા આવવાનો વખત થયો તે પહેલાં જ લીમસેન બાગની બાજુમાં સંતાઈ રહ્યો હતો. તેઓ બાગમાં ગયા કે તરત જ તે પણ બાગના દરવાજા તરફ ગયો પરંતુ દરવાજો બંધ હતો એટલે દરવાજા ઉપર થઈને દીવાલ પર ચઢ્યો અને દીવાલ ઉપર ચાલતો ચાલતો રમતના મેદાનની બરાબર સામે આવીને ઝાડની ઝોથ લઈને દીવાલ ઉપર બેઠો બેઠો રમત જોવા માંડ્યો.

પરંતુ અર્જુન ઉપર પડતો માર કેમ જોયો બાપ ! ગમે તેવા કઠુણ હેયાના પરાયા માણસને પણ દયા આવે તેવા દેખાવ હતો. ત્યારે લીમ તો સગો બાઈ હતો. તેને અર્જુનની દયા તો આવી પરંતુ સાથે સાથે કૌરવોને પણ દીવ્ય

નાખવાતું મન થઈ આવ્યું. વેરનો અગ્નિ લમ્બડી ઊઠ્યો. આંખો લાલધૂમ થઈ આવી અને શુરસાથી આપું ચરીર ધૂળવા લામ્યું. બરાબર તે જ વખતે મામાએ અર્જુનને આપેલ જવાબ સંભળાયા: 'તું પણ તારા ભાઈને તારે બદલે દાવ દેવા બોલાવને. અમે ક્યાં ના પાડીએ છીએ. બાડી દાવ તો દેવો જ પડશે.' -

બસ થયું. આમંત્રણ મળી ચૂક્યું. એક ધનાઢો અને પર્વતનું શિખર તરીકે નીચે પડે તેમ લીમસેન બાગમાં પડ્યો અને દોટ દઈને રમતના મેદાનમાં બંધને બેસો.

'આલો આવી બાલો મારા ભાઈને બદલે હું દાવ દેવા આવી પહોંચ્યો છું. ધરાઈને બાલો છેલ્લે દાવ લઈ લો.'

કાળજાળજેનું લીમતું ભયંકર સ્વરૂપ બેવા પછી હોની મગદૂર છે કે તેની સામે બેસો રહે! અણુતાં પંખીના ટોળામાં પથરાઈ પડે ને ભર-ભરે કરતું આપું ટોળું જીડીને જાણે બેસી બાલ તેમ દોરવે અપાટાબંધ ઝાઝ ઉપર ચડી ગયા. દાવ લેનારો કોઈ જ નીચે ન રહ્યો

'આલ દુર્યોધન નીચે આવ ચક્રતી, હંશાસન, કહ્યું, સૌ નીચે આવી અને તેના વારો હોય તે દાવ લો' લીમસેને દાવ લેવાનો આગ્રહ કર્યો.

પરંતુ કોઈ નીચે ઉતરે જ ચાનાં લીમનો માર ખાવાની કોને હોંચ હોય! છેવટે મામાથી બોલ્યા: 'લીમભાઈ! અમારે દાવ નથી લેવો. તમે આવ્યા એટલે અર્જુનનો દાવ પહોંચ્યો એમ માની લો. અમરથા પણ અમે રમત બંધ કરવાના

હતા. હવે તમે પાછા સિધાવો. અને અર્જુનને પણ સાથે લેતા જાઓ.'

'દાવ દીધા સિવાય બાલ એ બીજા. વળી તમને યાવ ને કે અર્જુનને દાવ ન દીધો. ઉપરાંત તમારામાંથી કોઈ અર્જુનને ચીડવે કે 'દા લઈને ઘરે બાલ, ઘરના ઉંદર ફેલી ખાય' આતું સાંભળવા માટે અમે તૈયાર નથી. આલો આવી બાલો નીચે હું ત્રણ તાળી પાડું એટલી વારમાં નીચે નહિ જિતારો તો જમી તેમ કદીને નીચે ઉતારે છૂટકો કરીશ પછી કહેશો કે અમને લીમ ઉરાન કર્યા.'

લીમતું છેલ્લેનું કહેણ સાંભળ્યું તો પણ કોઈ નીચે ન આવ્યું. સિંહનો ચિહાર થવા કોણ આવે?

લીમે થોડી વાર શહ જોઈ. હવે તેના અંદર ઉપરથી નરમાથ ચાલી ગઈ. મીમે મીમે રુદ્ર સ્વરૂપ થવા લાગ્યું. ત્રણ તાળી પાડી ન પાડી ને આંબલી-પીપળીના ઝાઝ તરફ અપાટો દીધો. બંને ઝાઝને ખૂબ ભેરથી લલાબ્યાં. આંખથી સાખ ખરે તેમ કોરવો ટપોટપ નીચે ખરવા માંડ્યા. કાઈનાં માથાં કુટ્યાં તો કાઈના હાથપગ માંડ્યા તો કાઈ જલો-ટિયાં ખાઈને તલકડવા માંડ્યા. કોઈ ઇંત થઈ હોય એવા ભાગવા માંડ્યા. પરંતુ લીમસેનની અપટમાંથી એમ કેમ બાગી શકાય? દોડનારની પાછળ પડીને તેમને પકડી પાડ્યા. મારી મારી સૌને પાછા તગડ્યા. 'ખબરદાર! મારી રબ સિવાય બાગની બહાર નીકળશો તો બનથી મારી નાખીશ બાલો બધા આંબલી નીચે બંધને બેસો.' પાણેલા બનવરની માફક બધા લીમનો પાછળ પાછળ તેણે કહ્યું ત્યાં આવીને બેઠા.

લીમ બીજે ઝંઝેરા માર્યો અને બીજે કાલ ખર્ચો એમ ત્રણ વખત ઝાડને હલાવીને લગભગ અરધાપરધાને તો નીચે પાડી દીધા હવે તો ચક્રની મામાની ચંડાળ ચોકડીના સભ્યો અને બાકીનાનો વારો આવ્યો. ત્રણ વખત ઝીકાણા છતાં ન પડ્યા એ કોઈ કોઈ હોશિયાર હશે? તેમાં પણ સરદાર ચક્રની તો માંકડાની જેમ ઊંચી ડાળીએ જઈને બરાબર વળગી રહેલો એટલે આ સદ્-ગૃહસ્થોને માટે લીમ નવી યુક્તિ કરી માખણમાંથી ત્રીવાળો ખેંચે એમ બન્ને ઝાડને મૂળમાંથી ખેંચી કાઢ્યાં અને નીચે પડતાં મૂક્યાં. સાથોસાથ ડાળને વળગેલા માંકડા પણ આપોઆપ નીચે આવ્યા અને નાસી છૂટવાનો પ્રયાસ કરવા માંડ્યા. પરંતુ લીમસેને કુશળતાથી ઝાડ-ને ઉપરાઉપર એવાં સરસ ગોઠવ્યાં કે પડનારા ઉપર ઝાડની ડાળીઓ ત્રણ માંકડા આડીઅવળી ચુંચાઈ ગઈ. આ બળમાંથી સહેલાઈથી નીકળી શકાય તેમ ન હતું. અને નીકળે તો પણ વાગી શકાય તેમ ન હતું. એક તો દરેક જણ ધારી પેઠે પછડાયો હતો અને બાજનો કરવાએ પણ બંધ હતો એટલે ભાગીને જાય પણ ક્યાં? ‘હાથનાં ક્યાં હોયે વાગ્યાં?’ જેવું થયું. હવે તો લીમની દયા ઉપર ભરવાતું હતું.

લીમે એકેકને પકડીને બહાર ખેંચી કાઢ્યા અને મારી મારીને આશ કરી નાખ્યા. ત્યાર પછી બધાને એક મોટા ઝાંડના ધડની આસપાસ ભિમા રાખ્યા અને સૌના સાક્ષી એકઠા કરી લાંબું દોરડું બનાવ્યું. આ દોરડાથી બધાને ધક સાથે બાંધી દીધા.

આમ થોડીદા પડી કરીને અર્જુનને લઈને લીમસેન ચાલતો થયો.

હવે થોડું કામ બાકી હતું એટલે અર્જુનને ઘરે રવાના કરી લીમસેન દરબારગઢમાં ધૃતરાષ્ટ્ર કાકાને તેમના સુપુત્રોના સમાચાર આપવા ગયો.

અંધ કાકાએ તો લીમસેનને તેના પત્નના અવાજથી જ ઓળખી લીધા.

‘કેમ લીમસેન, અત્યારે ક્યાંથી?’

‘બુઝોને કાકા! તમને ઘણાજ માફ સમાચાર આપવા આવ્યું પડ્યું.’

ધૃતરાષ્ટ્ર: કેમ વળી શું થયું? ઘરે તો બધા સાબસારા છે ને?

લીમ: અમારે ત્યાં તો બધાં મજબૂત છે. આ તો તમારા સુપુત્રોની વાત છે.

ધૃતરાષ્ટ્ર: હેં-એ-એ-શું બોલે છે, રાજકુમારો તો રમવા ગયા છે. ત્યાં કંઈ બન્યું કે શું?

લીમ: હા, કાકા એ જ મોંઝાણ છે ને તમારા પુત્રો અને માથા બાધાઓમાં કંઈ ખામી હોય અને તેમાં પણ ચક્રની જેવો જેમનો સરદાર હોય તેમાં શું કહેવાયલું હોય!

ધૃતરાષ્ટ્ર: (અધીરા થઈને) આડી વાત મૂકીને શું થયું છે તે જલ્દી કહેને એટલે મને ખબર તો પડે!

લીમ: ત્યારે સાંભળો! મને સવારસાંજ નિયમિત ફરવા જવાની ટેવ છે તે તો તમિ જણો છો. એ પ્રમાણે આજે સંજે હું રાજબાગ તરફ ફરવા જઈ ચડ્યો. બરાબર બાગના દરવાજા પાસે પહોંચ્યો ત્યાં તો વાવટોળ ચડ્યો અને ધૂળની ઠમરી ચડવા માંડી. આગળ જવાય તેમ ન હતું એટલે થોડી વાર વિચારી લેવા

બાગમાં ગયો. અંદર પેઠા ત્યાં તો રાજ-
કુમારના હોદ્દારા પડકારા સંબળાયા.
હું તે તરફ ગયો. જમીને જોઈ ખું તો
મામાશ્રીની સરહારી નીચે બધા બાળોએ
ઝાડ ઉપર ચઢીને કંઈક રમતા હતા.
અમારો અર્જુન પણ સાથે જ હતો.
પવનનું જોર વધવા માંડ્યું. ઝાડ ઊંચડ
વળવા માંડ્યાં. રંગેને ઝાડની ઠાળી ભાંગે
કે ઝાડ મૂળમાંથી ઊપડી જાય તો જોઈ
ય જીવતા ન રહે એવી સ્થિતિ હતી.
હું તો આ જોઈને દેખતાઈ ગયો. સોને
કગડો આપીને નીચે ઊતરવા કહ્યું પણ
મારું કહ્યું કોણ માને ? છતાં મનાવવા
પ્રયાસ કર્યો પરંતુ અમારા મામાશ્રી
પાંચ સૌને ચાવી ચડાવીને ઊંધું સમ-
જાવવા માંડ્યા હું પણ કઠી કઠીને
ચાકર્યો. એટલે અર્જુનને લઈને ચાલ્યો
હજી તો બે કગડાં ગયો હર્ષય ત્યાં તો
બન્ને ઝાડ મૂળમાંથી એંચાઈને નીચે
પડ્યા અને સરહારશ્રી સહિત બધા
કુમારસાહેબો નીચે ત્રાટક્યા. હું અને
અર્જુન તેમની મદદે દોડ્યા અને ઝાડમાં
હળાઈ ગયેલાને બહાર એંચવા માંડ્યા.
પરંતુ ચક્રની પગેરે અમારી સામું જેમ
તેમ બોલવા લાગ્યા એટલે મને માહું
લાગ્યું એટલે ચાલતો ચલ્યો. અને તમને
અંજર આપવાની મારી ફરજ સમજીને
અહીં આવ્યો છું. તમારે જે તજવીજ
કરવી હોય તે કરો હું તો આ ચાલ્યો.

આમ આંધળા કાંકાને જનાવીને
બીમ ઘર લેગો ચક્ર ગયો. પછી શું
બન્યું હશે તેની કલ્પના કરી દેજો [અંજલ]

“કહાની”

એ. એચ. બીલરના સ્ટોલ પર મળે છે

પેપર ફૂટ્યો!

જ. મ. આશર

મે ટ્રિકની પરીક્ષાનો આજે બીજો દિવસ હતો. અંગ્રેજી ને શીઝીક્સ-ટેમીસ્ટ્રીની પરીક્ષા ગઈ કાલે પતી ગઈ હતી. આના પેપર કાંઈક ઝોઝા અથવા નીકળ્યા હતાં તેથી વિદ્યાર્થીઓ ખુશી થયા હતા; જેઓ સ્કૉન જ-મારેય અંગ્રેજીમાં પાસ ન થાય તેમને પણ આ વરસે પાસ થઈ જવાની આશા આવી હતી. શીઝીક્સમાં બહુ ધાર્ગ બદલતું પુઝાયું હતું પણ ટેમીસ્ટ્રીના પ્રશ્નો સહેલા હતા તેથી તેમાં પોતે નાપાસ થશે એમ કાંઈ વિદ્યાર્થીને લાગતું નહોતું.

પરીક્ષાનો બીજો પેપર ઇતિહાસ-બુગોળનો હતો. કોઈમાં કોઈ વિદ્યાર્થી પણ આ પેપરમાં વધુમાં વધુ કામળ ને ચાલી બગાડવાનો જ; કારણકે ઇતિહાસમાં તો ફરકને કાંઈ ને કાંઈ આવડતું જ હોય; ને ન આવડતું હોય તો ગોપાં પણ મારી શકાય. વળી આમાં મન ફાવે તેટલું લખી શકાય. એટલે પેપર પૂરા થવાને માત્ર અર્ધો જ કલાક બાકી રહ્યો હતો. છતાંયે કોઈ પણ વિદ્યાર્થી પેપર લખીને પરીક્ષાના હોલની બહાર નીકળ્યો ન હતો. અલગત, ઇતિહાસમાં કારણ પ્રશ્નો-સા ટકા સાર્યા સૂચનો-પૂછાયા ન હતા. કોમ્પેલને બદલે રાણી એન વિયે પુછાયું હતું; ક્રિસ્ટાલની બદલે ઊલ્ટરટન દેખાયો હતો; હાઉસ ઓફ લોઈડને બદલે કેમિન્ટ મેડી હતી અને ગ્રામ-પંચાયતની જગ્યાએ ન્યાયકોર્ટ ઘૂસી ગઈ હતી. છતાંયે, ઇતિહાસ-બુગોળમાં તો વિદ્યાર્થીને નાપાસ કરી શકાય જ નહિ-એવી કોઈ જગમગ ભાવનાને લીધે કોઈ વિદ્યાર્થીને નિરાશા ઊપજી ન હતી; બધા જ વિદ્યાર્થીઓ ઊંધું ધાલીને લખ્યે જતા હતા. જાણે કે ઇતિહાસનું નવસર્જન થઈ રહ્યું હતું; જાણે કે ગણ જ કલાકમાં પૃથ્વીને સર કરવાની તૈયારી થઈ રહી હતી!

એ વાગ્યા ને પરીક્ષામાં જેમ બને તેમ વધુ લખનારના હૃદયને યથારાવી દે તેવો થઈ વાગ્યો; કાળસમા સુપરવાઈઝરે બધાના જવાબ-પત્રો ખૂંચી લીધા અને આખોયે વિદ્યાર્થીઓ-દાય બહાર ખડે પગે રહેલ માનવસમુદાયમાં બળી ગયો-જાણે એમેઝોન નદી મહાસાગરમાં બળી.

સામાન્ય નિયમ મુજબ તો બહાર નીકળી બધા જરા એકગીળને પેપર ફેલો હતો, જેનું લખ્યું; એવા પ્રશ્નો પૂછતાં પૂછતાં ચા-નાસ્તા પર દાય મારે; ને નિરાતિ ચા-નાસ્તાને ન્યાય આપી દીધા પછી બપોરના પેપરના અગત્યના પ્રશ્નો પર નુંઝ ફેરવવા લાગે. પણ આજે કાંઈક જુદું જ નિર્માયું હતું. બપોરે સંસ્કૃતની પરીક્ષા હતી. આપણી ગુજરાતીની કાદી જેવી-સંસ્કૃત ભાષા વિદ્યાર્થીઓને કાંઈ કાદા જેવી બમરૂપ જ લાગે છે; તેથી તેઓ સંસ્કૃતથી દૂર જ બાગે છે. યુનિવર્સિટીએ સંસ્કૃત માટે પાંચપુરતક નિયત કર્યું એટલે વિદ્યાર્થીઓને રસ્તા સૂઝ્યો; આખા પાંચ-પુરતકનું ભાષાંતર ગોખી નાખવું! ૪૦માંથી એકમાં એક રૂપ માફ તો મળી જ નામ. અલગત, પાસ થવા માટે દસ માફ એકા રહે. પણ તેની ચિંતા નહિ, સંસ્કૃત-ગુજરાતીના માફ એકા મળ્યા; ને ગુજરાતી તો આપણી માતૃભાષા એટલે તેમાં સહેજે વધુ માફ આવે જ, તેથી પાસ થવામાં વોધા ન જ આવે-સંસ્કૃત ગુજરાતીમાં દર વર્ષે ફેદલાયે વિદ્યાર્થીઓ નાપાસ હતા હતા છતાંયે નવા વિદ્યાર્થીઓ તો આ દલીલ પર મુસ્તક રહી, સંસ્કૃતમાં ભાષાંતર ગોખવાથી આમળ વધતા ન હતા. આમકુંજમાં મહાલતો બ્રમર બીજાં રૂઢોને અરપૂર્ય ગયું તેમ આ પાંચપુરતકમાં જ રાચતા વિદ્યાર્થીઓ પાંચપુરતક બદારના ભાષાંતર કે આકરજીને અરપૂર્ય જ મળ્યું.

પણ તેમનું યુજ્જ્વાલી બાપાનું ગૌરવ તેમનું સ્વાભિમાન જળવવા માટે બસ હતું. પણ આ વરસે પરીક્ષા થઈ ત્યાં તે પહેલાં બેત્રણ દિવસે જ ખખર આપ્યા હતા કે આ વખતે યુજ્જ્વાલીનો પેપર ખૂબ જ અમરો ને વિચિત્ર નીકળવાનો હતો કારણકે આ પેપર કોઠરાનું કામ એક ખૂબ જ કઠક, ચીકણા ને ચિંગૂસ ગણાતા સાક્ષરરત્ને સોંપાયું હતું. આ જ સાક્ષરરત્ને ગયે વરસે ઈન્ડરની પરીક્ષાનો વિચિત્ર પેપર કાઢીને અનેક વિદ્યાર્થીઓને નવરાવી નાખ્યા હતા તે દરેક વિદ્યાર્થી જાણતો હતો, અને તેથી જ તેમના હોલોગ્રાફ બીડી ગયા હતા. પણ સંસ્કૃતની આરાધના કરવા જોડેલા વખત ન હતો, એટલે આનો કાંઈ ઉપાસ જ ન હતો. સૌ મનમાં ને મનમાં આ સાક્ષરરત્ન (તેમના કહેવા મુજબ, રાક્ષસરતનો) ને ગાળો દેતા પરીક્ષા દેવા ગયા હતા.

પણ આજે જ સવારે આ રાક્ષસરતનાની કઠક કિલ્લેબંધીમાં ગાખડું પાડી સમય તેવા સરસ સમયમાં આપ્યા હતા. સંસ્કૃતના પેપરમાં પુછાતો બહારનો બાપાતરનો ફરો ફૂટી ગયો હતો-મુંઝાઈ, અમદાવાદ, સુરત વિ. રથળોએ આ ફરોની જાણ થઈ ત્યાં થઈ હતી અને આ રથળોએથી કાંઈને પત્ર દ્વારા, તો કાંઈને તાર દ્વારા બાવનગર ખખર આવી ગઈ હતી. ખખર પડતાં જ ટેલિફોનનાં દોરકાં ઝંબુઝંબી ઊઠ્યાં હતાં, અધિકારીઓના પટાવાળાઓ દોડવા લાગ્યા હતા; શિક્ષકોમાં પણ સળવળાટ થયો હતો; પરિણામે સવારે નવ વાગે તો એકેએક વિદ્યાર્થીને ખખર પડી ગઈ હતી કે જન્યત્ત્વ માનવેન્દુઃ નિષ્કલ્પ થી શરૂ થતો ફરો બાપાતર માટે પુછાવાનો હતો. ‘આનું બાપાતર લખીએ એટલે વીસ માઈ’ આપણા બાપના; પછી જ ખખર માટે છે પેલો રાક્ષસરતનો’-એવા વિચારે દરેક વિદ્યાર્થીનું હૃદય પ્રકુલિત બન્યું હતું, મધદરિયે દુશ્વળની અણી પર આવેલ વકાણુને આશાનું સળંગ કિરણ લાખું હતું.

પણ આ ફરોનું બાપાતર તૈયાર કરી ગોખી નાખવાનો સમય ન હતો; તેથી લગભગ દરેક વિદ્યાર્થીએ બપોરના ગાળામાં-બેથી ત્રણમાં-આ ફરોનું બાપાતર ગોખી નાખવાનો નિર્ણય કર્યો હતો; કાંઈએ પોતાના કોઠા બાંધને, તો કાંઈએ મિત્રને, કાંઈએ કોલેજના પ્રોફેસરને, કાંઈએ પાઠશાળાના શાસ્ત્રીને તો કાંઈએ પોતાના શિક્ષકને આ ફરો સોંપી દીધો હતો-બપોરે તૈયાર બાપાતર મળવાની આશાએ; તો કાંઈ કાંઈ આલાક વિદ્યાર્થીએ આનું બાપાતર તાખાતોળ તૈયાર કરાવી પોતાની સાથે રાખી લીધું હતું.

પોતાનું કાંઈ સચુંવકાણું કે ઝોળખીનું-પારખીનું મેટ્રીકની પરીક્ષામાં ન બેઠું હોય તેવું કાગળે જ કાંઈ કુટુંબ ગામમાં હોય; તેથી આ પરીક્ષામાં-અને આ ફરોમાં-દરેકને રસ હતો જ. પરિણામે બે વાગ્યા પહેલાં મેટ્રીક પાસ થયેલા અને આવતી સાલ મેટ્રીકની પરીક્ષામાં બેસવાના વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, પાઠશાળાના શાસ્ત્રીઓ, કોલેજના કાંઈ કાંઈ પ્રોફેસરો અને ગામના અન્ય યુવાનો ને મુઠ્ઠાથી બે વાગ્યા પહેલાં પરીક્ષાના હોલ પાસે ખસ થઈ ગયા હતા; બેને ઘંટ થયો કે ટુંટ જ પરીક્ષાના હોલમાંથી વિદ્યાર્થીમહેરામણ ધસી આવ્યો અને આ માનવદ્વન્દ સાથે લગી ગયો.

ચારેરીને વધારે સમય આપીને રીઝવવાનો અવસર ન હતો; નાસ્તામાં પણ વધારે સમય ગાળી ચકાપ તેમ ન હતું; કારણ કે વીસ માઈ લેવા માટે ગોખણુ-પત્ર, શરૂ કરવાનો હતો; બધું ત્રીસ-પાત્રીસ મિનિટમાં જ પતાવી દેવાનું હતું; પોણા ત્રણ વાગે તો પાણું પરીક્ષાના હોલમાં ધરાવાનું હતું.

પહેલા ત્રણ પેપરમાં ધાર્મિક યુજ્જ્વાના પ્રશ્નો આપ્યા ન હતા; કેટલાયે સો ટકા, અફર, sure suggestions પણ જોતાં પડ્યા હતા છતાં દરેક વિદ્યાર્થી માનતો હતો કે આ બાપાતરનો ફરો અચૂક આવવાનો જ છે;

તેમની આ અવિચળ શ્રદ્ધા જોઈને આપણા વિદ્યાર્થીઓ નાસ્તિક થતા જાય છે તેમ કહેનારને ખોટા જાનવા પડે. આ સંજેશન ક્યાંથી આવ્યું, કેવી રીતે બહાર પડી ગયું તે વિષે વિચાર કરવાની કોઈને પુરસદ ન હતી. ક્યારેકમાં આવેલ ગંગામાં સ્નાન કરવાનું જ હોય, તેનું મૂળ શોધવા જવાનું ન હોય, એવા કોઈક અસ્ફુટ વિચારથી, દરેક વિદ્યાર્થી આ સંજેશન મુજબના બાંધાતરને તૈયાર કરી નાખવામાં જ માનતા હતા. આ સંજેશન સાચું જ હોવું જોઈએ એવી કોઈ સ્વયંજ પ્રેરણાથી પ્રેરાયેલા વિદ્યાર્થીઓ પોતાના મત પર મુસ્તાફ હતા; તેઓ આ સંજેશનને ખોટું માનવા કોઈ કાળે તૈયાર ન હતા.

જ્યારે સુરેશે ત્યાં ઉપસ્થિત થયેલ હેઠ-માસરને કહ્યું, 'પણ સાહેબ, આ ગપગોળો ન હોય તેની શી ખાતરી?' ત્યારે તેને સંજોગનું પડેલું, 'લે, રાખ, રાખ હવે. તું તો એવા ને એવા કોડો જ રહ્યો, આ ફિઝિયારી ને ફિઝિયારીમાં નાપાસ થયાનો, હી બરે હોય તો બધાની જેમ ગોખી નાખ.' પણ સુરેશને આ સોનેરી ચિખામણ ગળે ન ગતરી. જાણી-જોઈને નાપાસ થનાર, આ સુરેશની દરેક વિદ્યાર્થીને દયા આવી.

અને, માત્ર થોડીક જ ઘણામાં, શિરતને હૃદયપૂર્વક ધિક્કારનારા આ વિદ્યાર્થીઓ શિરત-બદ રીતે બાંધાતરનો ફકરો ગોખવા લાગ્યા. કોઈ રહી કાગળ પરથી, કોઈ સારી નોટ છુકમાંથી, તો કોઈ ચોપડીના પૂંઠા પરથી આ બાંધાતર ગોખવા મંડી પડ્યો. ક્યાંક ક્યાંક કોઈ શિક્ષક કે યાત્રી દસ-બાર વિદ્યાર્થીઓને એકઠા કરી ધૂરી નિશાળની મોખાટ-પદ્ધતિથી બાંધાતર ગોખાવી રહ્યો હતો; તો ક્યાંક કોસેજનો કોઈ પ્રોફેસર કોઈ અમલદારની ઇન્કારને શક્તિથી બાંધાતર ગોખાવી રહ્યો હતો. સર્વત્ર જાણે અગવેશ કાળનો યથા આવી રહ્યો હોય તેમ એકધારે એક જ જાતનો

મંત્રાચાર થઈ રહ્યો હતો. અન્યથા માનવેન્દુ: નિસ્કમ્પ થી શરૂ થઈ પ્રાદિગોલ થી પૂરા થતા ફકરાનું બાંધાતર ગોખી નાખી પાસ થવાનો કામિયો સહુ કોઈ અજમાવી રહ્યો હતો.

પણ સમયને જતાં શી વાર! પોણા ત્રણનો પંટ પડ્યો ને બધાંય પરીક્ષાના હોલમાં પુરાયા. પોતાની માદદાસ્ત પર સંપૂર્ણ અવિશ્વાસ રાખનાર પણ પોતાની બહાદુરી ને આઘાતી પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખનાર કેટલાક વિદ્યાર્થી-ઓએ આ બાંધાતર લખીને પોતાની સાથે રાખી લીધું હતું, પેપર-મગે કે ઘૂરત જ તેની નકલ કરી જાપી દેવાના ઇરાદાથી જ તો. ત્યારે કોઈ કોઈ ઓછી બહાદુરીવાળા વિદ્યાર્થીઓ પોતાની માદદાસ્ત પર પૂરતો વિશ્વાસ નહિ હોવાથી ખોટાટોંગ પર બાંધાતર લખવા મંડી પડ્યા હતા-રહેને દસ મિનિટમાં ગોખેલું શુદ્ધાઈ જાય અને હાથેતમાં આવેલો વિજય સરકી જાય! જ્યારે બીજા બધા વિદ્યાર્થીઓ મનમાં ને મનમાં ગણગણાટ કરીને પોતાનું ગોખણકારી આણુ રાખતા હતા, એક સુરેશ જ આ બધામાં જુદો તરી આવતો હતો; તેને આ ફકરામાં શ્રદ્ધા ન હતી; જાણે કે તેણે નાપાસ થવાની સંપૂર્ણ તૈયારી કરી લીધી હતી!

ત્રણમાં એ મિનિટ! ને પડાવાળો સીલ કદેલ પ્રથમપત્રનું બંધ સુપરવાઈઝરને આપી ગયો. અર્ધા કલાકની એકધારી તૈયારીથી સંસ્કૃતનો ગદ બેઠા મંજનાર વિદ્યાર્થીઓની નજર આના પર પડી ને બધાની આગ્રતા અનેક જણી વધી ગઈ. ક્યારે પેપર હાથમાં આવે ને ક્યારે ગોખણ-મગની છેલ્લી આકૃતિ કાગળ પર ચીતરાઈ જાય! એકેકે સેકંડ એકેકે યુગ જવડી લાગતી હતી. સાં તો પંટ થયો ને સુપરવાઈઝર પેપરનું બંધ તોણું. પણ, આ તે સુપરવાઈઝર હતો કે કોઈ ગામડાનું અભણ બોણું! બંધ તોડનાં આટલી ગંધી વાર શી! દરેક વિદ્યાર્થીને આ સુપરવાઈઝર પર કાળ ચડતો હતો, સર્વાનુભવે તે ફાંસીએ ચડવાને

લાયક હતો, પણ અફસોસ, આ ‘ડીમોક્રસી’-ના જમાનામાં પણ વિદ્યાર્થીઓનો મત પૂછવાની કોઈને કુરસ ન હતી.

બંધ તૂટ્યું ને પ્રથમ હેઠા સીટ નંબરવાળા વિદ્યાર્થીને બંને બાજુ ખીચેખીચ લખાણવાળો સંસ્કૃતનો પેપર મળ્યો. બધા વિદ્યાર્થીઓની પેપર લેવાની આગ્રહતા વધી ગઈ; ત્યાં જ, વિદ્યાર્થીમાનસના અઠંગ અધ્યક્ષોને પણ નવો રાહ બતાવે તેવી કોઈ અદ્યક્ષ પ્રેરણાથી હેઠા સીટ નંબરવાળો વિદ્યાર્થી મોટી બોલી બોલ્યો, “ભગ્યવત્”

સુપરવાઈઝરના ચહેરા પર કદાચી હવાઈ ગઈ પણ બધા જ વિદ્યાર્થીઓના મોઢા પર પ્રસન્નતાનું મોજું ફરી વળ્યું; અંતે, ધારણ કરેરા પ્રજાએ છે. થોડીક જ ક્ષણોમાં બધાના હાથમાં પેપર આવી ગયા. એકમે વિદ્યાર્થીઓએ તો પોતે ગોખેલ ભાષાંતર લખવા પણ માંડ્યું. પણ બાકીના દરેક વિદ્યાર્થીની નંબર પેપરમાંના આ કરા પર ચોટી ગઈ; કોણ બોલે શું પે થયું કે કોઈ લખતું નથી, બોલે કે કોઈ બહુદેર બધા પર વરીફરલ્યમંત્ર ચલાવ્યો. સેનાપતિના હુકમની રાહ ભેતા સૈનિકાની ખૂલી તરવારની માફક બધાનાં હોઠકર ને ઇન્ડિયેનો હાથમાં જ રહી ગયાં; પેપરમાંના કરેરા ભગ્યવત્ રાણવેન્દુઃ શમિકમ્મથી શરૂ થતો હતો; અપારે ગોખેલો કરેરા તો ભગ્યવત્ માનવેન્દુઃ વિષ્ણુમ્મથી શરૂ થતો હતો; વળી ગોખેલા કરેરામાંના છેલ્લો શબ્દ પ્રાહિણીત હતો અપારે આ પેપરમાંના કરેરાનો છેલ્લો શબ્દ તો ચ્ચન્નિત્ત હતો. જરૂર કાંઈક જોડાળો હતો; ધારેલો કરેરા આ ન હોય પણ ખાતરી માટે બધાએ પોતાના હોલમાંના સૌથી હોશિયાર હોકરા સામે ભેંયું; ભેંતાવેંત જ દરેકને સમજાઈ ગયું કે આ કરેરા તો તદ્દન ભુરો જ છે. હોશિયાર હોકરાના વંદન પરની નિરાશા, એથી શામની માફક, હોલમાંના બધા જ હોકરાના મુખ પર હવાઈ ગઈ, અધ્યા કે ઇન્ડિયેનમાંના શાહી બોલી

ચાલિ ન હતી છતાં યે દરેકના મુખ પર શાહી હોળાઈ ગઈ; દરેકને ખીચતું મુખ પોતાના મુખનું પ્રતિબિંબ પાડતા આરસા જેવું લાગતું હતું.

હોકરીઓમાં તો આથી યે વધારે કાળે કેર વર્તો રહ્યો હતો; ત્યાંના સુપરવાઈઝર સામુનો પાઠ લખ્યો ન હતો છતાં યે એનક હોકરીઓની આસુની કોથળા એકદમ બદાં વહેવા લાગી હતી; સંકરના ત્રીજા નેત્રમાંથી નીકળેલ અમિતે કામદેવને બાળા મૂક્યો હતો તે વાતનું પુનરાવર્તન થયું ન હતું છતાં યે એનક રતિ સરખી નાજુક, નમણી બાળાએ મૂકિત થઈ ગઈ હતી. બાકી દરેક બાળાના હાથમાં નાનકડી ઇન્ડિયેન રમગિજ થઈ હતી—આખા હોલમાં બોલે કે વળપાત થયો હતો.

પણ સમય સમયનું કામ કયું જતો હતો; મદાન આઘાતના પણ રામબાણ એસક રૂપ સમયે બધા વિદ્યાર્થીઓની સાન ઠેકાણે લાવી દીધી, અલબત્ત, કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ પાઠપુસ્તકનું ભાષાંતર પણ બૂલી ગયા; અપારે કેટલાકની કલમ આગળ આવી જ નહિ. કુદ શક્ષમરતનો તેમની નંબર સામે તરી જ રહ્યો હતો.

સાંજે દરેકના વંદન પર ધોર નિરાશા હવાઈ રહી હતી; દરેકે સંસ્કૃતના પેપરમાં કોઈકનું હતું; પુનરાવર્તનો પેપર વધુ અધરો નીકળે તો પાસ યનાર કરતાં નાપાસ યનારની સંખ્યા વધી જશે એમ દરેકને સ્વીકારતું પડ્યું હતું; પણ મદાન રમકમાં આશાની વંરડી સમાન એક વિદ્યાર્થી હતો—સુરેશ. અપારે જેની બધા દયા ખાતા હતા અને જે કોણમાં અપો હતો તે સુરેશ અપારે અલ્લવાળો મણાતો હતો.

*

ઉપલી વાતને બીજા બે દિવસ વીતી ગયા તે પરીક્ષા પૂરી થઈ ગઈ પંદર-વીસ વિદ્યાર્થીઓ લાવનગરના ખોરતળાવના બંધ પર બેઠા

કથાસરિત્સાગર

મધૂર

૫] ઉદયનની વાત (વાસવદત્તાનું ઘરણું)

વાસવદત્તાને વસંતકની વાત ગમી ગઈ અને બ્રાહ્મણને લાડુ મળ્યા ને એણે આશરોયે મળ્યો છે. વસંતક વાસવદત્તાને અવાસે રહે છે, વાર્તાઓ કહે છે ને લાડુ ખાય છે.

વાસવદત્તાના મહેલમાં તો સાહિત્ય-સંગીતનો સમારોહ ખડો થયો છે. વસંતક વાર્તા કહે, ઉદયન વીણા વગાડે અને વાસવદત્તા ગીતનૃત્ય કરે.

ને હરિણી જેમ ગાનમુગ્ધ બની ચિકારીનું ધરણ સ્વીકારે તેમ વાસવદત્તા ધીમે ધીમે વીણાના વગાડનારમાં મુગ્ધ બનતી જાય છે ને એક દિવસ તો સાવ પરવશ બનીને એણે કહ્યું છે: 'હું તો તમારી જ છું કેવ, જ્યાં તમે ત્યાં હું.'

ત્યારે ઉદયને કહ્યું છે: 'હું તો રાજનો ઠેઠી છું. ખંધન ઠાકામાં મારાથી કાંઈ થે ન યાય જે દિવસ સુક્રિતદિન ઊગશે તે દિવસે સુંદરી, તમે સાચ દેશો તો હું તમને પનોતાં કરીશ.'

ત્યારે વાસવદત્તાએ કહ્યું છે: 'સુક્રિતનો દિવસ તો તમે ધનુષ્યો ત્યારે ઊગશે. કહેતા હો તો પિતાને વાત કરું.'

ત્યારે ઉદયને કહ્યું છે: 'જ્ઞાન તો બ્રાહ્મણે સ્વીકારે સૂત્રી કાં તો હરણુ કરી જાય કાં તો સામે પગલે મૃત્યુને વરે.'

ત્યારે વાસવદત્તાએ કહ્યું છે. 'હરણુ કરીને લઈ જશો તેણે સાથે આવીશ. તમારી મધ છું ને હવે તમથી જુદી પડીશ નહિ.'

ને બહાર રહ્યો રહ્યો યૌગધરાય રાજાની મુક્તિના માર્ગ શોધી રહ્યો છે. એણે તો કૌશાંભીને માર્ગે ઠેકાણે ઠેકાણે હરકરી યાણાં ઊભાં કર્યાં છે. ઉજેણીના મહાવંતોને મધ પાકાને ફેંડ્યા છે. ફરવાણીને ધનતા બંધાર દીધાં છે. ને બધી તૈયારી કરી કારવીને એક રાતે પાંચ જણ વાસવદત્તાની પ્રિય હાથણી બદલતી ઉપર ચઢી બેઠાં છે. એક તો જાણે ઉદયન અને બીજી વાસવદત્તા, ત્રીજી વાસવદત્તાની સખી કંચનમાલા અને બીજી યૌગધરાયણ અને વસંતક. કિલ્લામાં એક ઠેકાણે બાકારું છે ને એ માર્ગે થઈને હાથણી ઉજેણીની બહાર નીકળી ગઈ છે માર્ગમાં એ ચોકીદારો સામા થયા છે તો બનેને બાણે કરીને વીંધી નાખ્યા છે.

હાથણી કૌશાંભીને માર્ગે ઢોલી જાય છે ને એ વાતની જાણ રાજહરબારમાં થઈ છે. સાંભળીને રાજપુત પાલકે કહ્યું છે: 'એ ચોર મારી બહેનને લઈને જશે કેટલે? હમણાં જ પકડી લાવું છું.'

એ તો લાવલશ્કર લઈને ઊપડ્યો છે. પણ માર્ગમાં દુશ્મનોની ચોકી છે ને ચોકી વટીને એ આગળ જઈ ચક્રયો નથી. ધોણેલ મૂળા જેવો પાલક પાછો આવ્યો છે.

ચંડ મહાસેને કહ્યું છે: 'હવે ઉધામા ચીક ને કરો છો, ભાઈ! થવાનું હતું તે થઈ ગયું. ઉદયનને હું લઈ આવ્યો હતો વાસવદત્તા સાથે વરાવવા. ઉદયન વાસવદત્તાને ઉપાડી ગયો એની સાથે

લમ કરવા. આપણું કામ પતી ગયું છે. આપણે તે કામનું કામ છે કે બીજું કંઈ ?'

ચંદ્ર મહાસેને એમ મનને મનાવ્યું છે ને આ તરફ હાથથી પાંચ જણને લઈને જંગલને માર્ગે દોડી જાય છે. રસ્તામાં સેનાપતિ રૂમણવાન આવી મળ્યો છે રસ્તામાં-રાત પડી છે ને બધા રાત-વાસો રહ્યાં છે.

વાસવદત્તાએ કહ્યું છે: 'અઘોર જંગલમાં રાત કેમ વીતશે? એકાદ વાર્તા કહેને વસંતક.'

ને વસંતકે વાર્તા માંડી છે

૬] દેવસ્મિતાની વાત

કાંઈ એક શહેર ને એ શહેરમાં ધનદત્ત નામનો એક શેઠિયો રહે ધન-દત્ત શેઠને શુકસેન નામે એક પુત્ર. દીકરો મોટો થયો એટલે એક શાહુકારની દેવ-સ્મિતા નામની દીકરી સાથે શેઠે બેનાં લગ્ન કર્યાં.

શુકસેન તો વાણિયાનો દીકરો છે. વાણિયો તો વણજ-વેપાર કરે. આ દેશ તે દેશની સફરો ખેડે. એને તો ત્યાં નાણાની ગંધ આવે ત્યાં તે જાય વાણિયાનો દીકરો કાંઈ ઘેર થોડો જ બેસી રહેવાનો હતો ?

રાજ જીડીને શુકસેન વહાણે ચઢવાનો મનસૂબો કરે ને રાજ જીડીને દેવસ્મિતા એને કહે: 'આપણી પાસે તે ઠ્યાં જોઈ નાહું છે તે દેશપરદેશ ખેડવાની વાતો કરો છો ?'

મોઢેથી ના તો કહે, પણ મનમાં તો એને ખબર જ છે કે વાણિયાનો દીકરો કાંઈ ઘેર બેસી રહેવાનો નથી.

એક દિવસ તો એ જરૂર દેશ છોડીને પરદેશ જશે. પરદેશમાં પુરુષજાતનો ભરોસો શો? કામરુ દેશની કાંઈ કામિની મળી જાય તો પછી પોતાના તો ભૂંડા હાલ જ થાય ને. એ બીકે રાજ શેઠિયો પરદેશ જવાની વાત ઉચ્ચારે ને શેઠાણી ના કહે.

ને શેઠિયાનો ય વિચાર કાંઈ માળો ખરો. પરદેશ જવું જ હોય તો કાંઈ એ પત્નીનો પાર્યો ઘેર બેસી ન રહે. પણ એના મનમાં બીક છે કે પોતે પરદેશ જાય ને પાછાથી પત્ની ગોરખધંધા આદરી બેસે તો? સ્ત્રીની જાતનો વળી વિશ્વાસ કેવો ?

આમ બેયના મનમાં અવિશ્વાસ છે ને એ વાત તો બીજાને શી રીતે કહી જાય? પણ મનની મનમાં સમજીને બેસી રહેય આરો નથી ને એક દિવસ તો બંને વાતનો જમ ભાંગવા બેઠા છે.

દેવસ્મિતાએ કહ્યું છે: 'જેવું તમને મનમાં સૂઝયું છે એવું મારા મનમાંય જીર્ણ છે ને એ વાતનો કયે દિવસ ઉકેલ આવશે? ચાલોને ચંદ્રને દેરે જઈ શિવજીને મનાવીએ એ વાગવાન કાંઈક માર્ગ સુઝાડ્યો.'

શેઠેકાણી શિવને દેરે આન્યાં છે. શિવજીનો આરાધના કરે છે રાતે શંભુજીએ બંનેને સ્વપ્નામાં દર્શન દીધાં છે કહ્યું છે: 'સવારે ઉમરામાં બે કમળકૂલ પડ્યાં હશે. બંને જણાં અઠેક રૂલ પાસે રાખજો. જે દિવસે એકમાં બૂલ પડશે ત્યારે સામાનું રૂલ કરમાયે જ્યાં સુધી કાયા ઝીજળી હશે ત્યાં સુધી રૂલ નહિ કરમાય.'

કમળકુલ લઈ કરીને શુકસેન વહાણે ચઢ્યો છે. ફરતો ફરતો કટક બેઠા આવ્યો છે. વાણિયાને દીકરા રત્નો મૂલવે છે ને વણજ વેપાર કરે છે. પેલું કમળકુલ તો પોતે ત્યાં જાય ત્યાં સાથે સાથે રાખે છે. વેપારવણજની ધમાલમાં એ ફલને કઠો વાસરતો નથી.

કટક બેઠામાં માર શેકિયાના દીકરા ચારે શુકસેનના મિત્ર બન્યા છે. એ તો બધા સાથે હરેહર ને આનંદ કરે છે. શુકસેનનું કમળકુલ બેઠાને ચારેને અથ- રજ માથે કે આ કમળકુલ તે કેવું છે કે કોઈ દિવસ કર્મમાં જ નથી ! અને એ કુલ શેક સાથે ને સાથે શીકને ફરવતો હશે ?

મિત્રાએ વાત પૂછી છે ને શુકસેન વાતનો બરમ કાંચો છે : 'એ તો મારી પત્નીના ચિયળની પાશશીશી છે. જે દિવસે પત્ની એનો ધરમ ચૂકે, તે દિવસે કમળકુલ કરમાય.'

બેઠાએ મિત્રાને થયું છે કે આને પત્નીની ખચિતતાનું આટલું અભિમાન છે ત્યારે ચાલેને આપણે પારખું લઈએ. બેઠાએ તો ખરા પત્ની કેવોક ધર્મ પાળે છે. એ તો ચારે કટક બેઠાથી ચાલી નીકળ્યા છે ને ચાલતાં ચાલતાં શુકસેનને ગામ આવ્યા છે.

ગામને પાહર એક ગોળાવી ઠારી ને ઠારીની એક દીકરી. દીકરી તો દીવાની જ્યોત જેવી રૂપાળી. કંઈક ભુવાનકા પતંગિયા જાતોને એની જ્યોતમાં બળી મરવા આવે બધાએ દીકરી ઉલ્લુ જનાવે, માયામૂઝી લૂંટી છે ને કોઈને મચક ન આપે એવી એ ઉત્સાહ. દીકરીના નામ સિદ્ધિકરી.

વાનની વાત છે ને એ ગામમાં એક નગરશેઠ રહે. નગરશેઠને એકનો એક દીકરો. દીકરો પૂરો લખણવંતો અને એમાં શેક શુભરી ગયા બેઠાએ બધી માયામૂઝી દીકરાના હાથમાં આવી. પછી તો શેકિયો કોઈના હાથમાં જાયો રહે !

એણે સિદ્ધિકરીને દીકરી ને જોતાં વેંત જ એણે ડાંશીને કહેવડાવ્યું છે : 'એક રાત છેકરીને મોકલો તો એક હજાર સોનામહોર આપું.'

ડાંશીએ દીકરીની સામું બેઠું ને દીકરીએ કહ્યું છે : 'એક હજાર સોનામહોર મળવી હોય તો જઈ આવું એમાં શું વધી છે ?'

સિદ્ધિકરી બનીકનીને શેકને ઘર ગઈ. મધ્યમલ મશરૂની તળાઈએ પાયરી છે. અત્તરની ધુવાસ મધમધી રહી છે. શેકિયાને મન સોહાગરાત છે ને સિદ્ધિકરીને મન આવે લાજ કષારે મળશે ! એણે તો મઘનો શીયો હાથમાં લીધો છે. અંદર છાની રીતે ધતૂરો લેખ્યો છે. ઠાંસી ઠાંસીને શેકને ગરૂ પાચો છે. રંગની મોજમાં શેક પથારીમાં ઢળી પડ્યા છે ને સિદ્ધિકરી હાથ પકડ્યું બેઠાનું ધન બિસરડીને ત્યાંથી પોનારા લણી ગઈ છે.

એ તો અંધાશ માર્ગ ઉપર ચાલી જાય છે. ત્યાં પાછળથી એક ઢેઠાએ એને દીકરી છે. ઢેઠો વિચાર કરે છે કે 'અંધારી રાત છે ને આવી માજમ રાતે આ બાઈ એકલી ક્યાં જતી હશે ? જગલમાં મોટું બધું બચકું છે તે એમાં શું બાંધ્યું હશે ?' ઢેઠાને મન ચંકા થઈ છે ને એ સિદ્ધિકરીની પાછળ છાનોમાનો ચાલી નીકળ્યો છે.

દેહાની ડોકમાં ડોક અને હાથમાં હાંડી. મૂલથી હાંડી ડોકને ચડી અને ઢમકારો થયો. અવાજ ધાને પડતાં તો સિદ્ધિકરી ચેતી ગઈ કે હાં ડોક વસે પડયું છે.

ઘરનો રસ્તો મૂકી એણે તો જંગલનો મારગ લીધો. જંગલ વચ્ચે એક ઝાડ નીચે જમીને એ બેસી ગઈ ને મુસકે મુસકે રોવા લાગી. દેહાને વધુ અચજર થઈ. એ તો પાસે આવીને પૂછવા બેઠો છે: ‘બાઈ! તું કોણ છે ને શીદને કુએ છે?’

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: ‘મારા ધણીએ મને ઘરમાંથી કાઢી મૂકી મને હવે જીવવામાં સાર નથી. હું તો ગળે. કુંસો ખાઈને મરવા માટે આવી છું’

દેહાને થયું કે મરતી હોય તો બલે મરે. એની મતા તો આપણને મળશે. અંગ ઉપર ઘરેણાં છે ને બચકામાં ઠોણ બાણે ફટલી ચે માયા બાંધી હશે! દેહા માયામાં લપટાણો છે એણે કહ્યું છે: ‘મરતું જ હોય તો લાવને કુંસો તૈયાર કરી આપું.’

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: ‘તો તો ભાઈ, તારો ઉપકાર.’

દેહાએ તો ઝાડની ડાળીએ દોરડું બાંધ્યું છે. કુંસાનો ગાળિયો કપો છે: ‘હૈ ગજામાં ગાળિયો ભરાય.’

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: ‘મને કેમ આવડશે? હું તો સાવ અચ્છી છું કોઈ દિવસ ગળેકુંસો ખાધો નથી. જરા કરી બતાવને બાઈ.’

ત્યારે દેહાએ ડોક બેસો મૂક્યો છે. ડોક ઉપર ચડી ગાળિયો પોતાના ગજા-

માં નાખ્યો છે. કહ્યું છે: ‘એ આમ ગાળિયો ગજામાં નાખવાનો. પછી હું ડોક પગ નીચેથી ખેંચી લઉંય’

એટલું કહે છે ત્યાં તો દોડીને સિદ્ધિકરીએ ડોકને લાત લગાવી છે. ડોક દેહા પગ નીચેથી ખસી ગયો છે. દેહાને ગળે કુંસો આપ્યો છે ને તરફી તરફીને એણે પ્રાણ છાંડ્યા છે.

હાથ બહા ટળી. સિદ્ધિકરી તો ત્યાંથી ચાલવા લાગી છે. થોડાં ડગલાં થયાં ત્યાં તો સામેથી પાંચ સાત માણસોને આવતા દીઠા છે. એ તો ઝટપટ પાસેના ઝાડ ઉપર ચપ્ર.

સિદ્ધિકરીએ શેઠને નયો તો કરાવેલો. પણ કોણ બાણે ઠાં તો નયો જીતરી ગયો ને ઠાં તો એ નથાનો શોખીન હશે. સિદ્ધિકરી ચાલી ગઈ ને થોડી વારે શેઠને માન આપ્યું છે. જુએ તો જુલજુલ જીડી ગયું છે. જુલજુલ તો જીડી ગયું છે પણ સાથે સોનાની ચણ પણ કરતું ગઈ છે. શેઠ તો ઘરના નોકરચાકરને લેગ્યો કર્યા છે. બધા સિદ્ધિકરીને શોધવા નીકળ્યા છે ને ચાલતાં ચાલતાં જંગલમાં આવી ચડ્યા છે.

જંગલમાં એક ઝાડની ડાળે રેલો દેહા લટકે ને બીજે ઝાડે સિદ્ધિકરીની ધોળી ધોળી સાકીતું ધાણું દેખાય. શેઠ તો સાગરીતો સાથે વાત કરવા બેઠો છે: ‘આ જંગલમાં તે કાંઈ જૂત-પલીત વસતાં હશે? પણ ફર ફર કાંઈક ટિંગાય છે ને સાથે ઝાડ ઉપર ધાણું ધાણું ધાણું છે.’

ત્યારે એક છાતીમળા નોકરે કહ્યું છે: ‘જૂત કેવાં ને વળી પલીત કેવાં!’

પેલું લટકે છે એ તો બધું ચિયાળું છે. ઝાઝ ઉપર દ્રાક્ષનો વેલો હશે તે દ્રાક્ષ ખાવા ટિંચાયું હશે, ને આ ઝાઝ ઉપર તો બગલું હશે. હમણું જ ઉપર ચડીને ખાતરી કરી લઉં.’

નોકર તો ઝાઝ ઉપર ચડવા લાગ્યો છે. નોકર ચડવા લાગ્યો ને ઉપર ઘેડી ઘેડી સિદ્ધિકરી મૂંઝાણી. આ તો આ ઘડીએ આંખી જશે તે પછી ઠાણ બધું થુંકું થુંકું થશે.

પણ એ તો સિદ્ધિકરી. એણે તો કેટલીએ વખત સુરકેસીમાંથી માર્ગ કાઢેલા. એને તો એકાએક સૂઝી આવ્યું છે. ને જેવો પેલો નોકર પાસે આવ્યો કે ધીરે વહીને એને ભાલાવ્યો છે: ‘એલા જરા એરો આવ્ય.’

ત્યારે નોકરે પછડ્યું છે: ‘ઠાણ છે તું?’

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: ‘એરો આવ્ય એરો. આથે જીલો વાત કરીશ, તો વાત વણસી બશે ને પછી પસ્તાવો થશે.’

ત્યારે નોકર સિદ્ધિકરીની પૂજા જ નજીક આવ્યો છે. ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: ‘જેની શોધમાં તમે નીકળ્યા છો એ જ હું સિદ્ધિકરી. તારો શેઠ તો સાવ મૂરખ છે, એવાની સાથે હું પ્રીત વાંધું નહિ. એટલે તો હું એને માથે હાથ ફેરવીને ચાલી આવી છું તું મારું કહ્યું માને તો-આ બધી રોલત તને હાથ હાથે ને વળી તારો પત્ની જનીને રહું.’

ને માયાની વાત તો જુરી છે. માયા દેખીને તો મોટા મુનિવર ચળી બચ અને નોકરને એકથી માયા જ કયા

મળતી હતી! એને સિદ્ધિ ને રિદ્ધિ બચ મળતાં હતાં. એની દાઢ સળકી. પણ એને પૂરેપૂરો વિશ્વાસ ન આવ્યો. એણે કહ્યું છે: ‘તારી વાત તો બધું સોળ વાત ને જ રતી પણ જોઈયો મૂરખ કેં જીલો છે એ બચ રી રીતે!’

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: ‘એને કહી કે ને કે ઝાઝ ઉપર તો બગલું બેઠું છે.’

ત્યારે નોકરે કહ્યું છે: ‘ને પછી બગલું જીડી બચ તો?’

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: ‘ગગ-લાને પાંખ નથી ને બગલું કેમ કરીને જીડશે?’

ત્યારે નોકરે કહ્યું છે: ‘સી-જાતનો વિશ્વાસ નહિ.’

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: ‘હું’

‘જેમાં કાંઈ હી વળે નહિ’

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: ‘આપ-જે સામસામી જીમ દઈએ ને જીવના સોગંદ લઈએ.’

સુંદરીના સુખતું અમૃત તો બધા-યને મીઠું લાગે. પછી એ જીલે અમૃત છે કે એર એનું પારખું કરવા કોઈ રાહાય નહિ. સિદ્ધિકરીએ લાલ ચટક જેવી જીમ બહાર કાઢી છે. નોકરે બચ કરતું સુંગન કયું છે. એ તો એને લારી મીઠું લાગ્યું હશે ને! ને પછી તો નોકરે ચ લાંબી જીમ બહાર કાઢી છે: ‘લે, હવે તુંયે સુંગન કરી લે. આપણા ઠાણ પૂરો થાય.’

એકીએ નોકરની જીમ મળ્યા

હીધી છે. ઘડોક તો બાણે એને ચસચસ માઝ્યા છે: 'ભૂત! ભૂત!'

ચૂસી રહી છે ને પછી તો એવું ચુંબન પાછું વાળીને જોવાની ડાઘની તાકત નથી. પેલો નોકર લલપપ કરતો મહુની વાંસે ફોલ્યો બપ છે.

ને સિદ્ધિકરી પછી તો હીમખીમ ઘર લેળી ઘર્ષ છે ને માયામૂડી પટારા- માં કપટી હીધી છે. [આશુ

ને નીચે ઊભા'તા એ જધા બાગવા

પરદેશથી આવેલો એક જથ્થ પોતાના હિંદીમિત્રને હિંદમાં જ પૂછે છે: 'હિંદુસ્તાનમાં તો મણા મધીવાદી કે સમાજવાદી કે સામ્યવાદી કે આંતરિકરવાદીઓ એમ સૌ ખાદીની રાપી અને દૂંઠા ધોતિયામાં નજર પડે છે તો પછી તેમાં ખરા મધીવાદી કાણુ તે કેમ પારખવું?'

હિંદી મિત્ર: 'કેમ વળી, પ્રશ્ન પૂછવો કે તમારી પાસે બીડી છે?' અને ઉત્તર મળે કે 'બાપુજીના આદ્ય' પ્રમાણે તો એ નહીં લઈ જનાર છે' તો સમજવું કે એ મધીવાદી.

કાઠીમાં છટાછટાને કેસ ચાલતો હોય છે ત્યારે ફરિયાદી સ્ત્રીને જુજ સાહેબ પૂછે છે: 'તમે તમારા પતિની સાથેથી કેમ છટા થયા માગો છો?'

ઉત્તર: સરકારની દારૂનિષેધની નીતિને ત્રેતસાહન આપવા. 'સ્ક્રાઉટ'

વીથીમાં જન્મનારો: અરે મા'રાજ, જુઓ તો ખરા...આ દાળમાં તો મેવાળા છે. મા'રાજ: સાહેબ ધોળા છે કે કાળા? કારણ, અમારે ત્યાં કામ ઉટકવાવાળો બાઈ એ દિવસથી જડતી નથી.

આહુત: શું આ તે કાઈ ઘર છે? તેની બીંત તો જુઓ, કેટલી પાતળા છે! આરપાર કેખાવ એવી છે.

મકાનધણી: સાહેબ તમે જુઓ છો તે તો બારી છે.

એક: અરે છોકરા, આ તે તું આ જાગ્યો છો કે કાશી...આમાં તો પેટ્રોલની વાસ આવે છે. છોકરા: પેટ્રોલની વાસ હોય તો તો સાહેબ તે કાશીજ દશે-કારણ અમારી આમાં તો બાસ-લેટની સોડમ આવે છે.

ઠાયાલિય તરફથી

'કહાની'ને રજિસ્ટ્રેશન મળી ગયું હોઈ ચોક્કસ મુદતે (મહિનાના પ્રથમ અઠવાડિયામાં) અંક પ્રગટ કરવા આતરજ દેસુઆરી-માર્ચનો સંયુક્ત અંક પાનાં વધારીને અપાય છે. શ્રાહુક મિત્રો છે તેવો સહકાર બરી રાખે એ જ વિનંતિ.

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

ઝંડુ

ચ્યવનપ્રાશ

આ યુ વૈ દ નું

અનુપમ ઔષધ

વૃદ્ધ-યુવાન

બાળક

સૌ કોઈ

આજથી જ અજમાવો

જીવનમાં:—

આંત આવશ્યક

સ્વાદિષ્ટ

પૌષ્ટિક-ખેરાક

એ જ

જી
વ
ન

લીલાં આંખળાં સાથે ખીન્ત
પાયક અને લોહી વધારનાર,
ઔષધો મેળવી બનાવેલ

સાધારણ નળજાઈમાં અને મગજની
નળજાઈમાં સંગીત કામ આપનાર
સાત્વિક ઉપાય

: મળવાનું ઠેકાણું :

ઝંડુ શર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિમિટેડ

ભાદીયા મંદુજનવાડી, કાલગાદેવી મુંબઈ - ૨

દ્રુષ્ટિ-લેખનજાલદાર

એન. એમ. બ્રાન્ડ અહા

પીવાનો આગ્રહ રાખો

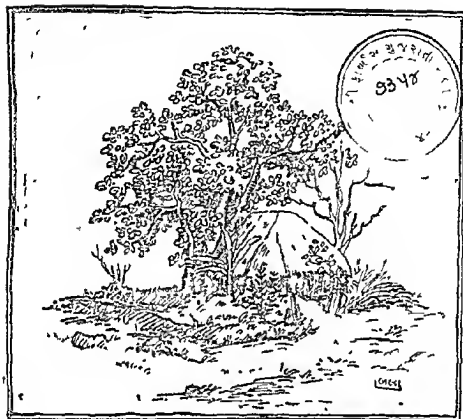
૧. જે જે રાત્રીના પેદેશમાં મળી શકે છે તેમજ 'કોમન', 'સ્ટ્રોંગ', 'એક્સ્ટ્રા સ્ટ્રોંગ' 'હોલ્ડ બ્રાન્ડ' વી ૨૫ રાત્રી પેદેશમાં મળે

બધાપારી ચરતા તથા બીજી પુણ્યપરક માટે—

નારીએલવાલા કોરપોરેશન

૫૦, એમ્યુઅલ સ્ટ્રીટ,

સુંબઈ : ૯

સળંગ જાંઠ **પૂર** માની સામગ્રી

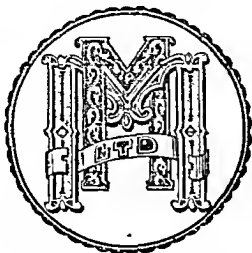
કથાઓ : પુરસ્કાર : માણસમાર ભેંસાસુર : ચાંદરણાં
 વિચિત્ર છોકરી : ૧૨-૧૧-૧૯૦૩ : આગળ જનારી
 કથાસરિત્સાગર : લીમના ટોણ : દુચકા

વાર્તાઓનું અનોખું માસિક

ધી ટેક્સટાઇલ ટ્રેડિંગ એજન્સી લીમીટેડ

ભાવનગર

S
E
A
L
O
F

Q
U
A
L
I
T
Y

અમે આંહીની પ્રખ્યાત મિલો
ધી મહાસફાઈ મીલ્સ લી. તથા
ધી માર્ટર સીલ્ક મીલ્સ લી.ના
ઉત્પન્ન થતા સુતરાઉ તથા આર્ટિફિશીયલ
સીલ્ક કાપડના સોલ ડીલર્સ છીએ
આ બંને મીલોનું સુંદર, સરતું અને
ટકાઉ કાપડ સોશાઈટીમાં જ નહીં પરંતુ
સારાએ હિંદુસ્તાનમાં જાણીતું છે.

ફરી કટ્રોલ પદ્ધતિ દાખલ થવાથી હાલ તો
અમે સુતરાઉ, કાપડ આપી શકીએ
તેમ નથી. પરંતુ આર્ટ સીલ્ક કાપડ
આકર્ષક ડિઝાઇનો તથા દરેક જાતનું
દરેકના ખીરસાને પોસાય તેવું વાપરવાની
અમારી ખાસ બહામણ છે અત્યાખંધ
માલના વ્યવહાર તથા નરુના મુદ્દા લખો.

પાનચાટી

ભાવનગર

શાંતીલાલ મથાભાઈ

એજન્ટ.

★

એપ્રિલ ૧૯૪૯

વર્ષ ૫ : અંક ૧

★

કાન્યેયુ રમ્યા કવ્યા

બે કથાઓ

ગોપાળરાવ ગ. વિદ્યાસ

૧ : મોતીનો પાક

એક વખત સાગરના બધા મરજવાએ એકાચ બેઠા બેઠા બેઠા બેઠા રહી ગયા હતા. 'હે ભગવાન, તમે' મૃત્યુ અને મહામાર્ગ તો પુષ્કળ વરસાદ આપો છો; લંબગોળ મોતીના કાણા એવા મોખાનાં પાકથી ધરતી ઊભારાઈ વળે છે. હસ્ત, નક્ષત્રમાં પણ વર્ષા ની ધારાઓ વહેવાનો છો ને રશ્મિ સરખાં જુવારનાં મોતીનો પાક અદ્યતન નિપળવો છો. પણ મોખા હોય કે જુવાર હોય, એ બધાનાં તેજ તો ફાળુભગુર છે. ભગવાન! એક સાચા મોતીનું તેજ જ સદાકાળ ટકે છે. આપને અચારી એવી વિનંતિ છે કે આ વરસે તો કેવળ રવાતીનો વરસાદ જ વરસાવવો. ગરીબમાં ગરીબની છોકરીઓ પણ કાનમાં સાચાં મોતીનાં એરીય પહેરે, એમની સ્ત્રીઓ સાચાં મોતીની બગડીઓ વડે હાથને શોભાવે, અને તવ મહેર પણ પોતાની હવેલીઓની બારીને માગે સાચાં મોતીના પકડા લટકાવે એવી કૃપા આપ વરસાવો !'

અને મરજવાએને વરસાદેવના પેટમાં પેસવાનું કાઈ થોડું જ નવેસરથી શીખવડું પડે છે !

અને વરસાદેવના હાથને કવચાની કાંઈ નવેસરથી જરૂરિયાત યોગી છે !

ભગવાન વરસાદેવે પોતાના ભક્તોની વિનંતિનો સ્વીકાર કર્યો !

×

વર્ષા આવી મૃત્યુ નક્ષત્ર બેઠા, જનતા ઉત્ક્રાંતિ બનીને વરસાદની રાહ જોવા લાગી, આદર્ષ પણ આવી, છતાં કપાચે વરસાદ આવવાનાં ચિહ્ન દેખાતાં નહિ

આદર્ષ પછી વખણાયેલા; બીજાં નક્ષત્ર પણ પસાર થયાં, લોકોનાં મોં પરથી પાણી ઊતરી ગયાં; પૃથ્વીના પેટાળમાંનાં પાણી પણ અતિ ઊંડે પેસી ગયાં-અદૃશ્ય થયાં. ધર-પૃથ્વીના પટ પરના વૃક્ષકુરો અને જનતાનાં હૈયા મહિના આઘાતકુરો એકી સાથે બળી ગયાં, મધા બેઠી.

હવે તો લોકોનાં પ્રાણ એમની માત્ર આંખોમાં જ ટકી રહ્યા હતા

મધા બેઠી-અને ઠારી ધાકાર પસાર થઈ.

લોકોની આંખોનાં પ્રાણ-આંખોનાં તેજ તરફડી રહ્યાં. તોપણ હૈયામાં ઊંડે ઊંડે દુઃખ-ચેલી આઘાત મદ-અતિમદ સ્વરે કહેતી હતી 'આવશે, હજુ વરસાદ આવશે હજુ હાથિયો રતાવશે: એની સહ જરૂર ફેરવશે !'

હાથિયે મૂસળધાર વરસાદ તો ન જ દેખાડ્યો, પૂણ પાણીનો છંટા ય ક્યારે પાત્રો નહિ! લોકો બાકુળ બની આશા સામે ડોળા ફાડી રહ્યા.

પણ વાછડી ગમે તેટલું કાંભરે તોય વચકી ગયેલી ગાયને કાંઈ પાતો છટે છે ! જરૂર બનેલી ગાય કાંઈ કુધ ઠાંટે છે ?

પણ સ્વાતી બેઠી બને બધાં નહુનેનો વરસાદ એક સામટો જાણે તૂટી પડો !

x

સાગરની કાણુ માછલીઓ આતુર બની મોં ફાડી એ સમગ્રાયે વર્ષાધારાઓનું પાન કરી ગઈ.

સાગરકાંઠાના મરજીવા હવેથી પૂલી રહેલાં ફેવાં વડે એ વર્ષાને આમંત્રી રવાઃ 'વરસ મોં મૂકીને વરસ'

પણ બેટુનો ચોધાર અમુએ રહતા હતા; વેપારીઓ મૂંઝાતા હતા; ધરતી આખી નિઃશ્વાસ બની અચેતનથી પડી હતી.

x

મરજીવા સાગરમાંથી ફરના ફરતા બદાર નીકળ્યા.

જનમ ધરીને એમણે આટલી બધી મોતીની છીપલીઓ કેપી નહોતી-સાગરમાંથી બદાર આણી નહોતી.

દિવસને ખતે ઘાકીને લોપ થઈ સવળા મરજીવા નિદ્રાધીન થયા. પરંતુ લીધમાં પણ તેમના મોં પર આનંદ અને હર્ષના પુવારા લીટી રવા હતા.

રાત આખી છીપલીઓમાંથી મોતી વીણી ઠાંવાતું ઠામ સાથેના માણસોએ ચાલુ રાખ્યું હતું.

સ્વારમાં લીટીને મરજીવા જુએ છે તો નજર સામે મોટા ગંજ ખડકાઈ ગયા છે.

ઠાકને થયું મોતીના ઘણા જેવા ચોખ્ખાના ઢગલા રાતમાં ઠાઈ કરી ગયું હશે.

ઠાકને થયું સફેદના ઝીણા મજકાસા જુવારના ગંજ ઠાઈ ખડકાઈ ગયું લાગે છે સહુએ અગિયો ત્રીણો; ફરી વાર અગિયો ત્રીણો બેધું. પોતે સ્વપ્નમાં તો નથી, એની ખાતરી કરવા ઠાકણે ચરીર ચૂરીઓ પણ ખણી ભેઈ, કાઈ સ્વપ્નમાં નહે

સામે ખડકાંપેલા ગંજ ખરેખર સાચાં મોતીના જ હતા !

મોતીના આવા મોટા મંજ કેપીને તેઓ ધડીબર તો ઝૂંખતરસતું જાન વીસરી ગયા.

x

પણ ધજાનંદની તુષિ પણ જુબને મટાડી ચકાવી નથી.

બરેર થયા. દરેક જણ જુખથી ટળ-વળવા લાગ્યો. દરેકના પેટમાં છુપાતો ઘાવા નળ ચેતી રહ્યો. સાથે આણેલું બાવું તો ક્યારનું ખલાસ થયું હતું !

સામે પોલા મોતીના ઢગલાઓમાંથી રોપમે રોપલા ભરીને માથે ચઢાવી દરેક જણે મોઢાની વસ્તી તરફ આલવા માંડ્યું.

ફરથી એક મૂંપડી કેપાઈ. મૂંપડીમાંથી જરૂર કશુંક ખાવાનું મળશે એવી આશાથી સહુનાં મોંમાં પાણી છટ્યું. છુપાયાંતિ જલ્દી ફરવાને ધરાંદે સહુએ પમ ઉતાવળે ઉપાડ્યાઃ ફોટ લીધી !

એ બેટુનની મૂંપડીની કામે જ એક મરેલ વાછડી અચેતન થઈ પડી હતી પાસે ખાંધે બાંધેલી ગાય તલેલા નાખીને કાંભરતી હતી-વાછડીના મૂતરેદને વચ્ચે વચ્ચે આટલી હતી.

બેટુનની સ્ત્રી એ ગાયને ગળે માથું ઢાળી આંધુ સારી જાણે એનું સંતવન કરી રહી હતી.

મૂંપડીનું ખાવલું ખુલ્લું હતું. ત્યાં ત્રણ માળેકો મૂંઝાકાને બેઠાં હતાં. બેઠાં બેઠાં એ કચ્છ દસ્ય તેઓ કેળા ફાડી ભેઈ રવાં હતાં. તેમનાં ડુનંજ નમ દેહો પરનાં હાલોહાલો ગણી સમાતી હતી !

પહેલો મરજીવો આગળ આવ્યો. બાકીને પૂછ્યું : 'બેન ! વાછડીને શું થયું ?'

'જુબની મારી લગવાનને ધેર ગઈ, બાપુ !'

'જુબે મરી ગઈ !' એક જણે નવાઈ પામી સવાલ કર્યો.

'આરે નહોતી ખાતી !' બીજાએ પૂછ્યું.

આરો ! નરસ-બતા બાઈએ જાણાર
કર્યો. થોડી વારે હીજડાં ભરી રકનાં રકતાં
કહે : 'બાઈ ! આરો લાવવો ક્યાંથી ?'

બાઈ બહુ ગરીબ હતો એ તો દેખાતું જ
હતું. રોપલાંમાંથી સાચાં મોતનો મોડો ભરી
મરણનો એ કમલાં આગળ વળ્યો. બાઈ પાસે
બઈ મૂકી ઉપાડી કહે : 'આરો આરો શું કરે
છે ! આ મોતનો આરો જ લે ને !'

પાણીદાર મોતો દેખી બાઈ પણ મોઢાઈ
પડી. ગરીબ ગયેલી વાછડીને તે વીસરી ગઈ.
માનની આંખે વહેતાં પાણી બાઈને પેલાં મોતો-
નાં પાણી પાસે કથી વિસાતનાં ન લાગ્યાં !

મોતો લેવા બાઈએ હાથ લગાવ્યો. ત્યાં
તો પેલાં મરણનો સવાલ કર્યો : 'પણ બદલા-
માં તું અમને શું આપીશ ?'

બાઈ જરા ખચતી ગઈ. સામેના સખા
પુરોણની આંખ ઉપર તેની નજર ફરી વળી.
એ હાથમાં બાઈએ કાઈ વિચિત્ર જુપ્પ કરેલી
હોડી ! તરત બાઈને ધોરડ થયો. બીજી જ પળે
કોઈ કોષપૂર્ણ રત્નરે બાઈ ભરાડી હોડી : 'ભાગી
જાઓ અડીથી, આરા પીધ્યા !'

મરણના આગેવાન પોતાની જૂલ સમજ
મયો.

વધારે નંદ્ર બની આંખ નીચી ઢાળી તેણે
બાઈને કહ્યું : 'બહેન ! અમે તો તમા તારા
બાઈએ છીએ. વીરપસલીમાં અમે તને આ
સાચાં મોતો દેવા આવ્યા છીએ.'

બાઈએ કરતાં કરતાં મોતો લેવા ફરીને
હાથ લગાવ્યો : અંદરનાં મોટાં મોટાં પાણીદાર
આરપાચ મોતો તે ઉપાડી લેવા જતી હતી
ત્યાં તો પેલી આગેવાને કહ્યું : 'પણ બહેન !
જન્માર્યા પછી વીરપસલી અપાય ને ?'

બાઈ એ કમલાં પાછી દહી મઈ કાઈ
અંદાની પેડે તેણે ચિત્કાર કર્યો : 'જતા રહે
અડીથી દુતા. મારે ઘેર જન્મવાનું નથી. ધરમાં
પૂરો એક રોટલોય નથી ! તમને બત્વારે ખર-
વાનું તો મારાં બાળકને વાળુ શાનું કરાવું ?'

મરણના ત્યાં આગળ આવ્યા ; મામગા
પેડાં. ઘેર ઘેર આટો મારી ફરી વળ્યા. પોટલી
બાંધીને સાચાં મોતો આપવા છતાં કાઈ
દુકોડેય રોટલી આપતું નહોતું.

બધે એક જ દરમ દેખાતું હતું.

મામગા માનવી નહોતાં-માનવીનાં હાંસ-
પિંજરા જ બાંધે ફરતાં હતાં !

એ હાંસપિંજરાના જોડા ગયેલા ઝેળામાં
પણ બાંધે વર્ષો જૂની જૂખ બેઠાર દરમ સરજ
રહી હતી.

મામ આખાંમાં-મૂંપડીએ મૂંપડીએ દવે-
લીએ દવેલીએ અને મંદિરે મંદિરે બીજી બધી
મીઝોનાં મંજ પાગા હતા. મામ એક જ ચીજ
ક્યાં દેખાતી નહોતી : ક્યાં અમ નંદરે
અડતું નહોતું !

રખડી રખડીને બધા મરણના સાકી મુખા
લેમના પગ સજ ગયા ; મોં સુકાઈ ગયાં. માથે
મૂંઢી મોતોની રોપલીઓનું વજન પણ દવે
તેમને અકારું મઈ પાક્યું હતું !

ફરતા ફરતા સદુ એક મંદિરે આવ્યા. ત્યાં
એક સંન્ધાસી ભગવાનની સામે હાથ જોડીને
જોડા હયા.

તેમણે એ સંન્ધાસીને પૂછ્યું : 'મહારાજ !
ફુનિવાનું આટલું બધું અનાજ ગયું, ક્યાં
કહેશે ?'

'અનાજ પાક્યું જ નથી, ઘેર આવ્યું જ
નથી, ત્યાં જન્મનો સવાલ જ ક્યાંથી આવે ?'

'હૈં ! અનાજ પાક્યું જ નથી ?'

'ક્યાંથી પાકે ! મૃતો વરસાદ ન આવ્યો,
કે ન આવ્યો મધાનો. હાથિયાની પેલને બદલે
સહેજ છાંટણાંય પાગાં નહિ ? વરસાદ પડ્યો
ડેવળ સ્વાતીમાં. પણ એ મૃતજાદાર વરસાદ પછી
પાંછળથી શા કામનો ? કહેવાય છે કે રવાતીના
મેટલા વરસે તો અદળક મોટી પાકે.'

ત્યાં તો સંન્ધાસીની નંદર પેલા મરણ-
વાને માથે મુકાયેલા રોપલા તરફ બેઠાઈ.

તેણે પૂછ્યું: 'ટોપલામાં શું...અનાજ આવ્યું' છે? તો કાંઈક મૂકી બે મૂકી અને પછી આપતા જાઓ ને! ટાટો, સૂકો, લૂખો રાટલાનો એકાદ ટુકડો હોય તો...'

વધારે આગળ કરું સાંભળવા ન રોકાતાં બધા મરજીવાએ સીધી દરિયા તરફ દોટ દીધી. માથે મૂકેલા બધા ટોપલા તેમણે દરિયામાં નાખી દીધા. મોતીના ગંજ હિપાડીને દરિયામાં ફેંકી દીધા. પાછળ એક પછી મોતી રહેવા ન દીધું!

બધાએ સાથે મળી કરુણ રવરે ફરી ભગવાન વરુણદેવની આરાધના કરી: 'હે ભગવાન! અમારે સ્વાતીના વરસાદ નથી નોંધતા. ફૂંપા કરી ભૂગતી હેલી મચાવ; મધાનાં પૂર વહેવડાવ, દસ્તાના ધોધથી ધરતીને નવરાસી દે, સંજિને ખદલાવી દે!'

૨ : બે ચિત્રકારો

બે ચિત્રકારો હતા. એક જ મોઢક રમણી ઉપર બંને આરાધ જાના.

રમણીને મન સમરયા પેલા ઘડી બેમાંથી કોને પસંદ કરવે એનો નિર્ણય કરવાનું એને મુશ્કેલ લાગ્યું.

બંને ચિત્રકારોનો સ્વભાવ મધ્ય જોવો મીઠો હતો.

બંનેની કલા વીજળા જેમ ચમકતી હતી. બંનેનાં રૂપ-એકરો! જાણે બ્રહ્માએ બે કામદેવ એકીસાથે પેલા ન કર્યા હોય!

X

જૂંઝાપેલી રમણીને તેની સખીઓએ સૂચવ્યું: 'બહેન! એકાદું પછી લે. જો એમાં છતે એના ગળામાં તું વરમાળ આરોપજો.' પરંતુ ક્યું પછી લેવું!

સીતાછતી પેઠે ધનુષ્યભંગતું! ના ના; પાંખી કરતાં વધારે વાળનદાર ચીજ એ બે પકી ઠાઈએ ઊંચકી નહોતી!

ભારે મજબૂતેનું પછી ક્યું હોય તો!

ના ર ના! બંને ચિત્રકાર રજા. મજબૂતેનું અથે એની આંખોનું નિશાન લેતાં લેતાં બંને એ આંખો તરફ જ કદાચને જોવા કરે!

ધણા ધણા વિચારને અંતે રમણીને એક કષ્ટની સૂઝી આવી.

— એણે બંને ચિત્રકારને પોતાની પાસે બોલાવ્યા. કહે: 'મને એક સુંદર ચિત્ર દોરી આમરીશો?'

પહેલો ચિત્રકાર ઘુરત જ બોલી કહ્યો: 'એક શું, એકવીશ દાનર કરું! કદો તો ચિત્રોની ચાદર ગિઝાવી એ પર પૃથ્વીપ્રદક્ષિણા કરી આવો એટલા ચિત્રો દોરી આપું.'

બીજા ચિત્રકારે ધીરથી સવાલ કર્યો: 'તમારે શાનું ચિત્ર નોંધ એ છે?'

રમણીએ જવાબ આપ્યો: 'સંખ્યાકાળનું!'

X

બંને ચિત્રકારો ચિત્રની તૈયારી અર્થે સંખ્યાકાળને નિરીક્ષણે લીધા. પ્રેક્ષીની આવી રસિકતા ઉપર બંને ક્રિદા હતા. સંખ્યાકાળનું ઘડ્યું કરતા બંને જાણ એક સ્થળે પાસે પાસે જ બેઠા.

બંનેની કલાદૃષ્ટિ કહેતી હતી: ખરેખર! નિર્મળ દેવીનું સૌથી સુંદર ચિત્ર તો રમણીય સંખ્યાકાળ જ છે.

ઠાઈ સ્વેર તરુણીના હૃદયમાં ફાળે ફાળે ખદલાતી પ્રણય ભાવનાઓ પેઠે આકાશમાં મોઢક સંખ્યાકાળ પળે પળે પક્ષટાયે જતા હતા.

સૂર્યની પ્રખરતા અત્યારે લેધ પછી ભાસતી નહોતી. મહાશયરસીર અને પરાક્રમી પુરુષની મુખ્ય મુદ્દા ઉપર પછી રમણલાલે પ્રવેશતી વેળા હમ બાવો શી રીતે ટકી શકે!

પંખીઓનાં ટોળેટોળાં પોતાના માળાઓ તરફ પાછાં ફરતાં હતાં. આનંદની ગીમંઓ અતિમંત બની જાણે વિદરી રહી ન હોય!

એક સમયેજી ખરી પોંડું પાંડું પવનમાં કોડતું કોડતું પહેલા ચિત્રકારને માથે આવી પશું સૌંદર્યભર્યાં એ સમય દરમ્યાં ચિત્રકારને એમાં વિસંવાદ ભાર્યો. ચિત્રકારને તેણે એ પાંદડાને

એણી નાખી ક્યો કરી દૂર ફેંકી દીધું. આંધી જતા એક બકરાનું વાંધ નીકળ્યું. બકરાં દૂધ-દૂધ કરતાં ઘેર જતાની દોઢાંદોડી કરતાં હતાં. એક પરડે, કરચળાબધાં મેંબાળો, કાળો બર-વાંધ પોતાના ધોધરા અવાજે કાંઈ બાજનની કડી માનો વાંસે વાંસે ચાલ્યો જતો હતો. એણે પોતાના હાથમાં છતી પાસે ક્યું જીવકી રાખ્યું હોય એમ લાગતું હતું. એ શુ છે તે જોખ્યું દેખાય તે પહેલાં જ એ પૈકી પહેલો ચિત્રકાર ચીસ પાડી કીકો: 'એ ડોહરા! મેંબા પેટે ભૂંકે છે શું? એમ કાંઈ આપન આવડે?'

દૂધ બરવાડે નવાઈ પામી પાછા વળી નોંધ લીધું. એક પણ અક્ષર વધારે જોડ્યા વિના બીજી જ પળે એ ચાળાના ટોળા પાછળ અદશ્ય થઈ ગયો!

×

અખમલના રૂમાલ તલે હાંધ્યાં એ મોઢાં ચિત્રો રમણીના રંબમહેલમાં રજૂ થયાં. બને ચિત્રકારો પોતપોતાના ચિત્રો લઇને હાજર થયા હતા. પેલી રમણી હાથમાં પુષ્પમાળા સાથે સામી આવી. પુષ્પમાળાવાળા રમણીના હાથ મૂજતા હતા: જાણે એના હૃદયનો કપ એ હાથ વાટે ધમકારા ફાંવતો હોય!

પહેલા ચિત્રકારે પોતાના ચિત્ર પરથી રૂમાલ દોઢી લીધો.

ચિત્રનું નામ 'રંજનાય' હતું. સંખ્યા કાળના સૂર્યે જાણે રાસકોમ માંડી છે; વિવિધ રંગોએ રંગપેશી મેલમાળાએ ગોપીઓની પેટે જાણે એના કરતી રાસ બેલવા નીકળી પડી છે; સંખ્યાકાળે ધર તરફ પાછાં વળતા પશુઓ-ગાયો જાણે એ રંજનાયની વેણના સ્વરથી મોહિત થઈ દોડી ચલા છે;—

સંખ્યા સમર્પન સમગી અદ્વિત રમણના એ ચિત્રકારની પોતીએ જાણે જાણે કરી હોય એમ પકડીને એ ચિત્ર-ફાંક પર ગોઠવી દીધી હતી બીજા ચિત્રકારે પોતાના ચિત્ર પરથી

આવરણ દર જેમ્યું ત્યારે તેના હાથ મૂજતા હતા: જાણે પોતે ભવચક્ત ખન્યો ન હોય!

એણે પોતાના ચિત્રનું નામ 'સ્વામસુદ' રાખ્યું હતું.

રમણીય સાયકાળ પ્રેમકરી આર્દ્ર દષ્ટિ જાણે કયા તરફ ફેંકી રહ્યો છે એવો એ ચિત્રનો ભાવ હતો. એક વૃદ્ધ બરવાડનું એમાં ચિત્ર દોષું હતું. એની દાઢી વધી અપેલી હતી; ચીંચરેલાં દયામાં ફાટિલ ધાનજો ખૂબે રાખી ખરી પહેલાં પાંદાઓની વચ્ચેથી તે ચાલ્યો જતો હતો. એક નાનું લવારું એણે છતી સરસું ચાખ્યું હતું. આગળ ચાલતી માળી પૈકી એક બકરી પાછું વાળી જાણે એ લવાચ તરફ નોંધ લેતી હતી. એ ગમડુ છવની જાણે એ જન્મલગી ન હોય!

રમણીએ હાથમાંથીની પુષ્પમાળા એ બીજા ચિત્રકારના કંઠે પહેરાવી દીધી.

દુરત પહેલા ચિત્રકાર તરફ મોં ફેરવી તેણે ઉમેર્યું: 'બાઈ! તમારું ચિત્ર પણ કેટલું સુંદર દોરાયું છે! બાઈ બીજાને દિવસે નીર-પણીમાં મન એ આપશે ખરાને?'

[શ્રી વિ. સ. ખડિયારી
મરાઠી વાર્તાઓનો અનુવાદ]

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

ઝંડુ

ચ્યવનપ્રાશ

આ યુ વે દ નું

અનુપમ ઔષધ

વૃદ્ધ-યુવાન

બાળક

સૌ કોઈ

આજથી જ અજમાવો

જીવનમાં:—

અતિ આવશ્યક

સ્વાદિષ્ટ

પૌષ્ટિક—ખોરાક

એ જ

જી

વ

ન

હીલાં આંખેનાં સાથે બીજાં
પાચક અને લોહી વધારનાર
ઔષધો મેળવી ખનાવેલ

||

સાધારણ નબળાઈમાં અને મગજની
નબળાઈમાં સંગીન કામ આપનાર
સાત્વિક ઉપાય -

•=====•
: મળવાનું ઠેઠાં :

ડુંકર શર્મા સ્યુટિકલ વર્ક્સ લિમિટેડ

ભાટીયા મહાજનવાડી, કાલમોરેલી મુંબઈ - ૨

કેવી વિચિત્ર છોકરી!

કૃષ્ણકાન્ત ગોપાળજી દેસાઈ

સા ધારણ રીતે તો હંમેશાં અનિલના મુખ ઉપર હાસ્ય રમી રહેતું. પણ ઠાંઠા પ્રસંગે તે એકદમ ગંભીર બની જતો. આજે હોળીનો દિવસ હતો. અમારી મિત્ર-મંડળી આ નિવૃત્તિના સમયે દારૂપતિનોડની હોળી ઉમટી રહી હતી. અનિલ હંમેશ મુજબ આજે પણ ખૂબ આનંદમાં દેખાતો હતો. હાથમથકરી માલી રવાં દનાં. અમારી મિત્રમંડળીને હોળી સમયે સામાન્ય રીતે થતી તોફાનમચ્છી પ્રત્યે સૂચ દત્તી નેથી છબતી કુસ્તીમાં જ અમારો આનંદ સમાર્પ જતો. આ રીતે હોળીનો દિવસ ઊજવતા બધી રાજની ચિંતાઓને બાજુએ મૂકી એ અનંદ કરતા. એવામાં મારી પત્ની સુલતાને રીખજ સજી.

‘અનિલભાઈ, તમે હજુ કુંવારા કેમ રહ્યા છો? શું તમને સહ્યારણીની ખોટ નથી લાગતી કે પછી ઠાંઠા દેવું નથી?’

અનિલનું મો એકદમ ગંભીર બની ગયું. એ નોંધ અને પણ જરા ગંભીર થઈ ગયા. આ વિચાર અને પણ મણ સમયથી આવતો હતો, પરંતુ કોઈની અંગત બાબતમાં ગાયું મારતું ચિંતાચારની વિરુદ્ધ ગણાય, એથી હું એવો અંગત પ્રશ્ન કરવાની દિશા કરતો નહિ. પરંતુ અનિલની ગેરહાજરીમાં એકએ વખત અમારી મિત્રમંડળીમાં આ પ્રશ્ન ઉઠા થયો. સર્વને આશ્ચર્ય એ થતું હતું કે અનિલ દેખાવે મંદર, ધૈર્યેક સુખી, હોવા છતાં-ટૂંકમાં એનામાં ઠાંઠા પ્રકારની તુટી ન હોવા છતાં જ હજુ ત્રીસ વર્ષની ઉંમરે પણ એણે પ્રણામાં પત્ની મળી ન હતી! વળી માનસચારુને એ અજાણી હોઈ થોડા સમયથી માનસ નિવેશનો મધ્યે એણે ચૂક કર્યો હતો. એ અજે પણ હસ અને જાતીવનાતા કૂટ પ્રશ્નો એને રોકવા પડતા હતા; છતાં જ આશ્ચર્ય એ હતું કે એ કુંવારો હતો! આજે હમણી વાત નીકળી

મઈ, અને વાતાવરણ જરા ગંભીર બની ગયું. છતાં અમને સર્વને આ બાબતની કુતૂહલતાનો અંત લાવવો જ થોડો લાગ્યો. આજે સર્વએ અનિલને દગાણ કર્યું.

‘કેરત, આજે આ પ્રશ્ન નીકળ્યો જ છે તો એના જવાબની અમે આપા રાખીએ છીએ.’

અનિલ પણ અમારું કુતૂહલ અમન્યો, છતાં એણે એ પ્રશ્ન ન ઉઠવાની વિનંતિ કરી. પરંતુ અમને પણ એક મિત્રની આવી ગંભીર બાબત વિષે થોડું મળ્યું જ જાણવાનો દક્ષ હતો, નેથી અમારું દગાણ ચાલુ રહ્યું. આખરે સિંઘારેલો ધુમાડો કાઢી અનિલે કહ્યું, ‘તમને જાણવાની ઈતેજરી છે તો મને કહેવાનો વધો નથી. પરંતુ એ મારા જીવનની અતિગંભીર બાબત છે, એટલે હું આનાકાની કરું છું. કદાચ તમને ખ્યાલ પણ ન હશે કે આ હસ-મુખા અનિલના હૃદયમાં કારોત્તાર ઝરણાના છવાઈ રહી છે.’

સિંઘારેલો દમ લગાવી ગંભીર વદને એણે વાત ચરૂ કરી: ‘આમ તો અમારું કુટુંબ યાતિમાં જોડું ગણાતું અને મારા બાપદાદાની આખરે પણ સારી એટલે મેટ્રીક થતાં જ મારે માટે માર્ગ આવવા લાગ્યાં. પણ મારો તથા મારા પિતાશ્રીનો સુસ્ત આકાશલ હતો કે કલ્પ-તર પૂરું કરી સિવાય અથવા ઓછામાં ઓછું મૈન્યુએટ થવા સિવાય મારા વિચારની વાત ન ઊઠતી. આથી દરેક માગ્યની ‘અમારો દાલ વિચાર નથી’ કહી ના પાડતા. કોલેજના અનુભવે મારી વિચારસરણી બદલાઈ. હું યાતિની બંધનમાં જાડાઈ રહેવા હિંમતો ન હતો. આશ્ચર્ય હમણે તો પ્રેમલસ જ હોઈ ચૂકે એમ હું માનતો થયો. જોડે એ આદર્શ કંઈ એમ સહેલો નથી એ અનુભવે માલુમ પડ્યું. છતાં આશ્ચર્ય નિક વિચારથી રંગાયેલો હું મારા વિચારમાં

મહામ દત્તો, સાથે ક્ષી દલ કે હું કંઈ વેવલો કે
વેદિમાં ન હતો કે જે કોઈ સંસર્ગમાં આવે.
તેની પાછળ પડું. એવા વિદ્યાર્થીઓને જોતો,
ત્યારે તેમના પ્રત્યે મને ખૂબ ઘૃણા થતી. હું
માનતો કે પ્રેમ કંઈ ખતરમાં વેચાતો નથી.
જાણ દેખાવ કે આકર્ષણથી પણ હું કદી
આકર્ષાતો નહિ. મારું શ્વેત અભ્યાસમાં દંભેશ
આગળ રહેવાનું હતું. સાધારણ રીતે હું પ્રથમ
વર્ગમાં પસાર થતો. કોલેજની ધણીખરી
પ્રશંસાઓમાં પણ હું આગળ પડતો રહેતો.
જેથી અનેક પ્રકારના વિદ્યાર્થી તથા વિદ્યાર્થિ-
નીઓના સંસર્ગમાં આવતો, જેમ જેમ માનવ-
સ્વભાવનો વધુ પરિચય થતો ગયો તેમ તેમ
મારી સમસ્યા વધુ ગંદન થતી ગઈ, મારે
જાણખાણ તથા સહવાસ ઠીક ઠીક વ્યક્તિઓ
સાથે થવા છતાં મને કોઈ કન્યા પ્રેરપૂરી
પ્રેમ લાગતી નહિ.

એમ કરતાં બી. એ.ના બીજા વર્ષમાં
આવ્યો. એ તત્ત્વજ્ઞાન અને તર્કશાસ્ત્રનો વિષય
શીખે હતો. એમાં માનસશાસ્ત્રનો પણ થોડો
પરિચય કરવો પડતો હતો. માનસશાસ્ત્ર મને
આકર્ષ્યો. મેં એમ. એ.માં માનસશાસ્ત્રનો પૂરો
અભ્યાસ કરી બાવિષ્યમાં માનસશાસ્ત્રનો ચત્તી
અભિજ્ઞાપા સેવી. અમારી કોલેજમાં મારા
વિષયમાં ફક્ત ચાર જ સાથીદાર હતા જેમાં
એક મોરી સમવયસ્ક કન્યા કૌમુદી હતી.

કૌમુદી આ છેલ્લે વર્ષે અમારી કોલેજ-
માં દાખલ થઈ હતી. પ્રથમ દૃષ્ટિએ મને તે
કંઈક વિચિત્ર લાગી. તેની સાથે જરા પરિ-
ચય થતાં મને નાનપણની યાજ્ઞના દિવસો
સાથે આવ્યા, અમે એકે દીકરા વર્ષનાં દોઢરું
ત્યારે અમારા ગામમાં રાત્રયાજ્ઞા ફાટી નીકળતાં
કૌમુદીના પિતા જે ડોક્ટર હતા તેમને એક
વર્ષ માટે સરકારે લાંબા નિયુક્ત કર્યા હતા. તે
સમયે હું ને કૌમુદી અભ્યર્થિકા યાજ્ઞના પહેલા
ધોરણમાં સાથે બેઠેલાં. અમારું ગામ તે સમયે
પંચત હોવાથી યાજ્ઞમાં ઉદારાદોહરીઓને
દૃષ્ટી મેળા મળતાની બંધી હતી. તે સમયની

કૌમુદીની યાજ્ઞમાં કાનૂરી સિવાય ખાસ કંઈ
મને યાદ નથી. એક વસ્તુ યાદ છે કે તે સમયે
પણ તે યાજ્ઞની બીજી ઉકારીઓ સાથે ખાસ
લગતી નહિ. યાજ્ઞમાં આવતા-જવામાં કે
બીજી ઉકારીઓના સંગ્રામમાં તે ન રહેતો
અત્યારે કોલેજમાં પણ મને તે એવી
અત્યારી લાગી. કોલેજમાં કોઈ વિદ્યાર્થી તો
કોઈ વિદ્યાર્થિની જોડે પણ તે લગતી નહિ
કોલેજ કન્યાઓમાં કેટલીક વખત મેં એકદા
નુરા વર્ષ દેખાવ છે. એક તદ્દન આધુનિક
વસ્ત્રાશુષ્ણથી સુસજ્જિત તથા બીજો તદ્દન
સાદા વિધવા જેવા વેશશાળો. કૌમુદી અ
બીજા વર્ષની હતી. તે દેખાવે સાધારણ સુંદર
હતી શક્ય તેવી હતી, પરંતુ દામમાં બે કામ-
ની બંમદી સિવાય તેના ચરીર ઉપર કોઈ
કોઈ આશુષ્ણ દેખાતું નહિ. તેના સ્વભાવની
વિચિત્રતાએ પ્રથમથી જ મારું ખ્યાન ખેંચ્યું
હતું. મને ધણી વાર એ જ વિચર આવ્યા
કરતા કે તેની વિચિત્ર ઉકારી છે! કામ હોવ
તો જ બોલે. કામ પૂરું મયે આપણને અપ-
માન લાગે એવી રીતે આપણી પાસેથી એક-
દમ ખસી જાય. રરતે સાંભરી મળે તો કદી
નમસ્કાર કરવા જેટલી પણ સમ્મતા ન કંઈયે!
હું પણ કંઈક યદમાળ હોવાથી આગળ પડી
કદી બોલાવતો નહિ. પહેલાં બે માસ આમ
એક જ વિષયનાં અભ્યાસી હોવા છતાં નોંધ-
પોથીઓની આપણે સિવાય અમારા વચ્ચે
ખાસ પરિચય વધ્યો નહિ. પરંતુ આ બે
મહિનાના દૂંઠા સંઘવાસે પણ મને કંઈક એવું
જ લાગવા માંડ્યું કે ખસ, મારે લાલક આજ
ઉકારી છે! મારામાં અને કૌમુદીમાં ખાસ
કશું જ સામ્ય ન હોવા છતાં મને તેનામાં
કંઈક વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વ ભાર્યું જ મને ખૂબ
શિષ્ય લાગતું હતું. જરા પરિચય વધતાં એક
દિવસ મેં તેને કેટલીક નોંધ તૈયાર કરવા મારી
હોરટેલ પર આવવા આમંત્રણ આપ્યું. જરા
સંકોચ દર્શાવી તેણે તેનો સ્વીકાર કર્યો. નોંધ
પૂરી થયે આનારાતાની વિધિ કરી. મેં કૌમુદી

સાથે લક્ષ્મી દિલ્લસરી ચર્ચા કરી. કોમુ-
દીએ પોતાના લક્ષ્મીવિષયક વિચારો વિના
સંકેતે દર્શાવ્યા. તેની દલીલ એ હતી કે પુરુષ
અને સ્ત્રી એ જાતીયવૃત્તિના મુલાકાત ન હોય
તો તેમને લક્ષ્મી કન્વાની કદી જરૂર નથી.
થોડા થોડા પછી સંયમ-રાખી ચકાતો હોય
તો સંસ્કારી માણસોએ પ્રયત્ન વડે આજીવન
લક્ષ્મીયર્થે પાળગતો આદર્શ રાખવો જોઈએ,
કેમકે લક્ષ્મીવંશથી વ્યક્તિને વિકાસ રૂપે
જાય છે.

‘મેં’ સામી સમગ્ર દલીલો રજૂ કરી.
જાતીયવૃત્તિ કુદરતી હોઈ તેને અંકુશમાં લાવવા
જતાં તેમથી વિકૃતિ ઉદ્ભવે છે. વગેરે
સોંપકના વિચારો દર્શાવ્યા. પરંતુ મારી દલીલો
ઉપર કોમુદીએ ખ્યાન ન આપ્યું. તે તો દદ
રીતે માનતી હતી કે ખીજ વૃત્તિઓની મારફત
જાતીયવૃત્તિનું પણ જીર્ણોદય શક્ય છે.

‘તે દિવસે મને સમજાયું’ કે કોમુદીમાં
આટલી વિચિત્રતા કેમ હતી. જાતીયવૃત્તિને
જવાબતા વિકૃતિ જ પરિણમે છે એ સંકેતી
કોમુદી પોતે જ સાક્ષી હતી. મને મારી
અવિશ્વાસ જ્યારે જતી લાગી. છતાં હું કોમુદીને
પરિચય વધારવા આકર્ષણો, થોડા સમયમાં મને
તેનામાં વિચિત્ર પદ્ધતિ દેખાણે, તે હવે હમેશાં
મારા સાનિધ્યમાં જ ગરેલી. અમે કોલેજમાં
સાથે જ જતાં આવતાં. વર્ગમાં પણ પાસે જ
બેસતા. અમારો સદયાગ એટલો વધી ગયો કે
કોલેજમાં અમારા વિષે ટીકાઓ ચર્ચા ચર્ચા.
એક દિવસ અમે કોલેજના વર્ગમાં પરચી જતાં
હતાં ત્યારે કોમુદીએ પણ કોલેજના અમારી
ટીકા સંભળી. આથી તેના મોં ઉપર જરા તંબી-
રતા આવી ગઈ. અને મને લાગ્યું કે કદાચ હવેથી
તે મારો પરિચય એવો કરી નાખશે. પરંતુ
તેણે તો કોલેજ પરિચય વધાર્યો જ રાખ્યો.
હવે તો હું પણ તેની હોસ્ટેલે જતો થયો
હતો અને તે પણ વારંવાર મારે સાં આવતી.
કોલેજ વારંવાર સિનેમા જોવા પણ અમે સાથે જતાં.
મને લાગ્યું કે કોમુદી મને ખરેખર આંકે છે.

એક સમયે કોમુદીએ મને મારા પોતાના લક્ષ્મી
સંબંધે પૂછપરછ કરી.

‘મેં’ તો મારો રનેહલક્ષ્મી આદર્શ દર્શાવ્યો.
આ અસંગતી તો મારી ખાતરી યદ્યપ્ત માર્ગ કે
કોમુદી મને આંકે છે. પરંતુ તેણે પોતાના
પ્રેમનો દબાવ્યો એકદમ તો મું’ એ સંબંધે કંઈ
સચ્ચ પછી કહ્યું ન હતું. ધીરેધીરે મારી સ્થિતિ
ખૂબ વિચિત્ર થઈ ગઈ. વાંચનાનું પણ ન થયું.
બસ, કોમુદીનું જ મનમાં ગટન કર્યું કરતો.
આખરે અજાણતે મેં તેને એક પત્ર લખ્યો
જેમાં તેની સાથેના મારા પરિચયનું મેં વિસ્તે-
રણ કહ્યું હતું. મેં જણાવ્યું હતું કે તમે જો
કળુલ યાંચો તો આપણે એક જ વિષયના
અભ્યાસી હોઈ લગાડી કરી અવિષયમાં સાથે
અવસાય કરી શકીએ. મને સંપૂર્ણ આશા હતી
કે કોમુદી મારા સચ્ચને આવશ્યક. બે દિવસ
હું કોલેજ ગયો નહિ.

‘પરંતુ ત્રીજે દિવસે ટપાલથી તેનો જવાબ
મેળવતાં મને ખરેખર વીજળીનો આચ્છાદ
લાગ્યો. તેણે લખ્યું હતું:

‘પ્રિય બાઈ,
મેં તમારી પામેથી આ આશા રાખી
ન હતી. મેં જ્યારે તમે-પુરુષ મિત્રમાં સમાવર્ષ
બહેન સાથેના વર્તાવમાં જે નિર્દોષતા હોય
તે તમારામાં જોઈ ત્યારે જ જીભ કાઢી સાથે
નહિ અને તમારી સાથે મેં સંબંધ વધાર્યો.
આપણે માટે થતી ટીકાઓ પણ આપણો
નિર્દોષ સંબંધ તોડવા શક્તિમાન ન થઈ.
મારમાં કદી તમારા જેવા ભાવ પ્રકટ થયા નથી,
અને તમે આપણા સંબંધનો આ અર્થ ધરાવ્યો
એ જાણીને જ મને ખૂબ આશ્ચર્ય તથા કુરુજ
થાય છે.

પરંતુ ખરેખર, તમારો એમાં કંઈ વાક
નથી. આપણા સમાજનું વાતાવરણ એટલું
વિકૃત છે કે સ્ત્રી અને પુરુષ-મિત્ર વચ્ચેની
નિર્ભજ મિત્રાચારી પણ હોઈ શકે તેમ કોઈ
સમજ શકતું નથી. આ વાતાવરણે જ તમને
આવી દૃષ્ટિ આપી છે. તેથી જ મને તમારા

ઉપર બિયડુલ ગુરસો આવતો નથી. અને દવા છૂટે છે. દબ્બુષ તમે મહારાણો નહિ. આપણે સંબંધ તોડીશું નહિ. તમે મારા મિત્ર-બાઈ થાઓ એ જ મારી અભિલાષા છે.

— તમારી બહેન કૌમુદી '

'પત્ર લાંબી કાંઈ કાચે તો સોદી ન નીકળે એવી મારી રિયતિ યદ્ય, ખરે, આ ઝોહરીને સમજવામાં મેં મંબીર જુલ કરી. દલે શું મોં બતાવું ? વિચાર કર્યો કે કોસેજ ખરલી નાખું. કદી કૌમુદીની સામે જ ફરી નહિ આવું. બીજો વિચાર આવ્યો કે આવી મુસંરદારી કન્યાના મિત્ર બનવામાં પણ મહાજાગ્ર છે. મારે સંબંધ તોડવો એછાંએ નહિ આખરે તે દિવસે કોસેજમાં કૌમુદીને મળી તેની માત્રી માગી અને સાચો મિત્ર થવાનું વચન આપ્યું.

'વચન તો આપ્યું, પરંતુ. મને દરરોજ મનમાં ચણુચણુનું કે માનસસાસ્ત્રનો હું પ્રગતિવાન વિદ્યાર્થી કોઈ દિવસ નહિ અને આ બાબતમાં મેં કેમ આટલી મંબીર જૂલ કરી ?

તો હું જાણતો જ હતો. દલે કૌમુદી મેં વાર-વાર કહેલી, 'પરીક્ષા પછી આપણે છૂટા પડીશું. પછી મને વાદ કરશે કે નહિ ?'

હું કૌમુદીને જુલું એવો જરા મ અંશ ન હતો. તેણે મારો તેજેવધ કંઈ એવો તેવો નહોતો કર્યો કે મરતાં સુધી હું તેને જુલું થકું ?

'ધીરે ધીરે અમારો સદવાસ એકમ પનિષ્ટ થઈ ગયો. વર્ગો પૂરા થયે બન્ને કક્ષા સુધી જગીયામાં એસી વાતો કર્યા કરતાં. મને ફરી આશાસ ધરા માંઓ હતો કે કૌમુદી છુપાવવા છતાં મારો પરિચય હોડવા સ્મિત-માન ન હતી. કદાચ પોતાની માનસિક વૃત્તિ-એાની તેને પોતાને પણ અખર નહિ હોય. પરંતુ મારી દલે મજદૂર ન હતી કે એ વિશે હું દરેક પણ ઉચ્ચારી થકું.

'એક દિવસ વાતવાતમાં કૌમુદીએ મને કહ્યું. 'અમારે ત્યાં દમણાં દમણાં કાંઈ એા આવે છે.'

હરી રજો હતો. આખો દિવસ મને જીવનની એક કન્યા પણ જોવા કારણો હતો. મેં રાત્રે મનમાં ગોઠવી રાખ્યું કે કાલે તો મળતાં-વેંત જ હોમુદી સાથે લગ્ન વિષે નક્કી કરી દેવું, જેથી વાંચવામાં ચિત્ત ચોંટી નહિ વેળે નાપાસ થયો તો કાંઈને મોં બતાવવાનું નહિ રહે.

‘બીજે દિવસે મળતાંવેંત હોમુદીને મેં સીધા પ્રશ્ન પૂછ્યો:

‘હોમુદી હવે લગ્ન ક્યારે કરવા છે ?’

‘વળી પાછો વિચિત્ર જવાબ મળ્યો: ‘મારે લગ્ન કરવા જ નથી.’ આ વેળા હું ન દબાયો. મને લાગ્યું કે આ ઊંઘી નેટલી વિચિત્ર છે તેટલી લુચ્ચી પણ છે. મેં પૂછ્યું, ‘તો શું આપણે સંજ્ઞા એટલેથી જ પૂરા કરવો છે ?’

‘હોમુદીએ જવાબ આપ્યો: ‘તમે મારી પાછળ કેમ લાગ્યા છો ? તમને કાંઈ કન્યા દેવું નથી ?’

‘મારા ઉપર વજ્રપાત થયો. ‘શું આ ઊંઘી મને મૂખે સમજાવવા છે ?’ મેં સંખ્યાવાતું શરૂ કર્યું. કહ્યું, ‘હોમુદી, તમે મને વધુ વખત મૂખે નહિ બનાવી શકો. ગમે તે એક વાત કહી દો. તમે મને ચાહો છો કે નહિ ? જો ચાહતા હો તો લગ્નની ના સા માટે પાકો છો ? ન ચાહતા હો તો ગઈ કાલની વાતને શી બર્થ છે ?’

‘જવાબ મળ્યો, ‘આપણે મિત્ર તરીકે રહીશું’ પરંતુ મારે લગ્ન નથી કરવા.’

‘મેં કહ્યું, ‘તો શું એવો સંજ્ઞ રાખી કુનિયામાં ફરેત થવા નથી ઇચ્છતા. આપણા મિત્ર નિરાળા છે. આજથી આપણે સંજ્ઞ પૂરા થાય છે.’

‘હોમુદી પણ મારો આજ્ઞાર માની ચાલ્યો મર્મ. ત્રણ દિવસ કોલેજમાં રળ હતી. હું ઘેર આવી ખૂબ રહ્યો. મને કુખ એ ચતુ દર્શ કે હોમુદીએ આમ કુખી કરવા શા માટે સંજ્ઞ આપ્યો કરો ? હું અચુતો હતો કે હોમુદી એક અસહ્યારણ કન્યા હતી. મનની ખૂબ દર્દ હતી.

ચોરિચરમાં પણ ખૂબ શુદ્ધ હતી. આ કારણોથી જ હું તેને ચાહતો હતો.

‘ત્રણ દિવસની રળ પછી મેં બધાં હોમુદીને કોલેજમાં જોઈ ત્યારે તેણે મોં મંબી તથા આંખો સૂંઝેલી દેખાતી હતી. હું સમજાયો કે હોમુદીને પોતાને પણ બનેલી વાંતને શોક થયો હતો. સ્વભાવ ઊંઘી હું પાછો હોમુદી પાસે ગયો. પરંતુ તેણે મારા તરફથી કંઈ ફેરવ લીધી. મને ખૂબ લાગી આવ્યું. કહ્યું, ‘બસ, આંખ જ કરવું છે ?’ હોમુદી તરત જ ચાલ્યો ગયો. હું વર્ષમાં જઈ બેઠો. હોમુદી પણ પોતાની જગ્યાએ આવી બેઠી. પ્રેક્ટિસર પ્રવેશ કર્યો તે સમયે હું લાગણી રાખી ન ચક્રવાથી જીંદ ચાલતો થયો. હોસ્ટેલ પર આવી ખાટલામાં પડતું મૂક્યું. મોઢળા મને આંસુ સારવા લાગ્યો. એટલામાં કાંઈ એ મારા આંસુપર ટોચા માર્યા. મેં મોં લૂછી આંસુમાં બોલ્યાં. જોડે હું તો આંસુમાં હોમુદી જોલેલી હતી. મેં કહ્યું, ‘કહ્યું શું બાકી છે તે પીકો ઊઠતાં નથી ?’ હોમુદીએ ક્રોધ જવાબ ન આપ્યો. હું ફરી ખાટલામાં પડી આંસુ સારવા લાગ્યો. હોમુદીએ મને બેઠો કર્યો તથા પાણી પાનું. મારી લાગણીઓ રાક્ષતાં હોમુદીએ મને બગીચામાં આવવા કહ્યું. મેં ના પાડી. છતાં ખૂબ આમલ કરી તે મને લઈ ગઈ. બગીચાના થોડા સમય ચાંત બેઠા પછી હોમુદીએ કહ્યું, ‘તમે બહુ ઉતાવળા ચાલો છો. મારી રિયોતને ખ્યાલ કરતા નથી.’

‘મેં કહ્યું, ‘તમે તો સ્પષ્ટ ઈન્કાર કરો છો પછી મારે શું કરવું ?’

‘હોમુદીએ લગ્નની આગતમાં આખરી જવાબ ત્રણ દિવસ પછી આપવા કહ્યું ત્રણ દિવસ પછી તેણે મારી સામે એક ચરત મૂકી: ‘લગ્ન કરનાં મારી ના નથી પરંતુ હું આજીવન બ્રહ્મચર્ય પાળવા માગું છું. જો તમે સાચ આપી શકના હો તો પ્રાંતવા કરો.’

‘મને ફરી પીજીનીને આવડા લાગ્યો. કહ્યું ક્યા સુધી આ ઊંઘી વિચિત્રતા દર્શાવશે ? મેં કહ્યું ના પાડી હોમુદીએ ઉઠતાથી જવાબ

આપો, 'તો તમે ખીજે લગ્ન કરી લો. આપણે આપણી મેત્રી ચાલુ રાખીયું.'

'તે દિવસે ફરી કું હત્યા હત્યે ધેર આવ્યો. આટલા સખધ પછી પછ મને આ ઊઠારી પૂરી સમજાઈ નહિ. ફક્ત એક વરતુનો મને આનંદ થતો હતો તેણે મારા તેજેવધ ક્યો હતો તેનો બદલો વળી મેલે હતો. બહેન જનવાનો દાવો તે પુરવાર કરી ચક્રી ન હતી. પરંતુ ત્યારે લગ્નમાં અલગ્ય' આ મારે 'શુ તેનામાં જાતીયવૃત્તિ ઉદ્ભવતી જ ન હશે? એમ હાય તો મારા પ્રત્યે પ્રેમ કપાથી રૂંદે? તે બહેન અને મિત્રના પ્રેમમાં શો ભેદ માનતી હશે? આ કોયમનો કંઈ નિકાલ સૂઝતો ન હતો

'એવામાં મારા પિતાશ્રીનો પત્ર આવ્યો પરીક્ષા પૂરી થયે તરત જ ગામ આવવા જણાવ્યું હતું. હું હવે પ્રેમપ્રેરિત થવાનો હતો, જેથી મારા વિવાહ એક જગ્યાએ કરવા એમનો વિચાર હતો. ઊઠારી જોઈને મારે મારો મત ફર્કવાનું લખ્યું હતું. મેં આ વાત કોમુદીને કરી અને ફરી એક વાર વિચાર કરી જોવા હજી. 'તમે હજુ ૫ હા પાડો તો હું આ ઊઠારી જોવા ન જાઉં' પરંતુ એણે પેલી ચરત ચાલુ રાખી

'એટલામાં પરીક્ષા આવી. અને જેઉ ખાસ તૈયારી કરી ચક્ર્યા ન હતા. પછુ જેઉ હોશિયાર વિદ્યાર્થી હતાં જેથી પસાર થવાની ખીક ન હતી. હા, પ્રથમ વર્ગની હવે આશા રહી ન હતી. પરીક્ષા પૂરી થયે અને છૂટા પડ્યા છૂટા પડ્યા વખતે મેં કોમુદીને જો લગ્ન નહોતો થાય તો જરૂરથી જનમાં આવવા આમજણ આપ્યું.

'જે કન્યાને મારે જોવા જવાનું હતું તે કોમુદીના ગામમાં જ રહેતી હતી. મેં ત્યા જઈને તેની સાથે થોડો પરિચય કર્યો, ઊઠારી સાધારણ ધ રખુ હતી. પ્રેમપ્રેરિતમાં તો મેં સખત હાર ખાધી હતી જેથી હવે વધુ પ્રયત્ન કરવાનો મને ઉત્સાહ ન હતો. જે નસીમમાં હશે તે મારે એ વિચારે મેં હા પાડી. હવેની

તિથિ નહોતી મર્ધ લગ્નની તૈયારીઓ થવા લાગી. મને તેમાં ખાસ રસ ન હતો. મારી રિયલિટી તો લગ્નની હારી આવેલા થોડા જેવી હતી મેં કોમુદી ઉપર લગ્નની કંજાત્રી મોઝલી અને લગ્નમાં હાજરી આપવા ખાસ આમંત્ર કર્યો

'લગ્નને દિવસે અને જન લઈ કન્યાને ગામ મથા. ગામમાં પેઠાનાં અમને સામે એક મુઠું મળ્યું. મુઠાને શુકન માની અમારા જનવાઓ ખુશ થયા. અને ઉતારે પહોંચ્યા થોડી વાર પછી કોમુદીને તેહવા મેં મારા એક મિત્રને સરનામું આપી મોકલ્યો. તે પાછો ફરે તે પહેલાં ટપાલીએ મારા હાથમાં એક પરગોશિયું મૂક્યું. અંદરથી પત્ર કાઢી વાંચતાં હું ફસાઈ પડ્યો. કોમુદીએ જેર પી આપવાત ક્યો હતો. પત્રમાં લખ્યું હતું:

'પ્રિય મિત્ર,

આ જન્મે તો આપણે જોનાં ન રહી ચક્ર્યા. વિશેષગર્ભ દિવસે વિતાવવા કરતાં હું વિષ્ણુને આશરો લઉં છું. તમે પરાયા યાઓ તે પહેલાં હું સ્વર્ગે પહોંચી બર્ધ હોઈશ. મને આશા છે કે આવતે જન્મે આપણે જરૂર જોનાં ચર્ચ્યા તમે લગ્ન કરી સુખી થાઓ એ મારી હૃદયની ઇચ્છા છે.

તમારી કોમુદી.

'હું જેહોય ચર્ધ મેલો પત્ર ઉપાંચી આ વિના વાપુવેગે ગામમાં જાહેર ચર્ધ મર્ધ. મને જવામાનામાં ખસેજો જે દિવસે મને જ્ઞાન આવ્યું.

'સમય જતાં માત્ર મન ચાંત થયું વિધિની દૂર લીધાનો મેં પૂરો અનુભવ કર્યો હતો. મારી લગ્ન તો બધ રજાં હતાં. કન્યા-પક્ષે વિવાહ તોડી નાખ્યા હતા. ફરી કદી મેં લગ્નનો વિચાર કર્યો નથી. કોમુદીની વાદમાં જિંદગી વિતાવી રહી છું

વાત પૂરી થતાં અનિલની આખમાંથી જે આંસુ ટપક્યા અને સર્વેએ નિશ્વાસ મૂકી એમાં સાધ લીધી.

સુલતા બેલી બેઠી, 'કેવી વિચિત્ર ઊઠારી!'

આ જે અંજનાને સાગમાં સારા સમાચાર મળ્યા હતા—તેના પતિ વિમળનાથે દેશ માટે આજ સુધી જે બલિદાન આપ્યું હતું તેના બદલામાં તેને પુરસ્કાર મળવાનો હતો; તેને સરકારમાં લેખી હોદ્દો મળવાનો હતો. પરિણામે, અંજનાની સખીઓ, પાડોશીઓ, સર્ગસંબંધીઓ અને જોળખીતાઓ પણ વિમળનાથને મુનારકમાદી, આપના સાગ્યા દના આમાંથી જેમને કાંઈ કામ સાધવાનું હતું—નોકરીની જરૂર હતી, વેપારમાં સમવ્ય ત્તેઈતી હતી—તેવા લોકો તો વિમળનાથનાં બારોબાર વખાણ કરવા સાગ્યા ને કહેવા લાગ્યા કે ‘આપને માટે આજ યોગ્ય હતું, આજ સાચો પુરસ્કાર છે.’

આ વખતે અંજના વિચારતી હતી, ‘આલો, હવે નસીબ ખૂલી જશે. વીખરાયેલ ધર હેઠાણે આવશે, હવે, આ મંદા અને જનન-રીત ગ્રામનને બદલે સરકારી મહેલમાં રહેવાનું મળશે; જે—આર તોકર પણ આવી જશે; ને વિનોદના બાપુ મોટર પણ લેશે, અને આ વિનોદ—જે જન્મથી જન્નુંગમમાં ફરેલો રલો છે—પણ સમજશે કે તે પણ નસીબદાર છે—તેને પણ મા—બાપનો ખ્યાર મળી શકે છે....હા, સહામદ શરૂ થયો કે આ ધર પર યનિતી દસા બેસી ગઈ હતી; સદાયે પોલીસની નજર મોટી ગઈ હતી; એક દિવસ પણ ચેન પકવા દીધું નથી...વિનોદના બાપુ પાંચ વાર જેકમ્માં ગયા...વિનોદનો જન્મ થયો, તે એક વરસનો પણ ધઈ ગયો, ત્યાં સુધી તેણે પિતાની ગોદ ખૂંદી નહતી, ગિચારો, ફુલગી!...ને શેરીના લોકો તો મરી મરકરી જ ઉઠાવતા; ને પહેલા ફાગણ ફેડે તો થાણુદારની સાથે તાત્કાલિક કરતા અને સંબંધારી પણ દીધું હતું કે બકરી ને વાધની લકાર્ક આપી શકે જ નહિ; ‘કેમ

થાણુદાર સાહેબ, શું આ કમિસવાળા અંજાને સાથે લડી સકવાના છે? રામ રામ બન્યો!’ અને થાણુદાર આ સાંભળી ખપું દરેકો હતો...

અંજનાના મનમાં વિચાર—વ યોગ્ય તોફાન મચાવી રહ્યો હતો, તેને થતું, ‘કહેવત છે ને કે જનમદુખિયાનું બાગ્ય પણ ક્યારેક તો ખૂલે જ છે. દેશનો બાગ્યપદ્ધતી થયો તેની સાથે અમારું બાગ્ય પણ બદલાયું છે, માસિક પૂરા જે હજાર રૂપિયાનો પમાર મળશે, બધું જુકું, ને માસિક પાંચસો રૂપિયા બાગનું મકાન લટકામાં...હવે તો નસીબ ફરી ગયું જ સમજો. હવે, હવે પ્રથમ તો મારા જેટલાં ધરણાં વેચાઈ ગયાં છે તે બધાં ફરી બનાવીશ. પેલી કલાવતીની માએ નવો હાર કરાવ્યો છે—પૂરા જે હજાર રૂપિયાનો; બધે પાંચ હજારનો થયો હોય તેવો લાગે છે. હાથની નકરીવાર ચૂડીઓ...પણ, હા, આ ઉમરે આવાં ધરણાં પહેરીશ તો કાંઈ સારી લાગીશ? પણ, કાલ વિનોદને પરણાવશે પાશે, તેની વફૂ તો...’

આમ, અંજનાના મનમાં આતરી થતી જતી હતી તે હજુ પણ પોતાની આશા પૂરી કરી ચક્રો. તે વિમળનાથને કહેતી, ‘કાંઈક સમજો, આઈયે એક વરસ છે, વારતવિકતા ગીજ. આઈયે સદાય કુળવંધી નોવડતા નથી; ઉપયોગી પણ નથી. ફુનિયા તો પેસાવાગાની છે. આ બરી—બરી ફુનિયા; એ તો પેસાનો વેપાર છે; જેની પાસે પેસા છે તે જ યાની છે, તે જ ખ્યાની છે; તે જ સમાજના નેતા છે.’ તે બધું કે મદામુરકલીએ કહેતી, ‘આહ, આ ફુનિયા, જે પેસાવાગાને જ આધીન છે; સાચું, બધું આપણું જીવન ટેટું દલકું, ટેટું સિખારી બની ગયું છે; બધું આપણું નરકમાં જ જીવન વિતાવી રહ્યા છીએ...’

અંજનાના મનમાં થતું, ‘આજનો માનવી

નિષ્કુર બની ગયો છે, પૈસા હોય તે જ નિઃશ્ચય છે; નહિં તો આ માનવી માટીનું પૂતળું જ માની લોને !

આમ, અજનાના મનમાં ગમચલ સાલતી. પૈસાને આટલું મધુ મહત્ત્વ આપવું તે તેને હીક તે ન જ લાગતું. પણ આ કુનિયા તો થોડાક પૈસાદાર માનવીઓના કાપમાં જ રખી રહી છે. તેને થયું, 'જેમ એક વારવાઝ પેટાના રોળાને હાંકી નાખે, તેવું જ આ કુનિયાનું છે. આ પેટનો જુઓ. માનવી પૈસાના દાસ છે; પરાશ્રિત બનીને આપું છવન નાચે છે ને બીજાના ઈશ્વારા પર આસે છે આ સ્વાસ્થિમાની, ઈશ્વરમાં અદા રાખનાર માનવી ! શું તે પ્રગતિ સાધી રહ્યો છે ? શિખારીની દયામાંથી તે જીવે જ આવતો નથી, તે ગુલામ જ રહ્યો છે-પૈસા તો પૂલરી, બીજાઓની ઈચ્છાને આધીન !'

આ અજનાના પતિ વિમળનાથની મૂઝવણ કોઈ જુદી જ ભાવની હતી. તે કેમિસના કાપમાં બાગળ પડતો બાગ લેતો હતો, તે નેતા હતો તેણે ગામડાઓમાં ફરીને સારું કાપું કપું હતું. મામજનો તેના માટે પ્રાણ પાથ રતા, તેને કેવની માફક પૂજતા ને તેનો પગથો બોલ ઉપાડતા; કારણકે ગામડેાંમાંની અજાનતા, નિર્જનતા ને નિરાશારતા દૂર કરવા તેણે પોતાના છવનનું બલિદાન આપ્યું હતું; દાહ-

આ સાંભળીને વિમળનાથ સહેજ હસ્યો; પત્નીની આ બોળી ને સરળ વાત સાંભળી તેની આંખો પણ જાણે કે હસવા લાગી.

આમ ને આમ એક અર્ધવાંચિય વીતી મધુ તે પે વિમળનાથ પોતે ક્યાં મારે જતું તેના નિશ્ચય કરી શક્યો નહિ. નોકરીની વાત નીકળતાં જ ને હસી પડતો પણ તેના મનમાં શું આવી રહ્યું છે તેની કોઈ ને ખબર ન હતી. આમ તો, સ્વસાવથી જ તે ઝોઝામેલો હતો; હસતો પણ હસારેક જ; તે બોલવા કરતાં સાંભળવાનું વધુ પસંદ કરતો. પણ નોકરીની વાત નીકળતી ત્યારે અજના તે શું કહે છે, તે સાંભળવા તલવાપડ થઈ રહેતી; તેના હૃદયના ધબકારા વધી જતા, તે ધૂપવાઈ બેઠતી. તે પતિને સાફસાફ કહેવા માગતી હતી કે 'હવે તો તમારે મારું સાંભળવું જ પડશે, મારી દયા સામે જોવું જ પડશે. મારું આપું છવન વધી ગયું, નથી ત્રે સારી રીતે ખાઈ કે નથી પહેવું-ઝોડ્યું. સેવા તો તમે કરીને છ. એક નિરીક્ષકની માફક, માત્ર અભામિની બનીને, તમારી પાછળ ચાલતી રહી છું' કે તમારી પત્ની-એક ઓ, હવે અને સમાજનાં જન્યનોથી જાણાયેલી....'

એક દિવસે વિમળનાથ રાત્રે પથારીમાં પડ્યો કે તરત જ અજનાએ તેને ટોર કરી,

‘પણ તારે કહેવાનું શું છે ?’ વિમળ નાથે પરાણે ગંભીર લાવ ધારણ કરીને કહ્યું, ‘બદમાશો અને સ્વાર્થ-સાધુઓની ખોટ આ દુનિયામાં કદી પડી નથી. આવા લોકો અંગ્રીજોના રાજનામા પણ હતા જ; હારે તેઓ અંગ્રીજોની ખુશામત કરતા; હવે ક્રિસિસવાળા ઓની કરે છે. શો ફેર પડ્યો છે ? એ જ માનવી છે... એ જ સમાજ છે; એ જ વિચારો છે. અંગ્રીજો આજ્યા ગયા તેથી જ દેશમાં કંઈ ફેરફાર થઈ ગયો નથી. આજે પણ બજેતા જેવી તે તેવી જ છે, બધેકે બધવણી છે. ખુશામત વધી ગઈ છે; તકસાધુઓ આગળ આવી ગયા છે.’

આ વખતે ચિદાઈને અંજના તાડાઈ જાડી, ‘તો તમે પણ કંઈક કરો, કંઈક મેળવો. રોજો છો-જીવન હિતશિખ થઈ ગયું છે; ધર ખાલી થઈ ગયું છે. તમે દેશસેવક બન્યા ને પર જ ભૂખ્યું અને નાશું બન્યું.’ ‘તમને તો એની મેજે જ નોકરીનું નિમન-તણ મળ્યું છે.’ કંઈક દીધી પડીને અંજનાએ કહ્યું, ‘તમારા સ્વાભિમાનને તો...’

‘અંજના, તું જેની વાત કરે છે.’ વિમળનાથે વચ્ચેથી જ કહ્યું, ‘તને સમજતી નથી. જેઓ કાલે ધોરેસી હતા, જેલમાં જતા હતા ને દેશ માટે દુઃખ વેઠતા હતા, તેઓ આજે ખુરશી પર બેસીને સલાના મદદમાં ફગી ગયા છે.. અંગ્રીજોના સમયમાં જે રીત-રસમ અને શોષણનો તેઓ વિરોધ કરતા હતા તે જ રીતરસમ અને શોષણ આજે ચાલી રહ્યા છે. આ અધિભરીઓ આજે પોતે જ પુરણા ચિત્તપરિમિત સ્વરે બોલી રહ્યા છે. હું કહું છું, તેમણે શું સ્થાન મેળવ્યું ? તેમનું પતન થયું... દેશસેવાને નામે તેઓ ફૂલ અને ફુગવારી બની ગયા...’

‘પણ તેનું તમારે શું ?..’ વચમાં જ અંજનાએ કહ્યું

‘આ તો કાળજીની કોટડી છે. અંજના.

અંજનાનું હૃદય ધમક ધમક થઈ રહ્યું હતું. પોતાના મગજમાં કેટલાયે દિવસો થયા જે વાત ઘોળાયા કરતી હતી તેનો આજે તે સ્પષ્ટ નિર્ણય લાવવા માગતી હતી તેથી જ તેણે એકદમ, આતુર બનીને કહ્યું, ‘તો-તો તમે શું કંવા માગો છો ? શું વિચારું છે ?’

‘મેં હજી નક્કી કર્યું નથી. હજી મેં આ નોકરીનો સ્વીકાર કરતો પત લખ્યો નથી... અંજના, એટલો ફેર છે કે જેને તું મારું ને આપણું સૌભાગ્ય માને છે તેને હું આપણું દુર્ભાગ્ય માનું છું. હું વિચારું છું કે તોફાર બનીશ તો અંધારું જાણ, મારું જીવન વેચાઈ જશે, વિચાર ગીરા મુઠાઈ જશે... બસ, જે મારું પર આજ સુધી આજ્યો છું તે માર્ગને છોડીશ નહિ...’ વિમળનાથ અંજનાનો હાથ પકડી કહેવા લાગ્યો. ‘અંજના ! તું પણ મને બળ આપ. આજ સુધી તે મને જે રીતે સાથ આપ્યો છે, તે રીતે જ બાકાની જિંદગીમાં સાથ આપતો રહે. એ તો ખરી, હું નિર્ભય છું તારાથી બંધાયેલો છું.’

આ સાંભળીને અંજનાએ તો આશ્ચર્ય, પાપલ હરિણીની માફક પોતાનું માથું ઢાળી દીધું. તેણે પોતાનો મત કે જવાબ આપ્યો નહિ.

આ જોઈને વિમળનાથે એકદમ કહ્યું, ‘પણ હજી મેં જવાબ આપ્યો નથી, હેવટને નિર્ણય પણ થયો નથી.’

‘તમે નિર્ણય કરી જ લીધો છે.’
‘નહિ, અંજના, હજી નથી થયો’ -
‘તો ક્યારે કરશો ? ક્યારે જવાબ દેશો ?’
‘હાલ કે પરમ દિવસે.’
‘નહિ, માલ.’
‘હીં, હાલ.’ વિમળનાથે કંઈક વિચારીને કહ્યું.

અંજનાએ કહ્યું, ‘જુઓ, મને તો નહિ પણ આ છોકરાંઓને જરૂર ખાસમાં ગળખો.’ વિમળનાથે વાત સંકેતનાં કહ્યું, ‘આશ્ચર્ય પોતાનું જ્ઞાન ગમે તે શા ઓછું છે ! જેમ રો !’

અંજનાએ આ વાતનો ઉત્તર ન આપ્યો; અલખત, તે દલીલ શકત કે તમે નથી તમારું આન રાખ્યું કે નથી મારું. પણ તેણે આ કષ્ટોને બહાર આવતા અટકાવ્યા.

મોહું થઈ ગયું હતું, અંજના સુધી ગઈ. પણ વિમળનાથને કિંધ ન આવી; તેને તો પોતાની વાતનો જ વિચાર આવતો હતો. અંજનાની વાત એટલી બધી નમાણી ન હતી કે તેને તરછોડી શકાય; ને સાંભળી ન-સાંભળી કરી શકાય. તેને લાગ્યું, 'સમય સમયનું કામ કયું જાય છે; મારી નિમણૂક કરવામાં આવી છે, મારે નોંધી સ્વીકારવી જોઈએ. મારી સાથે આ અંજનાએ પણ ત્યાગ કર્યો છે... છત્તાઓને દબાવીને, આ બિચારીએ. હજી, બોવનનો સમય વીટ્યો નહિ ત્યાં જ એક કાળું વાણું ડાઘાઈ ગયું; અંજના કુબંજાય થઈ ગઈ ને વૃદ્ધ પણ બની ગઈ; સાથે સાથે શેગી પણ થઈ ગઈ. સદાની ચિંતા ને નિરાશાઓ તો તેણે જ વધારે અનુભવી છે... બધા તકસાધુઓ છે; બધા પૈસા ને અધિકારના ગ્રાહક છે, તો મારે પણ આ સંસારના જીવનમાં યા માટે કંઈક ગેળતી ન લેવું!...હા, હું મારી છત્તાઓ દબાવી છું; પણ પત્ની એને પુત્ર તરફ મારે ફરતા ન દાખવવી જોઈએ; મારે એમના માટે પૈસા લાવવા જોઈએ.'

એ વખતે, વિમળનાથે પાંખું ફરતાં કહ્યું, 'હું નોંધી કરીશ, આજ સુધી જે મારું પર હતો તે મારું ને છેડી દઈશ.'

પરિણામે, સવાર પડતાં જ, અંજના આનો કપ લઈ દાબર ધઈ ત્યારે વિમળનાથે દલીલો, 'હું સરકારને જવાબ આપી રહ્યો છું, હું નોંધી કરીશ.'

આનંદાવેશમાં અંજના બોલી બીડી, 'હું બચતી જ હતી; કે તમે સરકાર તરફથી મળતા પુરસ્કારનો સ્વીકાર કરશો જ નહીં. બધા દેશસેવકોને સારી સારી જગ્યા મળી રહી છે ત્યારે તમને આ માટે ન મળે!'

આ સાંભળીને વિરક્તભાવે વિમળનાથે કહ્યું, 'આની કંઈ જરૂર ન હતી; અંજના, દેશની સેવા તો સ્વેચ્છાએ કરી હતી, સ્વાર્થ માટે નહિ.' 'પણ સરકારને તો વિશ્વાસપાત્ર માણસો જોઈએ-પોતાના જ.'

'હા, વિચારું છું કે ત્યાં પણ દેશની સેવા કરી શકીશ.'

'યા માટે નહિ? અંજના ઉત્સાહથી બોલી.

'દમણ! જ પત્ર લખું છું, દમણ! જ...'

'લખી નાખો. મને પણ કેપાકાને...'

એમ કહેતી અંજના ચાલી ગઈ.

વિમળનાથ પત્ર લખવા બેઠો. ચરૂઆતમાં, પોતાને પત્ર લખવા બદલ ધન્યવાદ આપા ને પછી લખ્યું...

ત્યાં બહાર ખારણાં પર અવાજ ઘસે. તે ચોંકી બેઠો, અટકી ગયો. અંજનાએ ડોઝમાં આવીને કહ્યું, 'સાંભળો, સાંભળો...'

કલમ ધંકાવીને વિમળનાથે કહ્યું: 'શું?'

'બહાર ભુઓ-ખારણાં પર, મારી સાથે આવો.' વિમળનાથ બેઠો થઈ ગયો, ખારણાં પાસે ગયો; ત્યાં સારથી પણ વધારે ઉમરની એક ડોશી બિબી હતી તેને જોતાં જ તે બોલી, 'હું, વિમળનાથ...'

'હું, વિમળનાથ.'

'તું દેશસેવક છે! તું માણસની સેવા કરે છે?'

વિમળનાથ સમજી શક્યો નહિ તે આવડતા અને જાણકતા વચ્ચે ઝોલાં ખાવા લાગ્યો.

ડોશી બોલી, 'બેઠા, ધણે દુરથી આવું છું; તારું નામ સાંભળીને.'

વિમળનાથે પૂછ્યું, 'શી વાત છે, તમે...'

વચમાં જ ડોશી બોલી બીડી, 'જનવર ભૂખે મરી ગયા; એતર ઉજાજા થઈ ગયું. એક ડોકરો હતો તેને તો અંગ્રેજોએ ક્યારનો મેં ગાળીએ દઈ દીધા છે. ચાર દિવસથી મારા પેટમાં અબનો એક ફાણો મેં ગયો નથી. જેને જેને વાત કરી, તે બધા પોતાના જ...'

અંજનાએ તેનો હાથ પકડી કહ્યું, 'આવો, આવો, ખરમાં આવો.'

ધરમાં જતાં જતાં ડોશી બોલીઃ 'અપંગ છું, એકલી છું; તેથી મામના તળાટી તે વહી-વટદારે પણ મારા પેટ પર પાટુ મારવી છે. મારી જમીન પર જમીનદારની નજર હતી; તેથી એ જાનેના ખીસામાં રૂપિયા કરીને, જમીનદારે મારી જમીન પગલી લીધી છે. બેટા,...

ડોશીને ઇંધાતો અનાજ સાંભળીને વિમળનાથ એકાએક બોલી ઊઠ્યો, 'માશ...'

'બધાએ કહ્યું હતું કે તું મને મદદ કરીશ. તું...'

'હા, હા. હું તમને મદદ કરીશ; મા.'

'પણ; વાઈ, ટાણ સાંભળે છે? ટાણ જુએ જ! આ રૂઝિયાં છે ને તેઓ તો આને ખુશકના માલિક ખની બેઠા છે. પેલાની પાસે ગઈ તો ઝોડિયામાં જતાવેંત જ પટાવાળાએ ધમધમી કાઢી. માંક માંક, પટાવાળાએ સાહેબને ખગર લીધી તો જવાબ મળ્યો, 'દમણ! મળવાની કુરસદ નથી.'

ડોશીના ખબા પર હાથ મૂકીને વિમળનાથે જ કહ્યું, 'ડીક, હું મળીય; હું વાત કરીય.'

'તું જીવતો રહે, બેટા. આ તારી વદ્ધ પણ જુગ જુગ સોદાગિની રહે...તને કાણ નથી ખજુતું, બેટા? બધા કહે છે કે તું દેવ છે, તું કિશાન-મજૂરનો...'

વિમળનાથે અંજના તરફ જોઈને કહ્યું, 'આમને કાંઈક ખવરાવો, લાવેલ.'

અંજનાએ કહ્યું, 'વારુ.'

ચોટી વાર પછી અંજના પાછી આવી ત્યારે તેને જોઈને નવાઈ લાગી કે ડોશી રહતી રહતી પોતાની કાશ્વરી કવી રહી છે; 'હવે હું મરી જઈશ, ચાલી જઈશ, પુત્ર રચો, પતિ રચો, તો હું શા માટે...'

અંજનાએ વિમળનાથની જળપૂર્ણ આંખો જોઈને કહ્યું, 'આ શું?'

વિમળનાથ બાળકની માફક રહતો રહતો કહેવા લાગ્યો, 'દેશની આઝાદી માટે આતું તો બધું આપું ગયું. હવે મને ખગર પડી. ગળથંધર ચોંધરી આના પતિ થાય. અંજનોએ તેને કાંસીએ લટકાવ્યો; તેના ઊંઘાને ગાળાથી દાર ક્યો,' તેણે હસરાઈને કહ્યું, 'અંજના, દેશના માટે-કારતમાતાને જીવતી રાખવા માટે-જેટલા બલિદાન અપાયાં છે તે બધાં શું મણી રાખ્ય તેમ છે!'

આ સાંભળીને, અંજનાએ પોતાનું માથું ઢાળી દીધું. તેણે પોતાની સાડીનો છેડો વિમળનાથની આંસુ-ભરપૂર આંખો પર રાખી દીધો. પણ વિમળનાથે કહ્યું, 'અંજના, મને હજી વધારે ખજ આપ, યજ્ઞિત આપ. હું હજી પણ મને સાથ આપ. મને સરકારી નોકરી પર જના ન દે. મને રાંડી ને, મને જનતા-જનાઈનની સેવામાં પડ્યો રહેવા દે.'

આ વખતે અંજનાએ રોદબધાં બધાં જોઈને કહ્યું, 'મને કબૂલ છે.'

હાંવેશમાં વિમળનાથે કહ્યું, 'તને કબૂલ છે!'

વિમળનાથ ઊઠ્યો ને સરકાર પરના પત્રમાં લખી નાખ્યું, 'હું આ નોકરીનો સ્વીકાર કરી રહતો નથી.'

એ જ સમયે પત્રને રવાના કરી દીધો.

પણ ત્યારે વિમળનાથ ઊઠીને ડોશી ને અંજના પાસે પહોંચ્યો ત્યારે તેને જોઈને ડોશી બોલી, 'બેટા, મેં બધું સાંભળ્યું છે. તારે ખામ જ કરવું જોઈએ. હજી દેશસેના ક્યાં પૂરી થઈ છે? તારે તો...'

વિમળનાથે કહ્યું, 'હા, હજી મારી સેવા પૂરી નથી થઈ. દેશ દરિદ્ર છે, ભૂખ્યા છે, અદિક્ષિત છે, અણસમજ...'

ડોશીએ કહ્યું, 'તું રૂપિયા બેટા કરીને રસરસી નદિ ખની રાંધે.' અને અંજનાની બ્રમ્હે જોઈને કહ્યું: 'નોકરી! તારા પતિને,

અભણે, પરદેશી હતો; મારી પાસે સંપત્તિનું કશું બળ હતું નહિ ને તારા દાદા મહિને મહિને જે કાંઈ મોકલે એમાં મારા નિવસ કરતો;—એટલે તેણીના પિતા તો પોતાની દીકરી માટે મારા કરતાં વધારે કુલીન પતિને જ પસંદગી આપે ને! મેં મારા પિતાને લમ્મ કરવાનો મારો ઈરાદો લખી જણાવ્યો ત્યારે તેમણે મને નાણાં મોકલવા બંધ કર્યાં. હવે મારે સ્વદેશ પાછા ફરવું એ એક જ માર્ગ હતો. પણ જવા પૂર્વે છેલ્લાં છેલ્લાં અમે મળ્યાં. મેં તેણીને ખાતરી આપી કે ‘ચોરા જ મહિનામાં ફૂં પાડો આવીશ, અને આપણે લમ્મથી નોકાઈશું.’ દરમિયાન અમે જણાવતાં હતાં કે અમારો પત્રવ્યવહાર તેના પિતા અધવચ જ હાપશે; એટલે એમ નક્કી કરાવ્યું કે મારે માત્ર મારા અહીં આવવાની ચોક્કસ તારીખ લખેલું ખાલી કરવું જ ટપાલ દ્વારા મોકલવું. એ તારીખે તેણી મને અમારા સંકેતસ્થાને મળે; ત્યાંથી અમારે લમ્મવાંચ પતાવવા ઊપડી જવું. પછી હું અમેરિકા પાછો ગયો; નોંધતી નાણાં ઊભાં કર્યાં ને તેણીના ઉપર સંકેત પ્રમાણે તારીખ મોકલી આપી.

મેં પૂછ્યું, ‘પછી શું બન્યું?’

પિતાજીએ આગળ ચલાવ્યું, ‘મારું કવર તેને મળ્યું ગયું અને ઉત્તરમાં તેણીએ લખ્યું: ‘જણાવેલી તારીખે હું આપણે નક્કી કરેલા સ્થળે અચૂક દાનર રહી તમારી વાટ નોંધીશ.’ હું પાછો કેન્સાસમાં આવ્યો ને અમારા સંકેતસ્થાને ગયો; પણ એ ત્યાં નહોતી: મેં બહુ વાટ નોંધી. છેવટે થાકીને તપાસ ચરકરી ત્યારે જણાવવા મળ્યું કે તે તો ગામના એક સમૂહ હોટેલવાળા નોંડે પંદરેક દિવસ પહેલાં પરણી ગઈ હતી; એણે કાંઈ મારી વાટ નોંધી નહિ.’ પિતાજી થોડી વાર ચાંત બેસી રહ્યા.

સારા માટે. પછી તો આપણા રામ પોચાળા ને અમેરિકા જવા ઊપગ્રા. ત્યાં પહોંચીને ધણે વળચા. પછી મારા સારા નસીમે તારીખ તાત્કાલ અને મળી મઈ અને અમે પરણ્યાં. ને એ લમ્મ અમારું પૂરેપૂરું સુખદાયક નીવડ્યું; તને ખબર નહિ હોય પણ મારી ‘મહાપત્નીશીની મહા-કહાણી’ અમે બે મ વર્ષથી વાર સંભારીએ છીએ ને એ વિષે રમૂજ પણ લગાવીએ છીએ...

અમે મંગાવેલ ‘બીઅર’ લઈને પેલી સ્ત્રી આવી પહોંચી; ટેમ્બલ પર ખાલાઓ ચોઠવી તે મારી તરફ ફરી, ‘તમે અમેરિકાથી આવો છો એમ હું ધારું છું.’

મેં કહ્યું, ‘હા.’

તેના મુખ પર આનંદી હાસ્ય છવાઈ રહ્યું, ‘અજબ છે તમારો દેશ!’

‘હા! અહીંથી તમારા દેશનાં લણાં માણસો અમારે અમેરિકા આવે છે. તમને મન થાય છે કદી ત્યાં આવવાનું?’

તે માથું ધુણાવીને બોલી, ‘ના, ના; હવે અત્યારે શું! પણ એકવાર કંઈક વધે પહેલાં મને અમેરિકા આવવાનું મન હવું. પણ... પણ હું તો અહીં જ રહી ગઈ. હવે એમ લાગે છે કે અહીં પણ આનંદ છે, સુખ છે.’

પછી અમે મૂંગામૂંગા બીઅર પી, ઊભા થયા.

બહાર નીકળી રસ્તે ચાલતાં મેં પિતાજીને પૂછ્યું, ‘બાપુ, તે આપે તેને મળવાની જે તારીખ હરાવેલી તે કેવી રીતે કવર પર લખેલી?’

મારા પિતાજી ખિસ્સામાંથી એક કાપરી કાઢી તેના મારા પાનાને ખૂલે લખી બતાવ્યું: ‘આ રીતે મેં તારીખ લખેલી,’ તે બોલ્યા, ‘૧૨-૧૧-૧૩. એટલે કે ડિસેમ્બર-૧૧ મી

એવો મેં કહ્યું, 'આપુ, આપે ને તારીખ લખી
અને મનમાં સમજાવે તે આપણી અમેરીકન
રીત પ્રમાણે-પરંતુ અહીં રેન્માર્કના-અને
થુરોપમાં સર્વત્ર-પહેલો દિવસ અને પછી મદિને
સેબાથઃ એટલે આપે લખેલી તારીખને અર્થ
અહીં '૧૨ મી-નવેમ્બર, ૧૯૧૪, એવો થાય,
૧૧ મી ડીસેમ્બર નહીં.'

પિતાજી રસ્તામાં જ ધડીકાર થઈ ગયા;
અને તમ્બર આઝા હશે તે અને હાથે અહેરો
હાંકી હીધો: થોડી વારે દૂર દૂર જાણે નિહાજતા
હોય તેમ બોલ્યા, 'ત્યારે તો બિચારી સંતો-
રવાને આપી અને મારી રાહ ભોતી લીધી,
કેટલો વ વખત! અને કું જ ગેરકાજર રહ્યો;
એટલે પછી તે પરણી જ નવ ને!...ઓ

હિર! શું નસીબ છે ને!...પણ બિચારી
છે તો કુખી ને સંતોષી, નહિ! લાગે તો
છે...'

પછી અને કહ્યું રસ્તા પર ચાલવા
લાગ્યા; મેં એમનો વિષાદ હળવો કરવા રહેજ
રમૂજમાં કહ્યું, 'એક દષ્ટિએ ને બન્યું' તે
પુણ્યતીર્થી ગણાય; નહિતર તમે માને ન
મળ્યા હોત!'

પિતાજીએ મારે ખબરે હાથ મૂક્યો અને
અત્યંત રનેહાર્દલાવે બોલ્યા, 'એમ તો મારી
બેવડી પુણ્યતીર્થી માનું છું, દીકરા! નહિતર
તો પછી આપણે અને પણ કે હો એમ થાત!'

[૧૯૧૪] એમની
અચેષ્ટ વાર્તા ૧૧મી

હથેમટ્ટીના ચલિલા પાસે ડાભા રહીને જુઓ પાડતા એક દારૂધિખાને કાઢ્યો કહ્યું: 'ભાઈ!
આ તો હથેમટ્ટીના પાંચસો છે-અહીં શું મમ જુઓ પાડો છો!'

'તમે અને જતાવો મા,' દારૂધિખાને કહ્યું, 'એવો નથી બીજો ખાને રીવો બને છે તે!'

એક માણસ રસ્તાની જાણીના અનવાળામાં કપડાં મોવતો હતો તે એકને એક સદૃશ્યરૂપે
પૂછ્યું: 'શું ગોતો છો ભાઈ!'

'અહીંથી સો વાર દૂર મારો રૂપિયો પડી ગયો છે તે મોટું છું,' પેલાને જવાબ આપી.

'અહીં મોવતાથી તે રી રીતે જકડે! સદૃશ્યરૂપે કહ્યું. તે તો સો વાર દૂર મોવતો એકને!'

'તમે કહો છો તે સાચું છે' પેલાને કહ્યું, 'પરંતુ ત્યાં કાતી અહીં અજવાણ વધુ છે ને!'

—ખા. લ્યા.

જમ્યજિને યવોં ગાંઠા, લીસી, ટાવ, દુમિનો લિપદ્રવ, પુર પાવાળી પેટનું ગાંઠું યવું, ટાવ પને નળી નવા, ફસતી
કમલજાવ, માવલુ કે કુધનું પાચન ન લવું વિગેરે અનેક દરદો મશાદી અખૂર કૌવત આખતારી અમૃત વૃક્ષ, ઓપણી

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગંદી [૧૯૨૨૩૬]

૬૬ થી ૬૭ માં હજારો બાલકો: આરોગ્ય જ્ઞાન'ક અને નવચેતન પાત્રમાં છે.

કો. રબી એકને રૂપિયો એક (બી. પી. પે. નં. ૬).

વૈદ્ય નવનીકશાય હરજીવનદાસ મહેતા

૧. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગંદી ૧૧૦—આપણા—બાવનજ

સુવર્ણમાં મળવાનું દેશલ-કેશકલ્યાણ મસાલા હીધો, ૧ લી સુતારજીના નકિ-મુવર્ણ નં. ૪

ધનામ પાઉંડ પૃઠ્ઠ

પારકર અને ડેવીસની બનાવટનું ઓટોબન (૬૨૫૯ ટોનીક) ૨૪ કલાકમાં જીવનશક્તિ અને ચૈતન્ય મહા આશ્ચર્યજનક વધારો કરી આપે છે. કાર્બિયુ ઓળખાણ પોતાની સાચી ઉમરના કરતાં ૧૫ થી ૨૦ વર્ષ નાના હોય એવી લાગણી ઉત્પન્ન કરે છે અને એવો દેખાવ આપે છે. મરિટાઇઝ, મેંડ રમરજીવન, કારીરીક ગમ્મયક, અસ્વચ્છ લોકો, સામગ્રીનું નબામ જીવન, અનીચ્છ, વીભાંતી અને ચારીરીક અને માનસીક પરીતાપ માટે એ ઉપયોગી છે. એ તમારી ઉચ્છાઈ ૨ થી ૪ ઈંચ સુધી અને તમારું વજન ૫ થી ૧૦ સ્તંભ સુધી વધારે છે. તમારા ગુલામી ગામે ફરીથી તમારું સાનીય સાથે છે અને તમારો મહેરા સો ટકા સુધરી જાય છે. યોવનમદી તમારી સામગ્રી જેવી સુંવાળી અને તાજગીમય હતી તેવો જ તમારો મહેરા મળાશકમ્ય અને સુંવાળો થઈ જશે. ઓટોબન તમારા મહેરાને ખલ્લી નાખશે અગિયારમાં તેજ પુરશે ગાલો અને જોડા મદી ગુલામી રમ પુરશે અને જીવનની અંદર હ મેચને માટે જીવન અને સફેદ વાળને કાળાશ અપરેકે વાળ ખરી જતા હોય, માથામાં જોડો યવો હોય, કાલ પડતી હોય ત્યારે આવા પ્રસંગોમાં ઓટોબનની આસ કલામજી કપામાં આવે છે. ૧૦૦ વર્ષની ઉમરના નબાઈ એવો એક વૃદ્ધ દરદી ઉપર પ્રીફેસર એ. પી. પારકરે ઓટોબનનો પ્રયોગ અજમાવ્યો. આ અદ્ભુત દવાના ફક્ત એક મહીનાના જ નીચીત વપરાસથી ૧૦૦ વર્ષના દરદીને ૩૦ વર્ષના યોવનમય શાશ્વત સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત થયું. ઉમરનું પ્રમાણ વધી ગયું હોય છતાં પણ આ દવાની વપરાસથી નટ અને નટીઓ અપજી યુવાન અને આશ્ચર્ય દેખાય છે, અને તખ્તા પર ઉત્સાહસહ કાર્ય કરે છે યોવનના ઉમરે પણ મુકતી ઓળખે ઓટોબનનો ઉપયોગ તેમના વૃદ્ધત્વમાં કદીપે નાથ ન પામે એવી યોવનની આશ્ચર્યજનક ખાત્રી આપે છે. અને નવયોવનના મહેરા જેવો દેખાવ આપી જીવન સુધી રાખે છે. પ્રયોગના યોવનના સમયમાં ઓટોબનની વપરાશ આશ્ચર્યજનક વૃદ્ધત્વ સામે રક્ષણ કરે છે. કાળા કમર વાળને ખાલેલા મહેરાને અને સંપુર્ણ સ્વાસ્થ્યને સદાય રાખી મુકે છે અને પોતાની ખરેખરી ઉમર કરતાં ઘણાં વર્ષ નાના દેખાય અને એવી લાગણી અનુભવે એવો દેખાવ અપરેકે કરે છે. એ વીસમી સદીની ધણીજ આશ્ચર્યજનક શોધ છે અને જન્મતની આખી નવાઈ છે ઓટોબનની વપરાશ પછી ઓળખાણ ગુલામી કળી સમુ પોતાનું સૌંદર્ય પાછું પ્રાપ્ત કરે છે અને નવયોવનના સમી આશ્ચર્યજનક આકૃતિ તેની પાસે આવે છે. સુંદર, યાનકાર અને સારા દિવસે દરેક ઓટોબન વાપરતા ઓળખાણ અને પ્રુવ માટે કવિષ્વમાં આવવાના છે. આજથી જ ઓટોબન વાપરવું શરૂ કરો અને ૧૦૦ વર્ષ સુધી યોવનમય મજબુત તદુરસ્ત અને ગુલામી મહેરાવાળા રહો. ઓળખાણ અદ્યતન ફુટીવાન ઇતિહાસમાં આ ધણીજ અદ્ભુત શોધ છે આજથી જ ઓટોબન વાપરવું શરૂ કરો. અને પરીક્ષાએ એવી જાતે જ ને કહેવું તે કહેવા દો. પ્રયોગ પહેલાં તમે મરીસામાં તમારો મહેરા જોલો અને તમારું વજન કરજો, અને ઓટોબન લીધા પછી તમે કવા દેખાવ છે. તમે કેવી લાગણી અનુભવો છો અને જેવું પરીક્ષા તમે કેવી રીતે વખાણો છો તેની જરાનર નોંધ કરજો.

— ફોટુસ્ટાનમાં ઓટોબનની મોકડીવતા જોવવા માટે તેની કોમલ પ્રુવ જ દુક સમયની વપરાશ માટેની સુચનાઓ સાથે રૂ. ૫/- રાખવામાં આવી છે. શોધ સમય પછી એની મુળ કોમલ રૂ. ૩૦/- રાખવામાં આવશે. અસરના સજેજાનુસાર થોડો રોકા હોવાથી આવતી કાલ માટે આજે જ ઓર્ડર આપો.

ખાત્રી:-અમારી આ અદ્ભુત શોધને જે કાર્ષ વ્યક્તિ ડોક્ટર કે વિદ્યાતીક અસામર્થ્ય સામીત કરશે ૫૦૦ પોંડનું ધનામ આપવામાં આવશે રોડમાં અને મુખ્ય દવાવાળાઓને ત્યાં વેચાય છે. અથવા તો

લેખોરેટરીઝ:-પ્રોપ્રાઈટર્સ પારકર એન્ડ ડેવીસ : પોસ્ટ બોક્ષ ૪૪૭ મુંબઈ.

[સત્ય પટના]

ન. જર પહેલેથી સુધી ડાઘાતી ટેકરીઓની છવાયેલા ઉત્તર કાચાના પ્રેક્ષમા એક જંગલી બેસ શિકારના છતિદાસમાં પોતાની નામના મૂકી ગઈ છે. રસ્તે જતા માણસ ઉપર વગર વાંકે હુમલો કરી તેને જન ભેવાની જુદી આદત ધરાવનાર કેટલાક દિસક પ્રાણીઓની જેમ આ બેસ પણ આવા અવળા માર્ગે જોતરી હતી. આવી આદમખેરી જંગલી દિસક પણ્યો માટે તો આપણે ૯૭૭ દુખ ગણીએ, કારણકે તેઓ માંચાદારી હોય છે, પરંતુ ખડ ખાનારી જેમ વિના-પ્રયોજન, માત્ર મારવા ખાતર માણસને ખરી નાખે એ હર્ષ ઓઠો અપનાવ ગણાઈ હો, તેની પાળેલી બહેનો ઉપર માણસ સ્વાર્થવથ જનીને જે યોગ્ય-નીતિ વાપરે છે તેનું વેર લેવા માટે આ જંગલની રચના બેસે ભેખ લીધેા દેશે! એમ હોય તોપણ એ કામ તો જંગલી પાઠાનું હોવાય. ભેંસ મધ્યજની ગજપૂતણીની જેમ રહે ચડે એવું કહી સંશયુ ડે! જતાં આ સાવ ચામી વાત ડે.

પરંતુ કાચરના મજસેને ગમે એ વાત જોતરતી ન હતી તેઓ એમ જ માનતા હતા કે એ તો કોઈ ચવતાની જંગલી પાડો છે. ૬ પણ એમ જ માનતો હતો કે તે એક જીમક ૫ ૫૩૭૬ પાડો છે. જે ટાંગામાં આ જંગલી બેસ રહેતી હતી તેમાં ત્રણ પાકા દવા; ત્રણ માંથી બે પાકા તો ૫૩૭૬ દવા, એકે એક ૬ એમ જ માનતો કે તેમાંથી એક પાડો છુરાયેલ થયો છે અને માણસને જવા દેએ છે ત્યા ખારી નાખે ડે. મને જે દેવાક મળ્યા હતા તે ઉતરથી એમ કાજાનું હતું કે આ બેસ વચ્ચમાં કે જેતરમાં આવ્યા જતા માણસ ઉપર કોચિતો દુમ્મો કરત, તેને ચિત્રમાં પોતેની જમીન ઉત્તર પહાડની અને પછી

ખરી અને ગોદણ વડે તેને ચમરી, છદો, ધુમ્મ મહોળી નાખતી જમા ગોદર્મ કે બીકમાં તે એવી સંતાપને જોતો હોય કે માણસ ને તેની કાજરીની ખજર ન પડે અને એ ચિતો જ તેની દરેટમાં આવી જાય બધા તેને પાડો માનતા, ૬ તેની શોધમા હતો, કારણકે માણસ માટે ભયજનક બની ગયો એ પ્રાણીના શિકાર વહેલામાં વહેલી તકે કરવાની જરૂર હતી.

*

ઉત્તર કાચરના તેજારી હતી. પડોડની વાંસની કડીમાં દિંદુરગાનના સર્વશ્રેષ્ઠ ગાયક શામના હાલમ મગની કડી વરસતી હતી; વનકૂકા પ્રજાતની જીડી પોકારવા લાગ્યા કાકી ધટામાંથી ચાતકને માલક સૂર આબો: 'ખી-ખી-પીયુ; ખી-ખી-પીયુ,' વચ્ચામાંથી કાળા તેતર મોંઘા, 'ચીચી-ચીરી, ચીચી-ચીરી, ચીચી-ચીરી.' મને આ મધુર અગ્નિથી આનંદને નથી મળ્યો, ત્યાં મારા નોકરે આવીને મને ખજા આપી કે જંગલી બેસો અને પાઠાનું ટાળું તંજૂથી માત્ર અગ્નિ માઈલ છેડે ચરે છે. ૬ સફાળો જીતો થઈ ગયો અને કટપટ નિત્યકર્મ પતાવી, નારનો કરીને તેવાર થઈ ગયો. અને બહાગ નીચ્યા ત્યારે પ્રજાતની સવારી આવી ગઈ હતી. પરંતુ ટેકરીઓ ઉપર ધુમ્મચનાં વાદળ ૬૭૭ વર્ષા પડ્યા નિડા લેતા હતાં. કાક અને બીક કાકજના પાણીથી લદવાદ હતાં. પછીએ પ્રતિયા પડી ગયાં હતાં. મારી સામે એક એકિયો હતો. એક માણસે મારી વધારાની જંદુક ઉપાડી. અને જીતી આંધી સંસરવા આવી નીકળ્યા. મારા માણસોએ ત્યાં જંગલી બેસોનું આડું નેપુ હતું ત્યાં અને પહોંચ્યા, ૫૨૭ ત્યાં તો એકે પ્રાણી ન હતું. અને આસ પાસ નજર પહોંચાતા ટેકરી ઉપર ચડતા

જગતની રંગભૂમિ ઉપર આજનું નાટક 'અજ-
વજા માટે પ્રકૃતિએ ધુમ્મસનો પડો દલાવી
લીધો અને પક્ષીઓના જલનાદ વચ્ચે સૂર્ય-
દેવની સારી આવી. આસ, અમાખીસ કુંજ-
રાજ અને નીલાકે જાયા બીડી બીડીને સૂર્ય-
દેવનું સ્વાગત કર્યું.

અમે આ અતિ નવનમોદર દરમ જોતા
જોઈ દતા ત્યાં સામેની ટેકરી ઉપર બેસોની
કાંપી આકૃતિએ નજરે પડી. તેમાં નવ
પુખ્ત વવનાં પ્રાણી દતા અને ત્રણ પાકડાં
દતા. ટોણુ ચરદાં જડાં દવાં અને ઉપર
ચક્રદાં જડાં દવાં. અમે તરત ડોળાવ ઉપર
જાતરી ગયા. નીચે જઈને અમારે ચક્રાવો
લઈને તેમની પાસે પહોંચવું પડે નેમ દવાં કે
નથી તેમને અમારી મધ ન લાવ. પરંતુ અમે
દહ ટોચ ઉપરથી નીચે જીતરતા દતા ત્યાં જ
પવનની એક લહેર આવી અને અમારી મધ
બેસોને પહોંચાડી ગઈ જાણે બધી બેસોને
દવામાંથી કાઢીએ એક સાથે કંપ માથે હોય
તેમ નેચોએ ચરદાં બધ કરીને મોં જોયાં લઈ
લીધાં અને દમ એ ચલા લાગી. તેમને આતરી
ધઈ દતી કે કંઈક કામ છે અને લાવને શોધવા
માટે નેચો પવનની દિશામાં, એટલે કે અમારી
તરફ જોવા લાગી. તેવાંથી એક પકડાં પાડો
દોડીને અમારા તરફ આવવા લાગ્યો અને થોડે
સુધી આવીને પાછો જીભે રહી બેસોની લાલ-
ચીક દમે પાછળ મોં કરીને જોવા લાગ્યો. દવે
અમે જોયું કે તે પાડો નથી પણ બેસ છે.
ત્યારે માણસમાર બેસ આ જ કે ? એમ જ
હોયું જોઈએ. આ બેંસની પાછળ ત્રણ પાકા
આબ્યા અને તેથી ઉત્તેજિત બનીને આ જાજર-
માન બેસ પાછી અમારા તરફ દોડી. તેને
જોઈને ત્રણ પાકા પણ દોડીને થોડાક આગળ
આબ્યા. બેસ વળી પાછી જીભે રહી અને
પાછળ જોઈને ગાંઠવા લાગી. એટલે ત્રણ
પાકા દોડીને તેની પાસે આબ્યા. દવે અમે
સમજી ગયા કે આ ટોળાની નેતા અને ટોળા

પાછળની ટ્રેરયા આ બેંસ જ દતી અને
પાકાઓને પણ તે ન્યારે ઉત્તેજિત દતી
ત્યારે જ પાકાઓને દુમસો કરવાની દિશવ
આવતી. દવે બેંસ પોતાની ટેકરી જીતરીને
અમારી ટેકરી ઉપર ચક્રા લાગી અને પાકા
પણ તેની પાછળ આબ્યા. અને લાગ્યું કે તેઓ
માર્ગે સ્થિતિ કોઈકે કરી દેશે, કારણકે એક
પાકાને દુમસો આગવો એ પણ કંઈ સહેલી
ચાલ નથી, ત્યાં આ તો એક માણસમાર બેંસ
અને ત્રણ પાકા ! જંગલી બેંસ કંઈ એક
જોળીથી કાર નથી ચતી, તેની લહનક્રિત
અને અતલકણ્ય હેરાત પમાડે એવાં હોય છે.
એક પાકાને દુમસો આગવો માટે બેજોળી
એક બંદૂક માંડ પૂરી પડે, ત્યાં આ ત્યારે તો
ક્યાંથી પહોંચાય ? મને બીક દતી કે હું એકનો
સામનો કરીય ત્યાં ખીજ ત્રણ મારી ઉપર
આવીને આમજા પાડો. એટલે મેં નક્કી કર્યું
કે તેઓ દહ છેટે હોય ત્યાં જ મારે તેમનો
સત્કાર કરવો. કાનો સત્કાર પહેલો કરવો તેનો
તો સવાલ જ ન હતો; કારણકે આ ટોળાની
ટ્રેરજાકૃતિ પેલી બેસ દતી મેં વિમારને
તરત અમલમાં મૂક્યો ને બેંસ ન્યારે તેનું વાર
દર દતી ત્યારે મેં નિશાન લઈને તેના ખભા
ઉપર જોળી છોડી. બેંસ ખચકાઈને જીભે
રહી મઈ અને પાછળ આવતા પાકા તેની મઠે
આવે છે કે નહિ તે જોવા પાછળ જોયું. એ
લાલ જોઈને મેં તેની ટાકમાં એક ખીજ જોળી
મારી, દવે બંને નાળ ખાલી થઈ મઈ દતી તે
હું ક્રપથી ભરવા લાગ્યો. પરંતુ ત્યારે મેં
જોયું કે તેઓ ત્યાં પાછાં વળીને નાચે છે
ત્યારે મેં છુટકારાનો દમ જોયો. આ ત્યારે
થોડા ક્રપથી ટેકરી જીતરીને સામી ટેકરી ઉપર
ચક્રા લાગ્યા અને તેના ડોળાવ ઉપર જઈને
જીભે. દવે દુમસો કરવાને ત્યારે મારે દતો
અને હું પણ દોડીને તેમની પાછળ પાછો.
તજોડીમાં મઠવ અને જુરમાંથી સોંસરવાની કળો-
ને હું સામેની ટેકરીએ અતો દતો ત્યાં બેંસ
મારા ઉપર ધસારે ચર્પો. એના જોયું કદાચ

પ્રાણી હું જર ઉપરથી ધસી આવે ત્યારે તેને હુમલો ખાળવો એ બહુ મરડેલ કામ હતું, પરંતુ મેં જોઈ લીધું કે તેના પગમાં જર નથી. મેં રાઈફલની બંને નાળ ખાલી કરીને તેને અમંગની દીધી, પરંતુ તરત જ તે ડગમગતા પગે જીભી થઈ ગઈ. અને ધૂનતા પગે ટેકરીની ટોચ તરફ ભાગી. ત્યાર પછી તેની સાથે સામેલ થઈ ગયા. મેં જોઈ લીધું કે બેંસની એક આમલો પગ ખોડાગતો હતો. હવે મને ખાતરી થઈ કે તે બહુ ઘેટે ભાગી નહિ શકે. આ બેંસે ચાર-ચાર ગોળી ઝીલી હતી. હું બંનતી ડાબે તેમની પાછળ પડ્યો. અને ન્યારે ઢોળાવ ચડીને ટોચ ઉપર પહોંચ્યો ત્યારે મેં તેમને બીજી બાજુ ઢોળાવ જાતરીને તલેટીમાં ઝીલીમાં અદસ્ત થતા જોઈ શક્યો. પરંતુ આ પ્રાણીએ કપે રસ્તે ચર્ચા તેમ શોષતું પડે તેમ ન હતું, કારણ કે તેમની બારે અને વિશાળ ખરીઓએ ધરતીને ઝીલીને કેડી બનાવી દીધી હતી અને ધાપલ બેંસના લોહીના છંટકાવથી તે કેડી અમને સામે રસ્તે દોરતી હતી.

આ બળમર્દિતા બેંસ હાથ ચિદમ્બીમાં પહેલી જ વાર આટલી નિર્મલ્લા પામીને છવ બંધાવવા નાસી દરી. તેમને પગલે પગલે હું બીજી તલેટીમાં પહોંચ્યો અને ગીચ બીરમાંથી રસ્તો કરી વળી પાછો સામેની ટેકરી ઉપર ચડ્યો. ન્યારે હું એ ટેકરીની ટોચ પર પહોંચ્યો ત્યાં મેં ખરીઓનાં નિશાન જોયાં, પણ ત્યાં લોહીનાં નિશાન ન હતાં ! મેં ન્યારે પ્યાન-પૂરક ખરીનાં નિશાન તપાસ્યાં ત્યારે ખજર પડી કે એક પગે લગ્નદી અને બીજા મદ બરેલી માલખીનાં પગલાં તેમાં ન હતાં ! ત્યારે આ પનાપલ બેંસ મને કામ તાળી ધરે ક્યાં ગઈ !

હું જ રસ્તે આગ્યો હતો, તે રસ્તે પાછો ફર્યો તળેટીમાં ઝીલ પ્રદેશના કાલમાં જોયું તો ત્યાં બેંસની ખરીનાં નિશાન મળ્યાં. હું સામે કાંઠે પહોંચ્યો, ત્યાં મેં જોયું તો આગલી અને પાછલી ખરી વચ્ચે અંતર ઝોણું હતું.

તેનો અર્થ એ કે બેંસની ચિત્તિ ઝોણી થઈ ગઈ હતી અને તે ચોખા ગઈ હોવી જોઈએ. અને નિર્મલ્લા થઈ કે હવે તેને પકડી પાડવામાં મરડેલી નહિ નડે. પરંતુ હજી તે હું લોડોક ઢોળાવ ચડ્યો ત્યાં તે ચોખી જીભો, જમીન ઉપર લૂગામાં એક કટોક પડ્યો હતા અને તે લોહીથી નીતરતા હતા ! મારી જાલી ચક્રવા લાગી. મારા માણસ પાછળ રહ્યા હતા એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ મને તેમની ફિર થઈ પડી. આ લોહીભીનું લૂગડું એમ ખતાવતું હતું કે જોશદ બધું બેંસની હડફેમાં આવી ગયેલ છે અને હજી નેતા તેને કપ-કર અદસ્ત થયો હોવો જોઈએ. મેં જમીન તપાસી તો એ માણસનાં પગલાં જોવામાં આવી, તેમાંથી એક માણસનાં પગલાં ત્યાંથી દૂર જતાં હતાં. ત્યારે બીજા માણસનું શું થયું ! ચાહી હવે જમીન પણ કંઈ હતી એટલે પગલાં જોળાખવાનું કામ મરડેલ હતું. પણ મેં ખ્યાલ કરી લીધો કે પનાપેલી બેંસ બાગતાં, બાગતાં પોતાના ટોળામાંથી છૂટી પડીને આ રસ્તે વળી ગઈ હોવી જોઈએ. પનાપેલા પ્રાણી પાછો ટોળામાં ન જતાં શકે અને એકાંત સ્થળે ચાલ્યાં જાય છે. રસ્તામાં એ માણસ આ બેંસની હડફેમાં આવી ગયા હોવા જોઈએ જેમાંથી એકને તેજી ચિન્તા ઉપર ચપલીને વીધી નાખ્યો હોવો જોઈએ અને જીભો, ગાસી, ચપે, ચપે, નોંઠ્યો, પરંતુ બેંસના બોગ અને લો માણસ ક્યાં ! સંભવ છે કે બીજા માણસે ચપલીને તેને જીવડી ગયા હોવા હું બેંસને પગલે પગલે ટેકરી ચડવા લાગ્યો. અને જોડો ટોચ ઉપર પહોંચ્યો કે તરત જ બેંસ નજરે પડી. તે પણ હતી તો ટોચ ઉપર, પણ પાછળની બાજુ હતી. અને જોયું મારું માથું તેની નજરે પડ્યું કે તરત તેજી મારા ઉપર હુમલો કરવા દોડ મૂકી પણ હું જામી જગ્યા ઉપર હતો અને તે મારાથી દોડસો પગલાં દૂર હતી. ચોક્કસ સુધી તો તે ડાબેથી દોડી આવી, પરંતુ ઘેરે તે ચોખી ગઈ. મેં તેને મારી પાસે આવવા દીધી.

તેણે મને સિંગે ઉઠાડવા માથું નીચું કરીને
પસારા કર્યો એટલે મેં તેના માથામાં જ ગોળી
ઝીંકી. તેનું માથું ઉપર આવ્યું જ નહિ અને
તેની પાછળ કાપા કાઢા સાથે નીચે ઢળી પડી.
તેના પગ લાંબા થઈને ખંચાવા લાગ્યા, એક
મુળરી આખા સરીરમાંથી પસાર થઈ ગઈ;
તેનું માથું જે ચાંદ્રને ખબા તરફ ગયું અને
તેની લાલાશૂંઘ આંખો મારા તરફ ચોરી રહી.
ખીજ ધણે તે આંખો જાણે કાચની હોય તેવી
નિસ્તેજ થઈ ગઈ. અનેક નિરોધ નિઃશ્વસ અને
માથુસોને મારનાર અને રંગડનાર આ વિદ્યુત
માનસની જંગલી બેસ, જંગલના કલકલ
પાકાને સરમાવે તેવી દિશ્મત, બહાદુરી અને
સદનસંજિત ખતાવીને ન્યારે ઢળી પડી ત્યારે
શુંગીમાં પહેલીજવાર તેને ખ્યાલ આવ્યો
હશે કે માથુસ તેના કરતાં વધુ બળકર છે.
જંગલની શૌભાશ્પ આ જંગલી બેસે માથુ-
સોને મારવાની વિદ્યુત શક્તિ ક્યાંથી કેળવી તે
કહેવું મુશ્કેલ છે.

હું આ મૃત બેસની વિશાળ કાચા ભેતો
હતો. ત્યાં દૂર આડના ઝુંડમાંથી મેં માથુસનો
અવાજ સાંભળ્યો અને થોડી જ વારમાં મારો
પગી અને મારી વધારાની રાઈફલ ઉપાડનાર
માથુસ દોડીને મારી પાસે આવ્યા. આ માથુસે
તો મારી વધારાની ખંદુક ઉપાડીને મારા પડછ-
યાની જેમ મારી પાછળ ને પાછળ મારી સાથે
જ રહેવું ભોઈએ કે જેથી અણીને વખત ને
મારી ખંદુક બરવાનો વખત ન હોય તો તે
ખીજ ખંદુક હું તેની પાસેથી લઈને ઉપયોગ
કરી શકું. તેને બદલે આ બાઈસાહેબ મારાથી
અરધો ગાઉ છેટે નિશ્ચિત અને નિર્ભય બનીને
આડમાં ચડીને બેઠો હતા. મારે તેની શું કદર
કરવી. એટલું જ નહિ પણ એ તો ત્યાં બેઠો
માથુસ અને બેસ વચ્ચેનું યુદ્ધ ભેતો હતો!
પણ તેણે એક ખીજું પણ યુદ્ધ બોધું હતું
જેમાં મેં તે બેસને મારી તે પહેલાં તે બેસે
એક જરીખ ગામડિયાને સિંગા ઉપર ચડાવીને
જમીનદોસ્ત કર્યો હતો.

બનાવ એવો બન્યો હતો કે મેં પહેલી-
વાર બેસનો પીટો. પકડ્યો ત્યારે મારા માથુસો
દોડ્યામમાં મારી સાથે રહી ન શક્યા અને
છેલ્લે ન્યાંધી સિંગાર થતો ભેંષ શબ્દ એવું
હોયું આડ પસંદ કરીને તેની ઉપર ચડી
ગયા. ત્યાં ખીજ બે ગામડિયા ખાટસવાદિયા
થઈને સિંગાર ભેવા આવ્યા. ન્યારે ધવાયેલી
બેસ યાકાને ટકી ઊડીને ખાલુમાં ખડુની
ગીચ ઝાડીમાં બીટરીને બેસી ગઈ ત્યારે મને
તેની ખબર ન રહી અને હું તેની પાસેથી જ
નીકળી ગયો. ધવાયેલ બેસ અને પાકાની એક
ટવ છે કે ન્યારે સિંગારી તેની પાછળ પડે ત્યારે
તે સિંગારીની નજર ચુકાવીને પાછો બીટરી
જાય અને સંતાઈને બેઠો. જેવો સિંગારી
ત્યાંથી પસાર થાય તેવો જ તે સિંગારી ઉપર
પડેથી અથવા પાછળથી ઝોચિતો દુમસો
કરે. ખરેખર, હું જાદુ નસીબદાર હતો. મારણ
કે હું બેસને પડેથી નીકળી ગયો હતો તેની
મને બિલકુલ ખબર રહી ન હતી અને છતાં
આ આડમખેર બેસે મારી પર દુમસો કર્યો
ન હતો. ન્યારે હું બેસની જાલુમાંથી નીકળી
ગયો ત્યારે મારા માથુસોએ આડમાંથી ભેંધું
અને ન્યારે બેસ નીકળી નહિ ત્યારે તેમણે
એમ માની લીધું કે બેસ મરી ગઈ છે અને
હું તો ત્રણ પાકાનો સિંગાર કરવા બેઠો છું.
ન્યારે આ ચારે માથુસોએ મને આજળ
નીકળી જતાં ભેંયો ત્યારે તેઓ 'મરેલી'
બેસને ભેવા નીચે બીટમાં.

પેલા બે ખાટસવાદિયા ગામડિયા શુદ્ધાસ
દબાવી ન શકવાથી આગળ દોડતા ગયા, પણ
બેસ નો જીવતી હતી. તેણે જનરે કુંડાકો
મારી પહેલા માથુસને સિંગાર ઉપર ચડાવીને
અંદર ઉઠાડ્યો. સિંગાર તેના પેટ સોસરવું
નીકળી ગયું. પરંતુ તેની ઘેતલી બેસની
સિંગારમાં લગાઈ ગઈ અને તે બેસની આંખ
ઉપર પડતાં બેસ મૂંઝાઈને લાગી. બે આટલો
અકસ્માત ન બન્યો હોત તો બેસ પેલા કમ-
નશીય માથુસને ખરી વડે જીંદી નાખત. બેસ

ખોતાના શિશુમાં પરીવારેલી કોતલી કાઢવા માટે દોડવા અને માથું ખંખેરવા લાગી. એ તકનો લાભ લઈને બીજા માણસો ત્યાંથી ભાગી ગયા. જ્યારે બેંસ છેડે નીકળી ગઈ ત્યારે તેઓ ઝડક ઉપરથી નીચે કિતપાં અને ખેતરોમાંથી ખેડૂતોને બોલાવી પેલા કમનસીબ માણસને ત્યાંથી ઉપમાવી ગયા.

આજનું મારું કામ પૂરું થયું. પરંતુ આજનો દિવસ મારી જિંદગીમાં વાદ્યાર રહેશે. હું મોતમાંથી બચી ગયો એટલા માટે જ નહિ, કારણ કે શિકારીઓ મોતસાથે જ રમત રમે છે. આ દિવસને હું વાદ્યાર એટલા માટે ગણું છું કે મેં એક અજ્ઞાન બેંસનો સાગનો કર્યો હતો. જંગલી બેંસોના ધણુમાં નાચક તરીકે પાકાને બદલે બેંસ દોષ, તે આવી જાનરમાન દોષ, આવી અનુભવી, માતકી અને હુમલાખોર દોષ, એટલું જ નહિ પણ વગર હાથે તે માણસને પકડી નાખી મારી નાખે અને વાધ દીપ્તાની જેમ માણસચાર બની નાચ એવો બનાવ મેં આ પહેલાં જ જોયો. તેની હિંમત અને હુમલાખોરીનો તો વિચાર કરો! હું જ્યારે એક ટેકરી ઉપર હતો અને તે બીજી ટેકરી ઉપર હતી ત્યાંથી મારી ગંધ પારખીને તે મને મારવા આવી! કહે તે હુમલાખોરીમાં અધમતાની પરાકાષ્ટાએ પહોંચી ગઈ હતી, તો પણ મારે તો તેની ચક્તિ, બહાદુરી, હિંમત અને સહનશક્તિ માટે તેનાં વખાણ જ કરવાં જોઈએ. ખરેખર, સર્જનદારની સૃષ્ટિ અદ્ભુત છે.

હજી મારું કામ પૂરું થયું ન હજી, કારણ કે આ ટોળામાં હજી ત્રણ પાકા હતા. બે કે તેઓ બેંસ જેવા આક્રમણશીલ ન હતા તો પણ આ ટોળાના રંજકમાંથી ગામડાયા લોકોને વાચક્રુકત કરવા તેમને મારવાની પણ જરૂર હતી, ઉપરના બનાવ પછી એક દિવસ મેં તેમના ધણુને પાછું શોધી કાઢ્યું અને જાનો માનો તેમની પાસે પહોંચીને સાંધી મોઠા

પાકાને તો એક જ ગોળીથી ફાંજી દીધો. તે પછી ત્યારે જ બાકીનાં પ્રાણીઓને ખખર પડી કે તેમની મહિષીનો પ્રાણ લેનાર શિકારી આવી પહોંચ્યો છે અને તેમના નવા રાજાને પણ ખતમ કર્યો છે. મારાં આ બે ‘કુધૂત્યો’ની સજા કરવા માટે બીજા પાકો મારા ઉપર ધસી આવ્યો, પરંતુ એક મોળી ઝીલીને તે પણ જાગ્યો, અને સંતાઈને મારી વાટ બેઠા બિભો. મેં તેની વાચા પૂરી કરી અને તેની પાછળ રોબો એટલે બહાર નીકળીને તેણે પાછો હલો કર્યો, પરંતુ મોળી ઝીલીને સામી છાતીએ હલો કરવાની તેની હિંમત ન હતી એટલે વગી બીજી મોળી ખાઈને જાગ્યો. આમ તેણે ત્રણ વખત મારા ઉપર હલો કર્યો અને ત્રણ વખત મોળી ખાઈને જાગ્યો ત્રીજી વખત તે મારાથી પચાસ પગલાં દૂર ઢળી પથો, પરંતુ મૂંગતા પગે જેવો બિભો થવા ગયો કે તરત મેં એથી મોળીથી સુવરાવી દીધી.

જંગલમાં મોત કોઈ વાર મોવાળા જેટલું છે રહી જાય છે. કોઈ વખત એવી આશ્ચર્યાત રીતે બચાવ થઈ જાય છે કે પાછળથી જ્યારે તેનો વિચાર આવે ત્યારે પણ રોમાંચનો અનુભવ થાય અને વિરમય થઈ વિચાર આવે કે કયા ગેબી હાથે આવો રોમાંચક બચાવ મોકલ્યો હશે! માણસની જિંદગી કેવી કાચા સતરના તાંતણે લટકે છે! અને છતાં એ તાંતણે નિર્માણ થયેલા વખત પહેલાં વૃદ્ધતો નથી એમ નથી લાગતું! કે પછી જિંદગી એક મહાન આશ્ચર્ય છે!

*

અમે શિકાર કરીને સાંજે જાવણી તરફ પાછા ફરતા હતા. જાવણી પાસે આબવા ત્યાં સો થોડે દૂર પાકાની ખરીની તાજ નિશાની જોઈ. સૂર આથમી ગયો હતો અને રાત્રીની ચાંતિ પહેલાંના કાલાહતથી જંગલ ગાજી ઊઠ્યું હતું. પહોંચીને ટોળેટોળાં બીડી બીડીને ઝાડોના શ્રેંઝમાં બસાતા આવતાં હતાં. અંધારું થવાને હવે વાર નથી એટલે અત્યારે તો પાકાન

તેણે મને સિંગડે ઉઠાડવા માથું નીચું કરીને
ખસારો કર્યો એટલે મેં તેના માથામાં જ ગ્રેણી
ઝીંકી. તેનું માથું ઉપર આવ્યું જ નહિ અને
તેની પાછળ કાપા કાઢા સાથે નીચે ઢળી મડી.
તેના પગ લાંબા થઈને ખંચાવા લાગ્યા. એક
મુળતરી આખા શરીરમાંથી પસાર થઈ ગઈ.
તેનું માથું ખેંચાઈને ખભા તરફ ગયું અને
તેની લાલાશૂંઘ આખો મારા તરફ ચોંટી રહી.
બીજી ઘણે તે આખો જાણે કાચની હોય તેવી
નિસ્તેજ થઈ ગઈ. અનેક નિર્દોષ નિઃશ્વસ અને
માણસોને મારનાર અને રંગડનાર આ વિકૃત
માનસની જંગલી બેસ, જંગલના સહભક્ષ
પામને શરમાવે તેવી દિશ્મત, બહાદુરી અને
સહનશક્તિ ખતાવીને ન્યારે ઢળી પડી ત્યારે
છંદગીમાં પહેલીજવાર તેને ખ્યાલ આવ્યો.
દશે કે માણસ તેના કરતાં વધુ ભયંકર છે.
જંગલની શોભાશૂંઘ આ જંગલી બેસે માણુ-
સોને મારવાની વિકૃત વૃત્તિ ક્યાંથી ડગરી તે
કહેવું મુશ્કેલ છે.

હું આ મૃત બેસની વિશાળ કાચા ભેતો
હતા. ત્યાં દૂર ઝાડના ઝુંડમાંથી મેં માણસને
અવાજ સાંભળ્યો અને ચોડી જ વારમાં મારો
પગી અને મારી વધારાની રાહકૂલ ઉપાડનાર
માણસ દોડીને મારી પાસે આવ્યા. આ માણસે
તો મારી વધારાની બંદૂક ઉપાડીને મારા પાછળ-
માની જેમ મારી પાછળ ને પાછળ મારી સાથે
જ રહેવું નોંધ્યું કે જેથી અણીને વખતે ભે
મારી બંદૂક બરવાનો વખત ન હોય તો તે
બીજી બંદૂક હું તેની પાસેથી લઈને ઉપયોગ
કરી શકું. તેને બંદે આ બાઈસાહેબ મારાથી
અચો ગઈ છે નિમિત્ત અને નિર્જય બનીને
ઝાડમાં ચડીને બેઠા હતા. મારે તેની શું કાર
કરી! એટલું જ નહિ પણ એ તો ત્યાં બેઠો
માણસ અને બેસ વચ્ચેનું કુદ ભેતો હતો!
પણ તેણે એક બીજું પણ કુદ ભેતું હતું
જેમાં મેં તે બેસને મારી તે પહેલાં તે બેસે
એક ગરીબ ગામડિયાને સિંગડા ઉપર ચડાવીને
જમીનદોસ્ત કર્યો હતો.

બનાવ એવો બન્યો હતો કે મેં પહેલી-
વાર બેસનો પીટા પકડ્યો ત્યારે મારા માણસો
દોષધામમાં મારી સાથે રહી ન શક્યા અને
ઉપરે ન્યાંધી સિંગડા થતા નોંધ શકાય એવું
ભયું ઝાક મસંદ કરીને તેની ઉપર ચડી
ગયા. ત્યાં બીજા બે ગામડિયા ખાટસવાદિયા
થઈને સિંગડા ભેગા આવ્યા. ન્યારે ધવારેલી
બેસ ઘાટાને ફડી છોડીને બાલુમાં ખુટી
ગઈ ચડીમાં બીજીને બેસી ગઈ ત્યારે મને
તેની ખબર ન રહી અને હું તેની પાસેથી જ
નીકળી ગયો. ધવારેલ બેસ અને પામની એક
ટેલ છે કે ન્યારે સિંગડા તેની પાછળ પડે ત્યારે
તે સિંગડાની નજર સુકાવીને પાખે બીજી
બંધ અને સંતાઈને બેઠો. જેવો સિંગડો
ત્યાંથી પસાર થાય તેવો જ તે સિંગડો ઉપર
પડેથી અથવા પાછળથી ઘસિતો દુમશે
કરે. ખરેખર, હું મદુ નાનીજવાર હતો. કારણ
કે હું બેસને પડેથી નીકળી ગયો હતો તેની
મને નિહકુલ ખબર રહી ન હતી અને છતાં
આ આશ્ચર્યજનક બેસે મારી પર દુમશે કર્યો
ન હતો. ન્યારે હું બેસની બાલુમાંથી નીકળી
ગયો ત્યારે મારા માણસોએ ઝાડમાંથી ભેતું
અને ન્યારે બેસ નીકળી નહિ ત્યારે તેમણે
એમ માની લીધું કે બેસ મરી ગઈ છે અને
હું તો ત્રણ પામનો સિંગડા કરવા બહુ છું!
ન્યારે આ ચારે માણસોએ મને આગળ
નીકળી જતાં જોયો ત્યારે તેઓ 'ખરેલી'
બેસને ભેગા નીચે બેઠાં.

પેલા બે ખાટસવાદિયા ગામડિયા છંદાસ
જવાની ન શકવાથી આગળ દોડતા ગયા, પણ
બેસ નો અવતી હતી. તેણે જમરો ફુંકી
મારી પહેલાં માણસને સિંગડા ઉપર ચડાવીને
બંદર ઉઠાડ્યો. સિંગડું તેના પેટ સેસરણ
નીકળી ગયું. પરંતુ તેની ધોતલી બેસના
સિંગડામાં બરાબ ગઈ અને તે બેસની અંધ
ઉપર પડતાં બેસ ખૂંચાઈને શાની. બે આટલો
અકસ્માત ન બન્યો હોત તો બેસ પેલા કમ-
નશીન માણસને ખરી વડે જીંદી નાખત.

મે તેના પગમાં ગોળા હલાવી દીધી. પાંડો જરાય અચકાયા વિના પરચારી તળેનીમા ઊતરી ગયો. તે એ જ પાંડો હતો જેને પગને પગે હું અહીં તેને શોધવા નીકળ્યો હતો. છેટથી જુલો તો આંખ દારે અને પાસેથી જુલો તો ડરાવી મારે એવો એવો. પાંડો દેહ હતો પગજુની જેમ ફૂડાડો મારતો લાલધૂમ આંખે જમરે તે ફૂગરે ઉપરથી માથ સામે પ્રસી આવ્યો ત્યારે મને એમ જ થયેલું કે તેના વાંસ ઉપર યમરાત્રી પાતે બેઠો છે અને મને ઝપી લેવા આવે છે પર્વતના ચિખર ઉપર થી જાણે કોઈ ગણસી કાળા ચિના વૂગીને નીચે ગળી પડતી હોય એમ તે મોટા અવાજ અને કહાકા સાથે તળેટીમાં પહોંચી ગયો.

મે જોયું તો તેની પાછળ લોહીને છંટ કાવ હતો અને લોહી શીથળી લસનસતું હતું તેનો અર્થ એ કે ગોળા ફેરસ સેસરવી નીકળી મઈ હોવી ભેદ્ય. પરંતુ યુ એની સહનયત્રિ! તળેટીમાં અદરૂપ થયેલા આ પ્રાણીને પાછુ શોધી કાઢવા માટે મારે બીજા મોલીસ માછલી મજલ કાપરી પડી! રસ્તામા તે મજે ઠેકાણે બેસી ગયો હતો અને ન્યાં બેઠો હતો ત્યાં શીથળાળા લોળીતું આળોચિયું બરાબ રહેલું. પરંતુ આ મોલીસ માછલી મજલમાં તે મારી નજરે તો ન જ ચડ્યો થજના બીજા પશુએ તો બકુલના કાકા સાથે જ લાગી ગયાં હતા અને તેમાંથી કાઢને પાંડાનો મને મોહ ન હતો. ટેકરીઓ, તળેટી, જાડી, ઝાખરા, બીક, જગલ અને ઝીલ પ્રે ક્રમાં ધડને બમે આળો દિવસ તેની પાછળ રખડ્યા વહેલી સવારથી સંભારાળ સુધી અને પગતેલ કરી, પરંતુ તે મદિય સુર નજરે ન જ પડ્યો સફસાગે અને અમારી છાવ જીવી જલુ દૂર નહોતી નીકળી ગયા, કાવજી

કે આ પ્રાણીએને સીધી લીગમાં જવાની ટેવ નથી હોતી. જેવટે ન્યારે સૂરોરન મઈ ગયો ત્યારે અને ખાલી હાથે પાછા ફર્યા.

બીજે દિવસે સવારે અને અધુરુ કામ પાછુ કરે કરું, અવમત, ફેરસ સેસરવી ગોળા ને પાંડાને નીકળી મઈ હોય તે કહી બજે એવી તો આશા ગળની જ નહિ, એટલે આ પાંડાના ભવિષ્ય વિશે પશુ મને કઈ શકા ન હતી, પરંતુ મને એટો મોહ તો એ હતો કે તેનું માથુ મદાચીને મારે રાખલુ. તેને પીટો પદ્ધતમાં બીજુ પશુ એક કારણ હતું, અને તે એ કે મરાયેલા ચિકારને જતો નહિ કરતાં તેને શોધી કાઢ મારી તેની ચાતના દુકાવની એ પ્રત્યેક ચિકારીની દુરજ છે આજે અમારે બહુ રખડુ ન પાડું. સૂર્ય ન્યારે જીમીને ધુમ્મસના સેનને પોતાની હજાર કળાથી વિખેરતાં હતો અને પક્ષીએ સૂર્યના એ વિજયને હજાર કહથી વખાવી લેતાં હતા ત્યારે પાંડાને વિશાળ પાંડો દેહ અને શોધી કાઢ્યો. રાતમાં જ તેનું પ્રાણપિયેરુ જીડી ગયું હતું યુ એની કઠવર કાપા, યુ એનું બળ અને યુ એની સહનયત્રિ!

જગલના જવાહર જેવા આ ઉમદા જના વરના વિશાળ શિંગડાને મનોહર વાંકે હતો અને એક શિંગડાની અણીથી બીજા શિંગડાની અણી સુધી ૧૨ ફૂટ અને ૧૨ ઈંચની લનાઈ હતી! તેનું માથુ અને સરીર કેવા પહોડી કરો તેનો ખ્યાલ એ માપ ઉપરથી જ કરી લેજો. મે બેઠેલા સાહસ, જોખમ અને મહેનતનો બદલો મને મળી ગયો. તેનું મદાવેલુ માથુ મારા દાવા આનાનો અનુપમ સજુગાર બન્યું. જેને મારે દુનિયાના નામાકિત શિયારી પશુ મારી અદેખાઈ કર્યા વિના ન રહે

[અમેજી પરથી

સૌની પસંદગી

બાલમુકુંદ

છાપ

તમાકું

નં. ૧

સુવાસિત તપકીર

અત્યારસુધીની બીજી સુગંધી તપકીરથી તફાત નિરાણી ને અજોડ છે.
જેને અંગે તેની મૃદુ ચિરસ્થાયી, શીતળ સુવાસ ને સોનેરી રંગ
સો કોઈની પસંદગી મેળવી તેની ઉત્તમતા પુરવાર કરે છે.

ઈશ્વર સ્નહ વર્કસ

પ્રોપ્રાયર્સ: ધોળકીયા વૃજલાલ છગનલાલ

દરેક જાતની તપકીરના વેપારી

મુખ્ય દુકાન
આંબાચોક

ભાવનગર
(સોરાધ)

શાખા -
શરાફ બજાર

આગળ જનારી

મણિલાલ અલગારી

અં તે હું દી.ખી.ની દોરપીટમાં આવી પગેથી દવાખાનાનું મકાન મોડું ને અંદર બધું એકધું છે. સાજાસરંજામ ભવ-સ્થિત રીતે ગાઠવેલો છે ને કામાજ નિયમ પૂર્વક ચાલે છે.

ગ્રીમ માળની ઝોરડીની ખારી પામે મારા ખાટલો છે. પાસે મીટસેફ અને એક ખુરશી પડ્યા છે.

આવની વખતે ભેટી આવી છું કે મારી ઝોરડીની દારમાં જ ખીણ પછી ઝોરડીઓમાં આ જ ભતના ખાટલા હતા. અને તેમાં જે ચૂતા હતા તેઓની હાટિ મારી પાછળ આગુરતાપૂર્વક અનુસરતી હતી. બધા પોતાની નાત વધારવા ઈચ્છે છે. વચ્ચે એકાદ ખાટલો ખાલી પડ્યો રહે તે ય સાકું લાગે! મારી સાથે મને મૂકવા પછાં આવ્યાં હતાં. 'ઠાઈ' સહિતના આપડું, 'ઠાઈ' શુભેચ્છા દર્શાવતું, 'ઠાઈ' આરીવદ વરસાવતું તો વળી 'ઠાઈ' તરફની સાવધાની રાખવાનાં સૂચનો વારે વારે મળ્યાં કરતાં હતાં. તેથી જાત ઝોરડામાં થોડી ગરમ લાગતી હતી.

વખત પૂરો થયો એટલે બધાં એક પછી એક આત્મીક અર્પા. કાલાદલ જાતે થયો. રાતનું પથ આઈ હું સૂઈ ગઈ.

એકાંત ઝોરડીમાં હું છું મું વિચારતી હતી એ બેરાબર નહીં કહી શકું પશુ જીવ, જાવિષ્ય અને વર્તમાનના સેંકડો વિચારો મનમાં ઘૂમ્યા કરતા. વિચારમાં તે વિચારમાં ફેટલો વખત વહી ગયો તેની ખબર ન રહી. જેવાં લોકગણમાં આવના કંઠા થયા.

એકાએક કાંઈને હસતું સંભળી ચોંટા જાડી. ભોંઠ છું તો પાસે જ એક યુવતી જાગી છે. કપાળા મઠુ પજ મોં ઉપર લોહી નહીં હોવાથી તે શીકું લાગતું હતું. પીંડ

ઉપર વાળ છૂટ બૂલી રહ્યા હતા. કપાળમાં સિંદુર, બળમાં ફૂલની માળા અને રેશમી સાડી પહેંગેલી પછી અંદર યુવતી હતી.

હું ઈર્ષિ બોલું તે પહેલાં જ તે હસીને બોલી, 'તું આવી! સાકું' થયું. મને એમ્લા ૧'છીનું રોરવતું નહોતું. કેટલાય દિવસથી એકલી રખડ્યાં કરુ છું કાંઈની સાથે રિલ્લી બે વાત પણ કરી શકી નથી. મૂંઝી રમ થઈ ગઈ બહેન! મારી સાથે નહીં બોલે! તું એકલી સુતી છે એમ ભોઈ હું તો તારી સાથે વાતો કરવા આવી છું.'

એટલું કહેતાં જ તે હસી અને હસવાની સાથે સથે તેની શીઠા મોં અંદરની મોતી જેવી મુક્કાં દંતપંક્તિ આગળી.

'અરે! પણ તારું નામ તો હું પૂછતું જ બૂલી મઈ! તારું નામ ય, બહેન! મારું નામ વિજયા પણ મારા પતિ વહાલમાં મને 'વિલુ' કહીને બોલાવતા.'

એટલું બોલતામાં તે તેના મુખ ઉપરથી હાસ્ય છીડી ગયું. થોડી વારે પાછી હસીને બોલી, 'આજ ખાલી ઝોરડો કારાઈ ગયો છે. મીટસેફ પણ પછી આવ્યાની વસ્તુઓથી ભરેલી છે, મને પણ અમજ આવ્યાની ફેટલી વસ્તુઓ તેઓ આપી જતા! હું એ ભોઈ પણ રાકતી નહોતી. આવ્યાની રુચિ જ થતી નહીં પણ 'ઠાઈ' એ સમજવા આગતું નહીં. ન આઉં તો કપડો સંભળવો પડતો. તને પણ એમ જ વહગના. વાહ! તું તો મારી સાથે બોલો શખી રહી છે. હું તો તારી સાથે સળીપણા કરવા આવી છું, એ તો તારા મનમાં જ નથી. મુઆમૂગા સુધને શું તું તારા બાજાની ચિંતા કરે છે? હં... એના જ વિચારો આવે છે તે! અને જિમને પણ તું પાછી કપારે મળીજ એમ થાય છે ને!'

વળી પાછી તે હસી પડી અને આમળા
અલાયુ, 'મને પણ એમ જ થતું, બહેન. દીપુને
મુખને આવતા મારી છાતીમાં કંઈનું કંઈ
થઈ જતું' કહેતા કહેતામાં એની આંખમાં
ઝગઝગિયા આવી ગયાં. 'દીપુને ખાસે ક્યારે
ખોળામાં હઈ એ એક જ ઉમેદ મારા હૈયામાં
રખી રહી હતી' પછીક ઉદાસીન થઈ પાછી
કાણુ બાજુ તે શુ યે વિચારમાં પડી ગઈ.

પછીક પછી એના મ્હાન મુખ ઉપર ફરી
પાણું ઢાલ્ય ફરી નીકળ્યું. 'હું બધું જ સમજું'
છું. બધા તને આશાસન આપે છે કે તું
સાજી સારી થઈને જલદી ધરે જશે અને
પણ બધા એમ જ કહેતા. તે દિવસે આ
ખાટલામાં જ હું મૃતી હતી અને સામેની
પુરસ્તીમાં મારા પતિ બેઠા હતા તે દિવસે
મને લોહીની ઊલટી થઈ હતી. માથામાં સજીરા
તે બાંધે અંધારા આવનાં હતાં પોપચાં ઊંચાં
કરવાનું પણ મન નહોતું પણ તેઓ કહે,
'ઠાકાર કરે છે કે બચડેલુ લોહી ઊલટી વાટે
નીકળી ગયું એ જ સારું થયું. હવે તું સારી
થઈ જઈશ અને જરા તબિયત સારી થાય
એટલે તરત જ તને ઘેર લઈ જઈશ.''

'એમની સારવાર અને રોદધી મારામાં
નવો જીવ આવ્યો હતો પણ બહેન, પુરુષો
આમ હેતરતા કેમ હશે? હૃદયમાં ઈંસો ઈંસોને
આશા કેમ ભરતા હશે? તારા સ્વામી જો
તને એમ કહે તો તું તેમને વારજો. આશાની
વાણી સાંભળતાં સંભળતાં આ જ ઓરડીમાં
આ જ ખાટલા ઉપર હું બસાઈ ગઈ. તું યે
જવાની તો આશાની વણી અટકવાની
નહીં. પણ બહેન, જેની બધી અશ્વા ખરાસ
થઈ ગઈ છે તેને આશાનું આવું સ્વપ્ન દેખા-
વા પી જરૂર શી?'

'તને એમ લાગે છે કે હું આ બધું શુ
કરતી રહી છું' વળી તારી વાત તો કંઈ હું
સંભળતી નથી પણ મેં જ હજી તને મારી
પરી ક્યાં કહી છે! કદાચ તારું મન પણ સારી

પૂરી વાત સાંભળવા તલપાપક થઈ રહ્યું હશે.

'બહેન, મારે શું નહોતું! કયોંભાલ્યો
સ્વપ્ન સમો સંસાર હતો. ચંપાની કળા જેવો
પુત્ર હતો. હાથ હજી પણ એ ક્યારેક નિર્ભય
'મા' કહીને રડે છે. રોદાળ સામુસસગ દર્તા.
લક્ષણ જેવા દિવર હતા મારા સ્મરણાર્થે
તેમણે મારા નામે એક પુરનાશવળ બોમ્બુ
મે. માન માખાપને પણ હું કેવી વધાણી હતી!
મારી છત્રી બેઠેને હજી પણ તેઓ બાંધ
સારે છે અને મારા સ્વામી! આદ! તેમના
પ્રેમમાં શુ કંઈ મળ્યા હતી! મારી માવજતમાં
તેમણે કંઈ બાકી રાખી નથી. લેણપણ અચ-
કાયા વિના એમણે મારે માટે ડેટલા રૂપિયા
ખર્ચાં હતાં અને જિવાડવા માટે એમણે શું
નહોતું ક્યું તેમ છતાં હજી બાંધુબંધી બાંધે
સતાપ કરે છે કે મારી બાવી ક્યા થઈ તેને
માટે તેઓ પોતે જ જવાનદાર મે. પણ વિધિને
કાંઈ રાહી શકે નહોતે?'

બોલતાં બોલતાં અટકી ગઈ ને રાત વડે
નીચલો ટોઠાં પછીક અચી રાખ્યો. વળી પાછી
બોલવા લાગી.

'દીપુના જન્મ પછી મારુ ચરીર કષણ
ગયું હતું. ઠાકારે એનવણી બાપી હતી કે
હવે જો મને સતાન થશે તો જિવાડની મુશ્કેલ
થશે. લયડેલી તબિયત સુધારવા ગિરિડી ગઈ
મઈ. અહા કેવું સુદર રચણ છે! મારી જાણે
મારા સ્વામી, દીપુ, વિધવા નણક, રસોઇયો
અને નોદર હતા. હું સાજીસારી માઈ એટલા
માટે જ આ બધી બચરવા હતી તેઓનું
એકમાત્ર ખેલ મારું આરામ હતું.

'સાંભળેનાના 'ઊંઝો' નહીને કઈ ગેજ
કરોઅઝ બેસતાં. જીવન આમ સ્વપ્ન જેમ
કેમ થઈ જતું હશે બહેન? 'એની આંખમાંથી
આંસુ વહેવા માંડ્યાં. થોડી વારે આંસુ લૂછી
બોલી, 'મારી તાબિયત ધીમે ધીમે થણી સુધરી.
ચરિત્રમાં નવું લોહી આવ્યું. સાળવનમાં થઈને
નહીંને દેતીમાં એક માઈલ સુધી ફરવાનું કહ્યું.
અહા! એથી એમને કેવા આનંદ થયો

હતા ! એ એમનું આનંદ-જીવનું મુખ હું હજી જુઠી નથી.

‘પણ જાહેન, મારું કાગળ ફરી ગયું હતું. એ સુખ કોઝો વખત ટક્યું નહોતું. એક મરેલા બાળકને જન્મ આપી પાછી માંદી પડી, મને બચાવવા માટે તેઓ આકુળબાકુળ થઈ તન-તોડ પ્રયાસો કરતા હતા.

‘હું કમવાનને પ્રાર્થના કરતી, ‘હે કમવાન! એમને ખાતર તું મને બચાવજે.’ સ્વામીના એકધારા પ્રયત્નથી અને ઈશ્વરની કૃપાથી હું ઠીક ઠીક સાજી થઈ. આ વખતે મારા બાપા અને મારે લઈ ચલા, કારણકે હાલતરે એવી એત-વણી આપી હતી કે હવે જો સંતાન મરે તો કેમયે બચશે નહીં.

‘મારું માન્ય મારું પોતાના જીવની જેમ જીવન કરતાં પણ એમના(પતિ)થી દૂર રહેવું મને જરાય ન ગમ્યું. લગ્ન થતાં ત્યારથી જો સાથે જ રહ્યાં હતાં. મને આખો દિવસ એમની પાસે જ રહેવાની રેવ પડી ગઈ હતી. હસે છે કેમ! હવે હું એમના વિના કેમ રહી શકું છું? એમ કહેવું છે ને ?’ એના મુખ ઉપ-રથી પાછું દારમ ઊઠી ગયું.

‘એ વાત જાણે જાહેન. મારા વિના તેમને પણ ચેન નહોતું પડતું. વખત મળે કે તેઓ મારી પાસે રોડી આવતા. ધીરે ધીરે મને મળે આરામ થયો. હાલતર નિશ્ચિત થવા પણ બરાબર એ જ વખતે ત્રીજે મહિને મને કમ-વાવક થઈ મહાને માર્ગમાં પટકાઈ. આ વખતે હું સાજી ન થઈ શકી. અને અહીં આવવું પડ્યું. બધી બાકુળતા ને બધા પ્રયાસો નિષ્ફળ ચલા. આ તારા માટલા ઉપર જ મારે હવેલી પધારી નાખી ઉવટના આસ બેસવા પડ્યા.

‘રાતને જીવતે જોરે જ દગાવી દેવા માગ્યે દગાવ ખરો ! તેઓ જીવતે જોરે જ દગાવી

દેવા માગતા હતા. પણ જાહેન, તને એક-બેવાર લોહીની ઊલટી થવા છતાં તેં એ વાત છુપાવી કેમ રાખી ! તું નથી જાણતી કે નારીને પાત્રિહતું વંત થઈને જ સંસારમાં પ્રવેશવું પડે છે. હવે તારા સસરા ને નોક પૈસા ખરચે છે પણ સર્યાતમાં કેમ ન ખર્ચ્યાં ! આપણા જીવનની શું કંઈ કિંમત નથી ! તેમને રહી કે ને કે તને અહીં મૂકી જવામાં જ બહુ દર્દીય પૂરું નથી થઈ પડતું. તેઓ રૂપિયા પણ તને મોકલતા રહે અને થોડા વધારે મોકલે, અહીં આપા, નસં વગેરેને તેઓ ધરાય એટલી કમિયુ નહોં આપવામાં આવે તો તારી મુશ્કેલીઓ ઓછી નહોં થાય. તેમનામાં કતબનિષ્ઠા કે માયામયતા જેવું કશું નથી. નેઓ પૈસાથી તેમને વશ કરે છે તેઓને જ તેમની પાસેથી સેવા અને સમવડો મળી શકે છે. પૈસા આપવામાં જો કંજુસાઈ કરી તો ખાટલા પાસે કોઈ ફરકશે પણ નહીં. જાત એવું જ છે જાહેન, તું નવી આવી છે એટલે તને સાવચેત કરી દઉં છું.

‘જીવ આવે છે ને બેન ! લવારી કરી તારી જામમાં ખસેલ કરું છું ને ! પણ મને એમ લાગે છે કે મારી જેમ અર્ધાની જ બૂમ, તરસ જામ, ચિંતા કે લમ જીડી ચલા છે. વારુ, રાત પૂરી થવા આવી છે. હવે હું જામ. તું જામી જા.’

જામીને જોઈ હું તો મારું આખું અંગ ખરસેવાથી રેનડેમ થઈ ગયું છે. સવાર પડી મહા છે ને નસં, આપા, ચોડીદાર વગેરે સવારના ધામડાજમાં અહીં તહીં આવ જા કરી રહ્યાં છે.

હાજીહાજીના જીડીને મેં મારે કોર જોડું તો કોઈ નથી.

[શ્રી સુરચિંતેવીની બાળી બાવોં પરથી

ચેત-(પટાવાળો) તું તો ઠાવ મૂરખ જ રહી, આ જાહેન! એક પણ બોલી જ લાગ્યો છે. એક કોણો અને એક લાલ.

પટાવાળો-ચેત! એ એક બરાબર છે-કારણ કે ત્યાં કજાદમાં જાડી રહી છે તે એક પણ આવવા જ

વળા પાછી તે દસી પડી અને આચળ
અણખું, 'મને પણ એમ જ થતું, બહેન. દીપુને
મુઠીને આવતાં મારી છાતીમાં કહેતું' કંઈ
થઈ જતું.' કરેતા કહેતામાં એની આંખમાં
હળકાંબિયા આવી ગયાં. 'દીપુને પાસે ક્યારે
જોવામાં હતું એ એક જ ઉમેર તારા દેખામાં
રમી રહી હતી.' પ્રકીર હસાસીન થઈ પાછી
પોણી બેઠી તે શુ યે વિચારમાં પડી ગઈ.

પ્રકીર પછી એના મ્હાન મુખ ઉપર ફરી
પાણું ઢાલ્ય પૂટી નીકળ્યું. 'હું બધું જ જાણું'
હું. બધા તને આચાસન આપે છે કે તું
સાજી સારી થઈને જલદી ધરે જશે. મને
પણ બધા એમ જ કહેતા. તે દિવસે આ
ખાટલામાં જ હું સૂતી હતી અને સામેની
પુરસીમાં તારા પતિ જોયા હતા. તે દિવસે
મને સોદીની જીલ્લી થઈ હતી. માથામાં સળુકા
ને આંખે અધારા આવતાં હતાં પોપચાં હોમાં
ઝરવાનું પણ મન નહોતું પણ તેઓ કહે,
'ઠાકર કહે છે કે જમરોસુ સોદી જીલ્લી વાટે
નીકળી મધુ એ જ સાચું થયું. હવે તું સારી
થઈ જઈશ અને જરા તનિયત સારી થાય
ઝેટલે તરત જ તને ધેર લઈ જઈશ.'

'એમની સારવાના અને રનેદથી મારામાં
નવો જીવ આવ્યો હતો. પણ બહેન, પ્રકીરે
આમ ઉતરતા કેમ દશે! હજારમાં કાંસી દાંસીને
આજ્ઞા કેમ કરતા દશે! તારા સ્વામી બે
તને એમ કહે તો તું તેમને વારળે. આઠાની
વાણી સાંભળતાં સંભળતાં આજ એારડીમાં
આજ ખાટલા ઉપર હું ધસાઈ મરી. હું જે
જવાની તોય આઠાની વણી અટકવાની
નહી. પણ બહેન, જેની બધી આજ્ઞા અડાસ
થઈ ગઈ છે તેને આજ્ઞાનું આવું સ્વપ્ન દેખા-
વાની જરૂર થી.'

'તને એમ લાગે છે કે હું આ બધું શુ
જરૂરી રહી હું' વળી તારી વાત તો કંઈ હું
સાંભળતી નથી. પણ મેં જ હજી તને મારી
પૂરી કરી કહી કે! કદાચ તારું મન પણ મારી

પૂરી વાન સાંભળવા તબક્કાપર થઈ રહ્યું હશે.
'બહેન, મારે શું નહોતું! અર્થોર્થો
સ્વર્ગ અર્થો સંસાર હતો. મેં પાની કળા જેવો
પુત્ર હતો. હાન' હજી પણ એ ક્યારેક નિંદરમાં
'મા' કહીને રહે છે. રનેદાળ સાધુસમગ્ર કના.
લક્ષ્મણ જેવા દિવસે હતા મારું સ્મરણાર્થ
તેમણે મારા નામે એક પુસ્તકાલય ખોલ્યું
છે. મારા માતાપને પણ હું કેવી વડાલી હતી!
મારી જમી બેઠીને હજી પણ તેઓ આંસુ
સારે છે. અને મારા સ્વામી! આદા તેમના
પ્રેમમાં શું કંઈ મળ્યા હતી! મારી આવજતમાં
તેમણે કંઈ ખાધી રાખી નથી. લેણપણ અમ-
દાના વિના એમણે મારે માટે ઠંડલા રૂપિયા
ખચ્ચો દતા! મને જિવાદવા માટે એમણે શું
નહોતું ક્યું તેમ છતાં હજી આંસુભરી આંખે
સતાપ કરે છે કે મારી આંખે કયા રજા તેને
માટે તેઓ પોતે જ જવાબદાર ને. પણ વિધિને
કાંઈ રોષી થઈ જતેન!'

જોલતાં જોલતાં અટકી ગઈ ને કાંત વડે
નીચસો દોઢ પ્રકીર જગતી રાખ્યો. વળી પાછી
જોલવા લાગી:

'દીપુના જન્મ પછી મારું ચરીર કથળી
ગયું હતું. ઠાકરે એવણી આપી હતી કે
હવે બે મને સંતાન થશે તો જિવાદની ખુશી
થશે. લયડેલી તનિયત સુધારવા ત્રિગિડી મારી
ગઈ. આઠા રૂપું સુંદર રચણ છે! મારી સાથે
મારા સ્વામી, દીપુ, નિધવા નથા, રસાઈએ
અને નોકર દતા. હું સાજીસારી થાઉં ઝેટલા
માટે જ આ બધી વ્યવસ્થા હતી તેઓનું
એકમાત્ર ક્ષેત્ર મારું આરામ હતું.'

'સાંભળેનાના 'જિઓ' નહીને કાંઈ એક
જોરોઆ બેસતાં. જીવન આમ સ્વપ્ન જેમ
કેમ થઈ જતું દશે બહેન! એની આંખમાંથી
આંસુ વહેવા માંડ્યાં. થોડા વારે આંસુ લૂછી
જોલી, 'મારી તનિયત ધીમે ધીમે થઈ સુધરી.
કદરમાં નવું સોદી આવ્યું. સાળવનમાં થઈને
નહીને રેતીમાં એક માઈલ સુધી ફરવાનું કરે
ક્યું. બહા! એથી એમને કેવા આનંદ થશે

સમય : ૧૯૪૨ ના દિસેમ્બરની એક રાત

સ્થળ : સરહદ પર આવેલ 'બ્રિટિશ આર્મી હોષ્ટ'ની એક ટોચ

પાત્રો : વિજય કપૂર, શોભન, દિનેશ બોઝ, કવિ, કનૈયલાલા અને રોકર

[પહેલાં બપોરે છે ત્યારે સ્ટેશનના એક લાગુભાગે પ્રકાશનું વર્ણન પડે છે અને તેમાં વિજય, શોભન અને દિનેશ 'સ્વર્ગ'ની સીડીની રમત રમતા ટબલ ફ્રાંચ બેઠેલા દેખાય છે. તેમની વચ્ચે ટબલ પર રમતનું પૂરું પડેલું છે-ફરેક નાસફરવી ખાસા ફેક છે-સ્ટેશનના બાકીના લાગુભાગે અધાક છે-ગોશીના બહારના સાગમાંથી સત્રીનાં જોડાને અવાજ અવારનવાર સંભળાય છે.]

શોભન : બધા હવે મારા હાથા પડે તો સ્વર્ગની સીડી મળી જાય.

વિજય : એમ બાર હાથા પાયા રેલ પાયા હશે ? જોને ક્યાંક સીડીને બાંહે નાનું મોં ન આવે.

શોભન : મારે દિનેશ સાથે ચરત ચક્ર છે કે જો હું પહેલો સ્વર્ગમાં 'પોસ્ટ' તો એણે મને સિગરેટ આપવી. એક પપપતો રંગો અને એક પુરક દિનાતો રંગો પણ લેજા છે. દિનેશ : લેજું હોય તો જ હવે અવનંદન પાસે...મને તો એ મોકેએ લૂટી લીધા છે. મારા ધરમાર જન્મ ક્યાં છે.

[તેજવ વચ્ચે ફરીને સ્ટેશનની વચ્ચે છુટકા ઉપર બેઠેલા કવિ પર આવે છે]

કવિ : મૂંઝવે નહીં તો ..

કનૈયલાલા હાથમે હમરો કિરીશ દર કવસા :

હમસ મોવકે મુદ્દામાં કા જલમે ધર કવસા :

આ જમાનામાં આપણી જોવાએ તે વળા ધરમાર રખાતાં હશે !

[પાછા વચ્ચે ત્રણ જણા પર આવે છે]

વિજય : ધરમારનું તો કીક, પણ નારી તો કામગમની નાટલી પણ તરફારી ગયા.

શોભન : આપણી પાસેથી તો કદા જ ગયું નથી...લૂટવા જેવું હોય તો છુટેને ! પણ એ સાથા પોલસાએ જોવા તો મને મુશ્કેલ બાંધેલો હતો...મારા તો હજી હાથ કુએ છે.

દિનેશ : અમારા ધરમાર જ્યાં છે એના દિશાએ તારું કુખ કઈ વધારે ન કેવાય...માધો કેતિ પાસા ફેકવતિ ટર્ન છે) વિજયનો ?

[વિજય પાસા લાગમાં લે છે.]

શોભન . તમને શું લાગે છે કવિ ! (પ્રકાશનું ચારકું બંને પર પડે છે) અહીં આપણે છુટકારો કાઢ કરાવશે કે નહિ ?

[કવિ 'મને નથી સમજતું' એવા અભિનય કરે છે]

દિનેશ : શોભન ! તું તો જ આતિથ્ય જ રમી. છુટકા મોટે પાયાએ છે ! ચાલ એ વિજય, પાસા ફેક

[આ વખતે પાછા વચ્ચે ત્રણ જણા ઉપર આવે ગયું છે]

વિજય . આ ફેક્યા—હમણાં જ સ્વર્ગ એંગો ઘઈ જઈ (પાસા ફેકે છે—એ હાથ પડે છે)

શોભન : હાલ હાલ.. તું શું ફેકતો'દો ! તારી પટેલાં ફે સ્વર્ગમાં પહોંચવો. (પાસા ફેકે છે અને પાછા તરત હાથમાં ઘઈ લે છે) જોયું...અગત્ય.

વિજય . ક્યાં છે અગત્ય ! એ તો સાત હતા સાત,

Freedom from Suffering

As one nears the shores of America coming from across the Atlantic, one of the most inspiring sights is the Statue of Liberty. It not only serves as a cheering beacon to the mariner, but also symbolises the hopes of millions of downtrodden humanity who have left the Old World for the freedom of a new life in a new clime—freedom from want, from fear and from oppression.

Of all freedoms however, the greatest is the freedom from disease. The healthiest—rich or poor—for want of this freedom are changed to sick and diseased whose lives become useless to themselves and to the world. Freedom from disease is therefore the greatest freedom which everyone should strive for.

Cipla Laboratories are devoting their full time and attention to the production of high quality drugs and medicines for the relief of mankind, thus striving for Freedom from disease. In quality, efficacy and high standard of production of drugs and medicines Cipla is equal to the best. Scientific methods of and constant research lead to This is the motto followed by Cipla.

Cipla
REMEDIES

QUAL TO WORLD'S BEST

ચાંદરણાં

૫૧ કલ્પ

સમય : ૧૯૪૨ ના દિસેમ્બરની એક રાત

સ્થળ : સરદાર પર આવેલ 'ત્રિવિધ આર્મી' કોથા 'ની એક ઠોઠી

ખાતો : વિજય હાલ, ચોસન, દિરેન બોલ, કવિ, કનૈય રાજેન્દ્ર અને ડોક્ટર

[પડોઠી કોપરે છે ત્યારે રોજના એક ભાગમાં જ પ્રકાશન વર્ણવે પડે છે અને તેમાં વિજય, ચોસન અને દિરેન 'સ્વર્ગ'ની સીટીની રમત રમતા દેખાઈ રહ્યા છે. ડોક્ટર દેખાઈ છે. તેમની વચ્ચે દેખાઈ પર રમતનું પૂર્વ પડેલું છે-દરેક વારાફરતી પાસા ફેંકે છે-રોજના બાકીના ભાગમાં અમાક છે-ચોસનના બહારના ભાગમાંથી સત્રીના બેઠાએ અવાજ અવાજનાર સમજાઈ છે.]

ચોસન : બસ હવે માર કાણા પડે તો સ્વર્ગની સીટી મળી જાય

વિજય : એમ માર કાણા પડ્યા રેલા પડ્યા હશે ! જોતો ક્યાંક સીટીને બાંધે નાનકું મોં ન આવે.

ચોસન : મારે દિરેન સાથે સરત યજ્ઞ છે કે નો હુ પડેતો સ્વર્ગમાં પહોંચુ તો એણે મને સિમરેટ આપવી. એક પપપતો કમો અને એક મુરક દિનાનો કમો પણ લેણા છે. દિરેન : લેણું હોય તો જ હવે મવન'મેન્ટ પાસે ..મને તો એ લોકોએ લૂટી લીધી છે. મારા ધરનાર જન્મ ક્યાં છે

[તેજસ બહારકુ ફરીને રોજની વચ્ચે છુરસી ઉપર બેઠા કવિ પર આવે છે]

કવિ : મુરખ નહીં તો...

ફાણી શદમે હમકો કિસીકા કર કવસા ?

હમારા મોલકે ક્ષેમાં કા જમથે પર કવસા ?

આ જમાનામાં આપણી જેવાએ તે વળા ધરનાર રખાતાં હશે !

[પાછુ વાહકું ગણ જણા પર આવે છે]

વિજય : ધરનારનું તો ઠીક, પણ મારી તો કીમામની જાટની પણ તકનીકી ગયા.

ચોસન : આપણી પાસેથી તો કદા જ મધુ નથી...લુટવા જેવું હોય તો છુટેને ! પણ એ સાચા પોલીસાએ એવો તો મને મુરકોટાટ જાણ્યો હતો...મારા તો હજી હાથ કુખે છે.

દિરેન : અમારા ધરનાર ગયા છે એના દિસામે તારુ કુખ કઈ વધારે ન કેવાય..ચાલો કોનો પાસા ફેંકવાનો ટર્ન છે ! વિજયનો ?

[વિજય પાસા હાથમાં લે છે.]

ચોસન : તમને શુ લાગે છે કવિ ! (પ્રકાશન ચકરકુ જાને પર પડે છે) બધી આપણો છુટકારો કાઢ કરાવશે કે નહિ ?

[કવિ 'મને નથી સમજતું ' એવો અભિનય કરે છે]

દિરેન : ચોસન ! તું તો પચાતિયો જ રહ્યો. છુટવા માટે તું પકાયો છે ! ચાલ એ વિજય, પાસા ફેંક

[આ વખતે પાછુ વાહકું ગણ જણા ઉપર આવી ગયું છે]

વિજય : આ ફેંકા—કમજી ! જ સ્વર્ગ ભેગો યજ્ઞ જઈ (પાસા ફેંકે છે—મેં તાણા પડે છે)

ચોસન : હાલ હામ.. તું શુ ફેંકતો'તો ! તારી ખરેખરી કુ સ્વર્ગમાં પહોંચવાનો. (પાસા ફેંકે છે અને પાછા તરત હાથમાં લઈ લે છે) જોશુ, અગિયાર.

વિજય : ક્યાં છે અગિયાર ! એ તો સાત હતા સાત,

As one nears the shores of America coming from across the Atlantic, one of the most inspiring sights is the Statue of Liberty. It not only serves as a charming beacon to the mariner, but also symbolises the hopes of millions of downtrodden humanity who have left the Old World for the freedom of a new life in a new clime—freedom from want, from fear and from oppression.

Of all freedoms however the greatest is the freedom from disease. The healthiest—rich or poor—for want of this freedom are changed to sick and diseased whose lives become useless to themselves and to the world. Freedom from disease is therefore the greatest freedom which everyone should strive for.

Cipla Laboratories are devoting their full time and attention to the production of high quality drugs and medicines for the relief of mankind, thus striving for Freedom from disease. In quality efficacy and high standard of production of drugs and medicines Cipla is equal to the world's best. Scientific methods of production and constant research lead to perfection. This is the motto followed by Cipla.

Cipla
REMEDIES

QUAL TO WORLD'S BEST

ચાંદરણાં

યંગ કલ્પ

સમય : ૧૯૪૨ ના દિસેમ્બરની એક રાત

સ્થળ : સાલક પર આવેલ 'ત્રિવિધ આર્મી' ટીપોની એક કોઠડી

પાત્રો : વિજય કપ, ચોખન, દિનેશ બોઝ, કવિ, કનૈય રાજેન્દ્ર અને ડોહર

[પરીઠા બપોરે છે ત્યારે રહેજતા એક સામર્માં જ પ્રકાશન વડું પડે છે અને તેમાં વિજય, ચોખન અને દિનેશ 'સ્વર્ગ'ની સીડીની રમત રમતા રેબલ કરતા બેઠેલા રેખાજ છે. તેમની વચ્ચે રેબલ પર રમવડા પૂરું પડેલ છે-દરેક વારાફરતી પાસા ફેકે છે-રહેજતા બાકીના સામર્માં અમાક છે-ગોરગીના બહારના સામર્માંથી સગીના એકાનો અવાજ અનાશનવાર સહળામ છે.]

ચોખન : બસ હવે મારે હાથ પડે તો સ્વર્ગની સીડી મળી આવે.

વિજય : એમ મારે હાથ પડવા રેલ પડવા હશે ! જોએ ક્યાંક સીડીને બહાર નામનું મો ન આવે.

ચોખન : મારે દિનેશ સાથે ચરત થઈ છે કે જો હું પહેલો સ્વર્ગમાં પહોંચુ તો એણે મને સિગરેટ આપવી. એક પપપનો કપો અને એક પુરક કિનાનો કપો પણ લેજા છે. દિનેશ : લેજા હોય તો જા હવે મર્નમેન્ટ પાસે ..મને તો એ લોકોએ લૂટી લીધી છે, મારા ઘરનાર જન્મ ક્યાં છે.

[તેજસ ચકરક ફરીને રહેજતા વચ્ચે જુરથી ઉપર બેઠેલા કવિ પર આવે છે]

કવિ : મૂરખ નહીં તો...

ફાધા શલ્કી હમરો કિરીમા હર બધા ?

હમારા મોવકે મેરમાં કા જન્મે પર કમસા ?

આ જમાનામાં આપણી જોવાએ તે વળી ધરખર રખાતાં હશે ?

[પાછ ચકરકે ત્રણ જણા પર આવે છે]

વિજય : ધરખારનુ તો કીક, પણ નારી તો કીમામની ખાંટતી પણ તફારી મરા.

ચોખન : આપણી પાસેથી તો કશું જ મળુ નથી...લૂટવા જેવું હોય તો લુટોને ! પણ એ સાલક પોલસાએ એવો તો મને મુરકેટાટ ખાંખો હતો...મારા તો હાંડ હાથ હુએ છે.

દિનેશ : અમારા ધરખાર મર્મ છે એના દિસાએ તારુ કુખ કઈ વધારે ને કેવામ...ચાલો કાનો પાસા ફેકવાનો ઠનું છે ! વિજયનો ?

[વિજય પાસા હાથમાં લે છે]

ચોખન : તમને શું લાગે છે કવિ ! (પ્રકાશન ચકરકે જાને પર પડે છે) બહોં આપણો છુટકારો કોઈ કદાવશે કે નહિ ?

[કવિ 'મને નથી સમજતું' એવો અભિનય કરે છે]

દિનેશ : ચોખન ! તું તો ખ્યાલિયો જ રહ્યો. છૂટકા મારે તું પકાવો છે ? ચાલ એ વિજય, પાસા ફેક.

[આ વખતે પાછ ચકરકે ત્રણ જણા ઉપર આવી મથુ છે]

વિજય : આ ફેકમા-હમણાં જ સ્વર્ગે મેંગા થઈ જઈ (પાસા ફેકે છે-મે હાથ પડે છે)

ચોખન : હાલ હાલ.. તું શું ફેકતો'તો ! તારી પહેલાં હું સ્વર્ગમાં પહોંચવાનો. (પાસા ફેકે છે અને પાછા તરત હાથમાં લઈ લે છે) એવું ..અગિયાર.

વિજય : ક્યાં છે અગિયાર ! એ તો સાત હતા સાત,

શોભન : જરા આંખો ફાટી હતી ને...આ અગિયાર...(પૂંઠા ઉપર સોમડી મથાવે છે.)

વિજય : ઘોડી રમત નહિ-સાત જ પડ્યા હતા. (સોમડી પાછી ખેંચે છે.)

શોભન : (ખુશી ઉપરથી ઊભો થતાં) ત્યારે મેં 'ભેડુ' એ ખોડું ?

વિજય : (સામો ઊભો થતાં) હા હા જરૂર ખોડું-એક વાર નહિ સાત વાર ખોડું.

હવિ : (પોતાની જગ્યાએથી પ્રધાનતા વર્તુલમાં આવી શોભનને ખભે હાથ મૂકતાં) આસ્તે
નિરાદર...જરા ડોકરનો ખ્યાલ કરો-જખમની પીડાથી તે તાવમાં પડ્યા છે...જરા
ધીરા પડો...રમત તે રમવા માટે હોય છે કે લડવા માટે ?

વિજય : આઈ એમ સોરી હવિ...જરા એકસાઈત માર્ક મરો હતો-ડોકર માર્ક ઊંધા છે
એનો ખ્યાલ ન રહ્યો. સોરી શોભન. (બેસે છે)

શોભન : ઘેટસ એલ રાઈટ...ખરેખર હવિ, અને પણ ડોકરનો ખ્યાલ જ ન રહ્યો...સોરી
(બેસે છે)

હવિ : ચે હી ઢે એલિટી નિરાદરી...અમ્મ આપ બેસીયે.

[વિજય પાસા હાથમાં ધે છે અને તેજસ્વં વર્તુલ ધવિની સાથે ફરજના
ખીમ ભાગમાં બેસે છે. ત્યાં અચળના ભાગમાં એક પાણીનું માણસ અને
એક ખાલ દેખાય છે. પાછળના ભાગમાં કાંતેલાં બારી છે-દેખાતી નથી-એક
અસામપુરણીય રહેજ તરફ પીડા રાખીને કાંઠામાંથી પીનું ભૂંડું છે તે ડોકર.]

હવિ : (ડોકર તરફ નજર જતાં) એક ! આપ ભગી મયા ! કેમ છે હવે ?

ડોકર : હવિ ! તમને એમ નથી લાગતું કે એવો સવાલ પૂછીને તમે મારું જખમાન કરો છો ?

હવિ : મારું કરતો ડોકર સાહેબ, હવિ હું તેથી જ આટલી નજાત આવી. તમ છે આપ
જેવા કૈફ આદમી કે જેણે વતન માટે યુદ્ધભરમાં ધૂમી, રાત અને દિવસ અધાન
જહેમત ઉઠાવી ક્રાન્તિની મથાલ જલતી રાખી છે, જેને શિયાળાની ઠંડાઈથી ઠંડી કે
ઉનાળાનો પ્રખર તાપ પણ ક્યું કરી શક્યા નથી...નદીનાળાં અને પહાડપર્વતો પણ
જેનો રસ્તો કદી અવરોધી શક્યા નથી, એવા તાકતવર હિંસાનને હું એક માણસી
હવિ તબિયતના ખબર પૂછું ? મને અસીસ છે ડોકર.

ડોકર : ખરેખર હવિ, તમે હવિ જ છો. અને બહુ આગળ બહાવી દીધો.

હવિ : ભગવાન મને એવી તાકાત આપે કે હું તમારી જલથેલી મથાલ આંખિર તક જલતી
રાખી શકું.

આલમમાં હજમચાલી રહે તેવી શાયની

ડોકર : હવિ, એક દિવસ તમારી યાવરી રેઢના થીજ ગયેલા લોહીને તરમ કરશે-હું
માર્ખના ઠડું હું કે તમારી જગાન લાખો સ્ત્રીપુરુષોની પ્રેરણા મને.

હવિ : શુક્રિયા ડોકર, બહોત મક્કા આશીર્વાદ દે દિશા આપને.

ડોકર : હવિ ! તમે બહોના ઝોફિસરને પૂછવું કે એ લોકો આપણને બહો ક્યાં સુધી
રાખવાના છે ?

હવિ : ના જી.

ડોકર : મારે કહેવું જોઈએ કે તેઓએ આપણને રાખ્યા છે બહુ સારી રીતે-મને કેળો
અનુભવ છે-આસ કરી આપણી જવાબો માટેનો.

હવિ : એ લોકો આપણને સત્યાગ્રહીઓ તો ન જ માને પણ કદાચ રાજકીય કેદીઓ તરીકે
આપી આર દીવાલો વચ્ચે રાખ્યા હોય; હું તપાસ કરીશ.

ડોક્ટર : મને લાગે છે કે થોડા રોજમાં આપણે કેસ ચાલશે.

કવિ : જાણેને કેસ ચાલે...હું કુવા દર્પણ જળ સાહેબને કે તેમની દૃષ્ટિએ ખૂની છૂટરા કાકુ અનેલા આદમીએનો સહારો અને મજશે અને મારી ચામરીને ઇન્સાનનો ઇતિહાસ કામળ ઉપર રેલાવવાનું મળશે.

ડોક્ટર : કદાચ આપણામાંથી કોઈને ફાંસી મળે.

કવિ : કુચ્છ પરવા નહીં ડોક્ટર...

મોતસે વીઠા કા હમને નહીં કરતે દેખા;
તખ્તમે મોત પે શી જેલ હી કરતે દેખા.

ડોક્ટર : સામાન્ય કવિ.....

કવિ : શુક્રિયા.

ડોક્ટર : આપણે બધા તો ઠીક પણ મને વિચાર આવે છે, પેલા ડોક્ટરનો...આપણામાં સૌથી નાનો એ છે.

કવિ : કોણ વિજય હત ? સોમેશ હતો કોરો ?

ડોક્ટર : કવિ...એ સુમિત્રાનો છેકરો.

કવિ : હું 'ઓળખુ' છું ડોક્ટર...સુમિત્રા મારી પિતૃર્ષ બહેન યાજ છે, ડોક્ટર સ્માર્ટ છે—
આજેદ્દીન એના આપ જેવો.

ડોક્ટર : આપ જેવો ? અહં મને લાગે છે કે એ એનાં મા જેવો છે, ખરાબર એની મા જેવો...તમારે જુઓ તમારે સુમિત્રાનો જ છેકરો, એના આપનો તો વાજે નથી.

કવિ : ખરી વાત...સોમેશ હત માટે તમને એમ જ લાગે—એ વાત હું ક્યાં નથી બજાતો ?

ડોક્ટર : તમે શું બજાો છો કવિ ?

કવિ : ડોક્ટર સાહેબ ! સુમિત્રા તમને જ પરણવાની હતી, એનામાં પણ એ વખતે આજાદીની તગલા હતી. પણ આપની જોડાલ ઘર્ષ જતી સ્થિતિએ અને સોમેશના જાહેર દેશનેતા તરીકેના બજાગાએ તેને ફસાવી, પરિણામે તમે એક રખકુ ક્યાં અને સોમેશે પેસાના જોરે સુમિત્રાને ખરીદી લીધી. હું 'બજુ' છું આખો ઇતિહાસ ડોક્ટર.

ડોક્ટર : પણ એથી વે નામદાર્ધનું કામ તો સોમેશે લયન ઘર્ષ ગયા પછી જ ક્યું. સુમિત્રાના આજાદી ઝખતા બિગરને એણે તોડી નાખ્યું. સુમિત્રાને તેણે કહ્યું, 'તું' વિશ્લવ-વાહી છે—તારાથી દેશને નુકસાન જ થશે. તારા વિચારો મને ખીજ દેશનેતાઓ પાસે નીચું જોવાડાવે છે—અને એવું તો પણ જોઈને એ નારીનું એણે અપમાન ક્યું હવું.

કવિ : ડોક્ટર...સહા છેલા તમે સુમિત્રાને ક્યારે મળ્યા હતા ?

ડોક્ટર : બનારસની હોસ્પિટલમાં સોમેશની પથારી પાસે. તે રાતે બનારસમાં મચાલ—સરપસ નીકળ્યું હતું—પેલીસોએ ગોળાબાર ક્યાં હતો. ધણુ મવાયા હતા. મને ખબર પડી કે સુમિત્રાનો વર ધવાયો છે...તે વખતે મને એના તરફ આન ઘણું પણ તમારે હોસ્પિટલમાં જઈને જોયું ત્યારે એ આનને બદલે મને તેમાં સુમિત્રાનું અપમાન જ દેખાયું.

કવિ : એવું શું હવું એ ?

ડોક્ટર : કવિ, સામી છાતીએ મરે તે માણસ...સોમેશને એ જ ગોળા વાગી હતી...પણ તે વાંસામાં જ—છાતીએ નહિ.

કવિ : બીજારો એ સોમેશ ! નાનપણથી જ એ બીજણું સ્વભાવનો હતો...અજ્ઞાનામાં મારી

કવિ : (ઠાકરવાળા સામગ્રી ખાવીને) નદિ નદિ ઠાકર સાહેબ, અમારામાંથી કોઈ જો એવું કરે જ નદિ-મૃત્યુને વળી સવાર થું સાંજ થું ?

ઠાકર : કવિ, એક એવી સામગ્રી બનાવો કે મૂંઝા પલ્લુ બેઠા થઈ જાય.

કવિ : અરૂ, નવાનીય ઠાકર-તમે એ પહેલાં હું માફ નહિ જતી ગયો હોઉં તો.

ઠાકર : સામગ્રી કવિ !

કવિ : ઠાકર સાહેબ! આપની સુચના મુજબ હું અહીંના ઓફિસરને મળ્યો...એ તમને એક ખેસદિલ આદમી તરીકે પહેચાને છે-એ દમથી બહી આવવાનો છે.

ઠાકર : નામ થું ?

કવિ : કર્નલ રાનેન્દ્ર...

ઠાકર : રાનેન્દ્ર !

વિજય : કર્નલ રાનેન્દ્ર !

શોભન : રાનેન્દ્રસિંહ !

[કર્નલ આવે છે. તેના હાથમાં કાગળ પેન વિ. છે.]

કવિ : આપણે કર્નલ સાહેબ.

કવિ : શુદ્ધિ-મારે તમારામાંથી ત્રણ જણ સાથે વાત કરવી છે. (ધુરંધરા પર બેસતાં) મિસ્ટર શોભન.

શોભન : માફ નામ શોભન.

કર્નલ : સીડીએમાં ટ્રેઈનનો પુલ હાટી દેતાં તમે પકાઈ ગયેલા...તે વખતે છાંદી દેશ માટે-તમે મર્નમેન્ટની માફી માગી હતી અને વચન આપ્યું હતું કે ફરીથી નામદાર સરકાર સામે કદી હથિયાર ઉપાડશો નહિ. આજે સવારે તમે હથિયાર સંદિત ફેર પકાયા છો, બોલો-તમારા અચાવમાં તમારે થું કહેવું છે ?

શોભન : મેં તમારી બેઈમાન મર્નમેન્ટને વચન આપ્યું ત્યાર પહેલાં દેશને આઝાદ કરવાના મેં સોનંદ-લીધા હતા અને મારે એ પહેલાં સોનંદ મેં પાળ્યા છે.

કર્નલ : બોલ રાઈટ...તો તેનો નતીનો તમને આ બીડીએ જ મળી જશે...હવે તમે મિસ્ટર દિવેન બોલો...

કવિ : દિવેન હું પણ !

કર્નલ : તમે આપેલું વચન તોળવા માટે તમારો શો ખચાવ છે ?

દિવેન : મારી પાસે વચન પરાણે લેવડાવ્યું હતું...એવું વિમાની વિમાનને લેવાપેલા વચને કોઈ કોર્ટમાં ફાવેલો થતો નથી.

કર્નલ : બીજી કોર્ટમાં નહીં હોવ...જ્યાં તો મિલીટરી કોર્ટ છે.

ઠાકર : કવિ! એણે ત્રણ જણા કયા કાં ?

કર્નલ : હવે મિસ્ટર વિજયસિંહ...

કવિ : અરે વિજય, હું પણ !

કર્નલ : ત્યાં મેં માસમાં પેશાવર બેસતી ઠાકર સૂંદતા તમે પકાયા હતા...તે રાતે મેં વાંચે તમે કાગળ ઉપર વચન આપ્યું છે કે સરકાર સામે હથિયાર ધારણ નહિ કરો અને આજે સવારે તમે સરકારના મેં અફસરને લીધી નાખ્યા છે...તમારે છે કંઈ ખચાવ કરવાનો ?

ઠાકર : વિજય...એ કર્નલનું મોઢું નષ્ટ કરી દે...હા હા એને કે એ જોડું છે.

કર્નલ : મિસ્ટર દત્ત...બોબો...એ ક્યું કહેવા જેવું ?

ડાક્ટર : સાચું બોલ...તે કાલ તોઓ છે !

વિજય : ડાક્ટર...જે બીજાએ ક્યું છે તે જ મેં ક્યું છે. મેં કંઈએ લોકાથી વધુ ખરાબ નથી ક્યું...અલે મને મારવો હોય તો મારે...મારી પાસે પરાણે વચન લેવાનું હતું. (રડે છે) મારા પિતાએ દેશ માટે પ્રાણ આપ્યા હતા અને હું પણ મારા આપની જેમ...

ડાક્ટર : શું બોલ્યો ? તારા આપની જેમ ! કાણ આ સુમિત્રાનો પુત્ર બોલે છે ?

કવિ : (ડાક્ટરનો હાથ પકડી) ડાક્ટર...

ડાક્ટર : મંચ ઠીક છે...કર્નલ રાજેન્દ્ર ! થોડા વખત પહેલાં મારાથી જે બોલાઈ ગયું તેને માટે દિલગીર છું. હું માનતો જ નહોતો કે એ એના આપનો દીકરો છે.

કર્નલ : જુઓ મિસ્ટર શોબન, દિરેન બોઝ, અને મિસ્ટર વિજય દત્ત-તમે આપેલા વચનો ત્રણેએ તોઆ છે એટલે દલે તમારી જિંદગી મવન'મેન્ટને હવાલે છે.

દિરેન : અમારી જિંદગી...તમારી સત્તા થી છે ?

કર્નલ : (રીવાજવાર કાદીને) મારી સત્તા આ રહી, તમારા સાથીઓની હાજરીમાં જ તમને ખતમ કરવામાં આવશે.

[વર્તુલ ડાક્ટર ૫૨ આવે છે]

ડાક્ટર : કર્નલ...(કર્નલ નજીક આવતાં) ઝાઝખાણ પડે છે કે ?

કર્નલ : તમને કેમ જૂલું ડાક્ટર...ચીમુરમાં બ્યારે હું ધવાઈને પઓ હતો ત્યારે દુશ્મના-વટ બાણે ઝૂડીને જેણે મારી મમતાભરી સારવાર કરી મને છવતો રાખ્યો હતો- ડાક્ટર ! તમને તો કેમ જુલું ?

ડાક્ટર : રાજેન્દ્ર ! તમે દિન્દી હો...દેશના મૂલીકાર જુવાનોમાંથી આ ત્રણના જાન તમે લેશો. એક અહેવાત...

કર્નલ : (ડાક્ટરનો હાથ પકડી) જાસ ડાક્ટર...હું જેને જતા કુ' છું...પણ મવન'મેન્ટને ખતાવવા એક તો મને સંપૂર્ણ જ પડશે.

ડાક્ટર : ચેન્ડેસ કર્નલ.

કર્નલ : નજીક કરવા માટે દસ મિનિટનો વખત આપું છું. (જાય છે.)

કવિ : ધન્યવાદ ડાક્ટર...તમારી સમ્માનિતિ બેને તો બચાવ્યા.

દિરેન : પણ અમારામાંથી ત્રીજો કાણ થશે ?

કવિ : પાસા અહીં જ પડ્યા છે-ત્રણે જણા વારાફરતી ફેંકા-જેના સોથી જોણ પડે તે ત્રીજો.

શોબન : વેરી ગૂઢ આયોજિયા...પણ પાસાની આવી રમત ઠાઈ નહિ રમ્યું હોય.

દિરેન : વિજય, તું સૌથી નાનો છે માટે પહેલાં તું ફેંક.

[વિજય કઈ બિલ્લતો નથી વિચારમાં હોય તેમ જણાય છે]

શોબન : કેમ બહેરા થયો છે ?

વિજય : હેં...હં...લાવો પાસા. (ટંગલ ફેંકા પાસા લે છે)

કવિ : તાનજુગ ! જિંદગીને મહેલી જુવારની ઉપમા આજે સાચું થશે. જુવાર રમવાના આ પાસા આજે છવન-મરજુતો ઉઠેલ લાગી રહે...એલ લીજિયે જિંદગીકા આખરી ફાવ, ફારતો !

[વિજય પાસા ફેંકે છે]

દિરેન : કેટલા પડ્યા ?

કવિ : પાંચ.

[વિજય કપાલેથી પાસેનો લૂછે છે. બધા તેની સાથે જુએ છે]

કવિ (વિજયનો વાસો પંપાળતા) હવે કાણુ ફેંકે છે !

દિનેન : હું. (પાસા લઈ ફેંકે છે) કેટલા પાંચા !

કવિ : અગિયાર

દિનેન : હાહ...ખચી મયો.

શાશન : ચૂપ કર...બેવકૂફ ! (પાસા હાથમાં લે છે)-હવે આપણી વચ્ચે રહ્યું વિજય...

કવિ : હું કે તારાથી એક દાણો ઓછા પડે. (ફેંકે છે.)

કવિ : ઓ.

શાશન : મને આસોસ છે વિજય, વતન પર પુરજાન થવાનું સહુભાવ્ય મને ન સંપડ્યું.

[વિજય કપાળ લૂછે છે.]

કવિ : અલિનંદન વિજય-નસીમની દેરીએ તને વરમાળા આપેાપી છે.

મોત હાંબાર જળ આપી દે તો ઢરના ક્યા દે !

દમ સદા ખેલ હી સમજા દિયે, મરના ક્યા દે !

વિજય : (સ્વસ્થ થતાં) હું તૈયાર છું.

[ડોક્ટરનો અવાજ આવે છે 'વિજય...વિજય તેજના વડા સાથે ડોક્ટર પાસે જાય છે.]

ડોક્ટર : દિલ્લીનીર છું કે હું તારે માટે કંઈ ન કરી શક્યો..

વિજય : દિલ્લીનીર થવાની જરૂર નથી ડોક્ટર. (ટ્રાણમાં) તમે તો મારા આ દામથી સરખાવ છો-મને પિકાશે છે. મારી રૂપા આવાની જરૂર નથી. (પાસો ફરી ભાવે છે.)

ડોક્ટર : વિજય ! મારી સામું જો.

વિજય : સામું જોવાની જરૂર મને લાગતી નથી.

ડોક્ટર : સાંત થા...મારી સામું જો...તું બહાદુર છે.....

(વિજય : બહાદુર, હિંમતવાન, અગમ, નીકર, વીર વગેરે યજ્ઞોનો ઉપયોગ કરીને તમે કેટલા જીવાનોને મઠાવી દીધા છે ડોક્ટર ?)

કવિ : વિજય !

ડોક્ટર : જોને બોલવા દો કવિ.

વિજય : જ્યારે 'બોલવા દો' કહીને તમે મને એક ટુચ્છ ગ્રાણી જેવો મણો છો. 'જોના બાપ નો જ દીકરો છે' કહીને કેમ જાણે મારા બાપે કયું કે કસંક લાગે જોવું કામ કયું હોય એમ મારા તરફ જુઓ છો.

કવિ : વિજય ! આજે તને શું થઈ ગયું છે !

ડોક્ટર : કવિ ! સોમેશને રાતે શું થયું !

વિજય : કવિ, તમે મારા પિતા વિષે કયું જાણતા લાગે છો. કહો ને, કઈ કસંક લાગે તેવું કયું હતું ! હું નથી માનતો. એર એ તો દેશના એક સદીક છે. દેશ માટે એમણે પ્રજા-એવાજવર કરી દીધા છે-હું પણ તેમને જ અનુસરીશ.

ડોક્ટર : તારા બાપની વાત મૂંઝી દે. અનુસરવા જેવી તારી મા છે.

વિજય : તમે મારી માનું નામ જ્યારે ને ત્યારે શીતે દીધા કરો છો ! તમે જોને જાણો છો !

ડોક્ટર : હા.

વિજય : તો કહો મારી માને તમે ક્ષમ રીતે જાળવો !

ડોક્ટર : એ વાત જવા દે- (દીકા કરતો હોય તેમ) તારે તો તારા બાપના પગલે ચાલવું છે ને !

વિજય : ડોક્ટર ! ખરેખર મારા પિતાએ કશું ખરાબ કામ કર્યું હતું ? કહો તો તમને હું મારા મુરબ્બી તરીકે માન આપતો જાણ્યો છું. (અટકીને) કવિ ! તમે કહો. તમે તો મારા દુરના સગા છો, જવાબ દો, કેમ કોઈ જોલતા નથી ? શું એ નામદં હતો ? અરે તમે કોઈ ના કેમ પાડતા નથી ? કોઈ તો જોસો.

ડોક્ટર : વિજય ! વાર્તા સારી હોય તો જ કેસ્ય. ખરાબ વાત સંજોગવાથી મજબૂ ખરાબ થાય.

વિજય : હું...હું એક નામદં જૂઠા દિવ્યકારા, એવાનો હું પુત્ર ! હું એવાનું સંતાન ! (ખુરશી ઉપર ખેસી દુસર્કા બરે છે.)

ડોક્ટર : (તેની પાસે જઈ) જોસો આ વિજય, જેટલો તું તારા બાપનો તેવો જ તારી માનો પણ દીકરો છે.

વિજય : (જોસો થતા) દિવ્યકારા નામદં એના જ જેવો...ડોક્ટર ! મને જ્યારે જોગાનમાં ઉભો રાખીને...અંજો પાટા બાંધીને-અરે એ જંધુ હું કેમ કરી સહન કરી શકીશ...આવી અંધારી રાતે...

ડોક્ટર : બિલકુલ નહિ, તારી માને ખાતર, જે દુધ પીને તું જીજીયો છે એની ખાતર, સુમિત્રાના ઊંઘરા, એવું નહિ બને.

વિજય : ડોક્ટર ! તમે ખરેખર એમ માનો છો ? તમે માનો છો કે એ સંત્રીઓની બધૂક સામે હું અગ્ર જોસો રહી શકીશ ?

ડોક્ટર : જરૂર...તું ટકી શકીશ...માન આ જ જનમમાં નહિ પણ જરૂર પડશે તો આવતા જનમમાં પણ-તું સુમિત્રાનો ઊંઘરો છે.

વિજય : ડોક્ટર ! તમે મારી માને ચાહતા હતા !

ડોક્ટર : હા, જેની ધીરજ અને દિગ્મતનો જે ચારસો તારામાં જોતર્યો છે એવી સુમિત્રાને હું ચાહતો હતો. અને લાગે છે કે તું મહાનગીથી મોતને ભેટીશ.

વિજય : તમે ખરેખર એમ માનો છો ?

ડોક્ટર : હું એમ માનું જ છું...હું નહિ માનું તો કેમ માનશે ?

કવિ : ડોક્ટર ! આપ તો હવે મેરી ક્રિન્ડા ચાલો.

ડોક્ટર : વિજય ! હવે મિનિટ પૂરી થઈ...

વિજય : અગ્ગા ડોક્ટર, માને કહેજો કે તેવું હવે હું પચાવી શક્યો છું. (પાટો ફરે છે.

કવિ પાસે અટકતા) કવિ ! તમારી સોજાત અને પ્રેરણા હું કેમ જૂલીશ ?

કવિ :

વલન હંમેશા રહે ચાહમાને એક આજાદ

હમારા કષા હે, અગ્રહ હમ રહે-રહે ન રહે !

વિજય : અમર રહે ચાલો ! (ગાગળ ચાલી મોહન અને દિરેનને મળતા) ઠીરતો ! પૂઠા

પર તો રચી ન મળ્યું પણ હવે તમારા પહેલાં હું પહોંચીશ.

મોહન : (વિજયને બેટી પકાતા) તારું અભિયાન જ્યારે નહિ બંધ દોરત.

દિરેન : વિજય...

વિજય : અગ્ગા મુઠનાઈદ એવરી બેટી,

ડોક્ટર : ગુનાહિત સ્વીકાર્યા...
 [પાણી તેજ-વર્ણન બીજા જુલાઈ આવે છે ત્યારે ત્રીસે વિજય અને
 હવે આજના રજા દોષ છે. શોભન ને વિજય બહાર પાડી રહે છે.]

હિરન : ખરેખર આજે એક મળતો સાથી ગુમાવ્યો.

શોભન : મને તો ખ્યાલ જ નથી કે મારી પાસે શું રહ્યું છે હવે !

ડોક્ટર : મિસ્ટર શોભન !

શોભન : (આવીને) જી ડોક્ટર.

ડોક્ટર : આ ખુશી મને જરા સરખી કરી આપત્તે તો.

[શોભન ખુશી મોઢવી પાછા હિરન પાસે આવે છે.]

શોભન : હવે હિંમતથી મોઝાનની વચ્ચેવચ્ચે જીલો છે-જાણે કોઈ મહાન દારીનું રોમ્યુ.

હિરન : પેલો કનૈસ તેને કશું પૂછતો લાગે છે.

શોભન : અતિમ ધ્રુવ પૂછતો હશે.

હિરન : જરૂરે જોણે આજે પાટા બિલાવતી પળ ના પાડી... સામાજિક દોષ.

[બહારથી 'કોઈકો' અને બેઠક દરમિયાન અવાજ
 સંકળાય છે અને તેજ-વર્ણન ડોક્ટર તરફ જાય છે. તે
 સ્વસ્થ જણા છે...દોષથી પાવે છે-પ્રમાણ કાઢીને.]

ડોક્ટર : સામાજિક સુખી...સુખી...તારા દોષમાં આજે મને દરાવ્યો છે-સર્વોત્તમ કું પાછળ
 રહી ગયો છું.

[તેજ પાણી બીજા સામર્થ આવે છે.]

હવે : (આવીને) ડોક્ટર ! ડોક્ટર ! મહાકુરીથી મોતને મેટથો-એવી રીતે કપલાં કરતો
 હતો કે જાણે વામનજી ત્રિલોકી બરતા હોય.

શોભન : જોણે અતિમ ધ્રુવ શું કરી !

હવે : જો મેટુ આપ તો ડોક્ટર જેવો જ આપજો...(મમરાઈને) અરે ડોક્ટર...

[ડોક્ટર ખુશીમાં દબી પડ્યા હોય છે તેમના હાથમાંથી દોષથી
 થઈ થઈ હોય છે-અને હવે સ્ટેજની વચ્ચેવચ્ચે આવે છે.]

હવે : મોઝા સાથે દિવે-દુમસે તુરત હોતે હવે;

જુલ રહેા બદલે વડન હમ તો વિદા હોતે હવે.

[તેજવું વર્ણન હવે પાજ આસને આસને બાંધુ થઈ
 વિલીન થાય છે અને એ અધારમાં જ પડી પડે છે.]

©

આ નાટક રજાના નવેબરની ૧૧ થીએ થઈ જાયે સમગ્ર હવે એમાં નીચેના સંધ્યાએ
 સામ લીધો હતો.

વિજય દલ-જયલી કાફી

શોભન-દરિયાઈ મોહાલ

હિરન બોલ-મહેન્દ્ર રોડ

હવે-ચીનુભાઈ જોશી

કનૈસ રાજેન્દ્ર-ધનવન્તરાય

ડોક્ટર-બાલુભાઈ જાસ

આ નાટક ૩૦ મિનિટ સુધી આવે છે.

આ નાટકમાં આવતી થોડીક દાવરી સહીદ હવે બાકાકુલવાદવાની છે

કથાસરિત્સાગર

મયૂર

જોખલી ઠાશીની હીકરી એવી ઉત્તાહ ને એ ઠાશીને ઘેર કટક બેટના ચારે બુવાનડાએ ઉતારો કર્યો છે.

બુવાનિયાએ કહ્યું છે: 'અમે કટક બેટથી આવીએ છીએ. આ નગરમાં દેવસ્મિતા કરીને એક સુંદરી રહે છે. એના ઉપર અમારું મન મોહ્યું છે.'

ત્યારે ઠાશીએ કહ્યું છે: 'એમાં તે શી મોટી વાત છે? દેવસ્મિતા તો મારી સુઠીમાં છે.'

ઠાશીએ હીકરીને દેવસ્મિતાને ઘેર મોકલી છે.

આંગણે સિદ્ધિકરી આવીને જામી છે ને દેવસ્મિતાને અચરજ થઈ છે. આ જામની ફતી અહીં તે શીદને આવી હશે? પણ આંગણે આગ્યાને બકારો દેવાય નહિ. એણે તો સિદ્ધિકરીનું સન્માન કર્યું છે ને સિદ્ધિકરી આદિ-અવળી વાતો કરી તે દિવસે તો ત્યાંથી વિદાય થઈ ગઈ છે.

બીજે દિવસે વળી સિદ્ધિકરી આવી છે. એક માંસનો હુકડો સાથે લાવી છે ને માંસ ઉપર મરચું બસરાબું છે. આંગણમાં એક ફૂતરી છે. ફૂતરીને માંસ ખાવા આપ્યું છે. ફૂતરી તો માંસ ખાય ને એની આંખમાંથી અને નાકમાંથી પાણી આવ્યાં બાંધ, માંસ ઉપર મરચું બસરા-વેલું ગરુને!

દેવસ્મિતાને સિદ્ધિકરીના કરતૂકની કંઈ ખબર નહિ એ તો ભેડી ભેડી સિદ્ધિકરી સાથે વાત કરે છે ને ત્યાં એની નજર ફૂતરી ઉપર ગઈ છે.

ફૂતરી તો રહી રહી છે એની આંખેથી પાણીમાં આવ્યાં બાંધ છે.

દેવસ્મિતાએ પૂછ્યું છે, 'આ ફૂતરી તે શીદને રહેલી હશે?'

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે, 'એને એના આગલો ભવ સાંભર્યો છે.'

ત્યારે દેવસ્મિતાએ પૂછ્યું છે: 'કોઈ દિવસ નહિ ને આજે જ આગલો ભવ ક્યાંથી સાંભર્યો?'

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: 'એ તો પરમવના હેતુમિત્ર લેગા ધાય ત્યારે આગલો ભવનું સ્મરણ ધાય.'

ત્યારે દેવસ્મિતાએ પૂછ્યું છે: 'તમે તો આ ભવ પરમવનું યે બાણુતાં લાગે છે?'

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: 'એક યોગી પાસેથી થોડી યોગવિદ્યા શીખી છું. યોગવિદ્યાએ કરીને હું પરવાવની વાત બાણી થકું. આગલો ભવે હું અને આ ફૂતરી બને થોડકો હતી. ફૂતરી ધર્મકર્મમાં માને અને હું તો સૂઝતો આહાર કરું. પતિ પરદેશ બાંધ ત્યારે ફૂતરી મતતપ કરે, બાધા આપડી દે ને હું તો રોજ રોજ નવા ચણગાર સ્ત્રી રંગે રમું. આત્માને સંતોષવા જેવું મોહું પુણ્ય એકથે નથી, બહેન. મેં આતમ સંતોષ્યો, તો આ ભવેય રંગ-રાગ પામી છું. એણે આતમ ઉવેખ્યો, તો ફૂતરી સરણ છે.'

ત્યારે દેવસ્મિતાએ મસર કર્યો છે: 'તમારું તો નવું જ્ઞાન બાઈ.'

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે : 'અમારી તો અનુભવની વાતો.'

બંને વાત ને વિગત કરતી બેઠી છે ને એમાં દેવસ્મિતાએ કૂતરીને માંસ ખાતી દીધી છે. એ તો બધી રમત પારખી ગઈ છે. તોય એ કંઈ બોલી ચાલી નથી. એના મનમાં એમ છે કે જોઈએ તો ખરા વાત ક્યાં સુધી આગળ વધે છે !

એણે કહ્યું છે : 'તમારી અનુભવની વાતો ને એની તો ના કેમ કહી શકાય ? જો ને બહેની ! મારો પિયુ પરદેશ વસ્યો છે ને મારા દિવસ દોયલા વીતે છે. જોખનિયું અંગમાં સમાતું નથી ને એનો માણીગર ઠાઈ મળતો નથી. એ તો એજ્યે એજ્યે ઢોળાઈ બય છે.'

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે : 'આપણી તો દોર'ગી નગરી'

ત્યારે દેવસ્મિતાએ કહ્યું છે : 'એવો એકાદો છેલ્લો દોર ને સમજી. મારા અંગનો આતથ તો જોલણાય.'

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે : 'હાલે જ પ્રીતમ લાવી આપું બહેન.'

ને હરખલરી સિદ્ધિકરી ત્યાંથી ચાલી ગઈ છે.

મનમાં ખીટ હતી તે સાચી પડી છે. ને હવે શું થયે ? પણ સામે ચાલીને પ્રીતમ નોતર્યો છે. હવે એનો સત્કાર તો કરવો જોશે ને ! દેવસ્મિતા પ્રીતમના

તેયારીમાં પડી છે. લોખંડમાંથી રોના પગનો પગે તેયાર કરાવ્યો છે. હાડના શીયા મંગાવ્યા છે. અંદર વેનનાં જોસડિયાં ઘોળ્યાં છે. હાસીને સોળ

હાસી બનીકનીને બેઠી છે ને પ્રીતમની સાફ જુએ છે.

'એક શેઠિયો આવ્યો છે. એ તો બધે વરણાગિયો છેલ્લો છે. કૂદડાં પધારીએ શેઠને બેસાડી હાસી એની સેવાસરભરા કરી રહી છે.

બરાસ હસ્તુરીએ બહેનકર્તા પાનગીઠ આપ્યાં છે, ઠંસર કેવડાનાં અત્તર છાંટ્યાં છે. મદિરાની ખાલીઓ પાઈ છે. શેઠને તો ભેવડો નશો ચક્યો છે. એક તો સામે બેઠેલી જોગન મદનરી મુંદરીનો નશો છે ને બીજો તરો ખાલીના પદારથમાં છે. બાલોશિયાને બય ભરી પ્રીતમ પધારીમાં પોદી ગયો છે ને એ તો બધે સ્વપ્નમાં મુંદરીની મુખ્યચામાં માણી રહ્યો છે.

હાસીએ જીડીને સરખી સદિયરેને જોલાવી છે. શેઠનાં ઘરેણાં જીતારી લીધાં છે. કપાળે કૂતરીના પંખોનો ધગધગતો લામ દીધો છે ને જોખીજોખી કરીને પાછલે બારણેથી શેઠને જીરડામાં ફેંકી દીધો છે.

શેઠ જાગ્યા ત્યારે નરકની ખાલુમાં પડ્યા છે. કપાળે વેદના ચર્ચ રહી છે ને મગજ ભરી રહ્યું છે. એ તો પડતો આખડતો નદીએ ગયો છે. નાહી ઘોઈ કાયાનો ગંદવાડ કાઢ્યો છે ને છાનો માનો ઘેર આવ્યો છે.

મિત્રોએ પૂછ્યું છે : 'હાં રંગરાગ માણ્યો ને ?' ત્યારે શેઠે કહ્યું છે : 'એવા તો રંગરાગ સ્વપ્ને ચે સાંપડ્યા નથી. શે વેસવ હતો ને શી મુંદરીની સોડમ હતી. હામહામ મુગલોયના-બધે સ્વર્ગ-

ત્યારે મિત્રોએ કહ્યું છે: 'એવી મોજ લાગી ગઈ કે શબ્દગાર સામઠાં આપી આવ્યો?'

ત્યારે શેઠે કહ્યું છે: 'હવે વધુ વાત પુછ્યોમા પુછ્યો તો તમારી મોજ મારી જશે. રૂપનો નશો હજી લેતરો નથી ને મને તો જાંઘ આવે છે.'

એમ કહી માથે લૂગડું વીંટી એ તો સૂઈ ગયો છે ને મિત્રો ક્યારે રાત પડે એની વાત જોતા જોતા છે.

બીજી રાતે બીજા શેઠે મોજ માણી છે ને દયાળમાં છાપ લગાવી છે ને પછી બીજા બે બાકી રહ્યા એણેય દારકાતું તિલક કરાવ્યું છે. ચારે ય જન્મા શૂંડે દાવ ત્યાંથી ભાગી છૂટ્યા છે.

હવે એક સિદ્ધિકરી બાકી રહી ગઈ છે. એ તો હરણપટ્ટી બની દેવસ્મિતા પાસે ઈનામ માગવા ગઈ છે: 'તેં તો સખી! ચાર ચાર રાત્રિઓ રંગેચંગે વિતાવી. રંગરાગ માણ્યા ને વળી લખ-લૂટ ધન મેળવ્યું. એ ધનમાં મારો અડધો દિવસો.'

ત્યારે દેવસ્મિતાએ કહ્યું છે: 'એ બધું તો મેં તારે માટે રાખી મૂક્યું છે બહેન! મારો પાસે ધનનો કયાં ગારાવારો છે તે પાત્રી મિલકત ઘરમાં રાખ્યું? ઘરમાં રાખ્યું ને વળી જરૂરો ભાગી જાય, તો પાછી પળોજીવ યાય ને આપણે ઉધાર પડીએ.'

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: 'તું તો બહુ ટાઢી છે, સખી!'

એણે તો સિદ્ધિકરીને માનવાન આપીને ચોરડે બેસાડી છે. દેવસ્મિતા કામને મરો ત્યાંથી સરસી ગઈ છે ને ચાર

લઠુ જેવી દાસીઓએ સિદ્ધિકરીને ચોટ-લેધો જાણી છે. એકે પગ બાંધ્યા છે ને બીજાએ હાથ બાંધ્યા છે ત્રીજાએ નાક-કાન કાપ્યા છે ને ચોથાએ ચોટલો કાપ્યો છે મચના ટીલંટપકાં કરી ચારે-એ હપાકીને સિદ્ધિકરીને ઉઠડે ફગાવી દીધી છે તે આજનો ઘડી ને કાલનો દી.

દેવસ્મિતાએ પછી તો બપો વાત જાણી છે, વાતનો સાર જાણ્યો છે. એ ચારે શેઠિયા તો ઠેક ઠેક બેઠ્યા એની લાજ વંટવા આવેલા એ તો પાછા જઈને કોણ જાણે શું-શું કર્યો! રાજકર-બારે રાવ કર્યો, કંઈક આડીજવળી વાત કર્યો ને એમાં તો પોતાની આબજ બેળાબજ થયો ને સ્વાગીને માથે સો સો વાનાં વીત્યો હવે તે કર્યું શું?

એ તો મુઝાઈને બેઠી છે. ને એમાં એની સખીએ કહ્યું છે: 'એમાં મુઝાઈ છે શીઠને બહેન! એક વખત શક્તિ-મતીના પતિને બીક પડી હતી, ત્યારે શક્તિમતીએ એને ઉભારી લીધો હતો.'

ત્યારે દેવસ્મિતાએ પૂછ્યું છે: 'એ વળી શી વાત છે?'

ત્યારે દાસી વાત કહેવા બેઠી છે:

સમુદ્રદત્ત નામે એક શેઠિયો ને એનો શક્તિમતી સ્ત્રી. વાણિયો વહેવા-રિયો ખરો, પણ કુછંદે ચડી ગયેલો. ગામની એક લગાડ સ્ત્રી સાથે એને મહો-ખબત બંધાઈ તે દિવસ ને રાત એને જ દેખે. રાત પડે ને સમુદ્રદત્ત વેરથી ચાલી નીકળે. કહે કે દુકાને જાડું છું ને જાય ત્યારે પેલી લગાડને વેર. ગ્રેયમીને સાથે લઈ જાને જન્મા નગર બહાર યશવંત મંદિર જાને મંદિરમાં જરાય. આખી

રાત રંજરાગ લોગવે ને સવારે શેઠિયો
ચેર પાછો આવે.

શક્તિમતી કાંઈ મૂરખ તો ન જ
હતી ! એને તો બધી વાતનો ખબર છે
ને એક દિવસ એણે સ્વામીનાથને કહ્યું
છે : ' દુકાનનું બહાનું બતાવીને રોજ
રાતે ચાલ્યા બાંચો છો, પણ ક્યાં બાંચો
છો ને શું કરો છો એની મને ખબર
છે. આમાં ઠાક દિવસ સપડાઈ ગયા તો
પછી ખૂરા હાલ થયો. '

ત્યારે સમુદ્રહતે કહ્યું છે : ' સ્ત્રીની
બાત જ એવી જેમાંતેમાં બધા અવિશ્વાસ-
ની નજરે જ જુએ '

વાણિયાએ વાત તો ઉઠાવી દીધી
પણ પાપ પીપળે ચડીને પેકારવાનું હતું
તે એક દિવસ વાત ઉઘાડી પડી ગઈ
મામના રામને એવો હાયદો કે મારા
શબ્દમાં ચોરી નહિ છીનાળી નહિ જે
કોઈ ચોરી કરે કે છીનાળું કરે એને કાંધ
મારવો સમુદ્રહત રોજ રોજ યક્ષના
મહિરમાં બરાચ અને એ વાતનો ઠાટ
વાળને પૂરો ખટકો ચેક સદાઈ કરે છે,
પણ ઠાક દિવસ લાગમાં આવે ત્યારે
વાત. એમાં એક દિવસ ઠાટવાળને લાગ
મળી ગયો. ચેક પેલી લગાડ સાથે જેનો
દેરામાં પેકો કે પાછળથી ઠાટવાળે બાણનાં
બંધ કરાવી દીધા અને મહિર ઉપર
પહેરા મૂકી દીધો. રોજ રોજ સતો
ધાય છે, પણ આજે હવે લાગમાં આવ્યો
છે સવારે એની વાત છે ઠાટવાળ તો
ઠાટવાળીએ જઇને નિશંતે જાંધી ગયો છે.

શક્તિમતીને વાતની ખબર પડી એને
થયું કે આ તો ભારે ઘઇ. ચેકની
આજર જશે એમા તો લેળી પેતાનીયે
હાંસી થયેને !

એણે તો સોળ શણગાર સજ્યા છે
હાથમાં પૂજનનો યાળ લીધો છે ને
રૂમઝૂમ કરતી યક્ષને હહેરે જવા આલી
નીસરી છે

ચોડીદારે એને અટકાવી ' અંદર
નહિ જવાય અંદર રામના ચોર છે '

ત્યારે શક્તિમતીએ પૂછ્યું છે : ' ઠેટલા
ચોર છે ? '

ત્યારે ચોડીદારે કહ્યું છે : ' બે ચોર છે :
એક સ્ત્રી અને બીજો પુરુષ '

ત્યારે શક્તિમતીએ કહ્યું છે : ' તું વારે
બેના બે ગણી લેજે ને મારા બાઈ.
એટલા સાડુ કાંઈ મારી પૂજ પડશે ! '

હાવભાવ ઠટાક્ષથી એણે તો ચોડી-
દારનું દિલ હલાવી નાખ્યું છે ચોડીદારે
સાંકળ ઉઘાડી દીધી છે ને શક્તિમતી
અંદર ગઈ છે

અંદર સમુદ્રહત લમણે હાથ ઢળેને
બેઠો છે એની મુછમણને પાર નથી
ચેક બેઠો બેઠો મુંઝાય છે ને આલી
લગાડને તો લાજે નથી ને શરમે નથી.
એ તો બેડી બેડી પાન આવે છે ને નખરાં
કરે છે

શક્તિમતીએ સ્વામીનાથ સાડુ
લેયું છે : ' કાં આખરે તો સપડાયા ને !
હું રોજ હહેતી હતી, પણ મારું માને
કાણ ? '

ત્યારે સમુદ્રહતે કહ્યું છે : ' આવી છો
ત્યારે એક વખત ઉગારી લે '

ત્યારે શક્તિમતીએ કહ્યું છે. ' એટલા
માટે તો આવી છું મેં કાંઈ યક્ષની
માનતા ચોડી જ માની હતી ! પણ આ
વખતે ધારો કે ગચ્છી જશે, પણ તમારો
તો આ ખૂરી લત છે. ફરો પાછા આજ

આ ધંધા કરશે. ફરી વળત તમને કોણ
ખચાવશે ?

ત્યારે સમુદ્રત્તે કહ્યું છે : 'હવે પછી
આ ધંધે ચડું તો મારું માથું ને લાગું
ખાસડું.'

શક્તિમતીએ પેલી લગાડને કહ્યું છે :
'હટહટ લૂગડાં બદલાવી દે.'

ત્યારે લગાડ તો લાગતી નથી ને
જાતે છે : 'હું શીદને લૂગડાં બદલાવું ?'

ત્યારે શક્તિમતીએ કહ્યું છે : 'બાઈ!
તારે પળે પડું. મારાં ઘરેલુંગાંઠાં આપું,
તું-દેહે તે આપું.'

ને માંડ માંડ એણે શક્તિમતીનાં
લૂગડાં પહેર્યાં છે. આખું એ બધું લઇને
લગાડ બહાર નીસરી ગઈ છે. શક્તિમતી
લગાડનાં લૂગડાં પહેરી મંદિરમાં રાત
સાંભળી છે.

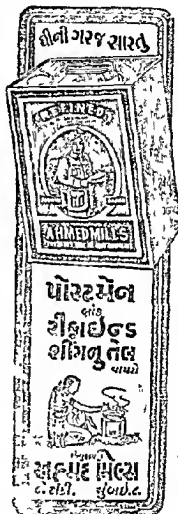
સવારે રાત્રને ખજર પડી કે ચેકચેકા-
ણી રાતે ઘસૂની ખૂલ કરવા આવ્યાંતાં ને
હોટવાલે એને નાહકનાં હેરાન કર્યાં. રાત્રીએ
હોટવાલને કહ્યો ને એમ શક્તિમતીએ
સ્વામીની આગરૂ બચાવી લીધી.'

વાત પૂરી કરી બસીએ કહ્યું છે : 'ને
તારામાં તેવડ હોય તો બાઈ, તું ચે તારા
સ્વામીને આવતી આફતમાંથી ઉગારી લે.'

દેવસ્મિતાએ તૈયારી કરવા માંડી છે.
સોઢાગરનો વેશ લીધો છે. સાત વઢાણ
બરીને એ તો કટક બેટ જવા ચાલી
નીસરી છે.

કટક બેટ પહોંચીને એણે રાજદર-
બરબારે શવ કરી છે. 'રાત્રી ! તારા
મુલકમાં મારા ચાર શુભામ મંતાયા છે'

ત્યારે રાત્રીએ કહ્યું છે : 'તારા શુભામ
તં ચોધી દે સોઢાગર.'

રામએ નગરના હોઠ લોળા કર્યા છે ને સોઢાગરે ચાર શેઠિયાના ચાર છોકરાને માથે હાથ મૂકી કહ્યું છે: 'આ મારા શુભામ'

ત્યારે ચારે ઠાર ઠરવરુ યવા માંડ્યું છે શેઠિયા કહેવા લાગ્યા છે: 'એ તો નગરના શેઠિયાના સપૂતો. એને એના બાપે ક્યારે લેશ્યા ને ક્યારે સાટયા કે એમને માથે શુભામી ખાત લખાણાં!'

ત્યારે સોઢાગરે કહ્યું છે: 'ખાતખાતનું હું કંઈ ન જાણું. મારા શુભામને કપાળે કૃતરાના પગની નિશાની છે એ નિશાની હોય તો એ મારા શુભામ અને નિશાની ન હોય તો મારી ભૂલ યથા. બૂલની હું માણી માણું.' ત્યારે ચારે છેયાને માથેથી પાટા છોડયા છે ને રામએ નિશાની દીઠી છે. નિશાની દીઠી છે ને બધા અચરજમાં પડી ગયા છે.

રામએ સોઢાગરને પૂછ્યું છે: 'આ

તે શી વાર્તા છે બાપ્પ સોઢાગર! ચારે નગર-શેઠના દીકરા છે. એમને ઘેર તો રિદ્ધિ-સિદ્ધિનો આરોવારો નથી. ને તોય એમના કપાળે તારી નિશાની છે. આ તે શી વાર્તા છે?' ત્યારે સોઢાગરે સ્વરૂપ બદલી નાખ્યું છે. દેવસ્થિતિને રૂપે એણે બધી વાર્તા કહી છે.

સાંભળીને રામને રાષ ચઢ્યો છે: 'એ ચારેને મારા રાજ્યમાંથી કાઢી મૂકો. શેઠિયાના ધનભંડાર લૂંટી લ્યો. આવા હરામીનું મારા રાજ્યમાં કામ નથી.'

ત્યારે દેવસ્થિતિ રામને પાપ પડી છે: 'રામ! એમનો દંઠ યવે'તો તે યર્ષ ગયો છે. મરતાને મર કહેવાનો રામનો ધર્મ નથી.'

રામએ ચારેને છોડી મૂક્યા છે ને દેવસ્થિતિને દીકરી કરીને જાણી છે. દેવસ્થિતિ પતિને લઈ કરીને વતન પાછી વળી છે ને ખાધુંપીધું ને રાજ રહ્યું છે.

રાજકોટમાં નેમરી કરી રહેલ બાવનગરના એક કારકુને તેના સાહેબ પાસે બે દિવસની રજ માંગી સાહેબે રજ દેવાનું કારણ પૂછ્યું. પેલાએ કહ્યું, 'સાહેબ! મારી સ્ત્રી પર એકલી છે અને એમારે હવે ફેરવવાનું છે એટલે તેને મદદમાં જાવી રહું' માટે રજ એકમે છે.'

સાહેબે સહેજ આંખો ષટ્પરાવીને હસતાં હસતાં કહ્યું, 'મિતર! તમને રજ નહીં મળી શકે. કારણ તમારાં પત્ની એકલાં છે જ નહીં, ત્યારે તો બે જાણકો પછુ છે પણ એકલાં યાત્રી! આવાં મર્ખાં નહીં જાયે. આ ખાતુ તોફારે રિશ્તી પૂરેપૂરી માલિની ધારાવું' હોય છે. માટે ભલે, રજ નહીં મળે.'

નિરાશ થઈ પાછા ફરતા કારકુને બાપણ પાસે જઈને કહ્યું: 'સાહેબ! આ દુનિયામાં બે જ મોઢામા મોઢા મોઢાગીલા છે-એક હું અને બીજા બાપ-કારણ હું' પરણેલા જ નથી!'

*

દેસનેવામાંથી પ્રધાન બની બેઠેલા એક પ્રધાન પાસે થોડાક ચહેરીઓએ જઈ કહ્યું: 'આપણા ચહેરામાં પરિવ્રાજિત એમકારનાય આવવાના છે અને તેમને માટે એક સમારમ થોજવામાં આવશે' છે તો આપ તેમાં પધારણે ને!'

'જરૂર જરૂર.' પ્રધાન સાહેબે કહ્યું. 'જન્મવાના મહેમાન તે સરકારના મહેમાન ગણાય અને તેમને કોણ ન જોળાયે!' પોતાનું જાત પ્રકારિત કરવા પ્રધાન બોલ્યા, 'ઉદલી સાલ ઉગ્રેન્દ્ર સામે સેન્યુરી પણ તેણે જ કરી દેવી ને-હું માનું છું ત્યાં સુધી વડપરકરને નાચ શીખવનાર પછુ તે જ અને પરિવ્રાજિત એમકારનાય તો પરિવ્રાજિત બપાદરવાલના સાઈ થાય છે એ સો વહે છે. હું જરૂર જાવીશ.'

ભીમના ટોડા

માધવજી પટેલ

દ્રોણ શુરુની નિશાળ ઘણો વખત આવી. શુરુને યથું કેશિયો. બહુ ભર્યા. હવે લપ છૂટે તો ગંગ નહાયા. પિતાને યથું કે દીકરા બાળીગણીને બાજુંદા થયા. હવે મારો ભાર ઓછો કરે તો સારું. મારી હૈયાતીમાં રાજ્યની લગામ સોંપી દઉં એના જેવું રૂડું શું?

ભીષ્મપિતા સોના વરીલ અને છુલ્લિ-શાળી તેમજ વ્યવહારકુશળ હતા નાનામોટા સોનું સલાહસૂચન લેવાનું ઠેઠાણું હતા. દ્રોણ અને ધૃતરાષ્ટ્ર બંને તેમને મળ્યા. બધી બાલુનો વિચાર કરીને ભીષ્મ નક્કી કરી આપ્યું કે વિદ્યાર્થીઓની પરીક્ષા લેવાને બહાર મેળાવડો ગોઠવવો. જેથી રાજાપ્રજા બંનેને રાજકુવરોની વિદ્યા અને શક્તિનો ખ્યાલ આવે અને આખા દેશમાં તેમની કીર્તિ ફેલાય.

બંને ચક્ષુને ભીષ્મનો વિચાર ગમી ગયો. મેળાવડાની વિગત વિચારવા અને તૈયારી માટે દ્રોણ, ભીષ્મ અને વિદુરની સમિતિ નીમવામાં આવી. બીજા દિવસથી સમિતિ કામે લાગી ગઈ. બંને દૂરીને ક્ષણ નક્કી કર્યું; પંચાંગ જેઠને તિથિ નક્કી કરી અને ટીપ્પણું લેવ-રાવીને સુરત નકકી કર્યું. આમ ત્રિવિધ તૈયારી કરીને આસાપત્રિકા નંબર ૧થી કાચો ખરડો પ્રજાની બાજુ માટે વહેતો મૂક્યો. યાને પ્રાથમિક ઢંઢેરો પિટાવ્યો કે અમુક મહિનાનો અમુક તિથિએ અને અમુક સમયે રાજકુમારો-

ની પરીક્ષાને સમારંભ થશે જેની વિગતો હવે પછીની આસાપત્રિકા નંબર ૨થી બહાર થશે અને ત્યાં સુધી પ્રજા ધીરજ રાખશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે.

આટલું થયા પછી સમિતિનું કામ બીજે તબક્કે પહોંચ્યું. હરમ્યાન પહેલી બહેરાત દેશને ખૂણે ખૂણે પહોંચી ગઈ હતી ત્યારે આજની જેમ રાજમહેલથી ગામની ગટર સુધી વીજળી વેગે સમા-ચાર લઈ જનારા તાર ટપાલ અને છાપાં જેવા સાધનો હતા નહિ છતાં આવા સમાચારો વાયુવેગે દેશને એક-છેડેથી બીજે છેડે ફરી વળતા. એક જણ બીજાને કહે અને બીજો ત્રીજાને કહે; એમ 'વારે વાતુ વહેતી થતી.' ઉપરાંત સાંઢણી-સવારો મારફત પણ દેશપરદેશ સમા-ચાર મોકલાતા. એ વખતની સાદો પણ કેવી! કલાકે સો-સવાસો માઈલનો પંથ કાપીને પાછી ફરે એવી ઈ તો 'ઊડન આટલી' જેઠ લો. આવાં સાધન હોય પછી કોઈ પણ કામની ઝડપ ટેમ ન વધે?

બીજા તબક્કાની શરૂઆતમાં જ મહાસમિતિમાંથી બે પેટાસમિતિ રચવામાં આવી. એકમાં દ્રોણ અને ભીષ્મ વૃંદાઈ આવ્યા અને બીજામાં વિદુર અને ભીષ્મ નક્કી થયા. સમય થાડો અને કામ ઘણું હતું એટલે દરેક સભ્ય એવડી જવાબદારી લઈને દિવસના અઢાર અઢાર કલાકે કામ કરવા માંડ્યા. ભીષ્મપિતા બંને પેટા સમિતિના પ્રમુખ હતા એટલે તેમને તો જમવાનો વખત પણ

ન રહેતો એટલે બપોરને વખતે સમિતિના ચોરસમાં જ એકાદ વાટકી સોમરસ અને બાફેલા શકરિયાના એકાદ ઠટકાથી ચલાવી લેતા. રાત્રે પણ સમિતિનું કામ પુરું થયા પછી થયેલા કામના મુદ્દા કરી વિચારી જવાનું અને બીજા દિવસના કામનો કાચો આવેશ કરી લેવાનું કામ રહેતું. એટલે કોઈ કોઈ વાર તો વાણી કરવાનો તો શું પણ લાંબવાનોય વખત ન રહેતો તેથી ગાદીતકિયા ઉપર જ બે ઝોઠા ખાઈ લેતા.

છેવટે બંને પેટા સમિતિઓએ મહાસમિતિને પોતાનો અહેવાલ સોંપી લીધો અને મહાસમિતિએ તેમાંથી આગ્રા પત્રિકા નંબર ૨ માં બહાર કરવાનું તારણ કરી લીધું.

આગ્રા પત્રિકા નં. ૨માં જણાવવામાં આવ્યું કે કુમારોનો પરીક્ષાવિધિ શહેરની બહારના મેદાનમાં આવેલ જોજનિયા વડની નીચે થશે. આ વડ એક જોજન લાળોપહોળો હોખને પ્રેક્ષકોને બેસવાની સગવડતા તેની નીચે જ કરવામાં આવશે આ પરીક્ષા વખતે ફરેક પ્રત્યજનને આવવાનું નિમંત્રણ આપવામાં આવે છે. ખાસ નિમંત્રિત ગૃહસ્થો માટે અલાયદી સગવડ કરવામાં આવશે જેની વિગતો આગ્રાપત્રિકા નં. ૩માં આપવામાં આવશે.

શારીરિક અને માનસિક વિકાસના માપન માટે બે પ્રશ્નપત્રો આપવામાં આવશે.

દરમિયાન જોજનિયા વડ નીચે બેઠકો માટે તેમજ પરીક્ષા માટે ઝડપી તૈયારીઓ થવા લાગી કરીગરોને વેઠે બોલાવી બોલાવીને રાતપાળી કામ ચરૂ થયા સામાન્ય માણસો માટે, અમલદારો તેમજ

મુડીવાડીઓ માટે, અને સ્ત્રીઓ માટે એમ ત્રણ વર્ગ માટે ત્રણ પ્રકારની સરકસની બેઠક પ્રમાણે અર્ધ ગોળાકાર બેઠકો તૈયાર થવા માંડી રાજકુટુંબો માટે ખાસ તરી આવે તેવી અને સૌથી વધારે સગવડવાળી બેઠકો તૈયાર થઈ. આ ઉપરાંત પરીક્ષા માટેનાં નાનાંમિટાં અનેક સાધનો પણ તૈયાર થયાં. મહાસમિતિએ બંને નિરક્ષણ કરી છેવટના મુધારાવધારા કરાવી છેવટની મંજૂરી આપ્યા પછી છેવટની આગ્રા પત્રિકા નંબર ૩ કાઢવામાં આવી આ આગ્રા પત્રિકામાં ખાસ મહેમાનો માટે ઉતારા પાણીની તથા ખાવાપીવાની ગોઠવણની સૂચના આપવામાં આવી હતી અને બેઠકના અલ્લિગત નંબરો આપવામાં આવ્યા હતા હતા. અને નંબર પ્રમાણે ખાસ તૈયાર કરાવીને તે તે સ્થળોને મોકલવામાં આવ્યા આ પત્રિકા ખાસ વર્ગને માટે જ હતી. જો કે કમ નંબર ત્રીજો હતો પણ શુશ્રુષર્મ પ્રમાણે તેના વર્ગ પહેલાં ગણાય કારણ કે પહેલા વર્ગના (ફર્સ્ટ ક્લાસ) પ્રેક્ષકો માટેની સગવડનો તેમાં ઉલ્લેખ હતો.

જેત જોવામાં પરીક્ષાનો દિવસ તો આવી પહોંચ્યો. સામાન્ય પ્રત્યજનો તો વખત પહેલાં છ છ ઠલાકથી આવવા લાગ્યા હતા અને કેટલાક શોખીનોએ તો સારી જગ્યા પથાવી પાઠવા માટે રાતના જ વડ નીચે ધામા નાખ્યા હતા. સમય અગાઉ એક ઠલાકે તો આખું મેદાન પ્રેક્ષકોથી એવું ભરચક થઈ ગયું કે શાળી ફેંકી હોય તો બેઠેલાના માથા ઉપરથી નીચે પડ્યા વિના એક ઉંઠેથી બીજે છેડે પસાર થઈ બાપ.

સમય થયો અને રાજકુમારો મેઠાન-
માં આવ્યા. દ્રોણ શુરુએ પહેલો પ્રશ્ન
વાંચી સંભળાવ્યો: 'આ વડલાની ઉપર
એક ઠાગડો મૂક્યો છે તેની જમણી આંખ
એક જ બાણ છોડીને વીધવાની છે.
આ પ્રયોગ કરી જતાવનારે વડની નીચે
મૂકવામાં આવેલા ધનુષબાણનો જ ઉપ-
યોગ કરવાનો છે. જેમની ઇચ્છા હોય
તે આગળ આવે.'

પ્રશ્ન સંભળીને કૌરવોને ગર્વ થયો.
શુરુએ આવો તદ્દન નાખી દેવા જેવો
પ્રયોગ કરવાનું કહીને અમારી બુદ્ધિનું
અપમાન કર્યું ગણાય. જનાવટી પદ્ધતીની
આંખ વીધવામાં શી મોટી ધાડ મારવાની
હતી. સૌ સામસામા દુસીને અને આંખ-
મીચકારા કરીને દ્રોણની છૂપી મશ્કરી
કરવા માંડ્યા.

સૌથી પહેલાં દુર્યોધન આગળ આવ્યો.
ધનુષબાણ ઉપાડ્યા અને નિશાન લીધું.
બરાબર તે જ વખતે દ્રોણે પૂછ્યું: 'નિશાન
બરાબર લીધું?'

દુર્યોધન: હા છ

દ્રોણ: નિશાન સ્થિર રાખીને હું
પૂછું તેના જવાબ આપો ઝાડ ઉપર મું
દેખાય છે?

દુર્યોધન: વડનાં પાન, ઠાળી, ટેટા,
આકાશ, આકાશનાં વાદળાં.....

દ્રોણ: ઠીક! ધનુષબાણ નીચે મૂકો
અને તમારી જમ્યાએ જાઓ.

દુર્યોધન ગયો પરંતુ તેને યા માટે
બેસારી દેવામાં આવ્યો તેની સમજણ ન
પડી. તેને યથું કે વધુન કરવામાં કાંઈક
બૂલ થઈ હશે.

પછી તો હુ શાસન, ઠણું અને બીજા

રાજકુમારો પણ આવ્યા. પરંતુ સૌને
ઉપર મુજબ પ્રશ્ન પછીને બેસારી દેવામાં
આવ્યા. દરેકે એક એકથી ચક્રિયાતું વર્ણન
કરી જતાવ્યું હતું છતાં પણ બધા જ
નાપાસ થયા અને વીલે મોટે પાછા ગયા.

હેવટ અર્જુનનો વારો આવ્યો. તેણે
પણ ધનુષ્યબાણ લીધાં અને એ જ
પ્રશ્ન પુછાયો:

નિશાન બરાબર લીધું?

હા છ.

નિશાન સ્થિર કરો. શું દેખાય છે?
ઠાગડાની જમણી આંખ અને બાણ-
ની અણી સિવાય મને કાંઈ જ દેખાતું
નથી.

કેમ! વડનાં પાંદડાં, ઠાળી, ટેટા,
આકાશ હું, સમાજનો વગેરે કાંઈ જ
દેખાતું નથી?

ના છ.

શાબાશ! બાણ પહેતું મૂકો.

બસ ખલાસ! આંખના પલકારામાં
બાણ છૂટ્યું અને ઠાગડાની આંખ વીધી-
ને સોંસરવું નીકળી ગયું.

અર્જુન પહેલી પરીક્ષામાં પાસ થયો.
એથી કૌરવો ઇર્ષાની નજરે એઈ રહ્યા
અને ધનુર્વિદ્યાનો પહેલો સિદ્ધાંત જ
મૂલી ગયાનો પસ્તાવો કરવા લાગ્યા.

હવે દ્રોણ શુરુએ બીજો પ્રશ્ન સંભ-
ળાવ્યો: માટીના કાચા ઘડામાં પાણી
ભરી તેને ખૂબ જોરથી અદ્ધર ઉછાળવો
અને નીચે આવે તે પહેલાં ધનુષમાંથી
એક જ બાણ છોડીને વડનું પાંદડે પાંદડું
વીધી નાખવું અને છોડેલું બાણ પાછું
લાથામાં આવી જાય તેમ કરવું, અને
ઉછાળેલો ઘડો હાથમાં ઝીલી લેવો અને
તેમાંનું પાણી વડલાના ઘડમાં રેડી દેવું.'

પ્રશ્ન સાંભળીને કોરવો બલશયા. આ પ્રશ્નને અધરો ગણવો, અશકય ગણવો કે પૂછનારની મૂર્ખાઈનો નમૂનો ગણવો તેની અંદરોઅંદર ચર્ચા કરવા લાગ્યા. ટીપ્પણી વિદ્યાર્થીઓએ ટીપ્પણ શરૂ કર્યું. કોઈએ શુરુ ભાંગ પીને આનંદ છે એમ કહ્યું, કોઈએ દ્રોણને ઉલ્લુની ઉપાધિ આપી તો કોઈએ અલ્લવના બારદાન કહ્યા.

કોરવોએ સર્વાનુમતે બહાર કહ્યું કે આ પ્રશ્ન ઉકેલી શકાય તેવું હતું અને અત્યાર સુધી શુરુએ ટીપ્પણ્યું જ નથી. આવા વિચિત્ર પ્રશ્નો પરીક્ષામાં પૂછી શકાય જ નહિ.

દ્રોણ શુરુને માફ તો લાગ્યું પરંતુ રાજકુમારોને શું કહેવું ? જરૂર સમાધાન કંઈકે આપાય કે ન સભા થાય. શુરુએ ચરમના માર્યા અર્જુન તરફ જોયું પરંતુ જેમને મહેનત લઈને ટીપ્પણ્યું તેમણે બાપી માર્યું તો અર્જુન પાસેથી ચી આશા રાખવી ? એ તો વર્ગની બહાર બેસીને ઉપર ઉપરથી બણ્યો છે તેનું જ્ઞાન તો કાચું ગણાય.

આવઠી યોદ્ધા સભા વચ્ચે અપમાન થયું તેથી અને કોઈ પરીક્ષા આપી શકશે નહિ તેથી દ્રોણ ધણી ચરમબાયા. તેમને થયું કે ધરતીમાતા માગ આપે તો અંદર સમાઈ બહાર.

દરમિયાન અર્જુન આગળ આવ્યો અને વિનમ્રભાવે પ્રયોગ કરી ગતાવવાની આજ્ઞા માગી.

દ્રોણે ધડકતે હૃદયે હા પાડી પરંતુ મનમાં ખાતરી હતી કે પ્રયોગ સફળ નહિ થાય અને છતાંય 'બૂડતો માણસ

અર્જુનના આ સાહસથી કોરવો ઉત્કેશયા. તેમને અર્જુનની માગણીમાં પોતાનું અપમાન લાગ્યું, અને પરી સમિતિની માફક ચંદાળ ચાકડીએ તાત્કાલિક નિર્ણય કરીને કહ્યું કે આવો પ્રયોગ હોઈ શકે જ નહિ અને છતાં અર્જુન આવો સસલાનાં શીંગડાં લાવી આપવા જેવો પ્રયોગ કરવા તૈયાર થયો છે તેમાં અમારું (કોરવોનું) અપમાન છે માટે હા તો અર્જુન પ્રયોગ પડતો મૂકે અને એ પડતો ન મૂકે અને પ્રયોગમાં સફળ ન થાય તો અમે અપમાનના બદલા તરીકે તેનાં નાકકાન કાપી લઈએ એ ચરત તેણે કબૂલ રાખવી જોઈએ.

અર્જુન જરા ઝુઝાયો પણ હિંમત લાવી હા પાડવાનો વિચાર કરતો હતો ત્યાં જ બીમસેન બોલો યથાને બોલી બોલ્યો : 'અમારે તમારી ચરત કબૂલ છે પરંતુ જો અર્જુન સફળ થાય તો અમે પાંડવો વધી હું બીમસેન તમારા બધાનાં એટલે કે ચકુની કર્ણ સહિત ૧૦૨ જીવનાં નાકકાન કાપી લઉં એટલું ઉમેરીને ચરત કરવા તૈયાર હો તો અમારે કબૂલ. તમે પણ કબૂલાત આપતા હો તો એક પાણીકાર અને ધારકાર છરો મંગાવીને ધનુષ્યાણુની બાજુમાં ઝુકાવી રાખો જેથી તમને અને અમને જે છતે તેને ઠામ લાગે.'

લોકોને પરીક્ષાના પ્રયોગ કરતાં બીમની સુધારાવધારા સાથેની ચરત વધારે રસદાયક લાગી. ક્યારે પ્રયોગ પૂરો થાય તેની સાં રાહ જોવા લાગ્યા.

કોરવોને તો ખાતરી જ હતી કે

ઘડામાં પાણી ભરી શકાય જ નહિ. પાણી નાખતાં જ ઘડો, ઘડો માટીને ગારાનો લોટિા બની જાય. એ વાત નાનું બાળક પણ સમજી શકે તેવી છે અને છતાં અર્જુન તૈયાર થયો છે એટલે હાથે કરીને જ નાક, કાન કપાવવા તૈયાર થયો ગણાય ને ?

પોતાનો પક્ષ છતરો એની આથી સારી ખાતરી શી હોઈ શકે !

મામા શકુનીએ અરેખર છરો મંગાવીને બાણ પાસે સુકાવ્યો તેથી સૌને કંઈક નવાનુની ધવાની આગાહી થઈ.

અર્જુને પ્રયોગ શરૂ કર્યો. શુરુ અને વડીલોને પ્રભામ કરીને ઘડો હાથમાં લીધો.

ખરાબર તે જ વખતે દુર્યોધનને કદપના આવી. કદાચ ઘડો બનાવટી હોય તો ! માટીના જેવો રેખાય છે છતાં લોખંડનો હોય અને માટી જેવો રંગ કર્યો હોય તો ! બાણાએ મામાને પોતાની શંકા કહી. મામો ચમક્યો અને તેનાથી ગોઠાઈ ગયું. હા. ભાંકા, એમ હોય તો ના નહીં. દ્રોણ મહારાજનું ભરું પૂછવું. પણ હવે ધાય શું ? આપણે તો પ્રયોગની ના પાડી છે ! પરંતુ ફિફર નહિ. જુઓ અર્જુને ઘડો ધરી રાખ્યો છે અને પાણી ભરવા માટે દોષને બોલાવે છે. ચાલો હું જ જાઉં અને ઘડાની ખાતરી કરતો આવું.

મામા ઊપજ્યા. પાણીનો હડિા ઉપાડીને યડામાં પાણી રેડવા માંડ્યા. જોરથી ધોધ વહેવડાવ્યો, હડિા ઘડા સાથે ભટકાવી જોયો અને છેવટે ખૂબ ઊંચેથી ઘડા ઉપર હડિા પડતો મૂક્યો અને છતાં ઘડો એ ઘડો જ રહ્યો-ન કુટ્યો કે ન ગારો

ચર્મને ઝોગળી ગયો. કાચા ઘડા ઉપર વજ-પરિવર્તન મંત્રનો પ્રયોગ થયો હતો તેની શંખાધિરાજ શકુનીને દયાથી ખગર હોય !

‘હા, મામા ! મારું કહેવું સાચું ને ?’

શકુની : ‘ઘડામાં લલોને આપણને છેતર્યા. પરંતુ બાકીનું બધું શી રીતે બનશે ? એક જ બાણથી આટલાં બધાં પાંદડાં શી રીતે વીંધાયે-કે પછી બાણ વિચારે ? ને ધારો કે બાણ વિચારું તો પણ એકના દશ ધાય કે બાર ધાય પરંતુ અગણિત તો ન જ ધાય ને ! ધારો કે એ પણ થયું તો એકિએક પાંદડું શી રીતે વીંધાયે ? ધારો કે પાંદડાં વીંધાણું પરંતુ એટલી વાર સુધી ઘડો અદ્ધર ઠાણ પકડી રાખશે, કે પછી એનો બાપ સ્વર્ગમાંથી નીચે ખાલીને એ કામ કરી આપશે ? મને તો આ બધું તુલ લાગે છે તુલ.

દરમિયાન અર્જુને ઘડા ઉપર વાયવાશ પ્રયોગ કરીને તેને ઊછાડ્યો. સૌ જોઈ રહ્યા અને ઘડો આકાશમાં ચડ્યો. ચક્રાચળી અર્જુને તેને વડે ઉપર ગઠરાવે નાખ્યો. બહુતની માફક ઘડો ફરવા લાગ્યો. દરમિયાન અગણિતાચળી એક બાણમાંથી બે, બેમાંથી ચાર અને ચારમાંથી આઠ એમ બાણ વધવામાં માંડ્યાં અને મધ્યુડામાંથી માખી છીડીને ઝાડવે વળગે તેમ એકી સાથે આખો બાણસમૂહ વડે પાંદડે પાંદડે વળગી ગયો અને વડનું પાંદડે પાંદડું તોડી નાખ્યું.

કૌરવોમાં રાજવખાટ શરૂ થયો. સૌ પોતાના નાકકાન બચાવવાનો વિચાર કરવા માંડ્યા. મામાશ્રી ૫ અને તેમની

ચંદ્રાળ ચોકડી અગીઆરા ગણી જવાનો લાગ શોધવા માંડ્યા.

આટલી વારમાં તો બાણ વધ્યાં હતાં તે જ ગતિથી બોલ્યાં યવા માંડ્યાં. આઠ ચાર, બે અને એક. છેલ્લું બાણ કાથામાં આવીને સ્થિર થયું અને ઘડો પલ્લુ ચિકાર બારેલો અર્જુનના હાથમાં આવી ગયો વડલાને થડે પાણી રેડીને અર્જુન શુરુને ચરણે પડ્યા શુરુએ તેને બાથમાં લીધો અને અતરના ખાશીવાંદ આપ્યા. બેટા! અભેય થોડો થા અને પૂર્વજોની કીર્તિ વધાર

દૌરવોમાં થયેલી કિલચાલથી બીમસેન સચેત થઈ ગયો તેને તો અર્જુનનું પરાક્રમ જોવા કરતાં ચંદ્રાળ ચોકડીને ખૂબી અને નકરી જોવામાં વધારે રસ હતો.

સૌ અર્જુનનો પ્રયોગ જોવામાં એક ધ્યાન હતા તે દરમિયાન બીમસેન બાઈએ કોણ બાણે ક્યારે અળક અળક ગયો અને દૌરવોનો જ છદો ઉપાડી દૌરવો વરફ હોટ દીધી બીમસેન આવતો જોઈને દૌરવોમાં ભંગાણ પડ્યું.

મિલરટ્ટ—વમારા વરખણોએ વમારા વરફ કોઈ દી ઉત્તર રીતે વર્તા વમાક અપમાન કરેલું.

સી—કેમ નહિ તઈ કાઝે જ તેણે અને ખીસ નાહિવા કોષેલી.

મિલરટ્ટ—તે તેમાં શું વઈ ગયું?

સી—કેમ નહિ મે એક પણ વાદિયાની પ્રીતમાં કામ કયું નથી. એ અને એમ કહી જ કેમ યાદ? આ તો માત્ર હાહાકાર અપમાન વલુપ

મિલરટ્ટ—આમાં તો વમારી બદેશત થાય છે. તેમા અપમાન એવું શું છે?

સી—તો જણ ક્રોધાગર્વિ કહીને કર્યા અપમાન નથી થઈ?

મિલરટ્ટ—એમાં તો ક્રોધાગર્વિ અપમાન થાય એમ લાગે છે.

‘રકાઉદ’

કોઈ કોઈ નાસવા લાગ્યા, પરંતુ ચંદ્રાળ ચોકડીના ત્રણ સબયો બીમની પકડમાં આવી ગયા અને ચોથો શકુની નજર ચુકાવી ભાગવા ગયો, તેને બીમ પત્તની આંટી નાખી પાડી દીધો અને બાકીનાને બાથમાં નાખીને મામા ઉપર પછાડીને ચારેય ઉપર થોડો પલાણીને બેસી ગયો. નાકકાન ઠાપે તેટલી જ વાર.

ચારેય જણાને હવે તો ખાતરી થઈ ગઈ હતી કે બીમસેન ચરત પૂરી કરે જ છૂટકો કરશે; માટે બચાવ કરવાનો ઉપાય શોધવા લાગ્યા કાને ખૂબા થઈયું તો સાક્ષી કાનની જિણુપ ઠાંકી શકશે પણ નકટાપણું કઈ રીતે છુપાવયું? માટે નાક સમાલો. કોઈએ નાક આડા હાથ દીધા તો કોઈ જિંઘા મોઢાં કરીને પડ્યા રહ્યા, તો કોઈએ બીમના હાથમાંથી છરો અંચકી લેવાની ગણતરી રાખી

દરમિયાન બીમપ્રિતા અને વિદુરજી આવી પહોંચ્યા અને બીમને માંડ માંડ સમજાવીને સમાધાન કરાવ્યું ત્યારે જ દૌરવોએ છૂટકારાનો હમ એચ્યો અને ચરમના માર્યા જિલ્લી પૂછકીએ નાક

શયવ શની રામાયણી
ધમાસ ચિકિત્સા
મસ્તલી : હિમાલયનો

મમમી
૫૩

ગિન્તા : જૂની તે નવી
લીમના ટાણ
હિ : બિહારનો દુમલો : દુમલો

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

ઝંડુ

અયુવનપ્રાશ

આ યુ વૈ દ નું

અનુપમ ઔષધ

વૃદ્ધ-યુવાન

બાળક

સૌ કોઈ

આજથી જ અજમાવો

જીવનમાં:—

અતિ આવશ્યક

સ્વાદિષ્ટ

પૌષ્ટિક-ખોરાક

એ જ

જી

વ

ન

હીલાં આંખનાં સાથે બીજાં
પાચક અને લોહી વધારનાર
ઔષધો મેળવી બનાવેલ

||

સાધારણ નબળાઈમાં અને મગજની
નબળાઈમાં સંગીન કામ આપનાર
સાત્વિક ઉપાય

: મળવાનું ઠેકાણું :

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિમિટેડ

ભાટીયા મહાજનવાડી, કાલમઢેવી સુંબઈ-૨

★

મે ૧૯૪૯

વર્ષ ૫ : અંક ૫

★

કામ્યેષુ ત્વયા કયા

રાયવંશની રામાયણી

મણિલાલ અલગારી

૧૨૪૪ની સાલના એક ખપોરે ખંગાળના એક અમલવા જમીનદારના ઘરમાંથી સૌથી નાના દીકરા ધર્મદાસ પોતાની પત્ની સાથે બહાર નીકળી ગયા-કહો કે કાઠી મુકામ. ફોરશ્વરે જે પુત્ર પિતાના મત વિરુદ્ધ ચોથી વાર પરણે તેને ધરમાં રથાન ન મળે એ સ્વાભાવિક છે.

પહેલાં લગન માખાપે જ ક્યાં હતી અને તે વખતે ધર્મદાસની લંમર હતી અગિયાર વરસની. એટલે તેમની પસંદગી નાપસંદગીને કંઈ પ્રજા ભોમે મર્ધ શરે તેમ જ ન હતું. નવ વરસની વયે સ્વસુરગૃહે આવીને એકાદ વરસ માં જ નવલપૂએ અખંડ ચુલે નિરાપ લીધી. બાળક ધર્મદાસને થોડો વખત સાથે રમનાર સખીનો અભાવ સાલ્યો ખરો પણ પછી એ પણ બીજાની જેમ બૂલી ગયો.

સાર પછી ધણા દિવસ સુધી ધર્મદાસના વિવાદની વાત ઝાંઝાએ કાઠી નહોતે ધરમાં તે સૌથી નાનો હતો એટલે પૌત્રનું મુખ જોવા ઝટ દઈને પરણ્યાની દેવાની બજર નહોતી. એ અશાવ એના કરતાં મોટા પુત્રોથી પૂરણ થતો હતો.

લાંનાં આઠ વરસ વિધુર જીવન જીવા પછી ધર્મદાસ પરણવા માટે જીવોનીએ થવા લાગ્યો. પણ જમીનદારનો દીકરો હોવા છતાં ધર્મદાસે સૌથી નાનો ને સાતમો પુત્ર હતો.

વળી જરાય રૂપાળો નહોતો એટલે એમના જ જેવા મોટા ધરની સુંદર કન્યા મળી નહો. મન જિલકુલ માનવું ન હોવા છતાં એનાં બીજા વારનાં લગ્ન થયાં એક ખાતશાન ધરની સાધારણ રૂપાળી છોકરી સાથે. માખાપનું મન જાણે ન માન્યું પણ ધર્મદાસને તો એમાં કંઈ ન હતું. એ તો વધુ મળવાથી ખુશ-ખુશ થતો.

વિવાદ વખતે કન્યાની લંમર હતી બાર વરસની. ચાર વરસ થા ગયાની તે પણ પહેલી પત્નીની પાછળ ચાલી નીકળી. ધર્મદાસ પહેલાં તો થોડા મૂકીને થોડું રજો, પણ ધરનાં બીજાં ઝાંઝાનીય અખંડાં આંસુ ન જોવાં સારે લગન માઈને તે પણ છોતો રદી ગયો-આરે આઠ પતી ગયું સારે એક પ્રોઠ તોફારને સાથે લઈ, ઝાંઝાને કંઈ કલાકારવ્યા વગર ધીરથી નીકળી પડ્યો. ધણા વખત સુધી એ ક્યાં ગયો છે એનો કંઈ પતો લાગ્યો નહો.

મા ગઢ્યાં, બાઈઓ અને કાળીઓએ મોં મચોઝાણું અને ખાપાએ કહ્યું: 'મરવા દો કમનસીખને'—અર્થાત્ સાતમા ને સૌથી નાના છોકરા માટે જેટલી ચિંતા થઈ જોઈએ તે મ ઝાંઝાને ન દેખાડી.

પણ ધર્મદાસ પણ મદિને પાણી આપ્યો. સાથે એક નોકર અને બીજું પણ મોકલ દવું. એ જ એની બીજા વારની સ્ત્રી.

મા પાછા રજા. ધર્મીસને ધણે દિવસે નેમને નહીં પણ એ ને પાછા આવ્યા તો આ શુ કરીને આવ્યો ? રાવચના નામ ઉપર આમ બહો લગાડાય ? કાને ખચર છે કે એ દસકા ધગતી નહીં હોય ? બાએકું નહીં હોય એની પણ શી ખાતરી ? મા પાછા રજા તો તો આવા કારણે પણ ખીજુ કામ જણી ચક્રુ નહોતું.

ખાપા બોલ્યા, 'દસમનકાને મારો ને કાઢી મૂકો'

ખાપાની આઠાનું વગર વિલબે પાલન કરવા છયે બાઈએ તૈયાર થઈ ગયા પણ સાથે લાજ તાણેલી સીને જીભેલી એક મૂઝાયા. પોતપોતાની વહુને અડાપાડુથી કમકોરવાના સૌને મહાવરો હોવા છતાં નાનામાઈની વહુ ને વળી નવવધૂને મગાય કે નહીં એ વિષે સૌને સોદેહ થયો. વળી નવવધૂની સામે જ તેના સ્વામી ઉપર મહારોની ઝડી ફરી રીતે વર્ષાવાય ! એટલે ધર્મીસ બચી ગયા ને સી સાથે ધરમાં સ્થાન મળ્યું ને કે ખાસ કરીને તો તેની માતા આંસુના નેરે.

નવવધૂ રૂપાળા ડે મોટી છયે વહુ કદ રૂપી નથી પણ ચથીમુખીની તોતે કેઈ ન આવે. તો પણ આવી સુંદર વહુ આવવા છતાં લગ્નજાન અવરજાવી ધર્મા જીબી ન થઈ તે કેવળ ચથીમુખીના ગુણિયલ સ્વભાવને કારણે જ. એટલું જ નહીં પણ વિરોધી સાસનાના મનને પણ તત્ત પલ્લે થઈ ગયા.

પણ વહુને હાકરાં ન થયાં સૌ વરસની ઉમરે પરણી ને એમણીય વરસની થઈ તો જ નિઃસંતાન છે એ સાસુસપરાને અસ્વસ્થ કરે તેવી ખામન હતી. પણ પોતાના ગુણેથી ચથીમુખીએ આ ખામતમાય સર્વનાં દુઃખ છટી લીધાં હતાં. એટલે જ આગલી મોટી બોઝ સૌએ જોયા છતાં ન ભેઈ, ફળ વિનાની હતીની મારું પુણ્યસકારથી તે લોકોનું ચિદ ખુબ કરવા લાગી ફગેરો અસ્થવ ફાંલને મનમાં જ ન આવ્યો.

— પણ એક દી એકએક તમાવમાં નાકવા જતાં ચથીમુખી ફગી મધ-ફરી હતી બહાર ન નીકળી.

પહેલી વારની અને બીજી વારની સીના મળ વખતે જ નેમનું જન્મું તે આ વખતે જન્મું રાવના કુટુંબમાં ગોકનું પૂર જીમટપું નાની વહુના ફૂલેલા ને ફેફરી ગયેલા ફૂલમ રેલતી આસપાસ લીળાઈને છયે મોટી વહુએ રડી મા બેઠોય થઈ ગયા. સાસરામ ખામકરી જેમ પોત મૂકી રડી પડ્યા. છ નેક આંસુ નીંજળતી આંખે નાની વહુની નનાંથી સ્મરણે લઈ આવ્યા માત્ર સૌથી નેણે વધારે રડતું નેમનું હતું તે જ ચન્દ્રદિથી આકાશ બણી મૂકે થઈ નેમનું રહ્યો કામજે એની આંખમાં આંસુનું એક દીપું પણ નેપું નહીં.

એ દિવસ પછી પોતાના પુરાણા મોઝરને સાથે લઈ ધર્મદાસ નીકળી પડ્યો-ખરોખરે આગલી વાગી જેમ જ.

આ વખતે ૫ મા રડી પણ હાકરાં મારે નહીં-ગુજરી ગયેલી વહુના ગોકથી અને સાથે સાથે બાવિત્રી આકૃતથી જેમ બચતું વાતા-વારણ પધારાઈ જાય તેમ ધરમાં કામ જન્મજળ આગ્રહાની છાયા ફરી વળી. એ આકારણ નહોતી. એક મંદના પછી જ્યારે ધર્મદાસ ચોપી વારની અને છેલ્લી વહુને લઈને ધરે પાડે. આવ્યા ત્યારે એ ખચર પડી

નહીના ઘાટ પર જીવેયો કે દુરત જ તેના ખચર ધરે પહોંચી ગયા. અને જમીનદારના આગળમાં તમાસો નેવડ ગમલોકોની સીક જમી બારણામાં વિતા પોતે હાથમાં આખડી લઈને જોતા હતા

સ્વામત કઈ જબીર રીતે થયું કારણે ચથીમુખીનો શોક સાસરા હજી બૂલ્યા નથી

મા રૂપાં કે નહીં એની કઈ ખચર ન પડી સાસરાએ લાલ ચોળા પહેરેલી ને બહાર જોભેલી સીને સચોળીને કહ્યું, 'મા, તારો કશો વાંઘ નથી તું તારે ખુશીની ખચર આવ

પણ આ દગમજદારને ઉત્તરામાં પગ નહીં મૂકવા હશે.’

વહુએ ધૂમટા તાલેલ માથું દલાવી અસંમતિ દર્શાવી વહુ સોળ વગસની ધુવતી છે તે તેણે ફુનિયાની સુખદુઃખની શાળામાં થોડીક છુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી રે.

નોંધા દજા ઘાટે જ બાંધેલી હતી બજામ છુદ્ધિ ધર્મદાસે આ બ્યવસ્થા પરદેશી જ કરી ગયી હતી. મખાનના ધોમવડામાં સાચી બસતીએ ધર્મદાસે તેની કોથી પત્ની નિગદને લાંબને રોડી દેહાંતી મૂકી. દામજી તેની પાછળ નજર પણ ન નાખી.

નહીના બધે જેવી નોંધા વળા કે તેનાં ત્રીસ વગસનાં સસ્ત્રગોથી બરપૂર તે શીતળ હાથ-વાળું વતન સવાને માટે અદસ્ત ચર્પ ગયું.

નેહામાં જ થોડાક દિવસો લીટી ગયા. ત્યારે પછી નવરધુને દાય પછીને મજવામાં મરવામાંથી રૂપિયા સાથે ધર્મદાસે કલકત્તામાં પણ મૂકેલો.

ત્યારે કંઈનીને મુગ હતો. જીવનનાં ઘણાં વર્ષો લગભગ ગુમાવ્યા છતાં વચ્ચે વચ્ચે ત્યારે યુગ્મસદ મળી જતી ત્યારે ત્યારે ધર્મદાસે થોડું બચ્છી લીધું હતું. અત્યારે એ મમ લાગુ. નવ રૂપિયાના પત્રારે ધર્મદાસે એક નોંધરી મૂકી થઈ.

ઓના લાગ્યને જોરે ધન મળે છે એ વાત ને સાચી હોય તે ધર્મદાસની કોઈ પત્નીનું જાગ્ય સારું જ ગણાવું જોઈએ; કારણકે કમકમો આં આંખા પરહેવાની સ્થિતિને ધર્મદાસને ખ્યાલ હતો. અહીં ધર્મદાસની સ્થિતિ ઘણી સુધરી ગઈ હતી.

ત્યારે પછી સને ૧૮૫૭નો સિપાઈ-વિદ્રોહ શરૂ થયો ધર્મદાસે એકનિઃશયી રૂપનીની સેવા કરી એટલે કે ત્રણજણા બાવે સેન્યની આધા-બોરાકીની ચીત્તે પૂરી પાડી. જાગે ત્યારે સમી થા અને મદાગણીએ ત્યારે રાત્રી કારનાર દાયમાં લીધે ત્યારે દિસન કરી જોયે તે નહીં એક લાખ રૂપિયાને ધરા.

પિતાના રાત્રીમાંથી દાંડી કાઢવામાં આવેલા વિચારસિદ્ધિ જેમ અંકદિપમાં નવું રાત્રી રચાવું તેમ ધર્મદાસે પણ અનુભવા મામૂલી ગામમાં કલમીલનાને ત્યાગ કરી ચિત્પુરમાં નવમેરથી ગયવંચની પ્રતિષ્ઠા કરી.

ધર્મદામની પરદેશી ત્રણ વારની આ મતાન દેવામાં નીધુજ નિવડી હતી તેમાંય નિરાસ કરી નીવડી.

અલગત હોકાને બહુ રૂપાળો નથી. કમગ્ધ મામાપમાંથી ધાઈ રૂપાળું નથી પણ ટાક-રાની હમર જેમ જેમ વધતી ગઈ તેમ તેમ માનમ પાડું કે મુશ્કેલી રૂપની આમી પૂરણ થઈ છે અને વેપારી છુદ્ધિમાં તે આપની ઉપર એ વેત મટે એવો છે.

આ દગમિયાન ધર્મદાસે કાળિદાસના વિવાદ કરી નાખ્યા હતા, કન્યાનું રૂપ દેખીને નહીં, હોકારીના આપની પાસે પેમા જોઈને. વળી તેના મામાપને એ એક દીકરી સિવાય બીજું કંઈ સતાન ન હતું એટલે સાસરાના રૂપિયાની રોક રામ કાળિદાસના ચોપડે જમે થઈ.

આમ કમકમ ધન કમાઈ કરી ધર્મદાસે ત્યારે થોડી નિવૃત્તિ લેવાની પ્રાર્થના કરી ત્યારે તેમની હમર સિતેર વગમની હતી. ત્યારે કાળિદાસની હમર આલીંગે પરોંગી હતી. નિવૃત્તિની જરૂર ત્યારે પણ કોમી ન થઈ હોત ને થોડા દિવસના તાવમાં નિગદા સુખરી ન ગઈ હોત. દાંડનાની ઉપર વેપારનો બધો બાર મૂકી ધર્મદાસે ધર્મધાનમાં મન પરોવ્યું.

પણ જેમણે અપરિમિત પ્રવૃત્તિમાં જ જીવન વિનાવ્યું છે તેમનાથી જીવનસંખ્યાએ-પૂર્ણ આનંદ સદન નથી થઈ શકે. નિવૃત્તિનું આગમ જીવન ધર્મદાસથી ન સદાયું. દોઢે વરસમાં ધર્મદાસ મંત્રીર મંદગીમાં પટકાયા.

વૈદ્યાજ હશે, નકામી ચિંતા કરે છે, રામ મદાદમ આપના સરીને દજ કોઈ એવો રોગ નથી રૂપસ્યે. મદિનામાં જ સારુ થઈ જશે આ પાસન અને આ.....

ધર્મદાસ, વચ્ચે જ બોલી કોઢા: ‘પાચનની

હવે જરૂર નથી. કાગિદાસને મારી પાસે મોકલો.' આખા જન્મમાર્ગમાં ધર્મદાસ એક દિવસ પણ માર્ગ પડ્યા નથી એટલે બેતર વરસની ઉંમરની આ માંદગી પહેલી જ અને છેલ્લામાં છેલ્લી છે એ વિષે એમને લગાડે શંકા નહોતી.

કાગિદાસ આવ્યો અને પૌત્ર શિવદાસ પણ આવ્યો. શિવદાસને વીસ વરસ થયા છે તે બેએક વરસથી અણવાતું ઘોડી રૂંધ કમાણી-વાળી વિદ્યામાં એ પણ લાગી ગયો છે.

ધર્મદાસે કહ્યું, 'ચિત્તુ આ માસમિલકત કેમ કરીને જીવી કરી છે તે જાણે છે.'

શિવદાસ જાણતો હતો,

'તારા બાપાને તો તૈયાર માલ મિલકત અને વેપાર મળ્યાં હતાં અને તું તેના કરતાં વધારે જાણેલા વેપાર ઉપર બેઠો છે, એને જાણવી રાખતો. રાપવંશની આખર વધે પણ થતે નહીં હો !'

રાપવંશની આખરને જીતી આંખ પણ નહીં આવે કારણકે ચૌવનમાં જ તે દુરતર સામ-રમાં કાણી નોકા વહેતી મૂકી કિનારે લઈઓ હતો. જરૂરિયાતના માર્ગ તેના મજબૂત એક જ વસ્તુનો વિચાર ધોળાધોળ કરતો અને તે પંસો. જરૂરિયાત કરતાં પણ ત્યારે વધારે કમાણી થઈ, ત્યારે જરૂરત ન રહી ત્યારે પણ પૈસાના નશામાંથી તે છૂટ્યો નહોતો—પૂરતી સૂરની આસપાસ ઘૂમતી નથી પણ રૂપિયા, કેાઘળી અને નોટના ખંડલ તેમજ કંપનીના કાગળોની આસપાસ ઘૂમે છે એ સત્ય ધર્મદાસે ચૌવનમાં જ જાણ્યું હતું.

પૈસાની પ્રજા વિચારદશામાં કાગિદાસનો જન્મ થયો હતો. શિવદાસ એમનો જ પુત્ર છે. એટલે ધનની દૃષ્ટિએ રાપવંશની આખરની રક્ષા સંબંધે કંઈ ચિંતા કરવાનું કારણ ન હતું.

હવે દિવસે પુત્ર, પૌત્ર, બે કન્યા અને ચોક્ક-દોહિત્ર-દોહિત્રીથી વીંટળાઈને મરતી વખતે ધર્મદાસ બોલ્યા, 'કેઈ રહ્યો મા. હું તેની પાસે જઈ પૂં.'

તેની પાસે એટલે કે નિરધની પાસે. પણ નતેની આગળની સર્વમંગળા, વિરાજમોહિની, અને સશીમુખી સંબંધી તેમનો કંઈ અભિપ્રાય જાણવા મળ્યો નહોતો.

વેપારને તલના લાણુ નેટલું રક્ષાવન આપવા છેલ્લો પ્રયત્ન થયો પણ ધર્મદાસ મોં ફેરવી બોલી કોકલા: 'મૂલામાં જ્યાં તમારું રસાયન.' ત્યાર પછી તેમના દોઢ ફફડા-કંઈ કહેવા માગતા હોય એમ. પણ કંઈ સમજાયું નહોતું. ફક્ત અને નિર્મોહિત આબોમાંથી આશ્વા-ધાર વહેવા લાગી, શતાં શતાં મેટી દીકરીઓ બાપાના મોં આગળ મોં ઘર્ષજર્ષને પૂછ્યું, 'બાપા ! તમારે કંઈ કહેવું છે ?'

તેઓ માંડ માંડ ધીમથી બોલ્યા; 'આજ કદમીલતા માટે મારું મન બાકુલ ઘર્ષ મળ્યું છે.'

પણ હવે સમય નથી. કદમીલતા પાખ જવાની વેળા ધણી વરસો પહેલાં વીતી ગઈ છે. પોતાનું જન્મસ્થાન, શેઠવ-કિશોરનું કીધ-શેઠ અને કાકાના કુટુંબી વીંટાયેલા કદમીલતા માટે મન આજ મને તેટલું જીનું થાય તો મ શું ! સુતાળાશ વરસ પહેલાં જો મમકું હોય છે તે આજ ધણું દુર પડી ગયું છે. પાખ જવાનો હવે સમય રહ્યો ન હતો.

તે જુના રાપવંશનું પણ શું થયું છે એ કાકાને ખબર નથી અને એક કદમીની જેવી રૂબણી કિશોરી-જ્ઞાવરયામાં પણ વારે વારે જેની રમત ડોહિત્રી કરે છે—એનું નામ શું ! ધર્મદાસ યાદ ન કરી શક્યા.

એકાએક મધરાત્રિએ ચિત્તભ્રમમાં ધર્મદાસે અરપપ કંઈ કાકાને જૂઠા પાડી, 'સશીમુખી !' દીકરા-દીકરીઓ કંઈ સમજ્યાં નહોં.

ઘોડી વારે ધર્મદાસે દેહ છોડ્યો.

એવી રીતે વર્ષો ઉપર વર્ષો પસાર થયાં. કેટોકલા અનુપલટા, કેટલા કુમાર અને રાધ-વિધવા ઘર્ષ ગયા ! ધર્મદાસ ગયા, કાગિદાસ ગયા અને શિવદાસ પણ ગયા. તથા પેદીથી એક જ વસ્તુના જ્ઞાનમાં તથા પેદીનું જ્ઞાન

નીત્યું. જાદારની દુનિયામાં-જ્યાં ચાંદી ઊગે છે, વસંતમાં ધુળ-સંભારથી વન ઊભરાઈ જાય છે, જે પૃથ્વીમાં મનુષ્ય અરસપરસ ચાહે છે, એકબીજાનાં દુઃખોથી દુઃખી થાય છે અને દુઃખમાંથી જ સુખ શોધી કાઢે છે એ જન્મ-મૃત્યુ અને આનંદ-વેદનાના આવર્તનવાળા પૃથ્વીનાં ખૂબર કાંઈ એ રાખ્યા નહીં. ટેલિય વસંતો અને શરદા પૃથ્વી ઉપર ચઢેને ચાલી ગઈ. અધારી રાતે આકાશમાં ટેલેટલા તારકા દીપો ઝગમગ્યા પણ તેમની નજરે એ કંઈ ન પડ્યું.

શિવદાસ, પિતા અને પિતામહની જેમ લાંબું ન છુટ્યા એટલે તેમનો પુત્ર દેવીચરણ સર્વ વહીવટનો કર્તાહતાં થઈ ગયો. ત્યારે તેની ઉમર ફક્ત ત્રીસ વરસની હતી.

દેવીચરણ બપોરનાં હતો. વેપારમાં જેટલું કામ થાગે તેટલું નહીં. એવા બાજુર માં તો તેના બાપ, દાદા, વરદાદા ખાસ કામેલ હતા. પણ દેવીચરણ જે યુગમાં જન્મ્યો હતો તે યુગમાં અંગ્રેજી ભાષા વિના ચાલે નહીં. એટલે દેવીચરણ હાઈસ્કૂલ ને કોલેજમાં જમાનાને ઉપયોગી કળવણી લીધા પછી જ વેપારમાં જોડાયો હતો.

પણ પેટીનો બાંધ ઉતરાધિકારી ન હોવાથી આકૃત જીભ થઈ. દેવીચરણની પડલી વાહલી સ્ત્રી જ્યારે નિઃસંતાન યુવતી મઈ ત્યારે દેવીચરણની ઉમર પિરતાળીસની હતી. સામાન્ય રિવાજમાં તે ઉંમરે બીજા વાર ન પરણે તોપણ ચાલે પણ દેવીચરણની રિવાજ સામાન્ય નહોતી. તેમનો વહીવટ, મેંકમાં જમાવેલું બજાક ધન-એ બધાની તો સરૂજાત યાં જોઈએ ને ! દેવીચરણ પરણ-ગરીબ ઘરની રૂપાળી સ્ત્રી જોઈને, અને જે વરસ પછી પેટીના પંચમ વારસદાર અસાદ-જનના જન્મ થયો અને રાવવંદનાં એક નવી વસ્તુ પણ જાવા સોંપી અને તે રૂપ. પણ દીકરાને જન્મ આવવામાં જ તેની માનું જીવન અતમ દઈ ગયું. કમકમાના નામાકાંત કેદરોની સર્મિલત

કાશિયથી પણ કંઈ ન વળ્યું. દેવીચરણે ટીક રાતે હાથસરસો આવી શોક જૂલવાનો પ્રયત્ન કર્યો-કદાચ બૂઠ્યો પણ ખરો.

સાંતવનારું દારણ હતું રાવવંદના આમત ને અતલ વૈભવનો ઉપભોગ કરનાર ઉતરાધિકારી આવ્યો છે !-જે ઉતરાધિકારી માટે દેવીચરણને અત્યંત અનિચ્છા હોવા છતાં પ્રોઠ વયે બીજા વાર લગ્ન કરવા પડ્યાં હતાં.

અસિતની પત્નીસ વરસની ઉંમરે દેવીચરણ યુગવધુ લાંબા. રૂપાળા દીકરા માટે તેમને અસાધારણ રૂપાળી કન્યા જોઈતી હતી પણ એવું રૂપ પેસાદારને ત્યાં મળ્યું નહીં. એક ગરીબ દારકુનને ધરે મળ્યું. અસિતને માટે ભારે ધનવાન કે માલદાર સાસરાની જરૂર નથી. હકમી તો તેમની પાસે મળી છે.

સુમિત્રાનું રૂપ તો જાણે અમિત્રાળા ! પણ તેમાં કાલ નથી પરંતુ બંગાળદેશમાં જ જે જોવા મળે તેવી રિગંધ પ્રમા છે.

દેવીચરણે વહવયે અશીશનું મંદાણ કહ્યું હતું. પેટીનો વહીવટ દીકરાના હાથમાં દેવાને લીધે જે દુરસદ મળતી હતી તે બીજા કંઈ રીતે વાતે ? અશીશના નિરાધી માથાસનું શરીર ગોલાં ખાય છે પણ મન સાક્ષિ બની જાય છે. દેવીચરણ વૈવંદનાળનું સ્વમ જોતા હતા. એનો વિષય હતો તેની પલી વારતી પત્ની મહામાયા અને રૂપિય.

પણ એકાએક તેમની વિધવા બેન આવી જાના જાના એકે એવા ખબર આપી મઈ કે એ દુઃખમાં તેમના મનની ઉમર વાંસ વરસ પડી મઈ. આવું તો પાવલીચાર અશીશ પણ નથી કરી ચક્રનું રાવવંદના નૂતનતમ વારસદાર આવી વદા છે-છઠી પેટીના માલિક. પત્ની આનંદની થી મળ્યા રહે !

પણ ને ઉતરાધિકારીને ખાલે ઉતરાધિકારીણી પણ દોષ છે તેવી કથના પણ તેમના મનમાં ન આવી. પોતનું નામ રું પાડતું એના વિચાર કરતાં કરતાં તેમણે સાદ પાઓ, 'વદુમા !'

સુમિત્રા બારી. બોલાવવાનું કારણ સમજતાં એવું મુખ રક્તાભ ધઈ ગયું. તેણે કહ્યું, 'તમે બોલાવી બાબત !'

કુકાની તેજ મુઠ્ઠી, બાબા ઊંચી કરી દેવીચરણ બોલ્યા, 'હા મેં બોલાવ્યાં હતાં. હવે કંઈ કામ નથી-પણ હવે તમે બહુ કામની ધમાકમી ન કરતાં.'

કરમતની મારી વડુ એકદમ લાંબી ચાલી ગઈ.

પોતાના ધોમનું નામ પાડવામાં મોઈની મદદની જરૂર નથી. દેવીચરણ અમરાઈમાંથી કબજેકાશ લઈ વાંચવા લાગ્યા.

રાયવંશની છઠ્ઠી પેઢીના આગામી વારસદારનું નામ એમ જટ દઈને ન પડાય. તેના આગમનની સંભવનાથી તે ડેહ જન્મણુ સુધી વિચાર કરી જોવો જોઈએ. પણ અસિતે મરણક મચાવી, ચારેક માસ પછી એક દિવસે ઝોહિસેથી પાછા ફરીને કહ્યું, 'બાબા, મારે થોડા દિવસ વિલાપત જવું પડશે.'

દેવીચરણને ઝોહાં આવતા હતા. ઝોહાંને બોલ્યા, 'વિલાપત !'

'હા, વધારે નહોં તો ફક્ત છ એક માસ.'

દેવીચરણને પાવલીઆર ચરીબુનેા નરો પથ એક સંજુમાં કોતરી ગયો. આરામખુરશીમાં આરા પડ્યા હતા તે બેઠા ધઈને જાગ્યા, 'એટલે !'

વિલાપતની ડેહીક કંપનીએ સાથે વેપારને હિસાબે તેમને સંજય હતાં એટલે જાતે જઈ તેમને મળીને કંઈ થોડા વાટાપાટ ચાલે તો નફો થવાની જે આશા હતી તેની સાથે કરબાવતાં જારતમાં અસિતની થોડા વખતની એરદાજની કંઈ વિસાતમાં ન ગણાય.

દેવીચરણ ધર્મસાગ્ર પ્રપોત હતા. વરણ રિપતિ સમજતાં તેમને વાર ન લાગી

તેઓ બોલ્યા, 'પણ વડુમાનું શું !'

પરોક્ષજનની વિરહમાં આજ કરતાં મોટી દલીલ બીજી ન હોઈ શકે. અસિતરજન પૂંદર દિવસ સુધી સંજયથી કામગીરી રહ્યા.

ત્યાર પછી રાયવંશના ગોઝ પ્રતિનિધિને શોભે તેમ જવાનું જ નક્કી કયું, વધારે નહોં ફક્ત છ માસ-તેથી પણ કદાચ વહેલું થાય.

વડુએ વધિાં ન ઉઠાડ્યો. અવખત મોટેથી વધિાં ન ઉઠાડ્યા છતાં તેના મૂંઝા વિરોધનું પરિણામ સમજતાં અસિતને વાર ન લાગી. તેથી જ દાવજા રોકીને વિલાપકાળે જ્યારે તેણે સુમિત્રાને કહ્યું, 'ચિંતા ન કરીશ સુમી. મન કાજી રાખીને આટલા દિવસે વિવાહી દેવે-હો કે...' ત્યારે આંસુ છુપાવવાને વડુએ કંઈ પણ પ્રયત્ન ન કર્યો. આટલા બધા માણસોના વચમાં પણ તે રડી પડી.

એટલે જ છોડીને ગાંઠી ધીરે ધીરે હાં મધોણ બહાર જતી રહી. દેવીચરણ સાથે નિસાસો નાખી બોલ્યો, 'હે કુર્ગા...'

બીજા દિવસે વડુનું મોઢું જોઈને દેવીચરણ ચિંતાવર થઈ ગયા. તેઓ બોલ્યા, 'તમિ વત ખરામ નથી ને, વડુમા !'

વડુએ માથું ઢસાવી ના પાડી.

સાસરા ચિંતાપૂર્વક બોલ્યા, 'હં...ત. થોડી વાર વિચાર કરી વળી બોલ્યા, 'થોડા દિવસ તમારે વિવર જઈ આવો.'

એમના વડુએ નારાજ દેખાડી. રાયવંશનું વડુ જાણવારે કારકુન-પિતાને ધરે જાય તે તેમાં આપણે શી ! કૃષ્ણએ જ આ જાણ પહેલેથી આપી રાખ્યું હતું. ઉપજત દર્શિય જોતાં એમ લાગે કે કંઈકા દેવપૂજા અને જપમાળા સિવાય બીજું કંઈ જાણતાં નહોં હોય પણ એ ધારણા બોટી છે. સુમિત્રા મરીન ધરની ડીકરી હોવા છતાં આ ધરમાં વડુએ આવી ટકી તે કેવળ તેના પૂર્વજન્મના અપાર પુણ્યને જ, એ પણ તેમણે જાત વાનમાં સમજાવી દીધું હતું. પણ એ વાતથી આજીવ નહોતું વંચું શાણકે તે જાણ્યું અને કતીનજોથી બીતી હતી. પણ આટલું સુમિત્રાને સમજતી દેવા પૂરતું હતું. સુમિત્રા મ છાંકણી હતી.

મહિના પહેલાં વહુ એકવાર પિયર જઈ આવી છે-ચોમા દિવસ માટે. વળી ખાલી એટલી વારમાં બીજી વાર જવાની વાત કરી જ ન શકાય. એટલે નજીકે કલકત્તાની બહાર કોઇ આરોગ્યપ્રદ હવા આવનાની સ્થળે જવાનું નક્કી થયું. સાસરાએ પોતાની તબિયત ઠીક નથી રહેતી એવું જાણું મંદ્યું એટલે સુમિત્રાએ વાંધો ન ઉઠાવ્યો.

પણ કલિપેગિ જવાનું તો ઠીક પણ ધરની બહાર નીકળવાનું પણ ન બની શક્યું.

સામાન ગાડીમાં ગોઠવાઈ ગયો છે ને દેવી-ચરણ વહુની મદદથી લેતરવા ગયા લેતરવા માટે ખરેખર મદદની જરૂર હતી એવું કંઈ નહોતું. સિતેર વરસ થયા હોવા છતાં દેવીચરણ એટલા અચક્કા થયા નથી પણ વૃદ્ધાવસ્થાની થોડીક આરામપ્રિયતા તેમનામાં આવી ગઈ હતી. જે કંઈ વિના ન જ માલે તેટલું જ તેઓ કરતા. તેથી વિશેષ કંઈ કરવા તેઓ તૈયાર નહોતા.

પરંથપા ઉપરની કાપેટ ઉપર દેવીચરણનો પગ લથકાયો ને નીચે પડી જાત પણ વહુએ પકડી રાખવાથી પરંથપા ઉપર બેસી પાયા પણ સુમિત્રા પોતાતુ ધરીને કાબૂમાં ન રાખી શકી ને પંદરથી સોળ પરંથપેથી ગળદીને નીચે જઈ પડી.

નોંધરચાકર કોડી આત્રા દુર્ઘના આવ્યા. સુમિત્રાનું નિયેતને ધરીર લઈ ડ્રોઈંગ રૂમના સોફા ઉપર સુવરાવવામાં આવ્યું. સોફાને મોટર માંડી દાકતરના ઘર ભણી દોઢાવી મૂકી.

જ્યારે દાકતર આવ્યા ત્યારે દેવીચરણ લગભગ ગાંઠા થઈ ગયા હતા. અને તેમને બચાવવા જતાં જ આવી દુર્ઘટના બની તેથી તેઓ વધારે બચ્ચ થઈ ગયા હતા. હજી સુધી તેઓ બનાવની ગભીરતા સમજી શક્યા નહોતા.

દાકતરે સુમિત્રાને તત્કાલી બારે મુખે કહ્યું, 'અત્યારે જ હોસ્પીટલમાં લઈ જતાં પડશે.'

દેવીચરણ ધીક ટમર ટમર જોઈ રહ્યા. હરિપતાલમાં હરિપતાલમાં સર્જ જવાની સી જરૂર કે!

પણ તેમનો વિરોધ ન ચાલ્યો. બેઠો સુમિત્રાને લઈને માડી હોસ્પીટલ ગઈ. દેવી-ચરણ ડ્રોઈંગ રૂમના એક ખૂણે નિહાવ ગયે બેસી રહ્યા. એક શબ્દેય બોલ્યા નહો. સાથે જવાની વાત પણ ન કાઢી.

રાતે બાર વાગે દાકતર પાઠા આવ્યા. દેવી-ચરણ હજી પણ તેમના તેમજ બેઠા હતા. દાકતરે જરા યોચનાતા યોચવાતાં કહ્યું, 'મિ. રાય ! રાય કંઈ બોલ્યા નહો.'

બીજી વારે જ્યારે સંજોગમાં ત્યારે દેવીચરણે માથું ઊંચકી દાકતર સામે જોયું. આટલી વારે તેઓ મને તેવા માઠા સમાચાર સાંભળી શકે તેટલા સ્વસ્થ થઈ ગયા હતા. તેમણે પૂછ્યું: 'વહુમાં હજી છવે છે ને ?'

દાકતર બોલ્યા: 'એવી કરી ચિતા તમે ન કરશો. વહુની તબિયત ઠીક છે પણ આપ કાલ એકવાર મળી આવજો. પણ...'

દાકતરને યોચનાતા જોઈ દેવીચરણ બોલ્યા, 'સુઈ કહો તમે તારે-નહું બધું સાંભળી શકીશ. વહુમાના પેટનું સતાન....'

'અબ્બુ નથી.' બાકી રહેતું વાક્ય દાકતરે પૂરું કયું.

દેવીચરણ મનિના અંધકારમાં એકદલિટ્ટી તાકી રહ્યા.

જે બાવિ ઉત્તરાધિકારી માટે આટલો ઉત્સાહ, આદરો આનંદ, જેના નામ માટે જ માસ વિચાર કર્યો હતા એવો નામ જરૂર નહોતું તેના નામની જ કંઈ જરૂર ન હતી. આમાં કોના દેવ !

દેવીચરણે નક્કી કયું કે બીજા કોઈને નહો પણ તેનો જ દોષ હતો.

અલગજ-ખરેખર રીતે આ દુર્ઘટના કંઈ એવી મોટી નથી. એવું તો હમેશા જ-મને છે. પણ મારા માળે જ-મ્યા પહેલાં જ વિદાય લે છે તેઓ કંઈ રાવવડના ઉત્તરાધિકારી થોડા જ છે !

રાવવડનો વારસદાર ! દેવીચરણે ફટલીક વાગ એ મનોમન બોલ્યા કયું તાર પછી હાથ

વડે મોં દાંડી રહ્યા હામ્યા. શા માટે ?—અણ-
જન્મના શિક્ષણી ! રાયવંશના વારસ-
દારના શિક્ષણી ! કે તેમના જ વધે આવી મોટી
દુર્ધટના બની તેની ચરમથી ! દેવીચરણને કાંઈ
સમજતું નથી.

હોરિપટલમાંથી આવતા સુમિત્રાને પંદર
દિન હામ્યા. તેને જોતા જ તેઓ મૂંઝાઈ જાય.
ધરતી પરિચિત આબોહવામાં—વહુનું માદલું
મોઢું અને શીકું ચરીર—જેઈ એમની આખમાં
પાણી આપ્યાં. દેવીચરણ વહુને છાતી સરસી
રાખીને રહ્યા. ખુદ વહુ માટે જ—વારસદારના
શોકને લીધે નહીં.

દુર્ધટનાની લગત અસિતને લખી જણાવ-
વામાં આવી હતી. તેથી તેને આંચકો જરૂર
હામ્યો હતો. પણ જરા જેટલો શોક કરવાનું કંઈ
કારણ એને હાથ લાગ્યું નહીં. તેણે લખ્યું,
'મારા પહેલાં સંતાનના શોકથી આટલા બધા
જામરા બન્ને નહિ ચાલે. તારા શોકમાં સાંત્વ-
ના આપવાની બધે કોશિશ કરું નહિ કરું. ફક્ત
એક વાત કહીશ—Corryage! છવનના માર્ગ-
માં સેકડો સકડો છે—આ તેમનું જ એક છે.
આ રિપાઈને તુમ્હ મળીને જ આપણે ચાલવું
પડશે.' પણ સુમિત્રાને સાંત્વન મળ્યું હોય
એમ ન લાગ્યું.

ચાર માસ પછી અસિત આવી પહોંચ્યો.
દેવીચરણની તમિયત ઠીક નહોતી એટલે રોચને
ન ગયા. વહુથી પણ હજી જઈ ચાલ્ય તેમ ન
હોતું. રોચનેથી અસિત એકલો જ ધરે આમ્યો.

ફરમા ઉચ્ચસ્તરે રુદન કરતાં હતાં. ખાસ
કરીને અસિતના આગમનથી તેના દીકરાના
અવસાનનો શોક ઊભરાઈ જવા લાગ્યો. અસિતે
તે તરફ જોયું પણ નહિ એટલું જ નહિ પણ
મુરખીને પ્રાપ્ય પામકમણ કર્યા વિના સીધો
ઉપર ચઢ્યો.

સુમિત્રા રડતી હતી. અસિતે તેને બંને
હાથેથી બેઠી કરી કહ્યું, 'હો સુમિ! આજે જ

તો પછી કદી આવી મોટી દુઃખો પડે તો તું
શું કરીશ !'

પણ સુમિત્રાને માથે આવી ય મોઢું દુઃખ
પડ્યું છે, અખંડ આંસુધારમાં બનેલી દુર્ધટના
તેણે વર્ણવી બતાવી.

રાયવંશનો ઉત્તરાધિકારી હવે કદાપી નહીં
આવે—જન્મે. એક નાનકડી દુર્ધટનાને લીધે
સુમિત્રાનો માથાનો અધિકાર સદાને માટે
લુપ્ત થયો છે.

ફરમા થોડા મૂકી મૂકીને રડતાં હતાં. ફક્ત
અસિતની આબો તરફ જોતા ત્યારે રુદનની
માત્રા ઓછી કરતાં. રડતાં રડતાં તેઓ બોલ્યાં,
'મોટાબાબને કોણ કહેશે !'

દેવીચરણને કોણ કહે ! જે આજ ત અસિત
અને સુમિત્રાને મળ્યો છે એના જાગીદાર
જૂદ અને લયકેલ તમિયતવાળા દેવીચરણને
કરવાથી શું લાભ !

ફરમાએ રુદન ધબાવી કહ્યું, 'હું જ
હમણે કરું છું.' અસિત ધડીક તેની તરફ ચૂપ-
ચાપ તાકીને રહ્યો કે બોલે, 'તો તમારું
ખૂન કરી નાખીશ.'

તેમ છતાં આખરે ફરમાએ જ કહ્યું.

દેવીચરણ ફક્ત ચન્દ્રદિથી તાકી રહ્યા.
કંઈ પણ મોદવા આદવા નહીં.

દિવસો ઉપર દિવસો પોતી થવા. સુમિ-
ત્રાની તમિયત થોડીક સુધરી છે પણ એના
મનમાં એમ થાય છે કે આના કરતાં ન સુધરી
હોત તો જ સાચું.

રાયવંશનો દેશમાં કો વાગે છે, અદ્યતન
ધન છે: નથી ફક્ત વારસદાર. આ મૂંઝવણ
કોણ ટાળે !

એનો ઉકલ હતો. સૌ પહેલાં એ ફરમા-
ને જ ચક્રયો અને કિંમત કરીને તેમને દેવી-
ચરણની આગળ એ વાત માંડવાનું નકો કર્યું.
કારણકે તેમની પાસે એ જણના—શુદ્ધ નર-
નારીના સુખદુઃખ કરતાં રાયવંશનું રથાભિવનું
ન હોય અને થોડા જ વખત

હોવા છતાં રાવવંચનો ભોપ થાય એ વિચાર જ અસભ્ય છે.

દેવીચરણના ઝોરકામાં જઇને અર્ધનિદ્રિત અવસ્થામાં સુતેલા દેવીચરણને જમ મારી, 'મોટાભાઈ!'

દેવીચરણની તળિયત સારી નહોતી એટલે એ વખતે તો ફર્કના બચી ગયાં.

જે સુમિત્રાએ વૃદ્ધ સાસરાને આવી રીતે ખચાવ્યા છે, વંચરક્ષા માટે તેની અવહેલના કરી અસિતને પરજાવવાની રૂપના ફર્કનાને માટે સ્વાભાવિક દોષ થઈ, દેવીચરણ માટે નહીં. તે મનુષ્ય છે—સાધું નથી.

ફર્કના મનોમન બળકર્તા બળકર્તા બહાર નીકળી ગયાં. બહુ માકું ન લાગ્યું કારણ કે આમ થશે એમ તેમણે પહેલેથી જ ધાધું હતું.

એક મહિના પછી એક દિવસ તોફાર સાંજેના દેવીચરણના ઝોરકામાં થઈને તેણે તો તેઓ આરામખુરશીમાં સૂતા હતા, આંખો નિરતેજ હતી.

વરસેક પસાર થયું ન થયું ત્યાં તેઓ ગુજરી ગયા. બખર મળવાથી અસિત ધરે આવતો રહ્યો અને ટૂંકમાં કહ્યું, 'વારુ, છત્રી ગયા.'

સુમિત્રાના દિવસો જતા નથી. જે જાગૃત્યની આશાથી મનુષ્ય જીવનનાં અનેક દુઃખોમાં પણ હામ રાખી કહ્યું છાતીથી છૂટે છે એ જાણે જ નથી. જ્યારે હુમ્મ થઈ જાય તો પછી સત્વના ક્યાં રહી? એક દિવસ એક યુગ જેવો થઈ ગયો.

તો મ દિવસો વીતતા—જેમ રસ્તાના કિખારીના વીતે, જેમ કરોડપતિના વીતે તેમ. કમઘઃ હેમંતના દિવસો ટૂંકા થઈ જતા,—પાનખરમાં પાંદડાં ખરી જતાં. વળી પાંદડાં પાંદડાં વગરના શીલીન જાડવાં ધીરે ધીરે નવાં કૂંપળોથી ભરાઈ જતાં. આંખો મોગથી લમી પડતા...

વચંત ક્યાંથી આવે! આવું નિબધન, નિબધન જીવન ક્યાં સુધી ચાલશે? જે અધારી રાત્રિનો અંત નથી તે કાળરાત્રિથી ક્યારે છુટશે?

હજી ફાળા તો એવી જ છે. પરંતુ આશું નિર્ણયક ફર્ક લઈ દબેચના વાંઝિયા જીવનને એ શું કરે? નારીના જીવનનું મોટામાં મોટું કર્તવ્ય પણ તે પૂરું ન કરી શકી. રાવવંચનો વારસદાર ક્યાં!

આખના પાણીથી ઝાંઝીકું બાંધી મળ્યું.

ફર્કનાએ વળી ક્યારે દિ'ખત કરી વાત કહી. અસિત થકીક મૂંગો રહી બોલ્યો: 'હવે તમે રાંચી જતાં રહો.'

ફર્કનાએ કયાળ ફટી રહતાં રહતાં કહ્યું: 'મારા મ અભાગ્ય છે ને! નહીં તો બગીચા-ખુર માથા બાંધને દીકરો જ મને આમ બોલે? જેને માટે ચોરી કરું છું એ જ મને ચોર કહી બાંડે છે.'

અસિતે શક્ય તેટલા સંપ્રમયી કહ્યું, 'કોણે તમને ચોરી કરવા કહ્યું? મેં કહ્યું છે!'

'તું શું કામ કહે! પણ હું રાવવંચની દીકરી છું. વંચ ન જાય એ જોવાની મારી ફરજ છે. લાંબને વાત કરી તો તેઓ મારવા લાક્યા બાંધ તો ગયા. તો તને કહ્યું તો તું 'સોલ અને અપમાનથી ફર્કના ધૂંવાધૂંવા થઈ ગયાં.

અસિત આલ્યો ગયો. પણ આ સંવાવના એના મનમાં પણ નહોતી જાગી એમ નહીં. પણ અઘળક ધનના ભાવિ મલિકની જેટલી એને ફિરર હતી તેટલી વંચરક્ષાની પકી ન હતી. તે અને સુમિત્રા ન હોય ત્યારે આટ-આટલા ધનની શી ગતિ થશે?

સંતાન માટે સંતાન અને રૂપિયા માટે સંતાન—એમાંથી શું મુખ્ય છે એ જ બરાબર એને સપ્તમ્ય નહોતું.

હાં તો અસિત સાથેની વાતમાં તેના મનના દ્યુપચ્ચ બાવનો આજાસ મજો હોવો જોઈએ એમણે એમ વિચાર્યું કે વારે વારે સમજાવીને કહેશે તો અસિત જેવો કદાચીને પણ પછી વારી દા પાડશે એટલે એક માને ફરી વાર અસિતને એકાતમાં મળ્યાં

અસિતે હજી 'ચૂપ કરો' કૃષ્ણા તેના કદની નિર્બળતા કળી ગયાં તેઓ આજામાં આવી બોલ્યાં, 'બેઠા તું તો કાઢી છે હુ તો તને ફરી પરણવતું હુ છું વહુને શરી મૂકવાતું થે હુ કહું છું' વહુ તો સોનાની પૂતળી છે-એવું તો મુલ્ય પણ કોઈ કરી શકે નહિ' કુશળ રાજનીતિગતી માફક તેમણે આજા સાક લાના છેડે લગી વખત સમજીને જો આસ પાડવામાં આવે તો કાર્યાં ક તાં પણ વધારે લાભ થાય એ તેઓ જાણતાં હતાં

અસિત અસહિષ્ણુ થઈને બોલી કીધો, 'વારે વારે એ જ વાત-જાણે નથી પરણવું. હું ખીજ વાર લગન નથી કરવાને'

કૃષ્ણા વચ્ચે જ બોલી કીધાં ખીજ વાર લગન કેમ ન થાય? તારા દાદાના દાદા તો ઉપરાઉપર ચાર વાર પરણ્યા હતા'

અસિત બોલ્યો 'જાનુ સર કહું'

મતલબ કે સાથી વાર ન પરણ્યા હોત તો રાખવશની ઉત્પત્તિ જ ન થત સ યે સ યે ધનની અને વારસદારની બેવડી સમસ્યા પણ જીવી ન યાત એક રીતે સારું જ યાત એમ અસિતને તો લગ્યું જ

કૃષ્ણા માંખી ચીપીને બોલવા લાગ્યાં, તને તો હુ કઈ ચર વાર પરણવાનું કહેતી નથી એક વાર લગ કરને ધરે સોનાના ચાંદા જેવો દીકરો આવે તો નાચવશનો વરદાર જોઈને હું સુખેથી આખ વીચુ તુ ધર્મદ સના પૌત્રને પુત્ર છે તેમણે તો ચાર ચાર વાર લગન કર્યાં હતાં'

એક જ વાતની પુનરાવૃત્તિ અસિતને ગમતી

જ્યાં સુધી જીવતી હતી ત્યાં સુધી ખીજ વાર પરણ્યા નહોતા'

કૃષ્ણા કમળ બોલવા જતાં હતી પણ એચિતાં કોઈના પગલાં સાંભળી ચુપ થઈ ગયાં અસિતે પાછું જોયું-સુમિત્રા

સુમિત્રાએ અત્યંત કલ્પ રીતે હજી તમેજ છે નાં શીધા એચિસેથી આવી આજા કારખાં વિના વાતે વળગ્યા છે! હિમાનદને કહું કે થાળા પીરસે'

અસિતે નિરાંતનો જાસ લીધો પણ એને યાદ થઈ કે સુમિત્રાને ધાને તો આ ચર્ચા નહીં પડી હોય

સુમિત્રાએ બધી ચર્ચા સાંભળી નથી પણ છેવટની થોડીક એને કાને આવી હતી ખરી.

સમસ્યાનું આવું સહેલું સમાધાન દાખ વેતમાં જ રહ્યું છે છતાં તે તરફ તેના ખ્યાલ સુદાં જતો નથી નવ ધંપી વાત છે નાં!

એક સો દેવાનું દોવાથી ફરી વાર અસિત પરણી નહીં શકે પણ સ્ત્રીની ગેરદાખરીમાં તો કઈ વાધો નથી! અને વાધો તો તે પોતે જ ફર કરી શકે તેમ છે'

કુખ! કુખ તો યાવ જ અસિતને તે ચાહે છે કેવળ સ્ત્રીને જ જે રીતે ચાહી શકે તેવી રીતે પણ જીવનના ખાખચાખ ગરેતે વચર કુખે કઈ કામ પાર પડ્યું છે? બસ, એમારપદને સુખી કરવા માટે તે આત્મહત્યા કરશે ને કુખની વાત એમાં નજીરી મળ્યાંય

પણ એક વાત એને મળે નહીં જીતરતાં અસિતને આમ બેધક કેવી રીતે ભોડી જાય? આ ત્રણ વરસ જેના અવલખને તે જીવે જ, અસીમ કુખમાં પણ જેના સન્નિધમાં જ મૃતપૂર્વ સુખ મળે છે-દૂકર્માં તેને અને આ જાવીય મરસથી પરિચિત ધર્મનો છેડો તે ક્યાં જાય! ક્યા અનલપ્યા રેયમાં!

વારિ અધકારમથી જરા જેટલું અજ વળુ પણ દેખાતું નથી તે જો જીવતી રહે તો

તેને આદે છે પણ બનિયમાં પણ તે આદેશે એમ કોણ કહી શકે ? આદેશક ધનની માલિક વાળા સીને માંદ કહી હમેશા ચાલી ચક્રુ છે ખરું ? નો કોઈ દિવસ તે અસિતને પ્રેમ ગુમાવે તો તે કોને હોય ? આખરે અસિત તો કંઈ દેવ નથી, માણસ છે.

એના કરતા આત્મહત્યા જ બહેતાર છે અસિત શોકથી અધીર થઈ જશે-હાથ ધણી વખત સુધી શોકાછત રહેશે પણ સમય જતાં ભૂલી જશે. અકાળીય વરસતો સુવાન હમેશા ગુજરી ગયેલી પત્નીની સ્મૃતિને વળગીને બેસી નથી રહેતો.

એક દિવસ આનંદ કાતાહવમાં નવનથ આવશે. તે જો જ અસિતને શોક બૂવસડી દેશે અને તેથી વધારે તો રાગ-રના પારસદાર ના જન્મ પછી જુનાઈ જવાશે માત્ર આટલી આશાથી જ તો તે આટલી ઉતાવળે રેન્મના પૂર્વક હમેશ માટે અસિતને હોડવા તૈયાર થઈ છે.

હાથ કોઈ ગબીર રાતે નવવધૂને છતીએ સોપતા-ઓચિત્તાં સુમિત્રા વાઢ આવે પણ એકાદ ફણ માટે જ. હાથ ફણ માટે અસિતની આંખમાં ઝળઝળિયાં પણ આવી જાય. પણ પછી એ બધું ભૂલી જશે.

માત્ર આ સ્મૃતિ નો મારે વારે અસિતના કાવિજીવનના રંગીન દિવસોને હિલોળા આપે તો તેમાં તે ખુશી છે. ફક્ત અસિત તેને સાચ ભૂલી ન જાય. ચિરવિરસ્મૃતિના અતણ અધકારમાં તેની સ્મૃતિ વિદ્યુત ન થાય.

એ હાથે મોં ઢાંકી સુમિત્રા બોલી બેઠી. 'ભગવાન, મને જળ આપો-હિમત દો.'

જાણે અનંત આકાશના એક રજકણ માટે ભગવાનને ફિકરનો પાર હોયતી ? જાણે તે સર્વ પૃથ્વીના કોટ કોટિ ભોળા માનવોના-દાંડી વરી પ્રાર્થના સંભળના કાન મોંડી મેઠો હોયતી ?

એ વખતે યુરોપનું બીજું મહાયુદ્ધ શરૂ થયું હતું. આંધ્રુ જગત સભ્ય મનુષ્યની

અસભ્ય બર્બરતા તરફ વિરમયકારી નજરે જોઈ રહ્યું હતું. આરે કોનો વારો આવશે એ કોઈ જાણતું નહોતું.

એફિસોથી પાછા આવતાં અસિતને આજ-હાલ રાત પડી જાય છે. સુમિત્રા બારી પાસે એકલી બેસી રહે છે. સમય ચાલ્યો જાય છે-અતિ ધીર-એટલા ધીર કે જાણે કાળ ધબીને જોશો રહી ગયો છે એમ લાગે

સુમિત્રાએ નિશ્ચય કરી લીધો છે. ધણી દિવસો પહેલાં દેવીચંચુની માંઢી વખતે જાત જાતની ઇલાઓ આવી હતી તેમાં એક માલી-શતી જ્વાળી શીશી ઉપર સખ્યુ છે 'Pious' અને ત્રીચે માણસની બેપરી તમા હાંપનો દાહમાં ચોકડી છે. સુમિત્રાએ મરાનર નામ વાચી જોયું. એ તો એર જ. હાથ પીવાની સાથે મરણ ન પણ નીપજો પરત પૂરી એક શીશી પી જાય તો વહેલામોઢા મરણ નીપજવાનું જ. સર્વવિત છે કે એ મરણ પીનાદાયક હોય પણ એ પીકા સકન કંગાની ચક્તિ એનામા છે.

રાતના નવ વાગ્યા છે. અધારે ઝરમર ઝરમર વરસાદ વરસી રહ્યો છે. આકાશમાં એક પણ તારો દેખાતો નથી.

આ વરસતા આગરા કરતાં વ જાવિ લાયક છે. અધારા મળા વાદળાની પાછળ શુકલ પસળી બારસનો અદ છે, કોરોડો તારો છે પણ તેનું લાવિ તેને માટે શું રાખી રહ્યું છે એ કોને ખબર છે ?

સ્વર્ગ-નરક જેવું સાચે જ કંઈ છે શું ? જો હોય તો ભગવાનના ન્યાયમાં આત્મહત્યાનો દડ અનંત નરક છે. બને ને હોય, તેથી કંઈ આવતું જતું નથી.

અથવા હાથ મૃત્યુને પેરે પાર અનંત વિરસ્મૃતિ રહેલી છે. ત્યાં દેહાવિત આત્મા અનંત-કાળખાપી નિદ્રાથી અગિમૂન યદને રહેતો હોય અને નર્મ આ નાનકડી પૃથ્વીના સુ મ દુખ આનંદવિષાદ વગેરેની કંઈ હવા પહેંચતી પણ ન હોય.

સુમિત્રા કાગળ લખવા બેઠી. એ એનો ઉલ્લેખ પ્રેમપત્ર. લખ્યા પછી ઠેકઠીએક વાર વાંચી કાગળ ફાંટી નાખ્યો.

કાગળ લખવાનું શું કામ છે ?

એકાએક સુમિત્રા ધૂણી ભીડી. આ પોતે શું કરી રહી છે ? ગળપૂથીમાં તેને એવું-શિશુલુ મળ્યું છે કે આત્મહત્યા મદાપાપ છે. આ તે શું એકાએક કેમ બૂલી ગઈ ?

જે અંધારામાં પ્રકાશની એક પાતળી-ખૂન પાતળી રેખા મળે તો ! પણ તેના અધારે જીવનપથને એક દિવસ જે પ્રકાશ વડે અસ્તિત્વે ઠીકળ્યો હતો તે ફરી ન પ્રજ્વલ્યો તે ન જ પ્રજ્વલ્યો.

પગથિયે ગાઈનાં પગલાં સંભળાયાં. અસ્તિત્વ આવે છે. આજને માટે શુભ થકી વડી ગઈ છે, હવે સમય નથી. કાલ્ય કાલ મોઝો મળે. સુમિત્રાએ એકદમ શીથી સંતાડી દીધી.

અસ્તિત્વ મેં મલકે છે. કાલ્ય કંઈ સારા કામાચાર હશે, કાલ્ય પેદીમાં નહોતો આંકડો ધાર્યાં કરતાં પણ વધી ગયો હોય. પણ તેથી સુમિત્રાને શું લાગેવગશે ! નિસંતાન આસતના વારસદાર રાવવંચનું જ એમાં શું આવ્યુંગયું ?

સુમિત્રા યાદેલા કંઈ બોલી, 'શું ખબર છે ? આટલા ખુશી કેમ છો ?'

'હા. વાર સુમિ, તું આપણા વંચના રૂપિયાનો હિસાબ ભણે છે ?'

'ભણું છું. તમારા વચ્ચે ધર્મસરાયે પહેલવહેલાં પેદીની ચર્ચાત કરી, ખરું ને ?'

'હા. તેમણે પાંચ પેદી પહેલાં ને રાખ-વંચનો પ્રારંભ કર્યો હતો તેનો પાંચમી પેદીએ અંત આવ્યો છે અને ને રૂપિયાની જામાવટ પણ તેમણે કરી હતી, તેનો પણ પાંચમી પેદીએ જ અંત આવે છે.'

'એટલે ?'

'એટલે પેદીને ખોટ ગઈ.'

'હાપ ! હાપ ! તો તો સત્યાનાથ વળી ગયું.'

'એમાં સત્યાનાથ શેતું ?' એથી તો ડેડલા મોટા ટાપડો ઊઠી ગયો. એવ નથી સમજતી ! કું દીકરા ઈચ્છતો હતો ને ! ધનના વારસદાર માટે જ કે નહીં ? એ ધન જ ન્હારે નથી ત્યારે હવે દીકરાની પણ જરૂર નથી. સારા સમાચાર છે કે નહીં ?'

સુમિત્રાને આખી વાતની ખબર એસતી નહોતી. ધીમા કંઈ કહ્યું : 'તેથી રીતે ખોટ ગઈ ?'

જેમ ધણી પેદીને જાપ છે તેમ. સુદના મંદી જળરની સામે ટકી ન ચકાવું. કારકામ બધું જ ગયું છે. આ મહાન પણ જરૂર. કાલ્ય જ્યું કેયું ચૂકવતાં હાપમાં હળવે રૂપિયા રહે-ન પણ રહે.

પ્રીતિ જ'ને મૂંઝાં રહ્યાં. એકાએક અસ્તિત્વ બોલ્યો : 'વારુ સુમિ, તે દિવસે રૂપિયાની સાથે મારે જે વાતચીત થઈ હતી તે તે સંભળી હતી ને ?'

સુમિત્રાએ માથું નીચું નમાવી કહ્યું, 'હા.' કાગળ રંગની શીથી અનાકું રિધતિમાં એકોર પડી રહી.

સુમિત્રાએ કહ્યું : 'હવે આપણે શું કરશું ?'

'તોફરીએ વળગી જઈશ.' અસ્તિત્વ કંઈ સંતોષ અને બેફિકરાઈ હતો.

'પણ તમારા વંચનું શું ?'

'વંચની હવે જરૂર નથી. જે માલમિલકત જોગવવા એની જરૂર હતી તે જ ન્હારે નથી તે પછી દીકરાની શી જરૂર છે ? ફક્ત ઘં હવે હમેશાં ઘ મારી પાસે રહેજે. એટલે જલ્દી.'

[શ્રી અમીયકમાર સેનની જગાળી વાતાં ૧૪મી

પત્રવ્યવહાર વખતે આપનો ગ્રાહક નંબર અવશ્ય લખશો.

ધમાલ-ચિકિત્સા

જ. મ. આશર

એ હા આસે દોરી જતી પંગવખેલના એક કમાર્માં કેદારમય નર્તી ખેડો હતો તેની સામેના ભાગના ઉપરના પાટિયા પર એક મોટી દ્રંક પડી હતી, તેના ઉપરના લેગલમાં સુંદર અડ્ડે લખ્યું હતું, 'જનાર્દન સોમનાથ, મામસંસ્કાર કેન્દ્ર, જયરામિનમર (મધ્યપ્રાંત).' આ પાટિયાની બરાબર નીચેના ભાગમાં આ લેગલમાં દર્શાવેલ માનવી ખેડો હતો. તેનો દેખાવ, કપડાં, વાતચીત કરવાની રીત વગેરે પરથી તેનો બેઠકકુ સ્વભાવ તરીકે આવ્યો હતો. તે તેની નજીકમાં જ બેઠેલ તેના એક મિત્ર સાથે વાતચીત કરી રહ્યો હતો.

'આ કેમ જન્મ્યું તે હું કહી શકતો નથી; કહ્યું-તો મને ગ્રીસ જ વર્ષ થયાં છે, પણ જાણે કે હું જુદાવરયાના કિનારે પહોંચી મર્યો હોઉં તેમ મને લાગે છે. મારી બેનમાં પણ આવા જ મિલો જણાય છે. અમને બધી વસ્તુઓ નિયત સ્થળે જ પડી રહે તે મને છે; બધા બનાવો નિયત સમયે જ બને, બધું હંમેશા મુજબ, એકધારું, નિયમિત, વ્યવસ્થિત રીતે, દોરાબદર પણ ફેર પડે નહિ, આદવા કરે એમ જ અમે ઇચ્છીએ છીએ. આમ ન થાય તો અમને ખણ્ણુ દુઃખ થાય છે, અમે ખળભળી બેસીએ છીએ. એક નજીવો જ દાખલો લખ્યો તો, એક ચકલી ૭ વરસ થયા અમારા હોવાનખાનાની કોનાલમાં, વરસો-વરસ માળો બાંધે છે; પણ આ વખતે, કાંઈ પણ દેખીના કારણ વિના, તેણે રસોડાની દીવાલમાં માળો બાંધ્યો છે. અલગત, અમે આ વિશે બહુ બોલાયો છો નથી, પણ અમને જાને ને લાગ્યા જ કરે છે કે આ ફેરફાર મિનજરૂરી છે ને કાંઈક અજાણી મુઠે નેવો પણ છે.'

'કદમ,' મિત્રે સચચ્ય, 'તે બીજી જ ચકલી હશે.'

'અમને પણ એવી શંકા આવેલી.' જનાર્દને કહ્યું, 'અને તેથી તો અમને વધારે દુઃખ થાય છે. અમારી જિંદગીના આ તબક્કે, ચકલી બહુલાય તે અમને મમતું નથી; અને છતાં મેં મેં કહ્યું તેમ, કહ્યું અમારી એટલી બધી હંમર નથી થઈ કે આવી વસ્તુઓથી અમને, દુઃખ થાય.'

'તમારે જરૂર છે,' મિત્રે કહ્યું, 'ધમાલ-ચિકિત્સાની.'

'ધમાલ-ચિકિત્સા? મેં તો જાતું નામ પણ સાંભળ્યું નથી.'

'જેજો ખૂબ ચિંતાથી ને કામથી યાકી બળ છે તેમના માટે આરામ લેવાની વાત તમે સાંભળી હશે; તમારો કેસ આવી બીવટો જ છે; તમે વધારેપડતા આરામ અને શાંતિથી પીકાઓ છો, માટે ઉપગ્રાથી બીલટા જ ઉપાચારી તમારે જરૂર છે.'

'પણ આ ચિકિત્સા માટે શું કરવું જોઈએ?'

'એમાં શું? કેમિકસના વિશેષી તરીકે તમે ધારાસભાની ચૂંટણીમાં બીજા રહો; કે કેમિકસ-રાત્ર્ય વિરુદ્ધ ગામડે ગામડે પ્રચાર કરવા નીકળી પડો, કે પછી સામ્યવાદ જ સાચી વસ્તુ છે તે સિદ્ધ કરવા મોટા મોટા બાપણો આપ્યા કરો. પણ, ખરું પૂછો તો, ધમાલ-ચિકિત્સા ધેર રહીને જ થાય તો જ વધારે અસરકારક નીવડે. તમે આ કેવી રીતે કરી શકો તે તો હું પણ કહી શકતા નથી.'

આ વખતે, કેદારમલમાં જાણે કે એકાએક વીજળીનો સંચાર થયો; તેના સગાને લાંબે દિવસ રહેવામાં તેને બહુ મગ્ન આવી ન હતી. દેન અટકે તે પહેલાં તેણે પોતાના ચર્ટના મંદા કક્ષ પર નીચેનું લખાણ લખી લીધું, 'જનાર્દન સોમનાથ, મામ સંસ્કાર કેન્દ્ર જય-રામનગર (મધ્યપ્રાંત).'

પંદર વરસ પીતી ગયાં. એ દરમ્યાન તો પશુ બની ગયું. એ દુઃખા ગાળામાં સો વરસમાં સરભાષ એવડો મોટો ઇતિહાસ સરભાષ ગયો. જૂની પેઢીના ધણા ધુરધરોએ વિદાય લીધી. બાકી રહ્યા એણે જૂની આંખે નવા તમાચા ભેંસા. બતાવો એટલી ઝડપથી બન્ને જતા હતા કે એમાંથી ક્યાનો વિરોધ કરવો અને ક્યાનો ન કરવો એની જ એને ગમ ન પડી. એ દરમ્યાન વિનયચંદ્ર ચાર વાર જેલમાં જઈ આવ્યો, ખીણું વિષયુદ્ધ ઘઈ ગયું, દેશની કાપાપહટ ઘઈ ખુદ મહાકંકર પશુ આ ફેરફારોથી અલિસન રહી ચકાયા. દીકરીને એક કન્યા-શાળામાં મોકલી કરવા જવાની પશુ એણે ખુશીથી રળ આપી હતી.

આ સમય દરમ્યાન વિનયચંદ્રે ખૂબ કામ કર્યું હતું. જાહેર સેવક તરીકે એણે તામ કાંચું હતું. તનું તંત્ર આવતાં જ નવા તંત્ર-વાકોએ એને સારા હોદ્દા માટે કહેણ પશુ મોકલ્યું. પશુ વિનયચંદ્રને બાદમાં ભારતસરકારમાં જઈ ત્રાન પાનરમાં પોતાનો કામગીરી આપવાનો હતો એટલે એ એમાં ન પડ્યો. તરી ચુટકી-ઓ આવી, પોતે જે વિકાગમાં વસી લોક-સેવા કરી હતી એ વિકાગના ડોશી ઉમેદવાર તરીકે ભીમ રહેવાની રળ વિનયચંદ્રે માગી. પશુ છેલ્લી ધડીએ એ વિકાગ માટે એક ખીલે જ ઉમેદવાર પસંદ થયેલ છે, એ વાત જાણે એણે સંમતી ત્યારે એને આપાત થયો. 'એજ રાત્રે પોતે જેને મુરબ્બી માનતો હતો એવા એક કાઈ પાસે એ પહોંચી ગયો અને પોતાની વાત રજૂ કરી.

‘આનો અર્થ એજ છે ને કે ભારતસરકારની ઉમેદવારીના ભારણ માટે માટે બધું છે?’

‘આ વસ્તુને એ દૃષ્ટિથી ન જુઓ વિનય-કાંઈ, પોતાની લાક્ષણિક ઢંગે પ્રત્યેક સંબંધને છુટો પાડીને એ મુરબ્બી મોલ્યા. નામને છેડે રહેલા ચંદ્ર, લાલ કે રાપ જેવા ચંદ્રોનું ‘લાઈ’ માં પરિવર્તન કરવાની એમની આસિ-યત હતી.

‘ત્યારે કઈ દૃષ્ટિથી જોઈ?’ વિનયચંદ્રે સવાલ કર્યો.

‘વિદ્યાગ દૃષ્ટિથી, સિદ્ધાન્તાની દૃષ્ટિથી, શિસ્તની દૃષ્ટિથી. આ બધી દૃષ્ટિઓ એક જ છે-હોવી જોઈએ.’

‘પશુ આ વિકાગમાંથી આપણે જે ઉમે-દવાર પસંદ કર્યા છે, તે એ ચોપડી કાણેલ જે. લગભગ અસિદ્ધિત છે. સરકારમાં એકવાર કંઈ પશુ થયેલો છે. અને વધારામાં એ આ વિકાગના વતની પશુ નથી. આ વસ્તુને કું ગમે તે દૃષ્ટિએ જોઈ પશુ માત્ર મન મનાવી શકતો નથી. મારે બાલે રાપજીભાઈ કે રેગ-ભાઈ પશુ ભીમ રહેતો તો મને વધિ-નહોતો.’

‘દરેક વસ્તુને કારણ હોય છે.’ અસંખ્ય પ્રશ્નોનું નિરાકરણ કરી ટકે એવું સવાતન સત્ય મુરબ્બીએ ઉચ્ચાર્યું.

‘આ પસંદગી કાણે કરી?’

‘તમે જાણો છે જ, પાલમિન્ડરી બોર્ડ.’

‘એ કપાથી થયું?’

‘આપણા મેવડીઓની અંદર અંદરની મસલતથી. તમે જોશો કે બોર્ડ પસંદ કરેલા બધા જ ઉમેદવારો સુંદાઈ જશે.’

‘એટલે એમ જ થયું ને કે પાંચ-સાત માણસોએ પસંદ કરેલા સભ્યો આપણું તંત્ર ચલાવે?’

‘એ દૃષ્ટિ અસાધ્ય નથી.’

‘ધારો કે હું રતતંત્ર રીતે જિલ્લો રહું તો?’

‘તો તમારે રીપોર્ટીટ મુમાવવી પડે, મારા ચંદ્રો લખી લેતો.’ પોતાનાં કેટલાક અક્ષર મંત્રો લખી લેવાનો આશ્રય કરવાની આ મુરબ્બીની એક વિશિષ્ટ આસિયત હતી.

‘મારામાં અને પસંદ થયેલ કાંઈમાં વધારે લાખ જાય? આપ જ કહો જોઈએ.’

‘એ પ્રશ્ન જ નથી.’

‘કું પ્રશ્ન કરું છું. મારો આ સીધો પ્રશ્ન છે. એ પ્રશ્ન નથી એમ આપનાથી કેમ કહેવાય?’

સૌની પસંદગી

બાલમુકુંદ

છાપ

તમાકું

નં. ૧

સુવાસિત તપકીર

અત્યારમુખીની બીજ મુગધી તપકીરથી તદન નિરાળી ને અજોડ છે.
જેને અંગે તેની મૃદુ ચિરસ્થાયી, શીતળ સુવાસ ને સોનેરી રંગ.
સો કોઈની પસંદગી મેળવી તેની ઉત્તમતા પુરવાર કરે છે.

ઈશ્વર રત્નક વર્કસ

પ્રોપ્રાયર્સ: ઘોળકીયા વૃજલાલ છગનલાલ

દરેક ભતની તપકીરના વેપારી

મુખ્ય દુકાન
આંબાચોક

ભાવનગર
(ચોરાધર)

શાખા
શરાફ બજાર

સિંહણનો હુમલો

વિનયગુપ્ત મોદ્ય

‘ત્ર ત કરતી’તી, ત્રત કરતી’તી, ત્રત કરતી’તી’

હજી તે મારી આંખોમાંથી કાંઈ નહોતી છીડી અને પચારી ઉપર હજી પશ્ચે હતો ત્યાં તબ્બી થોડે દેરે પછીતના કાગે દીરા દીએ શોરમોર કરી મૂક્યો જરૂર એ તપબજા દીરાદીને તેના માળા ઉપ થી કાઢીએ છાકાદી હશે, નહિતર એ આટલી ગદારાહ ન કરે ત્યાં તો વજનદાર આખાઈ જોડાના ધળધારા સકળાયા અને તબ્બના દરવાજા પાસે દબાવને પાછાં પૂછ્યું ‘સા મ જાગ્યા ?’

‘નહિ, ક્યો ? કુછ ખમર હે !’ મારા દક્ષિણી દરવાને પૂછ્યું.

‘હા, જોરવાવ પાસે સાવજો બેસ મારી હે’ એક રમારી પસાયતાએ જવાબ દીધો

પાત સાબળીને હું સમૂળો ભેઠો થઈ ગયો અને તબ્બી મદાર આવીને રમારી પસાયતાને પૂછ્યું, ‘ક્યારે મારી !’

‘મઈ કાલના વાવક છે. તેની આમલી રાતે મારી હશે’ બીજા પસાયતાએ જવાબ દીધો

‘જોરવાવ કંટને છેડે ડે !’ મે પૂછ્યું

‘માર મોઢે’

એ અદાજ ખાંધી લીધી કે આજસુધી હવે બેસતા અવશ્ય ન હોય અને સિંહ હવે તેની ઉપર આવે પશુ નહિ પસાયતાઓએ પશુ તેમાં ટાપથી પૂરી.

આજે એક નાનું અમરેલીથી અને બીજા નાનું જનાગદથી આવતી ગાડીઓ વીસાવર જ ક્યારે મળી ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ સોમનાથ પાટણ તરફ ગય છે તે રેલવેમાર્ગ ઉપર એરેસે રસ્તે હીરજી નદી થોસે તવાળા રહેણ છે. આજે એ રહેણનું મહત્ત્વ ગીરમા શિકાર આત્તા રાત્રના મહેમાનોને બોલવા પૂનઃ વધારે

છે. વીસાવર મૂક્યા પછી અરેસે રસ્તે સાસણ આવે. તેનું મહત્ત્વ પશુ શિકાર માટે છે. આસણ પછી તલાળા આવે વેરાળથી રીંધી લીટી શેરે તો તલાળા નેસ આસરે ચોંદ માઈલ આશ પૂર્વમાં રાજુલા, વમળા, ગામકલા અને સાવરકુલા સુધી ગીરની ટેકરીઓ સળગ અથવા દટો દટો થઈને પહોંચે છે પરંતુ શિકારીઓને પગથી મોકિવાની રથાન તો તલાળા અને સાસણ

જે દિવસની હું વાન કરુ છું ત્યારે ત્યાં આજના જેવો કોરો ન હતો અને આટલી વસતિ પણ ન હતી નિર્મળના સૌંદર્યને કલુષિત કરનાર આજના સુધારાની ટાપટીપ ન હતી. સાસણગીરની પ્રકૃતિ તે દિવસે આમડાની ગબડ, સાદી અને ટારમાળ સ્ત્રીના કૃત્રિમ ફાટ-ફાટ થતા કુદરતી સૌંદર્ય જેવું રૂપ ધરાવતી હતી આજની શહેરી સ્ત્રીના કૃત્રિમ સૌંદર્યની ઝાંખ તેના ઉપર નહોતી પડી ગીર ઉપર ત્યારે કુવારા જગલ બીજાં વર્તાં સાંજ પડે ને તેમાં એક છાપી બીજાં દેશ સુધી સિંહ ત્રાકુતા, સાખર અને ચિતળ છૂમતા અને દિવસે પક્ષીઓ ઠલેલોહ કરતાં. તે દિવસે આજે છે તેમ સિંહની વસતિ મર્યાદિત ન હતી, છતાં શિકાર માટે રાત્રની પરવાનગી તો લેવી પડતી. મને એ સિંહ મારવાની પરવાનગી મળી હતી

વેણાખ મહિનો જીતવા આવ્યો હતો. સખત ગરમી પડતી હતી આખો દિવસ સૂર્યની આગમાં શેકાતી ગીરની ટેકરીઓ રાતે એ ગરમી પાછી ઠાટતી અને તેની ખાંધથી રાત પશુ ઉઘાટમાં જતી જ્યારે પોંક ફાટવાનું ટાણું થતું ત્યારે એ ગરમી શોષાઈ જતી અને હવામાં ગુલાબી ઠંડી આવતી.

ખાજી રાત નમવા આવી હતી. ઉપ કાગને હવે વાર ન હતી. એક પછી એક થઈને ચિત્રા

વિચાખા, અનુરાધા અને ભૈષ્ણ નક્ષત્રોના તારાઓ પશ્ચિમે સોરઠી સાગરના જળ પાછળ ઢૂળી ગયા. સંતાઈ જતા ખાળકોમાંથી કોઈ ખાળક જતા જતા ડોકિયું કરતો જાય તેમ દલે પારિજાત પશ્ચિમ કિર્તિજ ઉપર ડોહાતો હતો. તે વખતે તે તથાળા પાસે આવેલી મારી જાવણીથી દશ માઈન છેટે એક માલધારી પોતાની બેસોને પસર ચલાવતો હતો. જ્યારે બેસોને નેસ ભેગી થવાનું ટાળ્યું થયું ત્યારે એક ભગરી બેંસ ખાગમાંથી છૂટી પડીને દીરજુ ને કઠિ પાણી પીવા મઠ. દીરજુમાં કુંડુ દિમ જેવું અને મીઠું અમૃત જેવું પાણી વહી જતું હતું બે કઠિ સગમ રેકરીઓના ઢોળાવ અને વચ્ચે વંકીચૂખી થઈને ચાલી જતી સોરઠનો અંતપૂર્ણ દીગજુ ક્યાંક રમતી જાય, ક્યાંક ખાગકની જેમ કીજળતી જાય, ક્યાંક છોકરીની જેમ ગેસ કરતી જાય અને ક્યાંક મુગધાની જેમ શાન્ત અને ચરમાળ બનીને પાટયો તથા ધૂણામાં થઈને ધીર મળીર પગલે ચાલી જાય. કાલે બેંસને આ હાલપંખમ સોન્દર નીરખીને તેની કાર કરવા નેટલી સમજ્યું ન હતી તો પણ તેણે આખી રાત ચર્પા પછી પેટ ભરીને આ અમૃત જેવું પાણી પીધું અને મલપની ચાલે પાછી વળી અઢીથી કઠિ ધીમે ધીમે જાણે ચાલતો હતો. રેકરીઓની બે હારમાળાની વચ્ચે જ દીરજુ વહી જાય છે, એટલે એ કારી રેકરીનો ઢોળાવ જ હતો.

અને આખી રાત ત્રણ સિંહ આ બેસોના ખાગની પાડોચમાં છુપાઈને તેની ઉપર નજર રાખતા હતા. એમની લોહી તરસી આંખો આ બેસો ઉપર મંડાયેલી હતી. પરંતુ આવી ભ્રમભ્રમ બેસો ઉપર હુમલો કરવામાં સાર ન હતો, કારણ કે તેઓને બેસોની સમૃદ્ધ લાવના અને માલધારીની કાંઈ ઉપર ચડાવેલી તરવારની ધાર જેવી કુદાડીનો અનુભવ હતો. સિંહનો હુમલો ખાળવા માટે અને તેનો સામનો કરવા માટે બેસો કેવો મોરચો રચે છે અને તેમની હઠિદંડાં આવી જતાં કેવું ફેંટાના મોને

મરવું પડે છે તે સિંહોથી અનવધ્યું ન હતું. એટલે પેટમાં લાગેલી મે તેવી બૂખને પણ તેઓએ સંમથથી લાખી રાખી હતી. પણ જ્યારે ભગરી બીજી બેસોના ધલ્લથી છૂટી પડી ત્યારે સિંહોએ પોતાનો લાગ સાંખ્યો. પવનમાં બેસને મધ ન જાય તેની સાવચેતી રાખીને તેઓએ તેનો પીછો લીધો.

જ્યારે ભગરી પાણી પીને ટાંકે પેટ ઢોળાવ ચડી હતી ત્યારે તેઓએ એ રેકરીને આંખો માર્યો અને બેંસની પાછળ ધવા. દળવે રંદીને સિંહોની ડાળાનો નાપક ડોક નીચી કરી, લગભગ જમીન સરખે થઈને તેની પાછળ લપકાયો અને લાગ જોઈને બેંસની પીઠ ઉપર છત્રામ મારીને ચોંટાડ્યો. બેંસ આ ઓચિંતા હુમલાથી ભ્રમણી અને પોતાના ચરીરને એટલું બહુ દલામ્યું અને અંખેયું કે એક ઉપરથી ફળ પડે તેમ સિંહ નેચે પટામ પડ્યો. પરંતુ ત્યાં તો બીજા બે સિંહ તેની ઉપર વટી પડ્યા. જાને તેના પડખા ઉપર ચોંટા અને એક ઉપરથી ડોક પકડી અને બીજાએ નીચેથી મળું પકડ્યું. ભગરીએ તેમને પોતાના કિમકાથી ઉખેડી નાખવા ધલ્લું ક્યું, તેમને ખેંચેરી નાખવા માટે ચરીરને ખૂબ દલચમકાવ્યું, પરંતુ તેનો દરેક પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો, સિંહોના નહોતો તેના ચરીરમાં કોડા ને કોડા કીતરતા ગયા. ખાગમાંથી પાણી ગરે તેમે તેના લટ ચરીરમાંથી લોહીની ધારાઓ વહેવા લાગી, તેની ડોક ભાંગવા લાગી અને પહેલો હુમલો કરનાર સિંહ દલે પાછા ફરીને તેના પથને એવી ચપ્પક મારી કે ભગરી બાગરડો નાખીને નીચે પટામ પડી. આ બનાવ ચારી જાવણીથી પાંચ માઈ છેટે દીરજુના ઉપર વાસમાં બન્યો.

સવારે નારતો કરીને કુંડ દીરજુને કઠિ કરવા નીકળ્યો હતો. મને આ રૂપાળા નંદી ઉપર એવો ગ્રેમ ઉત્પલ થયો હતો કે સૂર્ય તપી ખીંક્યો ત્યાં સુધી કુંડો તેના રંજિતભૂમ

હાથ ઉપર ફર્યો. શું સોરઠનું સુઠિસૌન્દર્ય એક બેખડ ઉપરથી બીજી બેખડ ઉપર અને હીર-ચુના પટ ઉપર ઊડી જતા રંગીન ક્ષણલિપિ ચિ-ચી, ચિ-ચી ક્રતા ઊડતા હતા ત્યારે તેના વિવિધ રંગો સૂર્યના પ્રકાશમાં રંગ બેરંગી ઝહની સોડાયે ઉડાડતા હતા. તેના રંગોની સાથે દરીદ્રી કરતો મોટો સફેદ છાતીવાળો ક્ષણલિપિ ઝહની ગળે ચડીને એના નાનકડા વાહનના ગુમાનને પકાડતો હોય તેમ પોતાના રૂપાળા દેહ અને રૂપાળા ચાંચનું પ્રદર્શન કરી ડી-લી-લી-લી-લી-લી-ડી-લી-લી-લી-લી-લી અવાજથી વગડાને ચમકવતો હતો. પરંતુ સાદાઈમાં માનતો એમનો વચેટ બાઈ માખરો ક્ષણલિપિ એવા ઉછાછળાપણા કરતાં પોતાના ધધામાં વધારે ખ્યાન આપતો હતો. હીરચુના પટ ઉપર આકાશમાં ઊડતાં ઊડતાં નીચે માછલી ઉપર ખ્યાન પડેલી દવામાં જ રિયર ધઈ જઈને પછી હાથ જોઈ લક્ષ્યેથી તીરની જોય એ માછલી ઉપર એવો ત્રાટકતો કે એકવાર પાણીમાં પડ્યા પછી માછલી કીધા વિના તે પાટો આવ્યો હોય તેવું મેં ઠાંઠવાર ન જોયું. અને પોતાની મેલી સફળતાને આનંદ પણ દેખ છુપાવી શકે? એના ચીરી-ચીરી, ચીરી-ચીરી અવાજમાં મને તેનું દળનું દાસ્ય સંજ્ઞાતું હતું.

કાંઠે વસનારાં પક્ષીઓમાં પરોલથી શિયાળો આવનારાં માથાવર પક્ષીઓ તે જતાં રહ્યા હતાં, પરંતુ ઠેકાણે ઠેકાણે ધોળા દમ જેવાં અંજન બગલાં માછલી માટે પાણીમાં ઊભાને તપચર્ચા કરતાં હતાં અથવા પોતાના ઊજળા દેહનું ગોળાકોણી જેમ અભિમાન હોય તેમ ગૌરવથી ધીમે પગલે પાણીમાં ફરતાં હતાં; પણ બેખડ બરહા તે પોતાનું રૂપ લંકા રાખીને સોરઠની સાદાઈ અપનાવીને માછલીનું ખ્યાન ધરી એકામચિત્તે બેઠાં હતાં. રહી રહીને પાણીમાંથી બહાર ડોકું કાઢતી જળકૂકડી સાંપની ફેણ જેવી ડોક બહાર કાઢી ચાંચમાં પરોલેલી માછલીને દવામાં ફગોળી મેમાં ઝીલી લઈ ગળી જતી અને પાછી રમણ માડી જતી

સફેદ કાંકણ અને સફેદ ચમચા-અંગડો એક રેતાળ પટ પાસે ગોઠવ્યુતર પાણીમાં ઊતરીને પોતાની વિચિત્ર ચાંચથી પાણી ડાંગતાં હતાં અને તેમની પાસે માખરો શરીર અને લાંબા મતા પમવાળા ગળાપાઉ દોડાદોડ અને ઉડાઉક કરતાં હતા. એક ઠેકાણે સારસની જોડેલી ક્રી-ચી-ચી, ક્રી-ચી-ચી અવાજથી જાણે ચોમાસાને બોલાવતી હતી. હીરચુના પટ ઉપર દવામાં વાખજલી પંખો વીંઝતી હતી અને ઉપર આકાશમાં રાજસમળી દવામાં તરતી હતી. બધાં પક્ષીઓનું એક જ લક્ષ હતું: માછલી પાણી ઉપર તરતા કાંસ અને સપાટી ઉપર ઊડતી છવાત પણ નિર્ભય નહોતી, કારણ કે અજાણી દવામાં ધૂમતાં, સહાયે લેતાં તેમની ઉપર કાપટો મારતાં હતાં.

જ્યારે સૂર્ય તપી નીકળ્યો, જ્યારે નદી-કાંઠાના બકમાંથી જલસુરધીનો કુન્વાક, કુન્વાક અને કૂક-કૂક અવાજ, ઝીલમુઘીનો કીરીક-કે-કે અવાજ અને વગામાંથી આવતો તેતરનો દતીવર-કતીવર અને પતીલા-પતીલા અવાજ બંધ પડ્યા ત્યારે ગરમીથી બચવા માટે મેં ઝાડની ધટા ચોધી. સામે જોઉં છું તો હીરચુના એક મોટા ધરામાં થોડીક બતકો અને તેમાં પણ એક શીશ (પેલીકન) બતકના જોડલાને પાણીમાંથી નીકળીને ઝાપડી ઝાડી-વાંસે સેતાવા જોયા મને યધું કે એ દિશામાંથી કાઈ આવે છે, ત્યાં તો એ પસાપતાઓએ દેખાવ દીધો અને મારી પાસે આવીને ખમર આપી કે અદોધી પાંચેક ગાઉ છેટે હીરચુના ઉપવાસના જંગલમાં વણ સિંદોએ બેસા યઈને એક લમરી જોંસ મારી છે અને આપાદે તેઓ એટલામાં જ છે. હું આવી ખનરની નાદ જાણે હતા, કારણકે આસપાસ વગામાં બધે ઠેકાણે જંગલ ચોંકાવતોને અને માખધારી-જોને મેં સિંદના વાવડ મેળવવા કહી રાખ્યું હતું. મેં પસાપતાઓને સૂચના આપી કે તમે પક્ષીઓને લઈને ત્યાં પહોંચી જાવ અને તૈયાર રહેા હું ખજાગા તજવા પડેાવો અને

હળવે બોલતો હાથને રાધક સહ પાડેસવાર
થઈને આવી નીકળ્યો.

તાપ સખત હતો. આપ્રથ સામે તો શુ
પણ ધરતી સામે પણ જોવાનું ન હતું, કારણ
કે પીળું ધાંસ તમામાં એવું ધેળકાતું હતું કે
આંખો અંગઈ જતી હતી જેઓ કાઠિયાવાડમાં
આવા બર ઉનાળામાં ખરે બપોરે વખતમાં
રખવા હોય તેમને જ બપોર પડે કે એક
બાલુ મગી અને બીજી બાલુ તમામ તેજ
શરીરને અને આંખોને કેવા અકળાવી દે છે
મૂંઝવણ સાવ શાન્ત હતી પખીઓ પણ
જાડવામાં ભગઈ બેઠાં હતાં કે પેત્રો કે સારો
લિપાડી કાગ ઉપર બેસીને, જાણે વાસણ ધડતો
હોય તેમ 'ટાક-ટાક' અવાજ કરીને વચ્ચાને
મળતરતો હતો ખરો. અમે એક કેમરો બેગ
થઈને વ્યૂદરશના ગોઠરી આંબલીના ઝાડ
નીચે હાથકામાં ધેડાને એક હથિપાત્રમધ
પસાવતાની રહેવાળીમાં સોંપી અમે સિદ્ધની
શોધમાં રવાના થયા સિદ્ધ બપોરે ક્યાં હોવા
જોઈએ તેનો આ હોશિયાર મરાજર ખવાલ હતો
સહોએ પેટ ભરીને આદાર કરી હતો નહિનું
પાણી પાસે જ હતું એટલે પાણી પીને તેઓ
નક્કી અટકામાં જ ઠાઈ ઝડપી શીતળ છાયા
નીચે ધોરતા હશે. નિજન જગલ હતું
એટલે તેમને કાઈ ખસેલ પહોંચાડે તેવી
વધી ન હતી હોય તોપણ એ ક્યાં કરે તેવા
હતા ! અને કરે તોપણ આટલું ખાધા પછી
અને પેટ ભરીને કહ્યું પાણી પીધા પછી આવી
સમગતી હશે જેની ગરમીમાં ચાલી ને ઠંડે
જવાનું મન કાને યાય ! સિદ્ધ જરૂર કે ઇચ્છા
નીચે સૂતા હોવા જોઈએ જો વચલા કાતાં
બીજી ક્યુ ઝાડ આવી ગરમી સામે ઝીકડીને !
વડનો તો વચકામાં ગરમીનું નિયત્રણ મનાર
પત્ર (air conditioning plant) અથવા
રેફ્રીજરેટર છે. તેના પાંદડા સાથે અથડાતો
પરત ગરમ મટીને શીતળ બની જાય છે
તેની વચકાઓ હવામાંથી ગરમી ખેંચીને લઈ
જાય છે અને તેની લખાં તમે વચલા નીચે

ખાટો નાખીને બેસા હોતો બહાર બસે બહીની
ઝળ જેવી ગરમ લૂ વાતી હોય, પરંતુ વચલા
નીચે તો મજબૂત તર કરે તેવી કાઠ હોય.
એટલે અમે કેવા વચલા શોધવા ભાગ્યા

સામે એક મોટા વચલાની યગ દેખાવ જે
ઊડીને આંખે વળગે એવું એના ધેવાનું રૂપ.
નજરે જોઈને આંખ કરે અને મનને રાક્ષ
વળે શુ એનો ધેરાવો મોટા અજગરની જેમ
એમાંથી અનેક વચકાઓ નીચે ઊતરી છે
અને ધણી તો જમીનને અડીને ચડેપ મળી
ગઈ છે. હટુડાપટુડા કરતી મીનાવલી યાગ
રેના વિવિધ અવાજ તેમાંથી આવે છે
'કી-યુ કી-યુ, સુક-સુક-સુક, દયાંક દયાંક,
ટ્યુ, ટ્યુ, સુક-સુક-સુક' એના આગ્રાવેશ
જોઈને મગધી દસી દેવાયું આ શીતળ છાયા
કામાં કાબરનો ચેપ કાઢાને પણ લાગ્યો હતો
અને તેઓ પણ સમીનના સા-ર-મ-મ ઉપર
અજગરપદ્ય કરતા હતા ! મુખ્ય થક પાસે
એક ખીસોલી ઊંચા પૂજાં કરીને ઉરે પેલી
હોય તેમ ધેધાક કરતી હતી મરી સાથે
જૂનામદના ગીરખાતાના અમલદાર જનામ મં
પણ હતા અને નક્કી માન્ય કે આ વચલા
નીચે એકસ સિદ્ધ હોવો જોઈએ અને મોરચો
ખાંધો એમ નક્કી થયું કે પખીઓએ આલુ
જાણ્યો જઈને સિદ્ધને અમારી તરફ હાથ
યોગના તત્ત સુપકીદીથી અમલમાં આવી.

અમારી આસપાસ ગાંધો પ્રખર પ્રમથ
હોય અને વડ નીચે ધેરી યગનું લીનું અધારુ
હોય ત્યારે એવા સનેગેમાં વચલા થક પાસે
શુ છે તે પારખવું કહેતું ન હતું વગી જમીન
ઉપર સૂક ધાંસ હતું અને મોટા કતા થસના
રત સાથે આગાદ મગી જતા રમવાના સિદ્ધ
રિથર થઈને સૂતા હોય તો તમે તેની પાસે
ચડી જાવ ત્યાં સુધી પણ તમારું ખાન ન
એચાય પરંતુ જેનો પખીઓનો ધેધાક મળે
કે તરત જ તેમની ઊંચ ઊડી ગઈ અને ઊંચા
થઈને રેવાલ અને ભાગ્યા આ વખતે હું

જોઆતિ આખા હતા કે તેઓ ક્યાં સુના હશે
 તેના વિચારમાં વડલાની વિશાળ છાયા નીચે
 હું ચારે બાજુ બેઠામાં મથગૂઢ હતો ત્યાં તો
 તેમને વાગતા નેવા. એક સિંદણ હતી. મેં
 આમના સિંદ ઉપર ગોળી છોડી, પરંતુ તેઓ
 તે બધાં મૂર્ખાં મૂર્ખાં આગ્યાં. મને યશુ' કે મારો
 આર ખાલી ગયો છે અને હું નિઃશ્ચય ચૂકી
 ગયો છું. એ વિચારે મને બારે સોડામથુ થાગી.
 માનમંથરી મારુ' મન ચળચળાવું હતું ત્યાં
 મેં મનુની રાઝ સંજાળી મારો મરાઠો નોકર
 જે દિશામાં જીવો હતો તે જ દિશામાં સિંદ
 ગયા હતા. મનુ તેમને અવતા નેઈ દોડીને ઝાઝ
 ઉપર ચડી ગયો ન હોત તો તેનું આરી બન્યું
 હોત. પરંતુ ઝાઝ ઉપર ચઢ્યું એ તો મરાઠાને
 ગોઠવે દાખ દેવા જેવું સહેલું. સિંદ તેની પાસે
 થી જ નીકળ્યા. મનુએ ખપ યાદી કે આગલા
 સિંદના પડખામાં જખમ છે. હવે મને ટાક
 વળી. મેં તરત ખાંક બરીન તેનો પીઠા
 લાધો. ડેડો તપાસતા ખબર પડી કે સિંદની
 પાછળ પુણજ સોહીને છંટકાવ થયો છે, હવે
 હું ઉત્સાહમાં આવી ગયો. જે સિંદના જખમ
 માંથી આટલું સોહી પડ્યું હાથ તે હવે ફર
 નાંદ જખ થકે. પરંતુ મારે બધું દોડવું ન
 પડ્યું. એક વળાંક લેતાં ધરતી ઉપર ઘણી પડેલા
 સિંદ નજરે પડ્યો. તેને માત્ર કળ વળી ગઈ
 છે કે સાવ મરી ગયો છે તેની ખાતરી કરવા
 મેં તેને પાણી મારી નેવો. આવે વખતે આજિને
 દોટ મુકવામાં જોખમ છે. મધુી વાર એટુ બને
 છે કે ચિઠારી ધીરજ રાખવાને બદલે સિંદને
 મરેલો માની તેની પાસે દોડી જાય છે અને
 સિંદને તો માત્ર કળ ચડી ગઈ હોય છે
 એટલે ચિઠારી ઉપર બળુપાથોં દુમકો કરે છે
 અને પરિણામે ચિઠારીની જાન જોખમમાં આવી
 પડે છે. પરંતુ પાણે માર્યા પછી મને ખાતરી
 થઈ કે સિંદ મરી ગયો છે હું ત્યાં નિઃશ્ચય સાવ
 ચૂકી ગયો મનુ' માનતો હતો ત્યાં મારી એક જ
 ગોળીએ એવા મોઢા સિંદને ખામ કર્યો હતો.

હતા અને મને હજી એક સિંદ મારવાની
 ધરવાનગી જીગી હતી. મારે એ તક જવા દેવી
 ન હતી. અહોંથી તથાગાની ડાવણી મને ડેડે
 પાટી હતી અને આ સિંદ અહોંથી બહુ દુર
 જાય એવી વડી ન હતી એટલે મેં મારી
 જાવણી સાસણમાં બદલી બીજા સિંદના વાવક
 મેળવવા માટે જંગલ ચોકિયાતો અને પસા-
 ચતાઓ તથા માલધારીઓને સૂચના આપી
 રાખી. સાસણ ગીરમાં તે વખતે સાગર અને
 ચિત્તમની વસતિ સારા પ્રમાણમાં હતી એટલે
 બાગેડું સિંદને આ સુધી પતો ન મળે ત્યાં
 સુધીના દિવસો મેં જંગલમાં ફરવામાં તથા
 સાગર અને ચિત્તમની શિકાર કરવામાં ગાળવા
 નિશ્ચય કર્યો.

થોડાક દિવસો નીકળી ગયા અને વધુપડતી
 મરમીએ કઈક વહેલો વરસાદ આપ્યો. ગાજ-
 વીજ આવે વરસાદ વડી પડ્યો. મેં મરેલો
 કરવા ઘાગ્યો ને મોરલાએ કે-કુ-ક, કે-કુ-ક
 મે-આ-વ મે-આ-વ થી મિરને ગાળી મુક્યો.
 મને હવે બીક લાગી કે હવે આ બધું કાઈ
 સિંદ નાંદ ફરે, કારણ કે હવે તો ત્યાંના
 જખમનાકાર હતું. સિંદને મેં ત્યાં પાણી
 મળે તેમ હતું, એટલે તેમને હવે ધીરજ કાંઠો
 ગાતવો નાંદ પડે.

એક દિવસ અમે જોખરાના જંગલમાં
 સાગરના શિકાર માટે નીકળ્યા. એક વખત ત્યાં
 જોખરાનું નામકું હતું, પશુ અત્યારે તો ત્યાં
 જમવ જીગી ચડું હતું. જૂ પકનાં ખડર જીગા
 હતાં, ત્યાં છાંપડો સાંસ હતા એટલે મેં થોડાક
 આણસોને મારા ધોમા સાથે ત્યાં રવાના કર્યા
 અને મારું ખાણુ પશુ ત્યાં મોકલી આપ્યું. મારી
 સોજના એવી હતી કે તમ્હા તપા નીકળે ત્યારે
 જોખરા જનુ અને ત્યાં ખાણુ ખાઈને બપોરનો
 વિસાગો લેજા. નમતી નયોરે થોડે બેસાને
 ચિાર નાંદ છૂપવું. જોખરાનું જમલ સાગર
 અને ચિત્તમના વસવાટ માટે આર્ય હતું.
 ત્યાં જીવા તથા ધાનીમેદી ધાર અને રાવજી

નાના સાગ, જંગલી નેવરી, જાંજી, વાંસ, આંગલી અને જંગલી આંખાની ઘટા. ટેકેડોનાં બાવળ, બોરડી, વગેરેની ઠાંટીઓ. પરંતુ સાગર અને ચિત્તજી ભારે સખગ નીકળ્યા. સાગર તો એક પછી અમારા હાથમાં ન આવ્યું. આ પ્રાણીઓને તારો તપે એવી ગીચ જાડીમાં ઘૂસી જવાની ટેવ હોય છે કે પછી એમને શોધવા એ અશક્ય કામ છે. તેમ છતાં અમે એક ચિત્તજી દર્શકેટમાં લીધી તે વિશાળ શૌર્યાવાળા પુખ્ત વયનો નર હતો.

જ્યારે તારો તપે ત્યારે અમે બોખરા તરફ જઈ્યા અમે જ્યારે બોખરાથી ચારેક ખેતરવા જેટલા વઘા દંડુ ત્યારે અમારો રસ્તો એક ટેકરીને અડીને નીકળતો હતો. મારી આગળ હેનાત સંધી હતો અને તેની પાછળ ઘૂં હતો. ટેકરી ઉપર આડી છવાયેલી હતી. એક બેખા ઉપર પીપળાનું કામ નીચું નમતું હતું અને તેની ઉપર એક કાગળા કાગારેજા કરતા હતા. હેનાતે મારા કાનમાં કહ્યું, 'ત્યાં સિંહ હોવો જોઈએ.'

હજી તો તેના મોંમાંથી આ શબ્દો માંડ નીકળ્યા હતા ત્યાં તો એક સિંહે આડીમાંથી એ બેખા ઉપર ઠેકઠેક માર્યો. તેની પાછળ બીજા બે સિંહ નીકળ્યા. ત્રણેએ અમારી સામે જોયું. કાન કરવા ક્યાં અને પછી તરત ભાગ્યા. અમને ખાતરી હતી કે અરે જ્યારે આવા તાપમાં સિંહ છે તે નહિ જાય, એટલે અમે તેમનો પીછો લીધો.

સિંહની બહાદુરી વિશે આગળે ત્યાં બહુ બોલી માન્યતાઓ છે. સિંહ કદી પૂઠ ન દેખાડે અને પાછી પાતી ન કરે એવી લોક-માન્યતાએ તો સિંહને બહાદુરનું પ્રતીક બનાવ્યું છે અને રાજપૂતોએ પોતાના નામ સાથે સિંહનું નામ જોડવું અનિવાર્ય માન્ય છે. પરંતુ સિંહ તો નથી વાધ જેવો બળવાન કે નથી તેના જેવો અડીની. તેની દિગ્મત પશુ વાન સાથે બરોજરી નથી કરી શક્યાં. એટલું ઠીક છે કે જ્યાં વામ છે ત્યાં સિંહ નથી.

આફ્રિકાના જંગલો સિંહથી બિભર છે, પણ ત્યાં વાધ નથી દિંદુરતાનના જંગલોમાં વાધ પુષ્કળ છે, પેશુ ત્યાં સિંહ નથી. સંભવ છે કે દિંદુરતાનમાંથી વાધે જ સિંહને કાઢી મૂક્યો હોય. ગિર્માં સિંહ છે પણ વાધ નથી, અને એ ઠીક છે કે ગિર્માં વાધ નથી, નહિતર ગિર્માંથીયે તેણે સિંહને ક્યાંનો તમડી મૂક્યો હોત. જો એમ બનત તો તેનું નામ ધારણ કરનાર લીઓ (સિંહ) ટ્રોટરકાને જેમ દુનિયામાં ગાઈ દેલ સધરાવા તૈયાર નહોતો તેમ સિંહને પણ ક્યાં આશરો મળત!

આ તમારા માનવામાં ન આવતું હોય તો એટલું પણ જણાવી દઉં કે જ્યારે અરમમાં સિંહ અને વાધ, અગત્ય પંજરામાં, આયડી પકત છે ત્યાં વાધે સિંહને સહેલાઈથી મારી નાખે છે. માણસને જોઈને બધા જંગલી પ્રાણીઓને ખરેલી શક્તિ નાસી જવાની જાય છે, અને સિંહ પણ તેમાં જપવાદ નથી. ધવાયા પછી પણ મોટા ભાગે તે નાસી જશે, પરંતુ ધવાયેલા વાધ અને રીપ્પાની જેમ ધવાયેલા સિંહ પણ એટલો જ ભયકર છે. હા, સિંહનો કેસવાળીચળો દેહ મુંદર હોવાને બદલે પ્રવાહાળી અને ભયકર વધારે લાગે છે અને જોયું મારું કરીને તેની જીભા રહેવાનો ટેવ તેનો પ્રતિભામાં વધારો કરે છે. વળી વારંવાર ગરજવાની અને કણકવાનો ટેવ પણ તેનો પ્રતિભામાં વધારો કરે છે. આ કારણોથી માણસોએ તેને સૌથી બહાદુર, સૌથી ભયકર અને પાછી પાતી નાંદ કરનાર પ્રાણી તરીકે ઓળખાવી તેને વનરાજનું બિરુદ આપી દીધું છે.

સિંહ કયે ગરતે ગયા છે તે જાણવું સહેલું ન હતું. જમીન સૂકાં પાંદડાંથી ઢંઢાં થેલી હતી, છતાં નવાઈનો વાત તો એ હતી કે પગીઓએ સિંહનો સચોડો લીધો હતો. સચા લેવાની ક્ષમણી શક્તિ અને પારખાએ બરેબર તેમને કુદાંતી પદ્ધતિ છે. કાઈ વિગત કે વિગત એ કાં નથીબરી થી.

જમીન કયાંય સપાટ ન હતી. ઝડપી થઈ કયાંક ઘેરી હતી અને કયાંક આછી હતી. વચ્ચે વચ્ચે ઉધડો પટ પથ્થુ આવતો. ધરતી પર તરફ અને ઊંચડો ફેરફારી ફરતા હતા. ચાલતાં અવાજ ન થાય તેની અને પૂરતી તોફારી રાખતા હતા. અચાનક હેમાતે મારો હાથ દાખ્યો અને વાંસનાં છુક તરફ મારું ધ્યાન જાયું. હેમાતે મારા નાનમાં કહ્યું, 'સિંહ લાગે છે.'

હું તૈયાર જ દતો. મેં રાઈફલ ઊંચી કરી, પરંતુ આ વખતે હેમાતે ચાપ ખાધી. સિંહને બદલે એક ચિત્તળી તીરની જેમ લાગી. દરજીનો રૂપાળો દેહ આ વખતે કયાંય વધારે રૂપાળો લાગ્યો. આ બુલ્લથી હેમાત અજાણે પડી ગયો.

ચાલવામાં ખીખ બે કલાક નીકળી ગયા. પરંતુ મને મળેલ પરવાનગી ખીખ અને હેલ્થ સિંહનો શિકાર કરી લેવાની મારી ઉમેદ એવી તીવ્ર હતી કે પેટમાં લાગેલી ભૂખ કે હવામાં સળંગનો તાપ મને યાદ જ આવતા ન હતા. બે કલાક પછી એક ખીજીમા મોટો વડલો આવ્યો. હેમાતે કહ્યું કે સિંહ બે દશી તો આ વડલો નીચે જ હોવા નોંધ્યો. પરંતુ સિંહ હોય તો તેને ખલેલ ન પહોંચે અને અમે પાસે જઈને ખાતરી કરી ચકાએ એ જ ને વાત એક માનમાં બે તરવાર ચમકાવવા જેવી હતી. વડલાની આસપાસ ખુલ્લી જગ્યા હતી એટલે અમે તાકામાં બેસા હતા અને વડલા નીચે તો છયડો હતો એટલે ધટાનું અમારુ પકડું હતું. તેમાં વળી વચ્ચે ખડ ધોળકાનું હતું. આગળ હેમાત તથા કચરો અને પાછળ હું હમાતે પગને યુ.યુ.પ આગળ વધા. વચ્ચે એક અખરું હતું તેના બોલે અને પહોંચી ગયા. વડલા થડ પાસે મને લાગ્યું કે સિંહજી સૂતી છે, પરંતુ હેમાતે મને કાનમાં કહ્યું કે સાવજ છે. મેં નિશાન લઈને ગોળી છોડી અને સિંહજી નાજી બેઠો તેમ બેઠી પડી પણ પાછી બેઠી ચડેને આખના • પત્કારામાં

લાગી. આ વખતે પણ હેમાતનું અનુમાન બોલું પકડ્યું. તે સિંહજી જ નીકળી. હું હજી તો મારી રાઈફલ ભરતો હતો ત્યાં તો સિંહજી જે દિશામાં મઈ હતી ત્યાંથી જાંઘના બાકા થતા સંકળાયા અને પછી કોઈ માથુસ સિંહજીની દક-ફેટમાં આવી મથો હોય એવી ચીસો અને ફેંકાન થતા હોય એવો અવાજ આવ્યો. હું યકડી ગયો. મને લાગ્યું કે જરૂર કોઈ કમ-લાગી આ ધવાએલી સિંહજીના હાથે રાજાઈ મથો. મેં રાઈફલ તો ભરી લીધી હતી. પણ તે ભારે હતી અને મારે ઝડપથી દોડવું હતું એટલે મેં કચરો પાસેથી દળી એકસપ્રસ રાઈફલ બદલાવીને તેને પાછળ આવવાનું કહી અને તેટલી ઝડપથી દોડ મૂક્યો. પરંતુ રાઈફલ બદલાવવામાં મેં મભીર ભૂલ કરી હતી. મારે ઝડપ દોડવું ન પડ્યું. જઈને જોઈ છું, તો વિકરાળ સ્વરૂપ ધારણ કરીને સિંહજી એક પસાપતા ઉપર ધસે છે અને પસાપતા એની જૂનીપુરાણી મેપલોઝ ખાંડને જમમરી આંપવા માટે ફાફાં મારે છે. સિંહજી કાન છુટ્ટા કરી, મો હાડી, કાંતિયાં કરી, લોહી-તરસી આંખો ફાડીને છલાંગો મારતી આવતી હતી. હું બરો-જર વખતસર પહોંચ્યો હતો મેં પસાપતાની જગ્યા લઈ લીધી અને નિશાન લઈને બહાર કપ્યો.

પણ આ શું? ગોળી છટકી મઈ! નિશાન એજે મથુ? સિંહજી મારી સામે ધસી આવી. જાંઘે ભરવાનો વખત ન હતો. કચરો પાસેથી મારી ભારે રાઈફલ લેવા હું પાછળ ફર્યો અને જોઈ છું તો.....કચરો સિંહજીની ફરીને મારી રાઈફલ સાથે બગે છે! મામલો ઠોઠકરી-તો હતો. જો હવે મારે અથડાવું હોય તો કચરાને પકડી પાડીને મારે તેની પામથી જાંઘ આંચકી લેવી નોંધ્યો. પરંતુ મારે એવી ઝડપથી દોડવું નોંધ્યો કે સિંહજી મને આંખી જવ તો પહેલાં મારે કચરાને આંખી જવું નોંધ્યો. એક પગનો પણ વિવન ક્યાં વિના મે દોડ મૂકી. અણીને વખતે તમને જ્યારે બે માર્ગ દેખાય અને તમે તેમાંથી એક અપભ્યાર કરી લો પછી તેમાંથી

ખાણ ફરીને બીજો માર્ગ અખત્યાર કરવાનો સમય નથી રહેતો. મેં પણ કચંગા ગાછળ દોડીને તેની પાસેથી તાઈફલ લઈ લેવાનો માર્ગ અખત્યાર કરી લીધો હતો અને હવે તેમનીથી બીજો રસ્તો લેવાનો સમય ન હતો અને ફરક પણ એમ લાગતું હતું કે સિદ્ધાંતને પળે અખત્યાર માં ! ઉપર પડેલા ભેદને, અને લાગુ કે તે હવે માન પત્ર આગળ જ છે મોતનો ઠોકો હાથ મને સ્પર્શ કરતો હોય એમ મને લાગ્યું. આવી ભયંકર ચરમીમાં પણ મને રીત વળ્યા મને લાગ્યું કે થઈ ચૂક્યું—આવી જન્યુ, પણ . મારા ગાછળોની ખૂંસે મેં સ્ત્રીબળી મર ગયા, સાહેબ, મર ગયા ’

વીજળીનો ઝાટકો લાગે તેમ હું બીજો ચર્ચ મેં પડતું આ ઝટકાએ તો મને નવા જીવનની વધાર્થ આપી હતી. મેં પાછળ ફરીને જોયું તો મારી પાછળ ધસી આવતી સિદ્ધાંત

અગ્નિ રસ્તે બિથળી પડી હતી

હવે મને મારી બૂલ સમજાઈ જો મેં મારી બરી રાઈફલ જ વાપરી હોત તો તે તેની ચોટ ખાધા પછી સિદ્ધાંતને મારી પાછળ દોડવાની તાકાત ન રહેત. ઢળરી રાઈફલની ઝડપી ગોળાએ તેની છાતી વીધી નાખી હતી પરંતુ તેની ગોળીમાં શિકારને ત્યાં ને ત્યાં બિથ લાવી દેવાની શક્તિ ન હતી સિદ્ધાંત અત્યંત તથા સહનશક્તિના મારે શુ વખાણ કરવાં તેના હૃદય સૈલિસની ગોળી મઈ હતી અને છતાં તેણે માત્ર ઉપર આવેલા અત્યંત દુઃખથી ક્યો હતો. મોત અને મારી વચ્ચે માત્ર દોરાવાર અંતર રહી ગયું હતું પરંતુ શિકારમાં એટલો રોમાંચ, એટલું સાહસ અને એટલું જોખમ ન હોય તો પછી તેમાં મજા શું છે ? જોને જોખમ ન એકલું હોય તેને સસજા અને તેતર કયા નથી મળતાં ? [અગ્નિ પરથી

એક —અરે કાઈ અઈ રાતે તો મારું માઠ બચ્યો

બીજો —હું ચર્ચું હતું

એક —રાતે લગભગ એ વાગે કયોઈ અવાજ ચલા નગી મેં, એવું તો મારી પાસે કયું મોજું પેશું હાલત આવતું હીલું—એટલે મેં તો લાકડી લઈને ઠસવાર ધા કરી લીધા

બીજો —તે ચારે કયો સામનો તો કયો ?

એક —સામનો છું કરે ! કારણ કે બની કરીને એવું તો ખીલીએ લટકતું મારું પહેરણ હવાને લીધે ફાડાતું હતું

બીજો —પણ તમે તો કહો છો ને કે ‘માડ મારું બચ્યા’

એક —બચ્યા તો ખરીજ ને ધારે કે પહેરણ લટક્યાં સિવાય હું ચૂંતો હોય તો કેટલી લાકડીઓ ખાલી પડતી

X

X

X

એક —આજ તો પાચ રૂબિયાની નોટ બેઠ

બીજો —અરે બૂલથી બીજા બીજામાં રહી અઈ હશે

એક —ના, મેં બધાં ખીસાં ભેંધાં

બીજો —પણ અઢરની ઉપલી નાની ખીસી ભેંધી

એક —એ હજી નથી ભેંધ—કારણ કે એ ભેંધ ને તેમાં પણ ન નીકળે તો તો સાચ બચ જ ને !

X

X

X

એક —કલકત્તાની તો ચી વાત કરે ! ચીકડી પર એટલી બધી લાંબોની ગીડરી રહે છે કે તમે

એક કુટુંબ થી પચમી સામેની કુટુંબ થી, રસ્તો બોળાને ન જઈ શકો

બીજો —પણ તો પછી સામેની કુટુંબ થી જ નાનાઓએ છું કરતું પડતું હતું !

એક —અરે કરે હું સામેની કુટુંબ થી જ નાના થોડા પડે સમજ્યા !

[અગ્નિ નાકમાંથી

સરસ્વતી

ગોપાળરાવ વિદ્વાસ

આજ સુધી કાઠ કવિએ દલુ વાવા-
એક અને વાતોનાં ગરબાની
પ્રસન્ના કરવાની દિશા તો દાખવી જ નહિ,
પણ કાઠ વિનોદી લેખકે પણ એમના સામ્યનું
કથાને વર્ણન આપ્યું નથી એથી અને ધણી
નવાઈ લાગે છે. ધણી વાત એમ છે કે વારા
ઝોડાની પેઠે જ ગરબાં કહે સ્થળે જઈ પહોંચશે
એનું કથુ ઠેકાણું કરવાનું નથી. અમુક
કલ્પનો જ દાખલો લઈએ દિવાળીના દિવસે
માં કલ્પના સમજા સહોદરે એક જમણ
કરવાનું કરાવ્યું જમણમાં પકાત શુ મનાવવું
એ વિષે એટલેા નેરદાઃ વાદવિવાદ અને ચર્ચા
જાગ્યા કે કાઠ પણ સુનિર્મિત સૂરણીમાં
પણ એટલી એ ચાખે ચી ઝાગે જ થઈ દશે
આખરે શીખડપૂરીના જમણ માટે વધારે મતો
મળ્યા જમણની વાતી નહોતી થવા પછી દેવ
સતી પસંદગીનો સવાલ ઊભો થયો દિવાળીને
દિવસ લક્ષ્મીપૂજનનો હોવાથી વેપારીઓને
જનુકૂળ નહોતો, અને એસતે વર્ષે ઘેર ન
જાએ તો ધરમાં પગ મૂકવાની દાખ રહેશે કે
નહિ એથી તકરાર કેટલાક પતિગાત્રેએ કરી,
અને કાઠમાં જ તો ખાસ બહેને માટે જ
હોય! ધણા કાઠએને પોતાની બહેનને ત્યાં તે
દિવસે જમવા ગયા વિના ચાલે જ નહિ

અને એમ વાતમાંથી વાત ચાલતાં કાઠ
ખીજ અંગે જ ચર્ચા ચાલી એક એવો સવાલ
કર્ષે કે કાઠએને બહેન વચ્ચે આટલો બધો
પ્રેમભાવ છે છતાં બહેનો વચ્ચે એવો પ્રેમ
કેમ નહિ બતાવશે હોય? અમારામાં અનેક
વિદ્વાનોએ એ સવાલનો જવાબ આપવા બહેનત
કરવા માંડી એકે કોઈક વિષેનાં ગરબાં લોકનાં

● કાઠખીજને દિવસે જમણેના જેમ બહેન
કાર્ણનાં ચોભારણા છે તેમ કાર્ણનાં પાંચાને દિવસે
પત્ની પતિનાં ચોભારણા છે એવો કેટલોક મતો
રાખે કહેવામાં દિવાળી છે

દર્શોણું કે કાઠ અને બહેન વચ્ચે જ વધારે
આકર્ષણ હોઈ શકે ખીજએ એવું સામન
નરી બતાવ્યું કે ધુરંદ એક કથાનાર અંગ
હોવાથી એણે પોતાનો કાવ બંધત કરવા માટે
બહેનને કાઠખીજને દિવસે ભેટ આપવાની
રીત ગોઠી કહી છે મીઠા કાઠ જરા જૂન-
વાણી વિચા-સરણી ધરાવતા હતા. તેમણે
બસો પુરુષો સાથે નહીં ચક્રો પણ બે સ્ત્રીઓનું
કહી સારે ભોજન નહિ એવી લોકકથિતો
આધાર લઈને બહેન કહી બહેન પગ હેલ
રાખી જ ન શકે એવો સિદ્ધાંત જુ કર્ષે પુ.
ત્રણેની ચર્ચા હું મળેથી સામળી રલો એ
સિવાય એ વાતિવાદમાં જમણનો દિવસ નહી
કરવાની વાત સહુ બહી ત્યાં એથી મને દસવું
પણ બાલ્યું. કલ્પમાંથી એ ચર્ચા પૂરી થતાં
જ અમે સહુ દૂટા પડ્યા અને હું એકસો
મારા નિત્યક્રમ સુજન કરવા ઊપજો. પણ
પણીમાં દાળી રાખેલું બ્રુષ જેમ દાઢ કોણી
લેતાં જ ઊછળીને ઉઠે આવી જાય તેમ હું
એકલો પડતાં જ મારા મનમાં એકનો એક
વિચાર વારે વારે ધોળાવા લાગ્યો. કુનિવાના
વહેવારમાં જુઓ કે સાદિત્યની કૃતિઓમાં
તથાસો, કાઠએ બહેન પ્રત્યે દાખલેલ હેતનાં
દર્શાવે આપણને અનેક સાંપડી આવે છે પણ
બહેને બહેન તરફ દાખલેલા હેતનું દર્શાવે—

એ વાંચેલી નવનકશાઓ, વાર્તાઓ, નાટકો,
નવનિખરો-એક થઈ એક બધાનાં વસ્ત્રો
મારા સ્મૃતિપટ પરથી ક્રિંકાની પેઠે કપાટભેર
પસાર થઈ ચર્ચા. મહેતાન (ચંદ્રભાઈ) બળતી
હોય ત્યારે તેનું તેજ અહુ ભેરદાગ હોય છે,
પણ તે સળગી રહેતાં જ એ શોભા જેમ લોપ
ચઈ જાય છે, એ રીતે મને એ મારી મન-
બમલી વાર્તાઓનાં વસ્ત્રો વિષે લાગ્યું. એ
બધામાં કલ્પનાઆલસી હતી, બાવની મધુરતા
હતી, ખીજુ ધણુ હતું. પણ જે સવાલનો

જવાબ મારું મન અત્યારે શોધી રહ્યું હતું તેનો ઉત્તર મને એમાં ક્યાં સિપડો નહિ. બાપએ જાહેનને આપેલી વીગપસલીના જલ-જલના નમૂનાઓ સાંપડે છે; પણ જાહેનને જાહેનને ગાંધ વાર વીગપસલી-અર્થિનિભેટ (?) કદી આપી દશે ખરી!

હું મારે રાજને મનમમતે સ્થળે જઈને ખેડેલા ત્યાં બેઠા બેઠાં પણ હું એ એક જ સવા લેતો જવાન શોધી રહ્યો હતો. ધીરે ધીરે અધકાર વધતો આવ્યો. મારી નજર બીજે આસપાસ તરફ એ ચાલે. બીજાની આંખી ચક્ર-મેખા ત્યાં ધીમી ધીમી ચક્રમહતી હતી. મને એકદમ એક વિચાર ઝડપી આવ્યો. બે જાહેનોનું હેતુ પણ આનું કંઈ ન હોય?

ક્યાં આ આંખીથી ચક્રમેખા અને ક્યાં આ ધરિની? અંતે વચ્ચે કટલા જવા માઈસેનું અંતર છે! છતાં એટલે દૂરથી પણ એ નાનીચી ચક્રમેખા પોતાને મળતો પ્રસાદ અપાસેથી ઘેરાઈ જતી ધરિનીને પહેંઆવાનો પ્રયત્ન કરી રહી છે!

એ વિચારે મારા હૃદયને જવા નિરાંત તો મળી; પણ એ શાંતિ ધડી ઝરતી જ હતી. જોનવી દવા પાવાથી જોમ દરદીરે ઘેન ચડે છે ને દુઃખ બુલી જાય છે તેવી જ અસર આવી જતના વિચારોની હોય છે. એક કપવાનું ઘેન સરી જતાં જ પાણું—

ઘેર પાણે રૂંધે ત્યાં સુધી મારા મગજમાં એજ વિચારે ચાલી રહ્યા હતા. મારો ભણીતો ધણાં કુટુંબો હું સંભારી મેલો; એમાંનાં ધણાં કુટુંબોમાં બે જાહેનો વચ્ચે નાનપણમાં અસાધારણ સખીપણું પણ જાણેલાં. પણ એ મોટી થયા પછી? પરંપરા પછી દરેક દીકરી-પુત્રો પોતપોતાના શુદ્ધસંસારમાં જ તણીન નની જાય છે. એટલી બધી કે પોતાની જાહેનને તે છેક વીસરી જાય છે! મદાસાગરમાં મળી જતી સરિતા પોતાના ઉદ્ભવસ્થાન પરતને અને એની પ્રતિશોભાને વીસરી જાય તેમાં શી નવાઈ!

પણ ધરતી પગથિયાં ચડતાં ચડતાં મને ધ્યુ-અરે અમવાન! મેં આ માટેનાં ઉદ્દેશ્યો, શોધવાનો નાદક સમયે પ્રપત્ન કર્યો! પુર મારી માતાનું જીવન જ આ સવાલનો સાક્ર આંક ઉત્તર આપી રહેલ છે. પછી બીજું—

મારી માતાનો સ્વભાવ કટલો રોદમયો છે તેનો પુરાવો હું તો શું પણ ગમ આપ્યું આપી શકે તેમ છે. પિતાજી આવા દુર્વાસા જેવા કોપીને ‘ચીકિણ હોવા છતાં અપારે એ પોતાનાં જૂનાં સંભારણીની વાતો કહે છે ત્યારે જાનું’ દેખું કેવું રોદાઈ છે તેની પૂરેપૂરી માતરી થાય છે. પશુધતને લીધે પિતાજી બેત્રણ વરસ પગારીએ રહ્યા પછી આખરે મૃત્યુવશ થયા. એ ત્રણ વરસો દરમિયાન એમનો સ્વભાવ કટલો બધો ચીકિણ બની ગયો હતો! પણ એ ત્રણ વરસો દરમિયાન એક પણ દિવસ સહેજ પણ અણગમો આપવા વિના-ચિંતા વિના અરેખસ મનોભાવે એમની સેવામાંથી બાંજે જ છોડવી હતી.

અને મારા મતેનું એનું વદાધા-મને ટાઈફોઈડ થયેલો ત્યારે આ અનન્યભાવે અમવાનની પ્રાર્થના કરી માગતાં: ‘હે દયાસાગર! મારી આખી આવરણ લઈ લે, તને મમે તો મારી આવરણના અંકે વરસને ખાલે બોલે અદિતો ગણીને પણ એટલી આવરણ મારા બાળકને દે તો તારો જ પાકો!’ અને હું ધારું છું કે એની એ ખરા દિલની માગણીથી જ અને તેમજ આવેલા જમદનો પણ ખારણેથી પાછા વળ્યા મળેલા!

ગાંધ આરોશીપાડોશી મમે ત્યારે મમે તો અમવા આમ્યું હોય તોપણ બાંજે એને ના પાડી નથી! ઘેર બે કહેતાં બાર મહેમાન બસે આવ્યા હોય; બાતું મોં મજી મોં કદી દેખ્યું નથી! પણ એ મારી બાંજે સુધા માશીને ગાંધ કહેતાં ગાંધ દિવસે અમારે આંગણે નોતપાં નથી. સમાજસેવિકા તરીકે માશીના ફોટાઓ અને ઘર છાપામાં છાપા. પણ માશી જીવતાં હતાં

તાં સુધીમાં તેનો એક પથ્થુ ફેટોઆઈ જાઓ
હદી ધરમાં ઝોઝો નહોતો. પોતાને સુધા નામની
એક બહેન છે અને તે છત્રે છે, એ વાત
પથ્થુ જાણે તે બૂલી મઈ છે એમ તેની માતા
પરથી તેમને ઘણી જાણ આતું મારણું છું !

સુધા માસી નાનપણમાં જ વિધવા થયેલી-
જાતવિધતા દર્શાવે. મારી જાણી હાંમરમાં
એ નાનાં દર્તા, પિપરમાં સુરામાં બા અને
માસી એ જ જણી દર્તા. અને છતાં મારી
સાંભરણમાં મેં સુધા માસીને હદી અમારે ઘેર
આમાં દીકાં નહોતાં ! ને નાનો દર્તા હારે તો
હું અનેક મનોરથો ધારતો કે મોટો ભાઈ, કમાવો
ભાઈ એટલે સુધા માસીને ખાસ આપણે ત્યાં
જ દારીને રાખ્યાં છે ! પથ્થુ માનવીના મનો-
રથો મને તેવા મનનાખી હોય તો પથ્થુ કાળ
કમવાતની એક કૂંક સાગતાં જ એ સમજા
પડીને પાંધર થઈ જાય છે ! હું કેલેજને
અભ્યાસ પૂરો કરું તે પહેલાં જ સુધા માસીએ
સ્વર્ગની વાદ લીધી હતી, ને પછી તો ધીરે
ધીરે હું સુધા માસીની વાત પથ્થુ બૂલી ગયો,
બા તો હદી સુના માસીનું નામ પથ્થુ સંભારતાં
નહિ !

હું જમવા બેઠો પથ્થુ મારું ખાન જમણુમાં
ચોંટવું નથી એ ભોત્તા જ બા એ દસીને
પૂછ્યું : ' કેમ ભાઈ ! આજે મન ક્યાં બમે છે ? '

' માળવે રખાવા નીકળ્યા પાણું છે ! '

' કેમ અમરણું જ કાઢી ! '

નાના, એક ચીજની શોધ કરે છે '

હું વધારે બોલ્યો નહિ, મને જાતો રહેલો
દેખી જાણે ફરી સહેજ આણું દસીને સલાહ
કર્યો : ' કેમ, માળવામાં કાઈ કન્ના વધારે મળી
મઈ છે ? '

' ના રે. '

' આવા નારે તો અર્ધું શું થાય અમર છે ? '

' તું જ સમજાવે દારો ! '

' આવા સવામેને નારે જવાજ મળે ત્યારે
સમજવું કે જેનો અર્થ ' હા ' એવો થાય છે ! '

' વાહ વાહ ! તું પથ્થુ કાઈ ઘણારે છે !

તને પથ્થુ કીક લગતી દેતી આવડો છે હો ? '

અમે બંને ખૂબ ઘસી પડ્યાં. હસવાનું
એર નરમ પડ્યા પછી સાંજથી મારા મગજને
હેમન કરી રહેલ સવાલની વાત મેં બાને કહી,
ને ઉતરે પૂછ્યું : ' બા ! મને તો લાગે છે કે
બહેનો બહેનોમાં એક ધીજ પ્રયે હેવં થયું-
આણું હોતું હતો. '

' તમે લેખ્યા પથ્થુ ત્યારે મંડી પડો
છે ના... '

' દુનિયાને સાથ વાત કહી સંભળાવવાની
જાણવરી અમારા પર જ છે એ જાણું છે ? '

' પથ્થુ જે સાથ તમે દુનિયાને સંભળાવવા
નીકળ્યા પડો છો તે વિષે તમારી પૂરી ખાતરી
મઈ હોય છે ખરી ? '

' અમર ! '

' શું અવર ! કહે ભોમંજી, આ સિદ્ધાંત
તેં ક્યાંથી શોધી કાઢ્યો ? '

' ક્યાંથી ? કહું ? ' મેં હસતાં હસતાં
જણાવ્યું, ' ખુદ તારી પાસેથી જ ! '

બા મારી સામે મોં ફાડીને ભોમંજી જ રહી !
કાઈ બપોર સ્વપ્ન આણું હોય ત્યારે જમી
જતાં માણસ જે મગજમેલી મુખમુદા અને
સમજવડા નજરે ભેવા લાગે, એવા જ ભાવો
એના મોં અને આંખો પર તરી રવા હતા પથ્થુ
મેં વારે એક અક્ષર સરખો પથ્થુ લે બેઠો
નહિ.

હવે મારેથી પાછી પાની મઈ ચક્ર તેવું
નહોત.

મેં પૂછ્યું : ' બા ! તું બાને સુધા માસી
આમ તો સમી બહેનો ખરી ના ! '

' હા, જરૂર ! '

' જો તમને બંને બેનોને એકબીજા પર
ખરેખર હેન હોત તો માસી વારંવાર આપણે
ત્યાં આવ્યા વિના રહેત નહિ કાઈ નહિ તો
એલી મારંગી વેળા તો જરૂર મોટી બહેનના
બેળામાં માથું મૂકી માણ હાથવાતી ઇચ્છા
માસીના દિદમાં ચપા વિના રહેત નહિ ! '

મારામાં સમાયેલા લેખકને આત્મ દર્શકોએ જાણે કેટલું જાણ્યું હતું. પણ આજે જ્ઞાન જ્ઞાના મેં તરફ ખેંચાયું—

એ આંખોએ આવજી આરવો ચાલી ગયો હતો !

એ અખંડ આસુની ધાગને અટકાવવા એ મેં ફેરવી ગઈ ! મેં દિલમાં સખત આધાત અનુભવ્યો ! મને થયું કે અમણીયાં પણ મેં જ્ઞાને દેવે વજ્રપ્રદાર કર્યો છે ! મેં જ્ઞેયું કે લેખકને અનન્ય સિદ્ધાંતોની ટંકચાળ ખોલવાનો જ શોખ થઈ આવે છે, એ શોખનો હું પણ સિદ્ધાર ખન્યો હતો ! દુનિયાને કટકે નવાં સર્વો સંભળાવવાની ધગશમાં—

ખાંધે પાલક વડે આસુ લૂછી લીધાં, અને ત્યાંથી જીભી થઈને ચાલી ગઈ.

હું પણ બારે દેવે ને ધીરે પગથે મારી ઝોરડીએ પહોંચ્યો.

ટેમણ પર લટાવેલા સુંદર ચિત્ર ઉપર મારી નજર પડી. મંગા-પમુનાના સૂંદર સંગમનું એ દ્રશ્ય હતું. પરંતુ ચિત્રનું નામ ચિત્રકારે 'ત્રિવેણીસંગમ' રાખ્યું હતું. અત્યારે એ નામ વાંચી વળી મને હસવું આવ્યું.

એટલામાં બા અંદર દાખલ થઈ તેના હાથમાં એક નાનકડી ચંદનની પેટી હતી. ખાનાં ધરેલુંતી પેટીમાં મેં એ ચંદનની પેટી અજાણે અનેકવાર જોઈ હતી, પણ તેમાં છ' છે તે વિષે મેં કદી પણ જાને પૂછ્યું નહોતું. ત્યારે ત્યારે એ પેટી મારી નજરે ચડતી ત્યારે ત્યારે હું મનમાં મનમાં વિચાર કરી લેતો, વહુને પે તા તરફથી આપવા માટે કોઈ કિમતી દાગીના બાએ એમાં સમરી રાખ્યો હશે, અને મારાં લગ્ન થયા પછી વહુને એ પહેગવીને મને આશ્ચર્યચકિત બનાવી દેવાની એની ધારણા હશે. આ વિચારથી એ પેટીમાં છ' છે તે જાને પૂછી લઈને એના લાલિ બાનદોશ વિનાશ કરવાની જરૂર મેં કદી જોઈ નહોતી !

આ કારણે બા એ પેટી લઈને અત્યારે

મારી ઝોરડીમાં શા માટે આવે એને કંઈ જવાબ મારી કહવામાં સૂતો નહોતો !

એક વિચાર એવો પણ મારી મથો-કઠાચ એ પેટીમાં સુધા મણીના કોઈ દાગીના રાખ્યા હશે. માથાએ બાને તે સાચવવા આપ્યા હશે; અને પડી પહેલાં બહેનો બહેનોમાં પરસ્પર હેત બાએ જ દોષ છે એવું જો વિધાન કરી મયેશે તેને જુદું કરાવવા માટે બા અત્યારે એ પેટી લઈને આવ્યા હશે—

પણ હિરત મનમાં જ જવાબ કહ્યો, બાપુટની આર્થિક સ્થિતિ નો કાયમ સુધી સારી રહી હતી, એટલે માથાને પોતાનાં ધરેલું જાને આપવાની તો જરૂર જીભી જ શા માટે થાય ! સિવાય સુધા માથા તો બાદવિધવા હતા; એના દાગીના બાએ શા માટે રાખી લીધાં ! કંઈ નહિ તો માથા ગરીબોને માટે દાનમાં તે દાગીના ન આપી શકતો !

એ પેટી ઉપર જ તેની ફૂંચી મૂકી બાએ મારી સામે નજર કરી. એ મૂકે દરિયા દાસ્ય અને કારણ બંનેનું મિશ્રણ હતું.

એક અક્ષર પણ બોલ્યા વિના પેટી મૂકીને બા ધીરે ધીરે ચાલી ગયાં.

મારી સામે જ ચંદનની પેટી પડી હતી, તેની ફૂંચી પણ તેના ઉપર જ હતી—

મેં ફૂંચી હાથમાં પણ લીધાં; પરંતુ પેટી ખોલવાની દિમ્મત હું કરી ન શક્યો.

અલીઆબા અને આળાચ ચોરની વાર્તા નાનપણમાં મને બહુ ગમતી. એ વાર્તામાં 'તલ હાથક' એટલા ચમ્પો બોલતાં જ યુક્તનું બારણું ખૂલી જતું હતું. યુક્ત હાથકાતી જ અલીઆબાની જે વિચિત્ર મનોદસા થઈ હશે તેવી જ દસા અત્યારે મારી પણ થવા મારી

પ્રત્યક્ષ સ્વ જોઈ હતું—હોર હોય છે તે કરતાં પણ ચંદાશીલ અવસ્થા વધારે દાહક હોય છે. આથી આખરે મુંઝવેશ મનોદસામાં પણ જન્મતેમ કરી મેં એ નાની થી ચંદનની પેટીને ફૂંચી લગાડી પેટીને ઉઘાડી. પણ ઉપર કંઈ જ નહોતું બોલું છું ત્યાં—

સૌથી ઉપર એક યુવતીને નાનકડો ફોટો દેખાવો. એને કપાળે કંકુનો ચાંદલો નહોતો દેખાતો પણ એ ચહેરો એટલો તો આકર્ષક હતો, કે—

એ ફોટો જાત્રાદે હું સૌંદર્ય પિષામુની દૃષ્ટિથી જોતો હતો, ત્યાં તો એકએક મને જ્ઞાન આપ્યું ને સ્ફીર આપ્યું થયરી જીક્યું! એ ફોટો સુધા માશી જીવાન હતાં તે વેળાએ રખે હોય! સમાજ સેવિકા તરીકે જાહેરમાં આવ્યા પછીના તેના બધા ફોટાઓ પ્રીક્ષા-વર્યાના હતા. પણ આ ફોટો તે...એમાં દેખાતી યુવતીની હામર સત્તર અઢાર વર્ષની બહુનો હશે પરંતુ એની આંખો, એનું મોં, એ આંખો ચહેરો દુબદુ સુધા માશીને મળતો આવતો હતો.

આ પાસે સુધા માશીનો આ ફોટો હોવા છતાં તેણે મને તે કહી શખવ્યો નહોતો. યા માટે! એક જોતા એ બંને જાહેરો પણ કહી એકબીજાને મળવા જતી નહોતી. આ જુદાઈ મી પાછળ શું માશીના જીવનનું કોઈ અગમ્ય રહસ્ય છુપાયું હશે!

હું અધીરો બન્યો. તુરત એ ફોટો જાણુ પર લખા મે પેટીમાં બીજું શું શું છે તે જોવા માંડ્યું. અંદરથી બે પત્રો મળ્યા. ઉપરનું કવર જ મે ક્રમપયાં હાંપાઈ અંદરનો પત્ર બહાર કાઢ્યો.

એ કાગળ માંહેના અક્ષરે જોતાં જ મને નાણે વીજળીનો આચ્છાદ આવ્યો!

એ અક્ષરો બાપુજીના હતા!

અંદરની પેટીમાં બાપે જાનમી રીતે માશીનો ફોટો સંતાડી રાખ્યો હતો; એ ફોટા તળે બાપુજીનો કાગળ હતો. અને એ કાગળની ચરખાત પણ કેવી તરહેતી હતી:

‘પ્રિય સુધા’

જોરકામાં કાણુની અંદર કોઈ ફણીધર ભરાયો છે એવું જણાતું મનની જે દયા થાય તેનો અનુભવ મે એ થોડી મિનિટમાં મેળવી લીધો.

આખરે હિંમત આપી હું એ કાગળ પર ક્રમપત્રે નજર ફેરવી ગયો. લોકવાયકામાં કાંઈક તો મૂળ હોય જ એનો મને તુરત પુરાવો મળ્યો.

એ પ્રેમપત્ર હતો—બાપુજીએ સુધા માશીને લખેલો પ્રેમપત્ર હતો. તેમાં બાપુજીએ બા વિષે એવા તિરસ્કારભર્યા ઉદ્ગારો કહ્યા હતા કે—

કોઈ સત્ત્વ અતિશય અંદાપૂર્વક મંદિરમાં જઈ મૂર્તિની પૂજા કરે ને તેનું શ્વાન ધરે, પણ કૌશલ્યારે આંખો બોલતાં જ એ મૂર્તિ દેવની નહિ પણ કોઈ જાનવની નીકળી આવે એવી માશ મનની દયા લઈ. અથવા નર-સાક્ષસ સાથે જિંદગી બર જીવન ખેંચવા કરતાં બા એને છોડીને આસી કેમ ન ગયા એની જ—

બાપુજીના એ પ્રેમપત્રને યુરસાધી ફેંકી દઈ મેં એ પેટી માંહેનો બીજો કાગળ લીધો. કાગળ માંહેના અક્ષરો કુંદર મોતાના લાખા જેવા હતા. પણ એ અક્ષરો મેં પૂર્વે કહી જોયા નહોતા. મેં કાગળને છેડે સહી વાંચવા નજર દોઢાવી. નીચે લખ્યું હતું:

‘તારી બહેન સુધા’

બહેન ચબ્દની નીચે બહી લીટી ફોરી હતી. તે જોતાં જ મને પરીક્ષામાં બાકરચુના સવાસો યુઝાતા તે શબ્દ આવ્યું. મને થયું, જે બહેનને પોતે બહેન હોવા વિષે ખાસ વાર દખને લખી જણાવવું પડે છે, એ બહેને બા પ્રત્યે કેવો લાલ દાખવ્યો હશે એ જાણવા કોઈ જોઈને પૂછવા ન જ જવું પડે! એણે બાપુજી સાથે લીધેલી છૂટ બા સહી ચક્રમાં નહિ હોય, એટલે બા એ એને હરમાંથી રમ આપી દશે, અને પછીથી પશ્ચાત્તાપનું નાટક જાળવવા

પણ નથી તો મને મારો મૂળ સવાલ
સાંભરી આવ્યો. બહેનનું હેતુ બહેન પ્રત્યે એણું
હોય છે એ મારા ક્યનને જાણું પાડવા માટે
તો બા આ ચંદનની પેટી લઈને મને આપવા
આવી હતી. એટલે મારે—

મેં ઉતાવળે સુધામાથીને એ પત્ર વાંચવા
માંધ્યો:

‘મુરખી મોટી બહેનની સેવામાં સુધાના
સાહ્યક હરત પ્રજ્ઞામ.

મોટીબહેન! અત્યારે નદાર મધરાતનો
ધીર અધકાર છવાયો છે મારા દિલમાં પણ
એવું જ ગાદ અંધારું પથરાયેલું છે. બદાર
છતાપેલા અધકારને અજવાળવા માટે આશ-
રમાં લાખો લાગ્યો ચળકી રહેલા છે. પરંતુ
મારા દિલમાં પથરાયેલા ગાદ તિમિરને એણું
કરનારો એક પણ તારો કાલ રાત્રિ સુધી ત્યાં
ચળકતો નહોતો. પણ આજે-અત્યારે ત્યાં
એક નાનીશી ચંદ્રલેખા—

મોટી બહેન! આજે અધમીજ છે, ખરું!
આટલું વાંચતાં વાંચતાં તો તને એમ થઈ
જાય કે સુધા કાંઈ માંડી તો નથી થઈ! સ્વપ્ન
તેને કહી નાંખું—મનની બીડામાં બીંડી વાત પણ
તને જણાવી દઈ એમ થઈ આવે છે. પણ—

પંચાલનો યાજ્ઞ જમતા હોઈએ પણ તેમાં
મોળિયામાં નાનીશી માખી થઈ હોય તો
દુરત જ બધું એકાં નાખતું પડે છે; પણ
માનવીના દિલમાં જે પાપો પ્રવેશે છે તે અંદર
અંદર અટક્યા તો કરે છે પણ કાંઈ રીતે નદાર
દર્શવી થકાતી નથી!

તારા પતિદેવ મને આહે છે અને મને
તેમના પ્રત્યે પ્રેમભાવ છે—મે તેમના કારને
જરાય ઉત્તેજન નથી આપ્યું એમ તો મારાથી
શી રીતે કહેવાય?

એ તોફાની બાળકો પરંપર દિંમત આપના
આશ્રય વધી ધીર અરણ્યમાં દાખલ થાય તેવી
અમારી દયા થઈ છે. હું કહું છું એ દયા
અમારી જ થઈ છે એમ નહિ, બધાની બાળત-
માં આમ જ બનતું હશે!

જેને આપણે આપી-જણીએ છીએ તે
પણ અંધાર તો માનવી જ હોય છે! મોટી
બહેન! તું એમ ન માની લેતી કે હું બધું
મારા બમાવ ખાતર લખું છું. હવા વિના દીવો
જળતો નથી એ તો તું જાણે જ છે. બીજાની
દિંમત-સદાય વિના પાપની જગાલા પણ કદી
પ્રગટતી નથી.

મોટી બહેન! મને આપણી જાનું તો
સ્મરણ પણ નથી. મારી જા તો તું જ છે.
મારાથી તું આંડનવ વર્ષે જ મોટી છે, પણ
દલુ મ મને થઈ આવે છે કે તારા પડખામાં
ધૂણીને ખૂજ ખૂજ રડી લઉં, તું મને છાતીએ
આપી મારે સાથે તારો પ્રેમોળ દામ ફેરવ્યા
કર અને મારું મોં પાસે લઈ જાયું કરી તે પરનાં
આંસુ લૂછી નાખે, અને નાનપણમાં હું કાંઈ
દહ કહું તો ‘માંડી કહોની’! ‘ના ઉગર
માંડી મને મનાવતી-રીઝવતી, એવા લાકડાંમાં
બોલે આજે પણ તું મને સંભળાવે!

પણ—

તને મારા પ્રત્યે તિરસ્કાર છૂટ્યો હતો,
મારું મોઢું પણ ન જોવાય તો સારું એમ તને
થઈ ગયું હતો! મારે દુઃખોએ જગડ્યા પછીને
પહેલે જ મદિને હું પતિવિદોષી થઈ, પણ તે
મને દિમત આપી. કણીને તને મને તો પુનઃ
વિવાહ કરને અગર મને તો સમાજ સેવા
કરને, એમ પણ તે જ કહેલું. મારી વૈધવ્ય
દયાનો ખ્યાલ મને કાંઈ રીતે ન આવે એ
માટે તે પૂરેપૂરી સંભાળ લીધી. પણ—

મોટી બહેન! છેલ્લા વરસો તું સતત માંડી
જ રહ્યા કરે છે તે માંડી પડી ન હોત, તારો
સ્વભાવ અધિગ્રેય થઈ ગયો છે તે અટક્યો હોત તો—
નાનપણમાં ચેતરેજની રમત જોવાનું મને
જલ્દ મળતું. નેમાં રાગને કિસ્ત આપીને બાધી
લેવાનું આવે છે. દેવ પણ માણસને આજ
રીતે કિસ્ત આપીને એને ચેતરકૂથી રૂંધવા
મંત્રિ છે.

અત્યારે જોઈએ ત્યારે તું તો તારી માંદગીની
ચિંતામાં જ રોકાયેલી; પણ એજ મારાં અમારો

સાળી-બનેવીનો પરિચય વધતો આવ્યો. એ અરસામાં આપણા શહેરમાં ગધર્વ નાટક મંડળી આવી તારાથી જગદેશ્વ સદન યાપ તેવું ન હોવાથી નાટક જોવા આવવાની તે ના પાડી; ને જ્યારે એ જ જણા નાટક જોવા ગયાં. તે દહાડો 'માનાપમાન'નો એક દત્તો. તેમાંના, નામિકા વનમાલા નાયક હૈમવરતા એક દૃષ્ટિ છે તે પ્રસંગ-એ પ્રસંગ જોતાં જ મારે હૈયે જાણે દીવા પ્રગટ્યા; તે સાથે આવે. રામાંચ-કારી અનુભવ મારે તો જીવનમાં કદી સાંપડવાનો જ નથી એવું જાન થતાં દિલ ખેંચેન જન્મ.

નાટક જોઈને પાછા ફરતાં હતાં ત્યારે રસ્તામાં એમણે શહેરને મારો હાથ ઝાલ્યો. એ એ હાથ એમ ને એમ રહેવા લાગ્યા.

મોટી બહેન! માફ કરજો; મારા પર ગુસ્સો ન કરતી; રાખે ના કરાતી. પણ માનવીને ચરીરના ગુણ જની જતાં જગત વાર લાગતી નથી. સુખોપજોશ્યું એ જે આજુ-એ જે આજુથી આખરે દસગદતાં, પછાતાં પાપની ખાઈમાં પાડ્યું પડે છે એ હું જાણતી નહોતી એમ હું ન માનજો.

પણ-

છેલ્લા છ મહિના કર્મચાન અમામ રહરખ-પ્રમંથે વધતા આવ્યા. તેમણે ખાસ મારો એક ફોટો પકાવીને પોતાના ટેમલ ઉપર સામે જ બેસાડે ગોઠવ્યો. તે ત્યાંથી તે છાત્રી લીધો અને તેમણે કહ્યું: 'ટેમલ ઉપર રાખેલો તારો ફોટો એ બને ફેફા હો! પરંતુ આગ ઉલ્પમાં કાતગાઈ ગયેલી તારી ચર્તિ કાંઈ તેનાથી-'

મોટી બહેન! મને માફ કરજો, પણ તેમના એવા એવા બોલ સંજોગથી ત્યારે મને પાગવાર હવે થતો. હમણાં સુધી-ઉવટ આગળ સખા કાળ સુધી હું એથી દર્શિત બનતી.

સાંજનાં હું તેમની સાથે ફરવા ગઈ. તેમણે મારી પાસે હાથ કરવાનું વચન આપ્યું. એ તેની હા પાડી. સળી બહેનની ગાંઠ મચળું મે રખાવ કહ્યું! હું જાણતી હતી કે હું તારા સુખની મોટી કરી નહીં છું છતાં-

એક જૂની વાર્તા છે. એક વાર જારે જાઓ દુકાળ પડેલો. કેટલાય દિવસો સુધી વિશ્વામિત્ર મુખિને મોમાં નાખવા એક કજીને લાવ્યો પણ મળ્યો નહોતો. આખરે બનામાના તે એક ચમારની મૂંપડીમાં પેઠા. હાં તેમને એક મરેલા પુતરાનો પગ હાથ લાગ્યો; એ લઈને જ વિશ્વામિત્રે આવવા માંડ્યો-

પ્રેમના પ્રદેશમાં પણ મારી એજ દશા થઈ.

ગનિતા જીળા પથરાવા પછી મને ધર તરફ પાછાં ફર્યાં. આકાશમાં બીજની ચંદ્રેખાની શોભા અવરખત હતી. જાણે મોતી મંદ્યુ ક્ષસતું પાન ન હોય! એ ચંદ્રબીજની દર્શન થતાં જ મને બાઈબીજનાં યાદ આવી રસ્તે આવતાં ઘેર ઘેર બાઈબીજની ઉત્તવણી માટે બહેનો ટોચાટોટી કરી રહી હતી. એક સુંદર ચિત્ર મારી કપનાચક્ર સામે નાગી જીડિયું સુંદર રંગોળી પૂરી છે;-હાથમાં રૂપાની તાસ-કમા રૂપાના નિર્જાનમાં લીધેલ જો છે-બહેન બાઈને બોલાવે છે-મારે પણ બાઈ હોત તો ફેવી મળ આવત, એ વિચાર મારા મનને સતત વ્યથ કરી રહ્યો.

રસ્તે જાળોડા પૂહર સજાવતા હતા. તેમાંથી અમકો જીંઠનાં પેડે જ મારા મનમાં પણ કપનાઓ ચમકી જાયતી હતી.

એકદમ મને વિચાર ધઈ આવ્યો: હું મોટી બહેનની બહેન જન્મી છું તેને બરે બાઈ હોત તો! લો આજે હું મોટી બહેનને ત્યાં જઈ તેની પાસે મારો બોલાવણી લેવાવત અને તેને વીરપસલી દેત-

મારી મોટી બહેનને જાની વીરપસલી આપત તો તેને વધુ મત!

મોટી બહેન મને વીતવત: 'મારે બીજું' લો કાંઈ નથી જેમ્મું. પણ એક કાચ મા! પતિને રંગી છે...એ મને પાછા મને એવું કરી દે! ફળ એ એક જ વીરપસલી હું માંડું છું!'

કાચ-

એ ઝાણુ તો હું પોતે જ હતી ! ત્યારે—
મોટી બહેને માગેલી શીખ-વીરખસીની
મેટ મારે તેને આપવી ન લેખજે !

મોટી બહેન ! તને કલા વિના, તારી રમ
લીલા વિના, હું આલી નીકળું છું તે માટે
તું મારા પર યુસ્તે ન યજે. હું મને તેટલી
દૂર જઈ છતાં આખરે તો તારી બહેન જ
છું. તને સુખ મળે એટલા ખાતર—

તારે ઘેર હું ફરી પચળું દેવા નહિ આવું.
લીલને લીલેરંગ કેવો મોહક હોય છે ! છતાં
ત્યાં એટલું તો લપસણું હોય છે કે—

મોહનું પંથુ એવું જ છે !

અને મારું સુખ ! જે દુશ્મનો દાર જની
મળે પહેરવામાં આવે તે બાગમણી-સુખી
કહેવાય, તો જેને લગવાનને માત્ર છૂટા

ચાલવામાં આવે તે શું દુર્ભાગી ગણાય ! દુઃખી
ચલ્યાય !

ધાપું ધાપું લખવાનું મન થાય છે પંથુ—

એ મોહ છોડવો જ લેખજે.

તારી બહેન

સુધા.

પત્ર પૂરો કરી મેં રેખા પર જરા જોએ
નજર ફેંકી. નજર સામે પેલું ત્રિવેણી સંજમનું
ચિત્ર દર્શાવે. મને એ નામ દેવે પૂરેપૂરું સાર્થ
જણાયું. દુનિયાની સખળી ઉચ્ચ અને ઉદાત્ત
બાળતા સરસ્વતી પેટે જ ગુપ્ત રીતે વસે છે
એ સત્યદર્શન મારા મોળામાં પોલી ચંદન
ની પેટી મને કરાવી રહી હતી !

[શ્રી વિ. ઇ ખડિંગની

મથાની વાળો પાંચી

ચિત્રો છાંયોએ કિંટક મેય પર ત્રિજલ લખવા કહ્યું. એક વિદ્યાર્થીને જે મિનિટમાં
નિલધ લખી નોંધપૂર્ક લખ કરી. ચિત્રો તેની નોંધ લખી, તેમાં એક લીટી લખી હતી : 'વાંચાને
લીધે મેય રમાઈ નથી.'

એક વજત વાંધીએ કહ્યું કે 'અમે જમારા યાદેશમાં આવતું એ જાનલે જલ્લ
કરવાના બીએ.'

'કેટલોક ખર્ચ કરવાના છે !' મહાભાઈએ રશિયા ફેરવતાં પૂછ્યું.

'લખસન કલ્યાણ રૂપિયા વરો.' પેલા નાગરિકે કહ્યું.

'કલ્યાણ રૂપિયાનું પૂતળું ?' અર્ધોલ લોલી લીલા, 'અરે, પાંચ લાખ જ રૂપિયા હરિજન
કાળામાં આપી ને-હું જ આવોને ત્યાં જોતો રહું.'

—જા. બયા.

મુલાકાતી—ચર્ચાવના પુસ્તક 'પુસ્તકો સંસ્કારણે' વિષે આપ શું કહેતા છો ?

જનાકી શાં—આ કપરા સમયમાં પલ્લુ લોક પ્રત્યાપતિ સંમિલનના માટે કેટલાં નવાં અને જર્માન
છે તે લેખ અને આશ્ચર્ય થાય છે. આ પુસ્તક અમિતિજનેને લેવા મારેનું એક
પ્રપું રાસ દોષ તેડે લાગે છે.

મુલાકાતી—એ ન સમજાવ્યું ?

જનાકી શાં—તમ અમિતિજ લાગે છે !

હિંદી પત્રમાર—મહાભા વાંધીએ લખતાં પુસ્તકો કરતાં થોડાં 'હત લેખન' કેમ વધુ થાય છે ?

જનાકી શાં—એવું કાણ એ છે કે હોંડો જોને લખતાં પુસ્તકોને પ્રથમ પસંદગી આપે છે.

હિંદી પત્રમાર —પરંતુ અમારે ત્યાં તો મોડાંસાંને લખતાં પુસ્તકો અપવાદ જ નથી.

જનાકી શાં—પણ એનો લેખા 'દો' નથી ને ?

—કમલક

હિમાલયનો હીરો

નર્મદાબેન રાવળ

હિન્દી શહેર બહાર એક ઝૂંપડામાં જગદીપ કરીને એક રાજપૂત જુવાન અને તેના છુટ્ટો બાપ રહેતા હતા. બાપદીકરા બંને ખેતી ઉપર ગુજરાન ચલાવતા. ઘરનું કામકાજ પણ બંધું હાથે જ કરતા.

એમ કરતાં કરતાં જગદીપનો બાપ ખૂબ છુટ્ટો થઈ ગયો અને મરવા પડ્યો.... મરતી વખતે જગદીપને બોલાવીને કહ્યું: 'બેટા! હવે હું આ દુનિયાનો ઘડી બે ઘડીનો જ મહેમાન છું. મારા મરણ પછી તું મોટી દોલતનો ધણી થઈશ. પણ તું તે સંભાળીને ખર્ચજે. બહુ ઉડાઉ થઈશ નહિ. કઠાચ તું એ બધી દોલત ઉઠાવી નાખે તો મારી છઠ્ઠી શિખામણ છે તે પ્રમાણે કરજે.' એમ કહીને પોતાના આશીર્વાદ નીચેથી એક દોરડું કાઢીને આપ્યું. 'હે આ દોરડું તેના એક ઉંડા સામેની બીંતની કઠીમાં બાંધજે અને બીજો ગળામાં બાંધીને ગળાફસિ ખાઈને મરી નજે.' એટલું કહીને છુટ્ટાએ તે પ્રાણ છોડ્યા.

જગદીપે બાપની શિખામણ પ્રમાણે દોરડું સાચવીને મૂઢી રાખ્યું અને તેના ખાતેના શોધવા લાગ્યો. શોધતાં શોધતાં એક લોખંડની પેટી તેને મળી. તેના ઉપર ખૂબ ઘાટ ચઢી ગયો હતો અને છિપટે એમ લાગ્યું નહિ એટલે પેટી ભાંગીને ઉઘાડી. અંદરથી કેટલીયે સોનામહેરો અને ઘણું ઝવેરાત નીકળ્યું. ખૂબ પૈસા હાથમાં આવ્યાથી હવે તેણે પોતાનું જીવન બદલ્યું.

ઝૂંપડો છોડીને તે એક મોટા ખંભલામાં રહેવા ગયો. નોકર ચાકરો રાખ્યા અને લહેર કરવા લાગ્યો. તેને પૈસાદાર માણીને કેટલાક બદમાશો તેના મિત્રો થયા એ લોકોએ જગદીપને જીંદે રસ્તે દોરવીને પૈસો પાપમાલ કરી નાખ્યો. ધીરે ધીરે તેની બધી દોલત ખૂટી ગઈ એટલે રહેવાનો બંગલો વેચી નાખવો પડ્યો, નોકરચાકરને રજા આપવી પડી અને પેલા મિત્રો પણ સાથા ગયા.

જગદીપ પોતાના અસહ ઝૂંપડામાં પાછો આવ્યો. પણ તેની પાસે ખાવાને કંઈ રહ્યું નહિ જેવું થઈ ગયું એટલે ખૂબ મુંઝવે અને આપઘાત કરવાનો વિચાર કર્યો. એટલામાં તેના બાપે આપેલું દોરડું અને તેનાથી ગળાફસિ ખાવાનું યાદ આવ્યું. એટલે દોરડાનો એક ઉંડો દરીમાં ભરાવ્યો અને એક ઉંડો ગળામાં બાંધીને ખેંચ્યો ત્યાં બીંતમાંથી કઠી નીકળી પડી અને એક મોટું ગાળડું નીચે પડ્યું. જગદીપે તે જાલગ્રીમાં ગરક થઈ ગયો. જેવું ગાળડું નીચે પડ્યું કે તેની પાછળ સોનામહેરો ભરેલી કાથળીઓ ખડીંગ ખડીંગ કરતી નીચે પડવા લાગી.

જગદીપના બાપે સૌથી વધારે પૈસો બીંતમાં સંતાઈયો હતો. તે જાણતો હતો કે નાદાનીમાં તે બધો પૈસો ઉઠાડી નાખે તો પણ તેને હેરાન થવું ન પડે.

હવે જગદીપ શુદ્ધિમાં આવ્યો અને બાપની શુદ્ધિ સમજ્યો. તેણે હવે

ચહેરમાં એક નાનું સરખું ઘર રાખ્યું અને ત્યાં રહેવા ગયો.

ઘરધણીએ કહ્યું: 'ભાઈ! ઘરમાંથી બધો સામાન લઈ લઉં છું' પણ આ એક પેટી રહેશે તેને ખસેડ્યો કે ઉઘાડ્યો નહિ.'

જગદીપ કહે ઠીક. પણ તેને ઘરની વચમાં પેટી ગમી નહિ એટલે નોકરો પાસે ઉપડાવીને બીજી જગ્યાએ મુકાવી. પણ જ્યાં નોકરો પેટી મૂકીને પાછા આવ્યાં ત્યાં પેટી તેની જગ્યાએ પડેલી જગદીપને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું. ફરી ઉપડાવી-ફરી પાછી આવી કેવી રીતે પાછી આવી તે કાંઈ સમજાયું નહિ. એમ ને એમ ફટલીયે વાર ઉપડાવીને મુકાવી પણ વળી પાછી આવે આવી જગદીપને પેટી તોડી ભેવાનું કુતરું થયું.

રાત પડી અને નોકરો સૌ સૌને ઘેર ગયા એટલે એક હથોડો લઈને જગદીપે પેટી તોડી નાખી અને ઢાંકણું ઉઘાડ્યું. ત્યાં અંદરથી આસમાની રંગના ધુમાડો નીકળ્યો અને વચમાંથી એક બેઠાળ ટેખાતી બુટ્ટી ટોચી નીકળી અને લંગડાવી લંગડાવી જગદીપ તરફ ગઈ અને બોલી: 'અરે તું કેવો મૂર્ખ છે; તારા જેવા જીવાને આળસુ ઘડને બેસી રહેવું ભેઈએ નહિ હિમાલયમાંથી અફઘુત હીરો લઈ આવ. તેના વગર તું મારો પતિ નહિ થઈ શકે.' એટલું બોલીને ટોચી પાછી ફરીને પેટીમાં બિલરી કે તુરત બારણું હટું તેમ વસાઈ ગયું.

જગદીપ આ બધું ભેઈને ખૂબ બી ગયો. અને બીઠમાં ને બીઠમાં ત્યાંથી ખસી જ શક્યો નહિ એમ ને એમ સવાર

પડી સવાર પડી એટલે કાંઈ વળગ્યો પણ રાતનો બનાવ ભૂલે જ નહિ.

રાત પડી અને સૂઈ ગયો. પણ જ્યાં મધરાત થઈ ત્યાં તેને એક સ્વપ્ન આવ્યું. બાલે એક રાજકન્યા પેતાને મળવા આવે છે. એ જ પગે પેટીનું બારણું ઊઘડ્યું, વરાળ નીકળી અને વચ્ચેથી ટોચી લંગડાવી લંગડાવી જગદીપના બિઠાના પાસે આવી અને બોલી, 'અરે તું કેવો મૂર્ખ છે, હિમાલયમાંના પેલો અફઘુત હીરો લાવ નહિ તો તું મારો પતિ નહિ થઈ શકે. જગદીપનું સ્વપ્ન જિંદી ગયું અને બીઠમાં ને બીઠ માં બિઠાના ધાથે ચોટી ગયો.

જગદીપે પેટીને ઘણી વાર નહીંમાં નખાવી, ફવામાં નખાવી પણ પાછી તેની તે જગ્યાએ આવી જ છે! રોજ મધરાત ધાથ ને રાજકન્યાનું સ્વપ્ન આવે અને બરાબર તે જ વખતે ટોચી બહાર નીકળે અને જગદીપને હીરો લાવવાનું કહે. જગદીપ તો બીઠમાં ને બીઠમાં ખૂબ ફગળો થઈ ગયો. ઘણાને પોતાની વાત કરી પણ કાંઈ તેણે દુઃખ મટાડી શક્યું નહિ. જ્યાં બંધ ત્યાં રાત્રે તો ટોચી આવે જ આવે.

જગદીપ ખૂબ મુઝાયો. એટલામાં તેને એક જાદુગર મળી ગયો તેને બધી વાત કરી. જાદુગરે પેટી ભેઈ. પેટી ઉપર ન સમજાય એવી ભાષામાં કંઈક લખેલું હતું.

જાદુગર ગંભીર ચહેરે કહ્યું: 'ભાઈ, આ પેટી ઉપર દેવતાઓની મહોર છે. અને તે પિશાચી ભાષામાં લખેલી છે. તમે ટોચીના હાથમાં છે. તમારું દુઃખ દોઈથી દૂર થાય તેમ નથી.'

જગદીપ આ સાંભળી છાતીફાટ

રકવા લાગ્યો. ‘શું મારો આખો જીવ આ રીતે જશે ? હવે આ કટાર અને મને મારી નાંખો’

બહુગરે કહ્યું : ‘આમ હિંમત હારે શું થાય ? ડોશી તમને હિમાલયનો હીરો લાવવાનું કહે છે તો તમે હિમાલયમાં જાઓ અને નસીબ અજમાવો’

જગદીપ કહે : ‘તમે કહો છો તે ખરું પણ કામઠેકાણું વિના હિમાલયમાં જવું ક્યાં ? કદાચ હિમાલયમાં જઈ તો હીરાને મારે શોધવો ક્યાં ?’

બહુગર કહે : ‘હું તમને વિચાર કરીને ઠાલે કહીશ’

રાત પડી ને પાછી પેલી ડોશી આવી આવીને બોલી : ‘હં....હવે ઠીક વિચાર કર્યો છે આજસ છોડી દો એટલે તમને ને મને બંનેને ફાયદો થશે’ આ પ્રમાણે વાત કરીને ડોશી ચાલતી થઈ

બીજે દિવસે બહુગર આવ્યો. તેણે કહ્યું : ‘પેલો અદ્ભુત હીરો હિમાલયના અડધા રસ્તા ઉપર એક શુક્ર છે તેમાં છે પણ ત્યાં ખીરજ અને હુશિયારીથી કામ કરવું જોયે પર્વત ઉપર ચઢવું ખૂબ અઘરું છે અને ફેવતાઓ ત્યાં ચોક્કસ કરે છે તેઓ ને કામ ફરમાવે તે કરવું પડે છે અને જોયો તે કામ કરવાની ના પાડે છે તેને પાછા ફરવું પડે છે. તમે અહીંથી હરદાર જાઓ અને ત્યાંથી ગંગાના કિનારે ઉપર ચાલ્યા જાઓ. જ્યાંથી ગંગા નીકળે છે ત્યાં અટકીને તપાસ કરજો’

જગદીપ ગમે તે ભોગે જવા તૈયાર થયો સાથે કેટલાક માણસો લઈને હરદાર ગયો ત્યાં ગયા પછી ડોશી દેખાતી

જ્યાં ધર્મ અને તબિયત સુધરવા લાગી અહીં તેણે તપાસ કરવા માંડી તો જણાયું કે ઉપર કોઈ જવું જ નથી અને જાય છે તો કોઈ પાછું આવતું નથી પણ જગદીપે તો ઉપર જવાનું નક્કી કર્યું. અથા માણસોને નીચે મૂક્યા અને ગ્રણ મહિના સુધી રાહ જોવાનું કહીને ચાલી નીકળ્યો ઉપર ચઢાણ સીધું અને મોટા મોટા પથરા, નીચે જાંડી ખીણો ચઢતાં જરાક નજર ચુકે કે સોયે વર્ષ પૂરાં છતાં હિંમત અને હુશિયારીથી જગદીપ ઉપર ચઢ્યે જ જતો હતો સાંજ પડવા આવી ત્યાં એક જાડો ખો જીવવાની હતી હવે ખરેખરી ચુકેલી આવી ન રાત્રે ખોમાં કંઈ દેખાય કે ન ચલાય ન ક્યાંય સુવાય તેવું હતું ખોની અંદર ચુકળ એક જાગેલાં હતાં તે પકડી પકડીને ખીરે ખીરે જીવતો ગયો આખરે ખો બતાવી એક શુક્રના દ્વારે આવીને જાણે રહ્યો

શુક્ર એક મોટા ફિસ્લા જેવી લાગતી હતી. ખીરે ખીરે અંદર ચાલ્યો પણ કોઈ માણસનો સંચો નહોતો. જરા આગળ ગયો ત્યાં એક માણસને તેના તરફ આવતો જોયો તેના હાથમાં એક ધનુષ અને કેટલાંક બાણો હતાં. તેણે પાસે આવતાં જ કહ્યું : ‘આ ધનુષ અને એક બાણ લે અને તારી ફરજ બતાવ, બા’

જગદીપ તો અભયજ થયો. તેણે તેના હાથમાંથી ધનુષ અને બાણ લઈને પૂછ્યું : ‘પણ મારી ફરજ શું છે તે હું બાણતો નથી.’ પેલા માણસે આગળી બતાવીને કહ્યું : ‘ત્યાં એક સરોવર છે, તેની વચમાં એક બાક છે, તેની ઉપર કેટલાંક મરુડ પડી બેસે છે, તે જ્યાં કાગ છે. દેશ

એક જ સફેદ છે. તે સફેદ પક્ષીને માર અને તેની જમણી પાંખ કાપી લાવ.'ું

આ સાંભળી જગદીપ વિચારમાં પડી ગયો. એને લાગ્યું કે કામ અઘરું છે પણ હિંમત રાખીને બધી વાત ધ્યાનમાં રાખી લીધી અને કહ્યું: 'આજે તો રાત પડવા આવી છે. માટે મહેરબાની કરીને મને આજે સૂવા દો. કાલે હું તે કામ કરીશ.'

પેલા માણસે કહ્યું: 'ઠીક અંદર આવ'

બંને અંદર એક મોટા ઝોરણમાં ગયા ત્યાં એક ઝીણી દીવો બળતો હતો. પેલો માણસ તેને ત્યાં એકલો મૂકીને જતો રહ્યો.

તરત જ એ નોકરો જગદીપ માટે ખાવાનું લઈને આવ્યા. તેણે તે ખાધું. પછી સૂવા માટે તેને એક ઘીલત ઝોર-કામાં લઈ ગયા. જગદીપ તો આ ઝોરડો જોઈને આશ્ચર્યમાં દુખી ગયો. આ ઝોરડો તેના હિંદીને ઝોરડો જ હતો. તેની દરેકે દરેક ચીજ જેમ મૂકી હતી તેમજ પડી હતી. અને પેલી પેટી પણ વચ્ચે પડેલી જોઈને તેને શાળ પડી.

નોકરો તો તેને મૂકીને જતા રહ્યા. જગદીપ ઘાંઠેલો હતો એટલે એકદમ ઊંઘી ગયો. પણ જ્યાં મધરાત થઈ ત્યાં રાજકન્યાનું સ્વપ્ન આવ્યું અને તરત જ ડોશીએ તેને જગાડ્યો અને કહ્યું, 'તું અહીં આવ્યો તે ઠીક થયું' છે અને સૌ સારાં વાનાં થયે પણ કાલે તું એકલો ન જતો. એક દૂતરો માગી લેજે.' એટલું કહીને ડોશી જતી રહી.

ડોશીના ગયા પછી જગદીપ વિચાર કરવા લાગ્યો. વળી અહીં ડોશી આવી અને દૂતરાને સાથે લઈ જવાની સલાહ

આપી. દૂતરાને મારે શું કરવો છે? પણ નહિ, આ ડોશી મારે શું જોશે તે બાજુની લાગે છે. જરૂર તે મને સહાય કરવા આવી હતી...માટે મારે તે કહે તે પ્રમાણે જ વર્તવું વિચારમાં ને વિચારમાં પાછો ઊઘી ગયો.

સવારે જાગે ત્યાં ન મળે શુક્રા કે ન મળે ઝોરડો. ઘાસ ઉપર પેતે સૂતેલો અને પેલો માણસ ધનુષબાણ આપવા આવેલો. તેણે કહ્યું: 'યુવાન! જીક અને તારી ફરજ બાંધવ.'

જગદીપે કહ્યું: 'હું તૈયાર છું પણ મને એક દૂતરો આપો.'

પેલા માણસે એક તાળી પાડી એટલે એક દૂતરો હાજર થયો. 'આ દૂતરો હ્યો અને આ એક સળી રાખો. જ્યાં કુખી સળી તમારી સાથે રહેશે ત્યાં કુખી દૂતરો પણ તમારી સાથે રહેશે. સળી જોશો એટલે દૂતરો આપી જશે. માટે સળી સાચવી રાખશો.'

જગદીપે કહ્યું: 'ઠીક'

તરત જ પેલો દૂતરો આગળ માર્ગ બતાવતો આવ્યો. જે મુશ્કેલીઓ પર્વત અઢનાં જગદીપને વેઠવી પડી હતી તેમાં નો એક પણ અત્યારે બચાઈ નહિ. કારણ કે દૂતરો રસ્તાનો લોભિયો હતો અને તે ટુંકે અને સહેલે રસ્તે સરોવર પાસે લઈ ગયો.

સરોવર વચ્ચે પેલા માણસે કહ્યું હતું તેમ એક ઝાડ હતું અને તેના ઉપર ગરુડ પક્ષીઓ હતાં પણ તે બધાં કાળાં હતાં; સફેદ કંઈક કેખાતું ન હતું. એટલામાં દૂતરાએ ભેરથી બસવા માંડ્યું. એટલે બધાં પક્ષી ઊડ્યાં અને જગદીપ

તરફ આવવા લાગ્યાં. તેમાં સફેદ પક્ષી જણાયું એટલે જગદીપે તીર માયું અને સફેદ ગરુડને નીચે પાડ્યું. પણ તે સરોવરમાં જ પડ્યું. જગદીપ નિરાશ થયો એટલામાં તો કૂતરો સરોવરમાં પડ્યો અને પેલા પક્ષીને ઊંચકી લાવ્યો. જગદીપે તેની જમણી પાંખ કાપી લીધી. પણ તે જ વખતે તેના હાથમાંથી સળી પડી ગઈ એટલે કૂતરો અદૃશ્ય થઈ ગયો. કૂતરાને તેણે ઘણી બુમ મારી પણ તે દેખાયો જ નહિ. આખરે નિરાશ થઈને ચાલવા માંડ્યું. આવળતે રસ્તો ઘણો વિઠટ અને મુશ્કેલીવાળો લાગ્યો.

મહામુસીબતે તે શુક્ર પાસે આવ્યો આવ્યો કે તરત જ પેલો માણસ બહાર આવ્યો અને પૂછ્યું: 'તે તારી ફરજ બજાવી?'

જગદીપે પેલી પાંખ હાથમાં આપી.

'આ પાંખ પેલા પક્ષીની જ છે તેની ખાતરી કરવી જોઈએ.'

જગદીપ સુઝાયો. તે તો માત્ર પાંખ જ લઈને આવ્યો હતો. પણ હિંમત રાખીને પેલું પક્ષી લેવા જવા તૈયાર થયો એટલામાં પેલો કૂતરો મોઢામાં પક્ષી લઈને આવી પહોંચ્યો.

પેલા માણસે કહ્યું: 'ઘણું સરસ. મને જોઈતું હતું તે જ મળ્યું છે. પણ તું થોડી વાર જીવો રહે. મારો ભાઈ હમણાં આવશે. તેને જોઈતું હશે તે મંગાવશે.' એમ કહીને તે અંદર ચાલ્યો ગયો.

જગદીપ વિચારમાં પડ્યો કે વળી બીજો ભાઈ શું મંગાવશે! મેં તો ધાર્યું હતું કે હવે હીંચ મળી જશે. એટલામાં તો બીજો ભાઈ એક વાલો લઈને

આવ્યો. તે વાલો જગદીપના હાથમાં આપીને કહે: 'આ લે અને તારી ફરજ બજાવ.'

જગદીપે તે લઈને પૂછ્યું: 'શી ફરજ બજાવું?'

'રજપૂતાનામાં રેતીનાં રણ છે તેમાંથી ઘણા લોકોને મુસાફરી કરવી પડે છે. આ રણમાં ગંભીર કંઠનો વાઘ છે. એ વાઘ મુસાફરોને હેરાન કરે છે. તેમની સલામતીનો આધાર તારા ઉપર છે. એનાથી તારું ભવિષ્ય સુધરશે. માટે જા અને આ વાલોથી પેલા વાઘને મારી નાખીને પૂછડી કાપી લાવ'

રાત પડવા આવી હતી એટલે બીજે દિવસ જવાનું કહ્યું. આગતા દિવસની માફક જગદીપને તેના જોરડામાં લઈ જવામાં આવ્યો-ખાઈપીને સૂતો. મધરાત થઈ ને પેલું સ્વપ્ન આવ્યું ડારીએ તેને જગાડ્યો અને કહ્યું: 'કાલે રણમાં જતાં પહેલાં એક જાંટ માગી લેજે. જોજે ચાલીને જતો નહિ, નહિ તો થોડી જમણ અને વાઘ મારી નાખશે.' આટલું બોલીને ડારી પાછી જતી રહી.

સવાર પડી કે પેલો માણસ વાલો લઈને જીવો જ હતો. જગદીપે જાંટની માંગણી કરી ત્યાં તો જાંટ અને મુસાફરીનો સામાન સુઢો તૈયાર જ હતો.

જગદીપ જાંટ ઉપર બેઠો-જાંટ તેને એવે રસ્તેથી લઈ ગયો કે રસ્તામાં તેને ખડકો મુદ્દત નડ્યા નહિ અને થોડી જ વારમાં તે રણમાં પહોંચી ગયો. જે જગ્યાએ વાઘ આવતો હતો તે જ જગ્યાએ જાંટ જીવો રહ્યો-જગદીપ તેની ઉપરથી જીત્યો. અને એક જગ્યાએ આરામ

લેવા બેઠો ત્યાં વાઘની ત્રાઠ સંલગ્નાળી. એટલે બાલો લઈને સંજ્ઞ થઈ ગયો. એટલાનાં કાળો બરતા વાઘે ઊંટ ઉપર છાપો માર્યો. એવો જ જગદીપે બાલો ફેંક્યો અને તેની આંખોમાં વાગ્યો. વાઘ આથી ખૂબ ખિન્ન થયો અને તેના શત્રુ ઉપર ક્રૂર્યો. જગદીપે હિંમતથી બાલો તેના પેટમાં ખોસી દીધો. વાઘ એક બાળુ ચત્તો પાટ પડી ગયો તરત જ પૂછડી કાપી લઈને ખીસામાં મારી દીધી. અને ઊંટ ઉપર સવારી કરીને શુક્રાએ પહોંચ્યો. ઊંટ ઉપરથી ઊતર્યો કે તરતજ પેલા માણસ આવ્યો અને પૂછ્યું: 'કેમ તો તારી ફરજ બળવી કે?' એટલે જગદીપે પૂછડી આપી. પૂછડી મળી એટલે પેલા માણસે કહ્યું: 'હીક મારું કામ તો તે બરાબર હતું. હવે મારા ત્રીજા ભાઈની મરણ પ્રમાણે કરવું પડશે.' એમ કહીને તે ચાલતો થયો.

જગદીપ વળી વિચારવા લાગ્યો કે હવે આ ત્રીજો વળી કાણ બાલો કેવું ચે કામ બતાવશે પણ ફિકર નહિ ડાશી મને રસ્તો બતાવતી બચ છે. એટલે મારા કામમાં સરળતા થાય છે.

એટલામાં ત્રીજો ભાઈ આવ્યો અને તેણે જગદીપના હાથમાં ચાળણી મૂકી અને કહ્યું. 'તારી ફરજ બળવ.'

'શી ફરજ બળવવી?' એમ પૂછતાં પેલાએ કહ્યું: 'આ ચાળણીમાં પાણી લાવ.'

આ સાંભળી જગદીપ બોલી ઊઠ્યો: 'ચાળણીમાં પાણી ભરી લાવું? એ કેમ બને? એનાં કાણાંમાંથી બધું પાણી નીકળી જાય.'

પેલા માણસે કહ્યું: 'એમાં જ પાણી

લાવવાનું છે. કેમ લાવવું એ તારે વિચારવાનું છે.'

જગદીપે કહ્યું: 'આ કેમ બને? મને ધીજી કંઈ કામ સોપો તે કરવાને હું તૈયાર છું. પણ આ કામ તો અશક્ય છે.'

પેલા માણસે કહ્યું: 'કંઈ અશક્ય નથી-આ સિવાય હું કહી શકતો નથી સવાર સુધી વિચાર કરો રાત પડી છે એટલે અંદર આવો અને વિશ્રાંતિ લ્યો.'

જગદીપ પાછો પોતાના ઓરડામાં ગયો અને ખાઈપીને ઊઠી ગયો મધ રાત થઈ ને ડાશી આવી અને બોલી: 'જિજ્ઞે મૂર્ખાઈ કરીને પાણી શોધવા નીચે જતો નહિ ઉપરની બાળુએ જજે. ત્યાં તને ચાળણીમાં ભરાય તેવું પાણી મળશે.' આટલું કહીને ડાશી અલોપ થઈ ગઈ.

જગદીપ વિચારમાં પડ્યો કે પાણીની નદીઓ તો બધી નીચે વહે છે અને આ તો ઉપર જવાનું કહે છે તો મારે શું ઉપર જવું? આવા વિચારમાં જ તેને ઊંઘ આવી ગઈ.

સવારમાં ઊઠ્યો ત્યાં તો પેલા માણસ ચાળણી લઈને ઊભો જ હતો. તેણે ફરજ બળવવા જવાનું કહ્યું એટલે જગદીપે ઊડીને કહ્યું: 'એક લાકડી આપો' કહેતાંની સાથે જ એક મજબુત લાકડી હાથર થઈ.

લાકડી લઈને જગદીપ ઉપર ચઢવા લાગ્યો પણ રસ્તો જડે નહિ નાના-મોટા ખડકો અને પથ્થરો સિવાય કંઈ દેખાય નહિ આખરે તે જેમતેમ કરીને ઉપર ચઢ્યો અને પાણીને માટે શોધ કરવા લાગ્યો પણ ચાળણીમાં ભરાય તેવું પાણી મળ્યું નહિ પેલી ડાશીએ કહ્યું હતું કે પાણી ઉપર મળશે એટલે ઉપર

જવા માંડયું, ઘણું નહીં-નાળાંઓ ભેંયાં
પણ એ પાણી શા કામનું? વળી ઉપર
ચઢયો. ચઢતાં ચઢતાં તેનો નજર ફેટલાય
સફેદ પથરાઓ ઉપર પડી. તેને યશું
કે પવન ઉપર બધે કાળા પથ્થર છે
પણ સફેદ તો અહીંજ ભેંયા. તે પથરા
ભેંયા નજીક ગયો અને હાથ લગાડ્યો
તો ઠંડા લાગ્યા અને હાથ બીંબાયો.
એક કટકો હાથમાં લઇને મોઢામાં મૂક્યો
તો તરત પાણી યથાગયું. જગદીપ ખુશી
થયો. હાથ આ પાણી ચાળણીમાં ભર્યો
એમ કહીને ફેટલાકે કટકા ચાળણીમાં ભરી
લીધા અને પાછો બિતર્યો. ચઢતાં જે
ચુકેલી નહીં હતી તે બિતરતાં જવાય
ન લાગી અને સિંહો રસ્તો દેખાયો
સાંજ પડતાં પહેલાં તો તે શકાના ઇ-
વાળ પાસે આવી પહોંચ્યો.

પેલા ત્રણ માણસ આવ્યા અને
બોલ્યા: 'ભે ચાળણીમાં પાણી લાવ્યો
ખરો.' એમ કહીને તેને અંદર લઈ ગયા
અને કહ્યું, 'હવે તને અદ્ભુત હીરો
મળશે પણ એ હીરો લોખંડની એક
મજબુત પેટીમાં સંતાડેલો છે. આ પેટીના
મીઠાગણ એટલા તો કટાઈ ગયા છે કે
કોઈ પણ ઉઘાડી શકતું નથી પણ તેને
માટે એક એવો નિયમ છે કે જે કોઈ
ત્રણ વસ્તુ લાવી શકે તેવામાં જ પેટી
ઉઘાડવાનું બળ આવે તમારી પહેલાં
ઘણા માણસ આવી ગયા પણ તેમનાથી
એકે વસ્તુ લવાઈ નથી.

‘વાઘની પૂંછડીમાથી જે તેલ નીકળે
તે બરફના પાણી સાથે ઉકાળી ગરક
પકીનાં પીંછાંથી તે તેલ મીઠાગણને
લગાડવામાં આવે તો તરત બિઘડે.’

આટલું કહીને તેને બીજાં બોરડામાં
લઈ ગયા ત્યાં વચ્ચેવચ્ચે એક મોટી
પેટી પડી હતી. પેટીને કાટ ખાઈ ગયેલાં
સાત તાળાં વાસેલાં હતાં. પેલા ત્રણ
માણસો ચક્ષો હતા. તેમણે કહ્યું, ‘લુઓ
પેટી પેટી. તેમાં અદ્ભુત હીરો રાખેલો
છે. ચાલો હવે કામ શરૂ કરો.’

તરત જ જગદીપે કહેવા પ્રમાણે
ક્યું એટલે પેટી બિઘડી. અંદર જુએ
છે તો એક મોટો હીરો સોનાની નક્શી
કરેલી એક ફેમમાં જડેલો હતો અને
તેને એક સાંકળી લટકાવેલી હતી. આ
હીરામાં એક રાજા પોતાના કુટુંબ સહિત
સૂર્યદેવની પૂજા કરતો દેખાતો હતો.
જગદીપે કહ્યું: ‘શું આ જ અદ્ભુત
હીરો છે?’

ત્રણ ચક્ષોએ તેને કહ્યું: ‘ભાગ્યચાળી
સુવાન! એ જ તે હીરો છે. કલ્યાણકારી
રાજકુમાર! ચોડા વખતમાં જ તું તારા
બાપદાદાના સિંહાસન ઉપર બેસશે’

જગદીપે કહ્યું: ‘હું રાજકુમાર? એ
કવી રીતે? મારો બાપ તો કિલ્લી
શહેરની બહાર એક ઝૂંપડીમાં રહેતો
હતો. તેણે મને ક્યારેય પણ કહ્યું ન
હતું કે પોતે એક રાજા હતા. તમે કહે
છો એ સાંકળી મને આશ્ચર્ય થાય છે.’

ચક્ષો કહ્યું: ‘તે એક રાજા હતા પણ
રૈયતે તેના સામે બળવો કરવાથી તે
રાજા છોડીને નાસી ગયો હતો. આ
બળવાખોર રૈયતે એક બીજો સમ્રાટ શોધી
ઠાઢ્યો અને તેને ગાદીએ બેસાડ્યો આ
રાજા હાલ મરી જવાથી ગાદી ખાલી
પડી છે. તે રાજાને ફક્ત એકની એક
છોકરી છે. પણ છોકરીને ગાદીએ બેસાડવા

રેયતની મરણ નથી. લશ્કરના જે લાગ પડી ગયા છે. તેઓ એકબીજા સાથે લડાઈ કરવા વિચાર રાખે છે. ત્યાં જ અને રેયતને ચાંત પાડી સલાહસંપત્તી રાખ્ય કર.’

આ સાંભળીને જગદીપ બોલ્યો: ‘પણ હું ક્યાં જઈ? માફા લોકો અને રાજા તરીકે કેવી રીતે જોખખે?’

એક યજ્ઞે કહ્યું: ‘આ હીરો તમે ગળામાં પહેર્યો એટલે તમને તમારી રેયત ચળ તરીકે જોખખશે.’

તરત જ જગદીપે સાંકળી પહેરી લીધી. પછી તેને સારી રીતે જમાડવામાં આવ્યો અને એક જાતનું ચરબત પાત્રું એટલે તેના ચરીરમાં ખૂબ શક્તિ આવી ગઈ. પછી એક યજ્ઞે શુકાંત પાછળ બારણું હઠાડ્યું. અંદર ખૂબ અંધારું હતું. જગદીપને તેમાં દાખલ થવાનું કહ્યું. પણ તેની હિંમત આલી નહિ. ત્યારે એક જગે તેને ફરી ચરબત પાત્રું તથા વાદની પુછડી, ગરુડનાં પીંછાં અને ભાલો હાથમાં આપ્યા. અને કહ્યું: ‘હવે ઇશ્વરનું નામ લઈને અંદર પેસો.’

જગદીપમાં હવે હિંમત આવી પણ જતાં પહેલાં તેણે પેલા ત્રણેને વિનંતિ કરી કે તમે કોણ છો તે મહેરબાની કરી મને જણાવો.

પેલા ત્રણેએ કહ્યું: ‘અમે કુબેર, ભંડારીના યજ્ઞે છીએ. હવે તમે જાઓ. તમારું કલ્યાણ થશે, એવો અમારો આશીર્વાદ છે. શુકાંતી બહાર નીકળો કે તુરત વાદની પૂંછડી અને પીંછાં જમીન પર નાખી દઈને મોટે સાદે અર્જુન, નસર અને મનશુમ બોલજો. એટલે તમને જે જોઈતું હશે તે અમે પહોંચાડીશું.’

જગદીપ પેલી અંધારી શુકાંતમાં દાખલ થયો કે તરત પાછળ પેટું બારણું બંધ થઈ ગયું. અંદર ખૂબ અંધારું અને બીતાશવાળી જમીન લાગતી હતી. કેટલીક વાર આદ્યા પછી વાંકીચુંકી જમીન દેખાઈ. થોડી વારમાં તે સીધી જમીન પર આવ્યો. પછી તરત જ ઊતરવાનું આમ્યું. એટલામાં તો જમીન નીચે બેસતી જણાઈ. હવે તેનાથી ઊંચું રહેવાયું નહિ એટલે બેસી ગયો. અને થોડી વારમાં ઊંઘી ગયો. જાગ્યો ત્યારે જાણે જમીન અપાટાબંધ આવતી હોય તેમ લાગ્યું. આમ ને આમ કેટલીયે વાર ઊંઘ્યો અને કેટલીયે વાર જાગ્યો ત્યારે અજવાળાવાળી ખુલ્લી જગ્યામાં તે પહોંચ્યો. બરાબર ધારીને જોયું તો તે એક ટેકરી ઉપર બેઠેલો અને સૂર્યનાં કિરણો આખી ટેકરી પર પથરાઈ રહ્યાં હતાં. એચિતો લડાઈનો પોકાર તેના કાને સંભળાયો. ટેકરીની નીચે નજર કરે ત્યાં જો પક્ષ લડવાને તૈયાર થઈ રહ્યા હતા. જગદીપે એકદમ પેલાં પીંછાં અને વાદની પૂંછડી નીચે નાખી લીધી અને અર્જુન, નસર, મનશુમનાં નામોનો ખૂબ ધારો ખૂબ પાડતાં જ એક ઠાળી પૂંછડીવાળો સફેદ ઘોડો. હાજર થયો અને જગદીપને પોતાનો પોશાક દેશવાઈ ગયેલો અને પોતાના ચરીર પર હથિયારો સજ્જ થઈ ગયેલાં દેખાયાં.

જગદીપ એકદમ ઘોડો લઈને તળેટીમાં અને પક્ષની વચ્ચે જઈને ઊભો રહ્યો. જોવો તે ગયો કે તરત જ અને પક્ષના માવજોએ હથિયાર નમાવ્યાં અને ‘મહારાજધિરાજનો’ જય નો પોકાર કર્યો.

ભીમના ટોડા

માધવજી પટેલ

દર વરસે જેઠ શુદ્ધ દશમને દિવસે એકઠાણું અને શુદ્ધ અગિયારસને દિવસે નકોરડો અપવાસ કરવાનો પાંડવ પ્રહુંબમાં રિવાજ હતો. યુન્નાણ આ રિવાજનો બહુ જ કડકપણે અમલ કરાવતાં. અલબત્ત કોઈ કોઈ વાર ભીમસેન પૂરતો અપવાદ રહેતો.

જે સુજળ જેઠ શુદ્ધ નોમની રાત્રે માતા કુન્તા અને બાઈઓ એકઠાં મળીને એકઠાણું અપવાસનો વિચાર કરવા માંડ્યાં. સુખ્ય પ્રથમ શુદ્ધ દશમને દિવસે શું મિથાત્ર બનાવવું તે હતો. સર્વાનુમતે કહો કે લીમ્બાનુમતે કહો પરંતુ વળ્યા સુરમાના જોડુ બનાવવાનું નહીં થયું. આગલે દહોડે મિથાત્ર જમવામાં આવે તો ઉપવાસને દિવસે ભૂખ જોછી લાગે એવો ભીમનો ચોક્કસ મત હતો. સૌ ભીમના આ વિચારને મળતા થયા.

મિથાત્રનું નહીં થયા પછી ભીમસેને હળવે રહીને એક નવી દરખાસ્ત વહેતી મૂંઝી અને તે પોતાને માટે અગિયારસ નહિં કરવાનો અપવાદ કરવાની. દરખાસ્તના સમર્થનમાં તેણે દલીલ કરી કે દર વરસે હું પરાણે પરાણે અપવાસ કરું છું એટલે એકાદ વખત અપવાસ ન થાય તો શું બગડી જવાનું હતું? વળી હું અપવાસ અંતરની ઈચ્છાથી નથી કરતો પરંતુ વહીલોની ઈચ્છાને માન આપીને કરું છું. આવા અપવાસનું ફળ ન જ મળે માટે આવા નિષ્ફળ અપવાસ કરવાની કશી જ જરૂર નથી. વળી તમે સૌ અપવાસ કરો છો એટલે એકાદ જણ ન કરે તો શું ખોટું?

ભીમની દલીલો છતાં કુંતાજીએ અપવાસ કરાવવાનો આશ્રય ન જ છોડ્યો અને ભીમે અપવાસ ન કરવાનો આશ્રય ન છોડ્યો એટલે વાતનો અંત લાવવા સુધિધિરે વચ્ચે પડી એવો તોડ કાઢ્યો કે ભીમસેનને ખીચડી ખાઈને એકઠાણું કરવું પરંતુ ભીમે એમાં થોડો સુધારો કરી ઉમેર્યું કે ખીચડીમાં હું માથું તેટલું ઘી આપવું. કુંતાજી સિવાય બીજા બધા સભ્યોએ હા પાડતાં બહુમતીથી કરાવ પસાર થયો. અને સભા વિખેરાઈ.

ખીજે દિવસે સૌ બાઈઓ નિયમ સુજળ પોતાને કામે લાગ્યા પરંતુ ભીમને મન તો આજનો દિવસ ઉત્સવનો હતો. એટલે ખૂબ લહેરમાં આવી ગયો હતો. રસોડાનાં નાનાં મોટાં કામમાં ખૂબ રસ લઈ લોજનની ઊંચામાં ઊંચી વિગત વિચારી કાઢી અને કામકાજ ચડું કરાવી દીધું.

સૌએ એકઠાણું કરવાનું હતું એટલે હંમેશના સમય કરતાં આજે મોડું જમવાનું હતું એટલે લોજન પહેલાં સૌ બાઈઓ બગીચામાં ખેસીને વાતો કરતા હતા અને ટોળાટીખળ કરતા હસતા હતા. ભીમને આવી નકામી વાતો ગમતી નહિ. તેને તો વાતો કરવા કરતાં કામ કરવું વધારે ગમતું એટલે જો તો બાઈઓથી છુટો પડીને આંખાનો ઘટામાં જરા ફર જઈને આઠે પડખે થયો.

જમવાનો સમય થવા આવ્યો હતો એટલે કુંતાજી સોને જમવા બોલાવવા નીકળ્યાં. ભીમે તેમને ઘરમાંથી બહાર નીકળતાં લોપાં કે તરવ જ બિલો થઈને

છીડી જઈએ.' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને
લીમ પડગંભીથી જીલો યથો જીલો તો
થયો પરંતુ ખાધા વિના આજો દહાડો
કેમ જશે? તેનો વિચાર આવતાં મૂંઝ
ગયો ધીમે દહાડે સ્વપ્ન આનંદુ' હોય
તેવો ભાસ થયો, દુઃખિયાનાં હાલપિંજર
જેવાં ચરીર તેની કલ્પનાસૃષ્ટિમાં દેખાયાં.
આંખ સામે ભૂખે પેટે ભૂખમવાનું નૃત્ય
ચરૂ થયું. પોતાની પથ્થુ આવી જ દશ
યથે કદાચ પ્રાણપ્રીડું છીડી તો નહિ
બચ ને? આટલો વિચાર પસાર થયો.
ભૂખનો ઉપાય શોધનાં ખીચડી ચાક
આવી ગઈ. ખીચડી રાંધવાતું કહીને
નાહવા ગયો. કુન્તાણએ વચન આપ્યું
હતું એટલે બીજો રસ્તો ન હતો કચ
વાતે મને ખીચડી જોરવી પડી

રસ્તે આલ્તા બીમને ધીખીચડીના
જ વિચાર આવવા માંડ્યા. ભાઈજોમાંથી
કોઈને ન મળ્યો તેવો ખીચડી ખાવાનો
ખાસ હલ્લ મળ્યો તેથી વિશેષ આનંદ
થયો

હરમિયાન જે રસ્તા આગળ પરંતુ
વિચારમાં ને વિચારમાં જમતાણ તરફ
જવાનો રસ્તો ભૂલાર્ધ ગયો અને જો ધે
રસ્તે ચડી ગયો વિચારમાંથી જાગ્યો
ત્યારે એકાદ ગાઉ આગળ નીકળી ગયો
હતો તેને થયું કે જો ધે રસ્તે જઈ રહ્યો
હું. પરંતુ સામે રસ્તે જવું હોય તો ફરી
એક ગાઉનો પથ કાપવો પડે અને ભૂખે
પેટે એવું સાહસ શા માટે કરવું? તેના
કરતાં તો આગળ જ ચાલું અને રસ્તામાં
જે કોઈ જળાશય આવે તેમાં નાહી
હઈ તો શું જોડું?

ચોટી વારમાં નાની એવી નદી આવી.

પરંતુ પાણીનો પ્રવાહ નહિ એવો જ હતો.
માંડ બે કેસનો પ્રવાહ હશે. આટલો થોડા
પાણીમાં હાથી જેવા ચરીરને કેમ નવરા-
વતું? પરંતુ જુલિયશાળી દેહી મુગાય ખરો!
તરત જ નાહવાની સુકિત ચોખી ઠાલી.

પહાડ એવું પછાંડ ચરીર નદીના
વહેણની આદે મોઠવી લીધું એટલે નાનો
એવો બંધ બધાઈ ગયો. ધીમેધીમે પાણી
એકઠું થવા માંડ્યું અને છેવટ ચરીર
ઉપર ચઈને વહેવા માંડ્યું. નાનો સરખો
શીથ પડવા માંડ્યો ભીમ આઠો પડ્યો
પડ્યો સ્નાનની મજ માણવા માંડ્યો.

હવે બન્યું એવું કે ભીમ જે જગ્યા
એ નાહવા પડ્યો હતો તેની પાસે જ
નીચાણના ભાગમાં ચંકરની નાની દેહરી
હતી. જેવો પાણીનો પ્રવાહ એકઠો થવા
માંડ્યો કે તરત જ પાણી નીચાણના
ભાગ તરફ વળ્યું. અને દેહરીમાં બરાબ
માંડ્યું. અચાનક પાણી બરાબ એટલે
પાર્વતીજીને થયું કે નદીમાં વચર વર-
સાદે પર ક્યાંથી? તેમજે ચંકરને પૂછ્યું.
ચંકરે સુઘાસો કર્યો કે મારો એક
(લોહિયો) બહત નદીમાં ચરીરનો બંધ
ખાંધીને નહાય છે તેથી મંદિરમાં પાણી
બરાબ છે ત્યાં સુધી એ જીંઠો નહિ
ત્યાં સુધી પાણી બરાબે જ.

‘તમારો બહત હે.ય તો તમે તેને
હડાડો. મંદિરમાં પાણી બરાબ તે મને
પાલવે તેમ નથી.’

‘આ બહત ઘણો છોડી છે. હું મને
તેટલું સમજવીશ તો પથ લીધી પાત
મૂંઝે નહિ - વળી હું અને હું બને
મને તેવું બળ વાપર્યું કે ધાકમક્રી

આપણું તો પણ કાવણું નહિ માટે કળથી કામ લેવું પડશે.

‘તો એમ કહે. મારે તો મમમમ-નું કામ છે ટપટપનું નહિ. મારા ઘરમાં પાણી આવતું બંધ થાય એટલે બસ.’

‘તો તમે ગાયનું સ્વરૂપ લો અને હું થાઉં સિંહ સિંહ ગાયને મારવા આવશે તો ઓ ક્ષત્રિય બચે. પોતાની નજર સામે ગાયનો ચિહાર થવા દેશે નહિ કારણ કે ક્ષત્રિયનો ધર્મ ગાય અને બ્રાહ્મણનું રક્ષણ કરવાનો છે. મારો આ ભક્ત માયા સાટે ક્ષાત્રધર્મ પાળશે એની મને ખાતરી છે.’

નદીને એક ઠાંઠે ગાયે બાંભરડો નાખ્યો અને સામે કઠિ સિંહની ત્રાહ સંજાણાણી. સ્ત્રીમના કાન ચમક્યા. બંને બાણુ નજર ફેરવી તો ધર્મસંકટ દેખાયું. ગાયને મારવા કે તો ધર્મ જાય, અને બચાવ કરવા જાય તો પાણી ચાલ્યું જાય. હવે શું કરવું !

નિર્જીવ કદે ન કરે ત્યાં તો સિંહ ગાય તરફ ફાળ ભરી. પહેલી ફાળે ગાય ઝપટમાં આવે તેટલી નણક ન હતી એટલે અરધું અંતર કાપીને સિંહ બીમસેનની તફત નણક પડ્યો. જરાબર તે જ વખતે બીમની તરત બુદ્ધિએ ‘લાકડી ભાંગે નહિ અને સાપ મરે નહિ’ એવી સુક્તિ થોપી ઠાલી સૂતાં સૂતાં જ સિંહનો પાછલો પગ પકડીને પોતા તરફ ખેંચ્યો પરંતુ આ સામાન્ય સિંહ ન હતો એટલે બીમની ગજતરી ખોટી પડી સિંહ ઘસડાવાને બદલે બીમ સિંહની પાછળ ઘસડાયો. કાણું પડણું હોલાઈને લોહીકુહાણુ થઈ ગયું. બીમના કોપનો પારો છેક ટોચે

અડ્યો. સિંહનો પગ છોડી દીધો અને છલંગ મારી સિંહને ગળે બાંધ્યો. સિંહે ગરદન હલાવી છુટવા માટે જોર કયું અને હાથ લીધા થવા માંડ્યા. હાંત કચકચાવીને આખા મીચીને ચરીરમાં હાંત તેટલું જોર અજમાયું. સિંહને ગળે હુંપો આડ્યો, આંખના ડોળા બહાર નીકળ્યા કે નીકળશે એવી સ્થિતિ થઈ ગઈ.

બીમે આંખ ખોલી તો સિંહ ગુમ. તેને બહલે માથે મોટી જટા અને વધી ગએલ હાડું એવો બાવો તેની બાથમાં આવી ગયો. અરે તારી ભલી યાય તારી !

‘અથા જોગટા તું છે કાણુ ! સિંહને બહલે તું કયાંથી કુટી નીકળ્યો ? લાવ મારો સિંહ નહિતર હાડું પકડીને સામી લેખક ઉપર પછાડીય તો ફોફા વેરાઈ જશે.’

આવી ગાંડી વાત સાંભળીને બાવાળ તો ખટખટાટ ફસી પડ્યા. બીમસેનને આ હસવું પોતાની મશ્કરીરૂપ લાગ્યું અને ખરેખર ગુસ્સે યઈને તેણે તો બાવાળનું હાડું પકડવા હાથ લંબાવ્યો. બાવાળ અને તેની હાલી બંને દેખાય પરંતુ હાથમાં કશું જ આવે નહિ. જેમ જેમ હાથ લંબાવતો ગયો, તેમ તેમ બાવાળ ફરવા લાગ્યા. બીમ તેને પકડવા માટે આવડાં મારવા માંડ્યો. પછી તો બાવાળ આગળ, પાછળ અને આબુબાબુ ફરવા લાગ્યા. બીમ તેની પાછળ પાછળ જવા માંડ્યો. પોતાના પકડાયાની પાછળ પાછળ કુડાકુડ કરતાં કુતરા જેવો દેખાવ યઈ ગયો આખરે બીમસેન ચાક્યો. તેને લાગ્યું કે સામેનો માણસ કોઈ સામાન્ય માનવી નથી, કોઈ દેવ છે આખરે ચંકર

જેણી સવારનો જાણો મિત્ર !

હંમેશ તાજ-સાકમવંતી

એન. એચ. બ્રાન્ડ

રૂ.૬૬

એનો એક જ ડાઝ-દિવસભર બદલને
સ્ફૂર્તિમય રાખે છે.

૧. : ૬ : નવના ધોરમાં મળી ગયે છે
તેમજ 'કામન', 'રોંગ', 'એન્ડા બ્રોંગ'
'દોરડા બ્રાન્ડ' વી ૨૫ રાત્રી ધોરમાં માં ૮

એન્ડો તથા એન્ડોની નીચવાના ને.

બ્યાપારી શરૂ તથા બીજી પુછપાછ માટે—

નારીએલવાડા ડેરપેરેશન

૫૦, નેમુસત રોડ, મુંબઈ : ૬

સામગ્રી

કથિરદત્ત મેઘજી
સિરાજ

૫૪

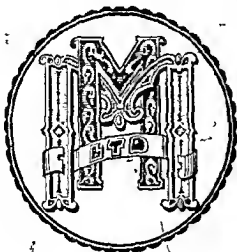
કોણ જાણતા - ?
ખતીંગ

નવા વર્ષની તોર : વિશ્વાસવાત : પૂર્વ-પશ્ચિમ : કથાગરિત્તગાર

ધી ટેક્સટાઇલ ટ્રેડિંગ એજન્સી લીમીટેડ

ભાવનગર

S
E
A
L
O
F

Q
U
A
L
I
T
Y

અમે આહ્વાની પ્રખ્યાત મિલો
ધી મહાસફમી મીલ્સ લી. તથા
ધી માસ્ટર સીલ્ક મીલ્સ લી.ના
ઉત્પન્ન થતા સુતરાઉ તથા આર્ટીફિશીયલ
સીલ્ક કાપડના સોલ્ડ ડીલર્સ છીએ
આ બંને મીલોનું સુંદર સેરતું અને
ટકાઉ કાપડ સોસાઈટીમાં નહીં પરંતુ
સારાએ હિંદુસ્તાનમાં જાણીતું છે.

ફરી કટ્ટોલ પદ્ધતિ દ્વારા યવાથી હાલ તો
અમે સુતરાઉ કાપડ આપી શકીએ
તેમ નથી. પરંતુ આર્ટ સીલ્ક કાપડ
આકર્ષક રીઝાઈનો તથા દરેક જાતનું
દરેકના ખીરસાને ધોસાય તેવું વાપરવાની
અમારી ખાસ વ્યવસ્થા છે જ્યાંખંધ
માલના ભાવતાલ તથા નમુના માટે સખો.

ખાનવાડી
ભાવનગર

શાંતીલાલ મયાસાઈ
એજન્ટસ.

કાવ્યેષુ રમ્યા કવ્યા

ધર્મચરદત્ત પ્રેરણા

વિશ્વમયુક્ત મૌર્ય

કો

ધર્મ અદમ્ય આશર્વણ મને જન્મલક્ષ્ય
 જેથી જાણ છે. જન્મલક્ષ્ય દર્શક
 ભવની અવમલક્ષ્ય કરીને પણ હું એ આશર્વણ-
 ને તામે યદને મળી વાર જન્મલક્ષ્ય એવો
 ભટકવા ચક્રી જાણ હું કે મને પેતાને કંઈ
 જાન રહેતું નથી કે હું ક્યાં જાઉં છું અને
 મારે શું કરવાનું છે! આને તમે ધૂન કહો,
 પ્રકૃતિ માટે પ્રેમ કહો, ચિત્તારતો શોખ કહો,
 અજ્ઞાન કહો કે મેલકા કહો, પરંતુ નિઃશીનો
 અખૂદ આનંદ મેં તેમાંથી મેળવ્યો છે અને
 માણ્યો છે, ખાતલ જીવન મેળવ્યું છે અને
 કુદરતની કૃતિ સાથે એવો સાફતકાર સાધ્યો
 છે કે સર્વકલિતમાન સર્વનંદારની અદ્વિત
 શક્તિનો ચિતાર મને ખીછ રીતે ન જાણી
 સકત. પ્રકૃતિના એ મહાનપરિરોડ હું પૂજી
 છું. જન્મલક્ષ્ય દર્શક ભોજ્યમ હું એકું છું ત્યારે
 મારી રખેવાળીનો વાર તે હું એ સર્વકલિત-
 માનને જ સોંપું છું અને હું તે એની જ
 અદ્વિત રચનાની મૂળી પ્રશંસામાં જ મુગ્ધ
 રહું છું.

મારી રખેવાળી કરનાર હું કેણું કે
 કેડ જીવ્યા પાંક્ષમાં ચાલતી વખતે શું તમે પેલા
 દસ હાથ લાંબા કાળમૂર્તિ રાજનામને જોઈ
 કો છો! મખમલપગે વાધ અને દીપકો
 પોતાની બજોલમાં બેઠા તમારી સ્થમે દુષ્ટ
 નજરથી ભેતા હોય તેની શું તમને જાણ
 હોય છે! કાઈ મદમરત ગાંઠા હાથી સાથે
 તમારો બેઠો થઈ જાય કે તમારી જાણમાં

કાંઈમાંથી, જાણે પહાડ તરી પડ્યો હોય તેમ
 જન્મલી પાકો કે ગોર જાણી ચડે તે શું તમે
 તેમના કુમલને ખાળી શકો છો? શું આત્મ-
 રમણ માટે તમને મળતી પ્રેરણા તમારી છે!
 જો આ અજ્ઞા ભવમાંથી જન્મી જવા માટે તમે
 તમારી મહાકુરી અને હિમ્મત માટે મજૂર
 થતા હો તે હું કહીશ કે તે મિથ્યાભિમાન છે.
 ધર્મચરદત્ત પ્રેરણા જ તમને ભવમાંથી સ્વા-
 મતાર્થ લઈ જાય છે. તમારી કાંઈ શાનેન્દ્રિય
 તેને પગ નથી લઈ દાકતી. જ્યાં તમારી બધી
 શાનેન્દ્રિય નિષ્ક્રિય જાય છે ત્યાં ધર્મચર પ્રેરણા
 છદી ધર્મિય તરીકે કામ કરીને તમને જો સુઝાડે
 છે જ તમે તમારી છુદ્ધિથી ન જાણી શકો.

હું તમને મારા અનુભવની અદ્વિત પણ
 સાચી કથા કહું.

નાગપુરની દિગ્ધિએ ગાંઠ વિરનારમાં જન્મ-
 લની માપણી કરવા માટે મારે જવાનું થયું
 હતું. નાદિક જાણથી આવતી જોડાવરી મેવાને
 મગવા માટે ઉત્તરમાંથી એક જાણથી વર્ષો
 નહી, એક જાણથી વેનજંગા નદી અને પશ્ચિમ-
 માંથી વેનજંગા નદી દોડી આવે છે. વેનજંગા
 અને વર્ષો નદી ગાંઠાની પશ્ચિમે એકબીજાને
 ભેટી પડે છે અને ત્યાંથી ભેગી મળાને આગળ
 ચાલી રીએણી પાસે વેનજંગાને ભેટ છે.
 ખીછ નાની નાની નદીઓ, વેળાળ, નાળા
 અને કાળા દીપતો ગાંઠો જન્મ-વિરનાર
 પ્રકૃતિનો માનીતો પ્રદેશ છે. મારો મુખ્ય એક
 નાનારી નદીને કાંઈ દેતો. એક દિવસે જિહાના

તમારાના અવિરત સંગીત સિવાય કોઈ અરાજ આવશે ન હોતો. હા, કંઈક નારી જેવી ચેલી ચીખરી પોતાના કંઈક સ્વરથી, શાન્ત સંગ-વરની બીભેરી સપાટી ઉપર એકિતો પાડે. પડે તેમ અચાનક એકવાર ઝાંતિનો ભંજ ફરી ગઈ.

થોડીક વાર પછી ચંદ્ર જાગ્યો, અને જેમ પગલિત સૈન્ય પોતાના સરદારને હેઠ આપીને નાસી જાય તેમ તારાઓને છોડીને અંધારું ભાગવા લાગ્યું. વિજેતા ચંદ્રે પોતાનાં લાંબાં શિરે વડે તારાઓને જકડી લીધા. દુરેની ટોચે પહોંચી ચંદ્રના પ્રકાશમાં ચમકવા લાગ્યા. હવે મને નિશંત યદ્ય, કારણકે અધાગમાં દીપડો આવ્યો હોત તો મને નિશાન લેવાની જગર જ ન પડત. અધારામાં પણ રાત્રી પશુઓની આંખો અગારા જેવી ચળકે છે તે સીદ્ધાન્તમાં કંઈ બહુ તથ્ય નથી. પશુઓની આંખો તો પ્રતિબિંબ છે. અધાગમાં એ આંખો ઉપર પ્રકાશ પડે તો તેમની આંખો ચળકી જાય, પરંતુ જ્યાં ધીર અંધારું હોય ત્યાં તમે અધારામાં રાત્રી પશુઓની આંખો અગારા જેવી ચળકતી જોઈ શકો છો એવી માન્યતા બોલી છે. જ્યાં પ્રકાશ નથી ત્યાં પ્રતિબિંબ ક્યાંથી ? મેં થોડાક ખીરકીટ આંખને પાછી પી લીધું હતું. હવે હું રાત જાગવા માટે તૈયાર હતો. પરંતુ જ્યારે પેટમાં કંઈ પડે છે ત્યારે જાગવાની તમારી ઈચ્છા જરૂર નથી આવતી.

હું અનિમેષ દૃષ્ટિથી પાંદરમની આસ-પાસ જોવા કરતો હતો. ચંદ્રનો પ્રકાશ હવે ત્યાં પડતો હતો, પરંતુ હજી દીપકાના આવવાનું દેખાતું ન હતું. હું બેસીને યાત્રી ગયો. ખાટલાની ઇસ પણ ખૂંચતી હતી અને બેઠે બેઠે આલી ચડી જતાથી માંડું અંજ સીકક ધીને બોહું થઈ ચલું હતું. મેં આસ્તેથી આસન ખસ્યું. ખીરકીટનો કારજ ખાટલા ઉપર પડ્યો રહ્યો હતો તે મારા ક્ષીર

નીચે કચરાતાં તેનો અવાજ પણ મને અઝાંત રાત્રીમાં એવો લાગ્યો કે મને યદ્ય કે દીપડો તે સાંભળ્યો તો ભાગી જાય. અધા-દીને પણ આસન ખસ્યું અને મેં યદ્યને બગાડું આધું એટલે અધાદીને મારા કાનમાં કહ્યું, 'આપ સો જાણો; મેં દેખતા રહ્યા.' મેં માથું ધુણાવી ના પાડી. પરંતુ જ્યારે તમે ન જાંખવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય ત્યારે તમને કોઈ જાંબી જવાનું કહે તો તેનો ઈન્કાર કરી જાવો કેણું જાણું કેમ ધીમે ધીમે તમારો નિશ્ચય પીગળી જાય છે. આ નિશ્ચિ-તતાથી હું એવો યાત્રી ગયો હતો કે મારી આંખોનાં પોપચાં ભારે ધવા લાગ્યાં. જેમ જેમ હું આંખો ઉધારવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો તેમ તેમ પોપચાં ઉડતો ભાર વધવા લાગ્યો. હવાની કીતળ લહેરો મને પંચાળવા લાગી. હવે હું એમાં ખાવા લાગ્યો અને માથું વારંવાર ઊંચી ઉપર ઢગી જતા લાગ્યું હવે નિદ્રાદેશીના પ્રભાવનો સામનો કરવાનું થાય ન હતું અને મેં આખરે તેની મીઠી ચરણા-મતી સ્વીકારી લીધી.

હું ક્યાં સુધી સૂતો તેનું પને જાન નથી રહ્યું પણ જાંખમાં મને કોઈ હાથ પાડીને એચતું હોય તેમ લાગ્યું. પહેલાં તો મેં કંઈક ન કરી કારણકે નિદ્રાનો નશો મારી ઉપર ખરોખર સવાર થઈ ગયો હતો. પરંતુ મને દેહોળવાનું કાચું ચાણુ જ રહ્યું. ઉઘટે મને ખ્યાલ આવ્યો કે હું મારે ધીર પલ્લમ ઉપર કે મારા તંજૂમાં ચારપાઈ ઉપર નથી સૂતો પરંતુ જંગલમાં નદીકિંટ જાંજુના ઝાડ ઉપર જમીનથી પંદર હાથ જીએમાંયમાં ખાટલા ઉપર અધાદીને પડે સૂતો છું અને મારે હજી અધાદી પાડાનો સિકાર કરવાનો છે. આ આત્મજાનથી હું ડગડી જાગી જીક્યો. જેમું તો અધાદી મલ્લસાદ જાંખતો હતો. ત્યારે મને ઉઠાઓ ગાણું મારા હાથ કાઢીને મને કાણે દેહોળ્યો ? જેમ જેમ મને એ પ્રશ્નો ઉદ્ભવ ન મળ્યો તેમ તેમ હું વધારે ચમકવા

અને મુંઝાવા લાગ્યો. મેં પાંદાં વચ્ચેથી
નહાર જોયું તો જરૂર રૂપેરી ચાંદનીમાં નહાતું
હતું: નદીના વહેતા પાણીમાં ચંદ્રનાં કિરણો
નાચતાં હતાં. ચંદ્રનો પ્રકાશ મને આજે
આટલો અધી ઝગડળતો કેમ લાગે છે! નદી-
ની રેતીમાં પાકરું પડ્યું છે અને.....સામે
કોણ છે! રૂપાળી રાતે રૂપાળી ચાંદનીમાં
રૂપાળો દીપડો ધીમે પથમે, સાવચેતીથી,
મારે ખાલુ જોતો જોતો પાકરડા તરફ જઈ
રહ્યો છે. એ દીપડો છે કે જૂત! મેં તેને
પકાડ્યો જોયો અને નાક ક્યું? કે જૂત હોય
તો તેને પકાડ્યો ન હોઈ શકે! મેં હળવેથી
અણદીનને ઢલેલ્યો, પણ તે ન જાગ્યો. જરે,
ત્યારે મને કોણે ઉઠાઓ! અણદીન તો મધ-
મશાટ ઊંધે છે! પણ એ વાત અત્યારે રહેવા
વો. જો તેને જગાડવા જતાં જરા પણ
અવાજ થશે તો દીપડો ભાગી જશે. મેં
રાઈફસ ઉપાડી. મને કહેયત હતી કે રણે
રાઈફસ તાકવા જતાં કોઈ પાંદા કે ઝાળીને
ઝડી નાખ અને એ અવાજ દીપડાને ચેતાવી દે.
મેં ધૂન સાવચેતીથી રાઈફસની નાગ બહાર
ઠાડી. દીપડો હવે પાકરડા પાસે પહોંચી ગયો
હતો. તેનું પાકરું જરાજર જારી સામે હતું.
હજી તે ધડીકમાં પાકરડા સામે અને ધડીકમાં
આજીગાજી જોતો હતો. કેવો હુચ્ચો! કેવો
અધી! એની પૂછડીને ઊંડો સાપની પૂછડીની
જેમ પટપટતો હતો. મેં શ્વાસ રોક્યો. ઝાહ,
આવી ભયંકર યાત્રિમાં મારા આસીઆસનો
પણ કેટલો અધી અવાજ યાવ છે! મેં નિવાન
લેધું અને નંદુકે ફોડી.

ઝાહ, કેવો ભયંકર અવાજ. મારા કાન
બહેર મારી ગયા. જંગલમાંથી પડેલા પત્તો. મોરે
કોકરવ ક્યો અને કાઝકા કહેળવા લાગ્યા. સામે

કઠિ વાંદરાઓએ હુકારા ક્યાં. પગી વાવથી
કદમલાટ કરવા અને ફૂલવા લાગ્યાં, ઝાંઝમાંથી
ફળ ખાનાં વડરાળીમાં ચમકીને ઊડી ગયાં.
મારી નજર દીપડા ઉપર હતી. તે રેતીમાં
ઊંચલી પત્તો હતો. હવે માત્ર તેની પૂછડી જ
જરા જરા વારે કહેજ આલતી હતી. જંગલ
પાકું સાત જની ગયું.

અણદીન જીવમાંથી ઝગડો ઊઠ્યો. તેને
આવો ધોડી જીવમાં અંતેલ પડી એટલે મિયા
ચિડાઈ પડ્યા અને અણદી જીવમાં જમલા,
“મદ ક્યા કરતે હો!” અને પાછા ટળી પડ્યા.

મેં તેમને દરેળીને કહ્યું, “મિયા, તમને
મુઝે જગાવા વા?”

“નહિ, સા’ન.” મિયાએ જાંબો ખોલતાં
પૂછ્યું. મેં તેની જાંબો ઉપર પછી ઝાટકું
એટલે આ જીવકુસિદ બાનમાં આવ્યા.

મેં તેને પૂછ્યું, “ક્યા તમને મુઝે જગાવા
નહિ વા?”

“નહિ સા’ન, આપો કોને કેમકર મુઝે
જોસી નીંઠ આ મઈ કિ માનો એસા મેં કહી
નહોં સોવા. ક્યા બધેરા મર ગયા!”

‘હા,’ મેં દૂકે પાકરું અને વિચારમાં
પડ્યો: મને કોણે જગાડ્યો! એ ક્યો રૂપી
ઢાલ હતો કે જેણે મને ઢલેલ્યો! શું એ
જધું સ્ત્રા હતું! સ્ત્રમદારા મને કોણે રેંજા
આપી કે દીપડો આજ્યો છે! કોણે મને
જીવમાંથી ઉઠાઓ!

મને હજી આ પ્રશ્નો ઉત્તર નથી મળ્યા.
પરંતુ મારે હવે હિતરની જરૂર પડ્યું નથી. હું
જાણું છું કે તે કષ્ટક્રમ રેંજા હતી.

[આંતરજાત શ્રી વિદ્યાની
એક રાત્ર ક્યાને આપાર

રેપર પર આપના નામ આગળ આપનો પ્રાદુર નંબર દોાય છે;

પ્રત્યક્ષદાર વખતે એ નંબર અવરથ લખશો.

ઉ
ના
નો

ARUN
HOSIERY
FOR
Comfort & Style

ARUN HOSIERY MILLS LTD
BHAVNAGAR

No.

222

આવ્યો અને અરણ હોઝિયરી
ની યાદ લાવ્યો

દરેક વર્ગને પોપાય તેવી દરેક પ્રકારની દરેક કાતુને અનુકૂળ
સસ્તી, ટકાવ અને સુંદર

‘અરણ હોઝિયરી’

સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત
અને મુંબઈના
દરેક વર્ગમાં તેના
અંગ્રેજીમાં માટે
પ્રિય થઈ પડી છે.

ગરમ તથા શુભરોગ

- મોના
- ગાંછ ફરક
- સેન્ડો ગાંછ ફરક
- નાંધિયા
- ચક્રી
- મફલર

વેપારી ભાવતાલ માટે મળે અથવા લખો

અરણ હોઝિયરી મિલ્સ લિ.

મનેજિંગ ડાયરેક્ટર

બી. એમ. દેસાઈ

રૂપાપરી રોડ

ભાવનગર

કોણ જવાબદાર ?

ગોપાળરાવ વિદ્યારા

આ રજૂ મેરજ; આ મળ અને આ રાણી.

બાઉસાહેબે રજૂ કરેલાં પાનાં એતાં જ મારાથી દસી પામ્યું. એ ભેટી જરૂર હતી પણ કદમીનારાયણની નહોતી ! કદમીમહેશ્વરની ભેટી જેવી એની વિચિત્રતા હતી—બોહરીનો રાજ અને લાલખામતી રાણીનું મેરજ બાઉસાહેબે રજૂ રજૂ દગ્ગે દસતાં મેં કહ્યું : ‘અખદાગ, બાઉસાહેબ ! તમે આ અતરંગતીય લક્ષ્ય કરી રહ્યા છો, હો ! કોપટકર બાવો લઇને તમારી સામે હોવી પડશે અને આદિતામિં તો તમને પોતાના અમિકુકંકા જ રોખી દેશે !’

દાય મહિનાં સપળાં પાનાં નીચે ફેંટી દેઇને લાઉસાહેબ જીભા ધર્મ મળા અને દાય લખાવી આગમ મરડીને તેમણે બાણની આરામપુરણીને આચરે લીધો. પુરણીમાં એકતે એકતે તેમણે કહ્યું : ‘અરે, એવા સે આદિતામિં ભવેને ચારેલા આવે ! હું ક્યાં કાઠની પરવા કરુ એવો છું ?’

પરખેન બીજી પુરણી બારી તરફ એસવતાં મેં કહ્યું : ‘અનિચિપાલીટીના બંજાજે પીસામાં રાખીને જ ફરતા લગે છે !’

‘અરે અનિચિપાલીટીના બંજાજે પાતે રાખવા ભેંકે ! આ ડોક્ટરને બંજો ક્યાં ફરે છે ?’ એમ કહેતાં તેમણે અધાઈથી મારી સામે એક દારૂ કહ્યું મે. માગ બાડાવેલી બીજી કોઈએ આવી દસી કરી હોત તો તેની સાથે હું કાયમના અગોલા લેત. પણ બાઉસાહેબની વાત જુદી હતી બાઉસાહેબની સાથે હું છેલ્લાં પાંચ વરસથી જ પરિચયમાં આવ્યો હતો. પણ નાગિયેરીની એક જાન એવી છે કે જો જલદી ફગા મરે છે. વગર સાહેબની આજ્ઞામાં પણ એવું જ હતું એમની સાથેના પરિચયનો પહેલો વિવેક હું હતું

જુલ્યો નથી. હું માગ દવાખાનાના ફાટકમાં બિસો હતો અને સામેના જ પોતાના મકાનની ગેલેરીમાં બાઉસાહેબ જીભા હતા. એકનું મોં પૂર્વમાં તો બીજું પશ્ચિમમાં એવી સ્થિતિ તે દિરસે હતી પણ એથી જ અને એક બીજનું મોં ૨૫૪ રીને એક રાજા. એમનાં એ વિશાળ નિર્ભળ નેત્રામાં હું તેમનું હેયું વાંચી રાખ્યો. છેલ્લાં પાંચ વરસથી આખું મામ નવાજ પાખી રજૂ છે કે ડોક્ટર અને લેખક અને વચ્ચે આવી બનિષ્ટ મેંત્રી જમી ક્યાંથી ? મિલાડી ઉદર સાથે રમે છે, પણ તે તેને મારી ખાવા માટે જ. બાઉસાહેબને રનેક મેં તરેલો જરૂર નહોતો. એમને સગીવનો બારે શોખ હતો. તેમની ચોપડી કરતાં એમણે જે જાઈ રખાવ તરીકે રાખી હતી તેનું નામ રામમાં વધારે બહુઈવું હતું. પરંતુ તેમની સાથેની મેંત્રી છતાં મારા વતનમાં રતિભારનો ફેફસાર નહોતો થયો એ હકીકત પણ ફરેક જણ કબૂલ કરતો હતો.

જુગીપાં બેસનાં બેસનાં મેં બારી બહાર નજર ફેંટી પ્રકાશમાં પાંચ વાગ્યા હતા પણ મહારવું આઠાથ જાણે સખત વેળા ધર્મ દોષ એવો દેખાવ ધારણ કરી રજૂ હતું કુખી માનવીની અખોમ થી ટપટપ કરતાં અસુઓ પડતાં માટે એમ વરસાદના જાંઠા ટપટપ પડતા હતા. પણ એ જાંઠા વડે માટી પણ લીંબઈ નહોતી. જાં નાગિયેરીનાં પાન પર પડતા એ જાંઠાનો ખવાજ એવડો મોટો લાગતો હતો કે કંઈ વાન નહિ ! મને થયું : લેખી પણ અનેક વાર છેક સહા બતાવને મહ વિશાળ ભયંકર સ્વરૂપ આપે છે !

પણ એ વિચાર મનમાંથી પસાર થતો હતો ત્યાં જ પણ મહિના પૂરે દવાખાનામાં જતી ગયેલો એક બતાવ મને વાદ બાળો. ટપુમરુનું જોપરેશન કરાવવા એક માધ્યમો

પોતાની સ્ત્રીને લઈને આવ્યો હતો. જોપરેશન માટેની બધી તૈયારી પૂરી કરી પણ સ્ત્રીને તપાસી જોતાં તો એક નવો જ કિસ્સો નીકળ્યો - ભાઈર 'ટયુબર' ને બદલે લગાવનારમાં એ બાઈએ એક સુંદર બાઈને જન્મ આપ્યો હતો ! પણ ત્યારથી ગામ આખું એ એક જ વાતની ચર્ચા થઈ ચૂકતું હતું !

એ બનાવ બન્યો તે દહાડે કાઉસાહેબ ગામમાં નહોતા. તેઓ આશા પછી મે તેમને આપો બનાવ રહી સંભળાવ્યો અને ઉત્તરે ઉમેર્યું : 'વાર્તા લખવા માટે તમને આ એક મનોનો વિષય હાથ લાગ્યો છે !'

તેઓ થોડા વખત સુધી અંબો ખોલી ચાંત રહ્યા.

મેં મજાકમાં સવાલ કર્યો : 'ગમ, વાર્તા શોધવાઈ ગઈ ?'

તેમણે કહ્યું : 'લગ્નની વાત હોય તો આટલી વારમાં જોઈવી દેવાત. પણ આ તો...'

'એ બાઈએ પાપ ક્યું ? મર્યાદા નહિ ?'

'લોહા-સમાજ તો એ બાઈને પાપી જ ગણે. પણ આ પાપાનું શું...'

'નદીનું શૂન રીપવું જેમ મુશ્કેલ છે, તેવું જ પાપનું પણ હોય છે.'

'એ મુશ્કેલ હોય તો શોધવા ન જરૂર. પણ નદીને આપણે રેવી મણીને પૂછ્યો છીએ, જ્યારે પાપીને તો કેવળ...'

એટલામાં કોઈનાં પગલાં સંભળાયાં અને અમારી વાતચીત ત્યાં જ અટકી પડી.

ત્રણ મહિના પહેલાં બની ગયેલું એ દર્શન-ચિત્રપટની પેઠે મારી નજર સામેથી જણે પછાર ચર્ચ રહ્યું હતું. એટલામાં તો કાઉસાહેબ એકદમ બોલી ઊઠ્યા : 'કોઈર ! હવા કેટલી કારે બની ગઈ છે, નહિ ?'

'તમારા હવા જેવી જ રહેશે ! આજે રમતમાં તમારું ચિત્ત જરાય ચોંટતું નહોતું. કોઈ નવી વાર્તા રફરી રહી છે શું ?'

'વાર્તા નવી નથી, જૂની જ છે !'

વાત જૂની હોવાનું સંભળતાં મારી ઉત્કંઠા વધુ જાગી ઊઠી. હમણાં હમણાં કાઉસાહેબે કોઈ પણ બનાવ પછાત વિના પોતાના જીવનના સારા-માઠા અનેક અનુભવો લખવાનું શરૂ કર્યું હતું. તેમણે કહ્યું : 'કોઈર ! મંદા રાખવાનો દરદી પોતાની બધી હાકલ તમને ખુશ્કા દિલથી જણાવે છે ખરો !'

મેં મારું હવાની તકાર દર્શાવ્યો

'મને લાગે છે, આત્મચરિત્ર લખનારનું પણ એવું જ હોય છે. માફક દેટો પસાવવા એણે છે ત્યારે તે બદાગર બર્નિંગનીને જ એણે છે ! આ કાલિકા વૃત્તિએ જ સમાજનું સ્વચ્છ નાશ વાળ્યું છે. ધર્મ, સંસ્કૃતિ, સુધારા, નીતિ, પ્રગતિ-જેવાં કોઈને બાંધે તેવાં નામે છે ! દરેક પોતાને સો ટકાનું સોનું માને છે, પણ કોસાટી પર જરાક જો કસે તો તરત જ ખાતરી થાય કે બધે માત્ર ઉપરનો ગિલેટ જ છે !'

એમના ઉદ્ગારો જેવા જ કાઉસાહેબના જીવનમંત્રણો પણ વિચિત્ર જ હતા. આજે કોઈ નવી વાનગી આખવાની મજાએ એવી આશ્ચર્યા મેં કહ્યું : 'તમારી વાર્તા વિચિત્રા તો હો ! અસારે આવી હવામાં ફરતા જવાનું બને એવું લાગતું નથી.'

કાઉસાહેબ આશ્ચર્યપૂર્વકી રીતે ઊઠ્યા. ટાંકણીથી ચોડી રાખેલાં થોડાં પાનાં તેમણે ટેબલ પરથી આછી મારા હાથમાં ધરી લીધાં. મેં આટલે જની વાર્તાનું મથાણું વાંચ્યું - 'પાપનું શૂન'

મેં કાઉસાહેબને સવાલ કર્યો : 'પેલી ટયુબરવાળી વાર્તા છે ?'

'મારા પોતાના જ જીવનનો એક પ્રયત્ન છે, મને રહી ટયુબર થયો નથી, તેમ ટયુબરનું બાળકમાં રૂપાંતર પણ થયું નથી.'

મેં પાનાં આંખ સામે ધરી વાંચવા સંકલ્પ -

'આજે થાવજ મહિનાની અમાસ છે. એ વાતને આજે બરાબર એક વરસ થઈ ગયું...'

નીચે દવાખાનામાંથી તોકરનો ઉતાવળો
જવાબ સંભળાવે: 'સાહેબ-સાહેબ! ઉપર
સાહેબ બેઠા છે!'

મેં ખુરશીમાં પડ્યાં પડ્યાં જ પૂછ્યું:
'શું છે રામા!'

'સાહેબ! દવાખાનામાં એક બાઈને જાવ-
વામાં આવી છે. શરીર આખું લોહીથી લ-
ખેલી રહી છે, સાહેબ!'

ટાંકણીવાળાં વાતોનાં બધાં પાનાં હાથમાં
રાખીને જ હું દવાખાના તરફ દોડ્યો.

એ બાઈના બાને રેલા મારતી વેળા મારા
મનમાં વિચારોનું તોફાન ચાલી રહ્યું હતું.
ત્રણ-ચાર મહિના પહેલાં દવાખાનામાં જની
મથેલું એ દશ જ રૂની પાંદું મિત્રપટ પેટે મારી
નજર સામેથી પસાર થતું હતું.

*

બાઈનો પતિ આમદિયો હતો છતાં એ
મુનઘર્ષમાં રહી આવ્યો હતો એમ એના પહેર
વેશ દર્શી રહ્યો હતો. એકાદ-બે ડોક્ટરોને
એણે પૂછેલું અને એમણે બાઈને ટપુમર ચલાવું
હોયું. ઓપરેશન કરાવવાના પૈસા પાસે હતા
નહિ, એટલે એ માટે એ પોતાની પનીને
સરમરી દવાખાનામાં લઈ આવ્યો હતો.

આસુબરી બાબે એણે મને પૂછ્યું: 'દાકતર
સા'બ! આ રોગ માટે પેટ ચીરવું પડે છે
ખરું?'

તેને દ્વિમત આપતાં મેં કહ્યું: 'જાણ
માણસ! જરૂર કાતર લઈને ડાપડ કેમ વેનર
છે! અને એમાંથી જ પાછા મળેલાં ડાટ
ખતાવી દે છે કે નહિ?'

મારી વાત સંભળી તે સહેજ હસ્યો.
પણ ઘૂંટણ જરા ધક્કાતા જવાને કહ્યું: 'પણ
હેં સા'બ! છાતી તો રેંચી નાં છે ભેરવ-
લાલ! તમે આ થી માથે રીંડ ત્રણ વરસ આ
પેટ સાટે મુંઝવેમાં આવ્યો. તે ધેર પાછો
આવ્યો તો અહીં પહોંચ્યાથી મરવાની અળી
ઉપર છે!'

એકાદ-બે ડોક્ટરોએ ટપુમરનું નિદાન
કરેલું એટલે મેં વધારે જાણી તપાસ ન કરી.
ઓપરેશન માટે હું તૈયાર થતો હતો તે વેળા
મારા પગ પકડી એણે કહ્યું: 'દાકતર સા'બ!
જાણ થઈ મારી હીરાને જીવનદાન આપજો.
તમારા ઉપકાર બેબાબ નહિ બુલું. કહો તો
મારા ચામચાના ભોક્ષા કરી તમને પહેરાવું-ન
કરું તો મને ભેરવલાદાની આશા!'

શરવિહ ડાઈ જામલ પદ્મીની વ્યથાગત
એના કંઠમાં બસી હતી. એનું સંતવન કરી હું
ઓપરેશન રૂમમાં જામલ થયો, પણ ટેમલ પર
મુલાકેલ એના દેહનું નિગીયજી કરતાં જ-

મેં સખત આવડો અનુભવ્યો!

બાઈના પેટમાં ટપુમરનું નામનિદાન
નહોતું! અંદર હલનચલન થતું સ્પષ્ટ ભણી
ચકાવું હતું. બાઈને કમું પૂછતાં એ વખત
નહોતો. પતિ ત્રણ વરસ મુંઝવેમાં બંધે રહ્યો
ટોપ પણ અવારનવાર વતનમાં બધારી જતો
હોયો એમ સહેજે મેં માની લીધું. દવાખાનાના
તોકરોને બાઈની પ્રશ્નિત માટે તો ગોકવલ્ય કર-
વાની સૂચના આપી હું બહાર આવ્યો. તેના
પતિને મેં પૂછ્યું: 'તમારે કંઈ બાળક છે!'

ખિન્નપૂર્વકે માથું ધુણવીને તેણે ના
સણી.

સંભળીને એને હજી થયે એમ મની મે
કહેવા માણું: 'ત્યારે જાણ, આ તો પ્રધૂની
મહેર બારી છે એમ માનતા બાઈનો એક
આંખ માંમે ને બગવાન બને રતન સાચાં
રહી દે એના જેવું થયું છે. તરી સી સાજ-
તાજ રહે એમ તારી માથણી હતી, ખરું!
તો હવે થેડી વાર બેસો રહે. સીની સાથે
એક જમ્યું પણ વું પામીશ!'

કાંઈ દિશીને અચાનક ધન સંપત્તે તો
એ જેવી નવાઈ પામે એટલી જ નવાઈ તેને
મારી આ વાતથી લાગ્યો એમ મેં ધાધું
હવું. પણ તેના મેં પર આત્મકે જલે ડાઈ
દૂર વિચારો-વિચારોના બાવ લખતા મેં

ભેમા. હાંત કચ્છાવીને એણે કહ્યું: 'શી વાત
કેવો છો, દાકતર સા'બ ?'

મારે બધી વાત કહી દીધી જ છરોએ દતો.
મેં કહ્યું: 'કાલા જાણી તારી જોને ટ્યુબર
કે એવો કામ રોજ છે જ નહિ. એને તો
પૂરા દરોહ લગ છે.'

પણ એ સંતોષતા જ એના મોં પર
એવી બપરૂર દૂરતા પથરાઈ રહી કે સામે એ
તેની જો દાખર હોત તો એ એનું ખૂન
કરી નાખતો પાણું વાળી ભેત નહિ! મુરસા-
માં જ તેણે કહ્યું: 'ત્રણ વરસથી પરતું આગિલું
દીકું દોષ તો સમ ખાઈ, સા'બ! ભરખમાં
ભણ એ જાણી અને એ છોકરો!'

તેને શી રીત સમજાવે તો પારે મન
મોટા પ્રશ્ન યથા માર્ગો. એની જોના છટા-
છટા કરાવી દું જહાર આતું ત્યાર પહેલાં તો
તે દવાખાતું છોડી પસાર થઈ ગયો હતો!
ફરી એણે મને મોં પણ જતાણું નથી. દસ
દિવસને અંતે પેલી જો પણ જાણકારે બધને
ચોતાને મામ જતી રહી. મને એના પ્રત્યે
ખૂન દવા આવતી હતી; મેં એને ચોડી મરદ
પણ આપી. પણ એથી વધારે મારાથી કશું
ખતી શકે તેમ નહોતું. વ્યક્તિત્વ દવાને
અકળનાં નિંદુઓ સાથે સરખાવી શકાન. એની
શોભા સુંદર થાય, પણ એથી મોજ ન પાડે!
એ માટે તો વર્ષાધારા જ ભેંસે.

વર્ષાધારા-સમાજ આખાની દવા અને
સહાનુભૂતિ! ખરી વાત છે કે જોકે
વ્યક્તિઓ-મંદિરોનો સમૂહ મળીને સમાજ
બને છે; પણ એ સમાજમાં જુઓ તો મુદ્
માણસકોને જ અસાવ દોષ છે! એ જાઈ
સંજો બાઈસાહેબ સાથે વાત કરતી વેળા
'એ જાણીએ પાપ ક્યું' અચાનક નહિ!
એ સવાલ મેં જ કરેલો. એને પાપી સમજાવતી
દૃષ્ટિ મારી નહિ પરંતુ સમાજની હતી! ત્યાં
સુધી એ જાણ દવાખાતામાં હતી ત્યાં સુધી
એનો વિચાર આવતાં મનમાં મનમાં કહેતો:

મરુત્ર ત્રણ વરસથી મુંઝવેમાં જ વસે છે. આ
જીવાનભેષ એકથી બાધીત સરીરમુખતો મોઢ
યથા આવે તો એમાં નવાઈ 'થાની'!

મોઢ! માથાં પણ એ પાપને માટે મળ
જવાબદાર! એ જવાબદારી બાધીત માથે
દોષો દેવાય ખરી! પતિની સાથે મુંઝવે
જઈ રહેવાની બાધ ક્યાં ના પાડતી હતી!
પણ ત્યાં પતિને ચોતાતું પેટ બરવાના જ
વાખા દતો ત્યાં એ વિચારો પણ મુંઝવે!
અને આ બાધનાં પણ શી વાંક! બની!
જવાબ ક્યું કષ્ટદાહ આપી શકે તેમ છે!

મને મારા જીવનનો જૂનકાળ સંભળો.
મારી પત્નીને તેને વિરેશથી તેડું આપ્યું હતું.
પરંપરા અમને એક વરસ યથા મુંઝવે. પણ
શ્વેતની રાત્રે મને તેડેલો સમય મસાર યથા
લગ જ્યાં મોડું યથા છે એમ ક્યાં લાગે છે!
અમારું એ એક વરસ આ જ રીતે પસાર
યથા મુંઝવે; એમ જાણતું હતું કે ભણે દલ
મજાસે જ અમે પરંપરા છોએ. પત્નીને
વિરેશ જુનું ન પડે એ સારુ આખરે મેં
એક કપડ-નાટક સજવવાનું કહ્યું! અને
નવાઈની વાત એ છે કે એ નાટકમાં મારી
પત્નીએ પણ સાથ આપ્યો એથી જ એ નાટક
સંજોતાથી પાર પાડ્યું! મેં એકાએક ખૂન
માંલો હોવાનો દેગ આપ્યો. પરંપરા બધાને
ભારે ચિંતા થઈ પડી. અને એવા માંલો
પતિને શેડીને પછી પત્નીથી વિરેશ તો જવાબ
જ શી રીતે!

પેલી જાણ પણ ત્યાં સુધી મારા દવા-
ખાતામાં નજર સમે હતી ત્યાં સુધી મને
એના પરંપરા સહાનુભૂતિના આવા વિચારો
આવ્યા કરતા હતા. પણ દવાતું પણ રમવાન-
વેરામના જેવું જ છે. એ જાણ દવાખાતું
છોડી આવી ગઈ અને દિવસો પસાર થતાં
એનું રમણ પણ જેમ કાંપુ થવા માંડ્યું,
તેમ તેમ એ જાણ અંગેની સહાનુભૂતિને
રવાને વિરસારે મારા મનમાં પ્રવેશ કરવા

માઓ. પેસાના લોભ ખાતર પાપની ખાઈમાં
જૂસો મારનાર બ્રહ્મા મટે દયા શી દાખ-
વવી ? મહારીડું એક વાક્ય મને વારે વારે
સાંભરી આવતું : 'લોભ પાપનો પરમેશ્વર છે.'

*

જન્મમ રીતી ભેતી વેળા છેલ્લે ટેલો
ભેતો હતો ત્યારે મારા મનમાં ક્ષપ્તું ઉત્પન્ન
વાક્ય ધોળાતું હતું. ખાઈ હજી બેભાન દશમાં
જ હતી. એકાએક એવે અંખિ ખેલી. એ ઈર્ષ્ય
હોવા માગે છે એવું જણાતાં હું તેની નજીક
ગયો. એના હોઠમાંથી 'ભેરવણી' એટલા
જ ચબ્બો બહાર પડતાં હું કલિણી ચક્રો.
પૂર્ણ લાગના માટે એણે હાથ ઊંચકવા પ્રયત્ન
કર્યો પણ નિષ્ફળ ગયો !

એના ચરીર પરના જન્મનો પર મે
નજર ફેરવી લીધી. ડોહટર છતાં મેં પણ
ચરીરે કપોરી જીવલણ ! પહેલી વાર એ ખાઈ
જવાખાને આવી ત્યારે બપોરે સોલો પાખડીએ
જામડેલાં કમળ સરખાં એનાં નેત્રો દર્શાવ્યાં. પણ
આત્મારે મુગાઈ ગયેલાં કમળોનાં હરતાં પણ
એ આખા સાવ નિરતેજ દેખાતાં હતાં.
પેપેશનાં ડાહ્ય હડાયાં ઝાપળેર છતારી લ
તેમ પાંતજ એના આખા ચરીર પર
પારિવાના થાં કયાં હતાં. એ જ જાતે એણે
કેવા પ્રેમથી અનેકવાર હાથ પકડી પાસે ખેંચી
હશે, એના મોં પર કેવા મીઠાં સુંખનો લીધા
હશે, પ્રેમભર્યાં હેતાળ હાથ તેના વાંસ પર
ફેટલાં વાર ફેરવ્યો હશે ! ટપુમરડું ઓપરેટન
કરાવવાને ધરાઈ તે એને લપન જવાખાને બાંધી
ત્યારે એની અંખિ આસ સુગતાં નહોતાં !
અને બાળે ? બાળે એણે ઊંઘી કાઢેલી એ જ
પત્નીના દેહમાંથી લોહાની ધારાઓ અટકતી
નહીં ! માણસમાં દેવ કરતાં રાક્ષસમાં સાદાં
વધારે વહે છે, એના પાપનું વેગ આ પ્રાપ્તિવત !
પણ દુનિયામાં પાપ રોણુ નથી કરતું ! નહીંજો
તો બધા જ જીવા પર્વત પર્વત અધિષ્ઠાત
પાકનાં નીચે જ વહી આવે. માત્ર રોષ નહીં
બહુ જીમી બેખર પરતી નીચે જીજ્ઞાસાં એકમ

જૂસો મારે તો તેના જ ધોધનો જવાબ
ચોખરદમ છૂટી વળે ને આખા વનમાં
સંકળાયા ફરી પેલી સ્ત્રીના હોઠ હલ્યા હોય
એવો મને ભાસ થયો. નીચા નમી મેં તેના
મોં પાસે શાન આકાર્યો. બહુ સીધું સ્વરે
તે બોલી : 'મારું માનક...'

એ લાગવાન ! એને વળી માનક સંભરી
આત્મું ! આત્મારે તે મૃત્યુને કારે ઊંચી હતી ;
અદેજ પણ માનસિક આપાત લાગતાં જ તે
પેલી મેર પટકાઈ પડત.

મેં ખોટું ખોટું જણાતું : 'એન ! તારું
માનક કુશળ છે, હા !'

ખરું જોતાં એ માનક લોહીપુલો જાહેર
એક પોટલામાં બધાંને ફાજવારની ઓફિસમાં
સદાને માટે પોટલું હતું ! પણ એ વાત જિને
શી રીતે જણાવતી !

એ ખાઈના જીવતા વિષે મારા મનમાં
બહુ થોડી બાધા હતી. ગરજ પડેલાં તેની
રોષ ઠેકથત-ઢાંકત લખી લેવી હોય તો
મુશ્કેલી આવી પડેલો એવો સંદેશ મેં ફાજવાર
સાહેબને પાઠવ્યો અને થોડી વાર બારામ
લેવાને ધરાઈ હું મારી ઓરડીમાં ગયો. પણ
બહાર વરંઠામાં બાળ્યો તો આકાશ અખું
ઠાળો મેઘાંબરથી છવાઈ ગયું હતું. સંજની
વેળા, સંજના રંગો અને ઠાળાં વાદળોથી
જવાપેલાં એ આકાશનો દેખાવ રોષ જન્મથી
આંખોથી લાગતો હતો. એ જન્મનો સંધર્ષ
મથા હોવાનું હવે રાજને જણાવું હતું. અને
સદા પડતાં વળી એ જ આકાશ પાણુ જણે
હસી જીતું એમ દેખાઈ ! પણ અંદર મૃતેલી
ખાઈ—

એટલામાં એક દીકરું કંઈ જવાબ કરતું
મારા શાન પામેથી પસાર થઈ ગયું. વરંઠા-
માંથી એક કજીર પણ ફફાટ કરતું જીતી
ગયું ચ-૫ નજરે હું સામે પપરાવલા અંધાર
તરફ જોઈ રહ્યો. અમાસનું ધોર અધાર—

અને અમાસ છે ? મને એકમ પેલા
જાહેરકેળની વાર્તાના કાચેલાં સંજોરો જાણ્યા.

મારી જોરડીમાં ટેબલ ઉપર એ એમ ને એમ મૂકીને જ હું મહાર આંખે દતો.

x

પાનાં હાથમાં ઘઉં એ વચ્ચે મીઠું—
‘શાપનું મૂળ’

આને આવજુ મહિનાની અમાસ છે. એ વાતને આને ખરાબર એક વરસ યદ્ય મળું છે પણ એ રાતનું દસમ હજુ આને પણ મારી નજર સામેથી ખસતું નથી દુનિયાની નજરે તો હું અતીતિને માર્ગે ચડી જ ચૂકો છું. પરંપરા વિના જ ધરમાં એ જાઈને રાખી બેસનારા મારા જેવા આદ્યોતે યીમદ સકરાચાર ‘ધર્મ’માર્ગે ‘ની’ પડી તો ન જ આવે એ દેખીતું જ છે. ને મારી એવી ઇચ્છા પણ નથી. પરંતુ દુનિયા જેમને દુષ્ટી ધોયેલા સમજે છે, એવાઓમાં પણ અદના દાણા સંપડે તો ખરા જ! એ દૃષ્ટિએ તો હું—

મારા જન્મ પહેલાં જ મારા પિતાશીને પત નંદકયુ હતું. હું શેલેજમાં અણુતો હતો ત્યારે કેટલાક ડોક્ટરોએ મને કહેલું કે મને પણ જન્મે દહાડે એ રાત્રી ફૂટી નીકળવાનો સંભવ ખરા! એ જ વેળા મેં ‘અનર્થ’ નિશ્ચ કરી વાળ્યો કે પરંપરાને આ રાત્રીનો વેસો વધા રવો હિતાવહ ન ગણાય. એ વેળા મેં ધારેલું કે પરંપરા વિના પણ હું પવિત્ર રહી સકીશ.

પણ નાનપણથી જ માતાએ લાક પૂગ લગાવેલાં વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં નાટો—સિનેમા જેવા સિવાય બીજી કશી ક્ષયા કરેલો નહિ, અને પછરમે વરસે પહેલ્યો ત્યાં તો મેં પ્રેમધ્યાઓ લખવા માંડેલી! એ પરિસ્થિતિમાં જોરડીમાં કેવળ રામદાસ અને વિવેકાનંદના ફોટાઓ ટિંગાઈયાથી માણસ મનોનિરૂદ્ધ થી રીતે સાધી શકે! સ્વપ્નામાં મને ઓતિ એટલા શીખપિતામહ કે રામદાસનાં કદ જ દર્શન થતાં નહિ! નાટ્યસિનેમાની લલચા આના લક્ષ્યમાં એ જિજ્ઞાસાઓનો કે જુ સાવ પૂછવાનું હતું!

હતાં એક વાત હોવા જેવી રમટ છે. એ જાઈને રાખી છે ખરી, પણ તે પછીનો એની સાથેનો સંબંધ વહેવાર પરિણીત ધર્મ. પત્ની જેવો જ રાખ્યો છે કાંઈ નહિ તો ગયા આવજુ મહિનાની અમાસ સુધી તો મારા વર્તન એવું જ શુદ્ધ રાખતો આવ્યો છું મધે વગસે મેં એક નવલકથા લખવાનું ધારેલું એ માટે કાંઈ શાંતિકર્મ સ્થાન એકવચસી આશાએ જેક મહિનામાં પ્રાંચ-છ માઈલ દૂર આવેલા એક ગામમાં એક રેલી-ને ત્યાં જાઈને રહો જોરડીની એક બાજુએ એક સ્વતંત્ર ઓગડો મારા માટે અલાયદો રાખવામાં આવ્યો હતો. આવજુ મહિનાની અમાસને દહાડે વાણુ ક્યાં પછી હું લખવા બેઠો. નવલકથાનું છેલ્લું પ્રકરણ જ ને લખવાનું હતું મહાર મીર અધાર પથારીનો હતો. હતાં મારી નવલકથામાં આવતું નાવકતાચિહ્નનું મુચ્ચ પૂનમની રાત્રે ચાંદનીમાં વિહર કરવા નીકળી પડ્યું હતું તમરાતો અવાજ, ખડી તરી ઊઠનાં તીડાને વચ્ચે વચ્ચે સંભળાતો કઈંક કથક્યાટ, પવનનો હુમલાટ અને હાંકનાં પાંદડાંઓનો આઠો સળંગાટ, એમાંનું કંઈ મને તે વેળા સંભળાતું નહોતું માત્ર નવલકથામાં નાઈનાં નાંચિહ્નનું છેવટે ને આછું શુ ચુગન લીધું એનો નાજુક પ્રતિબંધ જ કેવળ માત્ર દેવામાં લાંબા વખત સુધી ધૂમતો રહ્યો હતો.

એ પ્રચુચક્યાતી તુલના લઈ સાથે કરા માંડું તો લોકો મારી મરશી કરવા લાગશે. પણ સહિત લેખાને પોતાના લેખનનો રૂઢ મળી વાર ચડે છે એ તો નિર્વિવાદ છે. દુમન મળાફાંસો ખાધ છે એ પ્રવેશ પૂરો લખી રહ્યા પછી કવિ જાકરીને સખત તાવ ચત્રાની સંભળેલી દતકથા સાવ યોગી હરી સેમ તો નથી જ લાગતું નવલકથાની પછી લીટીએ પૂરી કરી દીધો છું. મીં મેં નિદાહેરીની આરાધના માંડી પણ લીપ અને રૂઢિ નને સખી પડેનો જેવી છે. ન છાંછીએ તે વેળા જરૂર આવજુને ધીરી વળે—

મેં કપડાં પહેવાં. વરસાદ આવે તો પલંગનું ન પડે એટલા મટે ખરો એવગમીટ લટકાવ્યો, હાથમાં એટલી લીધી ને સીધો રિપાકિનારે જીપઓ. રસ્તામાં કૌરવનાથનું મંદિર આવતું હતું. કૌરવનાથ એટલે તો જૂત પિચાચનો સ્વામી! એમાં આજે વળા અમા- સની રાત એટલે મહેરબાન ફરવા નીકળ્યા જ હોય! રસ્તામાં કપાઈ બેઠી ત્યારે તો 'ગુઠ- મિનાઈટ મિ. કૌરવ ગઢાચા!' હસી એમને સહાર પથુ કરવાનો અમતભર્યો વિચાર મારા મનમાંથી પ્રસાર થઈ ગયો. પથુ એ વિચાર એકાદ ઘણું મારે જ આવ્યો હતો. તુરત મારા દિલમાં નાચી રહેલા પ્રયુષના વિચારોએ ઉઠાવો માર્યો, મનમાં થઈ આવ્યું, અત્યારે કોઈ દેખાના સાધીદારને મને લગાવી જોએ આમસમાં પાંખો પટપટારી રહેલા તારલિયાઓને સંભળાવતું: 'તમે કલે એક બીજને મને વળગી પડ્યા હો એવું દેખાતું હોય તોપણ તમારી વચ્ચે હમરો માર્ગનું અંતર છે; હારે જોઈ લ્યો આ અમારી જોડણી!' ઘેરા અપહરણમાં આઠાદને સંભળાવતું: 'તારા મનમાં અરુદોદયના દસપત્તું કારે અભિમ ન છે, ને! આત જતાવ તારે અરુથ અત્યારે ક્યાં છે! નહિતર જોઈ લે આ મારે અરુથ!' અગ્ર નીચા નમીને નિશિષંધતા એકાને સુણારી રેતું: 'તાગ મનમાં તો એમ જ હતો કે રાત્રે કેવળ તારા પર જ ફૂલો ખીલે છે! પથુ તારા કપાઈ જરા આ આજુ અમારા સાથું નજર તો નાખ!'

આસપાસ વહેતી અનેક વાયુ-લહેરોએ પેડે આવી અનેક કપનાઓ મારા મનને સ્પર્શો મંદ.

સહેજ આગળ રમ્યો તો રસ્તાની જાણ એ જ કાઈ જીલ્લો હોય એમ લાગ્યું. ઝટ કરતી મેં એટલીની ચાપ દાખો. એના સ્વચ્છ અજ- વાળામાં ને એ સુદર નેત્રો મેં જોઈ તે હજુ મારી નજર સામેથી અસતાં નથી. પેલી જાઈ નરસાઈને જી ન જાય એટલા અંતર મેં તુરત

એટલી બધું કરી. બાઈએ મને પૂછ્યું: 'તમને કૌરવનાથએ મોકલ્યા છે!'

એ વાક્યનો અર્થ હું સમજી ન શક્યો. ધડીકાર મને લાગ્યું કે કોઈ મારી બાઈ હતી. પથુ એ આંખોનું સ્મરણ થતાં જ—

મેં કહ્યું: 'હા.'

અમાસને દહાડે રસ્તાની જાણ એ જો જોઈ હતી. ત્યાંથી કૌરવનાથનું મંદિર દૂર નહોતું. દેવગણી (વેસ્વા) વિના બીજી કંઈ સ્ત્રી ત્યાં હોવાનો સંભવ હોય! ધડી પહેલાં મારા મનમાં ઘોળાતા વિલાસી વિચારોએ ઉત્ક્ર- અજ રૂપ પકડ્યું. મેં હા પાડ્યા છતાં એ બાઈ અગ્રગ કશું બોલતી નહોતી એટલે મારા વિચારો વધારે ઉત્તેજિત થયા. ખીલામાં હાથ નાખી મેં પેલાનું પાડીટ દાઢ્યું.

પાડીટમાં અણખચુતા રૂપિયાનો અવાજ સંભળી તે બોલી જોઈ: 'મારે દસ રૂપિયા જોઈએ છે.' પથુ એ જાહેર ઉચારની વેળા એના અવાજમાં ખૂબ કંપારી જણાતી હતી.

મેં હાથ લંબાવી એને હાથ પકડવા પ્રવૃત્ત થયો. પથુ તુરત તેણે આંખો મારી એ છોડાવી દીધો. પરંતુ મેં મારી તત્ત પરને કાળુ મુઠાઓ હતો. આટલી ઉન્માદાવસ્થા મેં જીવનમાં કદી પથુ અનુભવી નહોતી. અન્યથા કાંત જણાના સાગરમાં વર્ષાકુતમાં જ અંધારે તોફાન અને વાવાઝોમાં જોડે છે. આ લીટીઓ લખું છું ત્યારે મને યાદ છે કે મેં એ બાઈને રૂપિયા કા મટે જોઈએ છે તે પૂછ્યું હોત તો સાચું યાત. પથુ તે વેળા હું મારી મુઠાજી બોઈ બેઠો હતો!

હાથ તરડોડાયો એટલે નિરાસ જતા મેં આગળ ચાલવા માંડ્યું. પાંચ જ મિનિટમાં મારી પાછળ કોઈ આવ્યું આવતું હોય એવાં મેં પગમાં સંકેતમાં હું જોને રહી ગયો. કોઈ નજીક આવતું દેખીને મેં એટલીને પ્રાસ દેખ્યો. એ જ આર્થિક આંખો! મૂંગ રહી વળી મેં આગળ ચાલવા માંડ્યું; પેલી બાઈ પાછળ પાછળ આવ્યા જ રહી હતી. હું મારી રજની મનમની રેતીની ટેરી પર બધું જોઈ

ત્યાં તો પેલી સ્ત્રી પણ ત્યાં આવી પહોંચી. મારી ભત્ત પડતો કાળુ ઢું જોઈ બેઠો. ઝટ કરતો લીધો યઈ હું તેની નજીક જઈ પહોંચ્યો. પીછે પળે આસપાસ પથરાયેલી અમાસની કાળી છાયામાં મારા દિલથી પૂર્ણિમાનું અન્નવાણું પથરાયું.

પાછા ફરતી વેળા કુતુહલનો મારો ઢું એ જાણને ઘેર ગયો. એ ઘર નહિ-ભાંડુ-પૂર્ણિમાનું જ હતું! અંદર બીજું કંઈ ન હતું. બેટરીના અજવાળામાં પળવારમાં મેં અંદરની બધી ચીજો પર નજર ફેરવી લીધી. કોનરાં, કાળાં અને માલા સિવાય બીજું હોય પણ શું? જિંદગીમાં ફરી એ નેત્રોનાં દર્શન સાંપાવાં કુશળ છે એમ માની મેં એ જાણના મોં તરફ નજર ફેરવી. પણ એ આંખોએ મોધાર આંસુએ વહી રવાં હતો! વહી પહેલાં હૈયાએ અનુભવેલી પૂતેમ પાછી પેરી અમાસમાં પલટાઈ ચઢી. એની આંખે વહેતી એ કેવળ આંસુની ધારાએ નહોતી-ચૂર્ણિમાનું ચણેલ એના આત્મામાંથી વહી રહેલી એ રક્તધારા એ જ હતી!

અમાસને દિવસે મેં પૂર્ણિમાનો અનુભવ લીધો હતો!

એ અનુભવમાં પાપ સમાયું હતું. પણ એ પાપને અંજ સમાજ તરફથી મને લેણ પણ હરકત પહોંચવાની નથી. પણ એ જાણને હાથે પાપનું આચરણ થયું એમ માનીએ તો એ પાપને માટે કોણ જવાબદાર? એ પાપનું મૂળ શામાં રહેલું છે?

તજી મહિના પહેલાં અહોના દવાખાનામાં પેસો ટ્યુમરવાળો જાણનો ચિંત્ય કરસો જની ગયો. તે જવાબ પછી ડોક્ટર સાથે મારે એ અંજે વાતચીત પણ યઈ! ખરેખર પાપનું મૂળ માનવીમાં તો નથી જ!

એ જાણ દસ રૂપિયાને લીધે મારી રાજીબાંધે આવી હતી. એના પાપની જવાબદારી એની જરીનાં પડે જ નાખતી ન જોઈએ

શું? એણે પહેલે સપાટે તો મારા હાથનો તિરસ્કાર જ કર્યો હતો. અને પછીથી પણ એની આંખો મોધાર આંસુ વર્ષાવતી હતી. પછી યજ્ઞને સ્થાન જ રવાં રહે છે! એ એ ક્યારે મારી પાસે દસ રૂપિયા ન હોત તો? તો એ પાપી મોજ માણવાના વિચારમાં કું આચળ વધી શકે ન હોત-અમર એ વિચાર આપ્યા કરત તોપણ એનો અમલ કંઈ શકત નહિ. 'તમને બેરવદાદાએ જ મોકળા છે?' એ એનો સવાલ મારા મનથી હજી અજીબ લાગ્યો જ રહ્યો છે. એના દિલમાં દેવાને અંજ અવરજ કોઈ ચિંતિત માનતા વસતી હોય જોઈએ. એની આંખો પાણીવાર-આંધળું હતી પણ એના વિચારો? અમર વિચારો સાથે આંખોને શી સંબંધ છે?

જમણી તરફ જરીનાં પડે, કાળી જાણ ધાંતોની મોજનો ખડક, સાથે અજાનનો ખડક અને પાછળ ધાર્મિક રૂઢિઓની ધેલજાનો ખડક! ઉપરાંત કુદરત, પરિસ્થિતિ, વંદનપરંપરાના સંકારો જેવા વિચારો ખડકો તો મોજામ છુપાયેલા પડ્યા જ છે! જા અનેક ખડકોની વચ્ચેથી સાંવાન માણસે પેતાની ટવનની કા ધી રીતે હાંકારી એ મહા વિકટ પ્રશ્ન છે! એમના કોઈ ખડક સાથે એ હોડી અજાણ પડતી જ સમાજ 'પાપ, પાપ!' કહી જશો છો છે, પણ જાણ પહેલી હોડીમાં તેનું પાણી ભરીયાવા માં સલામ કરવા કોઈ જ દોડી જતું નથી, દુનિયામાં અમારણુ પાપ આચરનારી વ્યક્તિએ જવલે જ નીકળે છે. એ સપગાં પાપોનો સરજનદાર તો આપણો સમાજ છે. પ્રકૃતિને પણ તજે છંદોને નીતિને માથે મઢાવી નાચનારો, જીવતા માનવીઓને જીવે ટળવળાં રાખીને ભરવાનને ભોજનના ઘાજ ધરનારો, અને એકાદ રાજમહારાજને ટુકડાં મહેરમાં મહાલવાનું મળે તે ખાતર જીવે આમવાસીઓને પૂરીપૂરી અંપડીઓમાં સજાવનારો પણ આપણો જ જ સમાજ છે!

વાચતાં વાચતાં હું અટકી ગયો. બહાર વરસાદ પડ્યો શરૂ થઈ ગયો હતો. વાચતાં વાચતાં રોડ કુખવા આવી એટલે કાગળ પરથી નજર ઉઠાવી લઈ ગેં બહાર ભેળું. આઠાસમાથી પાંચી વીજળી મારી નજીકમાંથી મસાર થઈ હોત તોપણ હું એટલો બધો નવાઈ ન પામત !

ચોલીસને હાથ ન આવેલો ચેલી આછનો ધણી બહાર વરંડામાં ઊભો હતો ! એની હાજરથી પહેલાં તો હું પણ ગભરાઈ ઊઠ્યો. પણ બારીના કાચની આરપારથી દેખાતો એનો ચહેરો સ્પષ્ટ ભેઈ 'સક્રતો નહોતો તેથી હો, અગર આઠસાહેબની વાર્તા વાંચના પછી મનમાં ચેલા થયેલી ઝાનિને કારણે હો, પણ મને એનો ચહેરો ખૂબ ઉદાસ અને ખિન્નતાભર્યો દેખાયો. 'ચે' તેને હાથની નિશાની કરીને અંદર આવવા બોલાવ્યું. વરસાદથી બાંહે કરીને તે તરબોળ થઈ ગયો હતો. 'ચે' તેને કોરાં કપડાં પહેરવાનું કહેતાં જ તેણે જવાબ આપ્યો : 'શું સાહેબ ! ફાંસીએ છટકવા તૈયાર થયેલો આદમી એમ કહીથી ગકરાય ખરો !' એટલું કહી તે ઢસી પાવો. હારવ પણ કાપાનક લાગતું હતું—પાટા બધે-કરમાં ચેતવેલી જગાણ જ બાંહે !

પછી દુરત એણે ચેતાની વાત કહેવા માંડી—

પાંચ વરસ વહેલાં હીરાને એ પરવશો હતો. પરવશ પછીનું વરસ તો શું મોજ માણેલી !—જેની નાજિયેરી પર ચડી ચેને નાજિયેર પાકતો હોય ત્યારે નીચે પડેલાં નાજિયેર એકાં કરતાં કરતાં જાંચે ભેઈ રહેલી હીરામાં અભિમાનની છાં અમટી રહેતી. હાથી પર અંનાડીમાં ચડો મેટો હોય તેમ ચેતે નાજિયેરીની ટોચે બેસી જ રહેતો. ચેતાને એ રીતે તોમારો મેટો ભેઈ હીરાની અંબે આંધુ આવી જતાં ! હીરાએ જવાનેલા પૈસામાંથી હીરા ચેતાને મનગમની માછરી લઈ આવતી તો ચેતે ચેતાની બચતમાંથી હીરાને માટે

એને મનગમતાં ફોલો લઈ આવતો ! આનંદના એ દિવસો આંખના પસકારામાં પસાર થઈ ગયા.

ધરમાં બીભું તો કાંઈ નહોતું એટલે બાદશાહ અને બેગમતી પેટ મોજથી રહેવાની સજવક તો હતી પણ બાદશાહના બાંહે વચનને પરિણામે માથે દેવું કરી રાખ્યું હતું અને કેવળ મામમાં રહી મજૂરી કરે બાદશાહથી એ દેવું પૂરું થાય એવું હતું જ નહિ ! બાદશાહે કાંઈ નોકરીનો શોધમાં મુજબમાં પગ દીધો. પણ નોકરી ન મળે ત્યાં સુધી બેગમ સાહેબને ત્યાં લાવે શી રીતે ! મુજબમાં ચેતે એમલો જ રહ્યો. એમ કરતાં કરતાં ત્રણ વરસ વીતી ગયાં, પણ કાંઈ કાચમાં કામ મળી શક્યું નહિ. ચોલા દકાસ મિલમાં ગયો. સતારથી સંજ સુંડી વિલમાં ગરમતે રાત્રે એ ધેર આવતો ત્યારે પાકીને લોપ થઈ જતો, તે વેળા એ હીરા ત્યાં હોત તો માત્ર તેના રપડાંથી પણ એને પહેા આનંદ પાત. બાબરે શારીરિક થાક અને માનસિક દુઃખ બહી જવા સરુ એણે કાંઈ ખીચા માંડ્યો. બાગળ જતાં નોકરી તો આવી મંઈ, પણ કાંઈ કુલેવ તો કાચમની રહી મંઈ ! મજૂરી કરતાં કાંઈ વખતે જ કાંઈ બેપાયા રૂપિયા જયતા તે પણ ચરતમાં લમાવવાની એણે શરૂઆત કરી. મિચારાને બાચા હતી કે 'ચરતમાં એકદમ ધણા રૂપિયા મળી જશે, પછી ચેતે હીરા માટે સારાં સારાં કપડાં ખરીદીને વતનમાં તેને મગવા જશે.'

પણ એ લપડાં મનોરાજ્યેા તરીક બાદશાહી થી થી હતો—નિષ્ફળ રહેવા જ સર્વમાં હતો. માથે દેવું વધતું ચલ્યું. મુજબમાં રહ્યાં રહ્યાં હેવે તેણે હીરા પાસેથી જ પૈસા મંગાવવા માંડ્યા. એક વરસ પડેલાં તેણે હીરાને લખેલું—

' 'કાગળ મળતાં જ હસ રૂપિયા મોઢલી દેને. નહિ તો તારા ધણીનું મોં તું ભેવા પાખાઈ નહિ.' મુજબમાં રોજીદારો પાસેથી છટકી જવા માટે તે ચેતાને વતન મોકલવા નાસી જવા ધારતો હતો. પણ નાસી છટકા જેટલા પણ પૈસા ખીસામાં હતા નહિ !

હીરાએ દસ રૂપિયા તો મોકળી આપ્યા, પણ એ રૂપિયા એણે ચરતમાં જ ખરવી નાખ્યા. વળી એતું વતન આવવાનું પાછું દેવાળું. એમ કરતાં આખરે ત્રણ મહિના પહેલાં તે ઘેર પાછો ફર્યો. મુજબમાં રહી નોકરી કરતાં શીખ્યો. હોવાથી ગામડામાં છટક મળુરી કરવા જતાં હવે તે ચરમાવા ધાવ્યો. બીજા બાલુ હીરાથી નો કદું થઈ શકે તેવું રહ્યું નહોતું : તે તો સાચ નખાઈ ગયા જેવી થઈ રહ્યો હતો. ગામના ડોક્ટરે બધી તપાસ કરી નિદાન કયું : 'ભાઈને ટપુપર થયેલ છે. પેટ ચીરીને બચાવે મહાર કાઢવા વિના બીજો ઉપાય નથી.' પત્નીને લઈ બિચારો તાલુકાને ગામ આવ્યો. એના મનમાં સ્ત્રી વિશે કોઈ ભતનો વરૂદ જ હતો નહિ હીરાને પણ ભેરવનાથ પર બારે આરથા હતી. દરેક અમાસે એના નામે એક નાળિયેર પણ તે વધેરતી.

દવાખાનાવાળા બનાવ પછી તે ગુરસા-ભર્યો પોતાને ગામડે પાછો ગયેલ. દિવસ આવ્યો ખીટીઓ વાળતી અને સાંજ પડ્યે પેટ પૂરે ફર દી'યેલો એ એનો રોજનો કમ થઈ ગયો. બાળકને લઈ હીરા પણ દવાખાનેથી પોતાને ગામડે પાછો ફરી. લોકો ને કહી વાતો કરતા તે સમયે 'તે નીચું ભેઈ સાંજળા મેલી. પણ આ ભાઈ તો ઘર દીવે, એટલે લોકો એને ચીડવના : 'તેમ બાદશાહ ! ઘેર ભેરવ સાદે-મની તબિયત તો મળ્યા છે ને ! ને શાહજાદા સાહેબ શું કરે છે ? ને એ શાહજાદાના વાલીતું નામ કહેશે કે ? ભાઈ, ઈ તો એમ છે કે, ફળ લેતી ભતનાં ભેઈનાં હોય તો અગિય દલથી જ ભેઈએ ના !'

આવી તો અનેક વાતો ચાલતી.

આને બચેરનાં પણ આવું જ બન્યું. ચિત્તો પાતાં ફારના નયામાં કયુ બાન ન રહ્યું બને હીરા તથા બાળક ઉપર એણે હારિયાના છૂં હાથે પાં દર્માં. પાછળથી નજાતું

ધેન જીતરી જતાં એ રહી જીવ્યો હતો. હીરાતું મોં હેમ્મી વારનું ભેઈ લેવું અને પોલીસને સ્વાધીન થઈ જવું એ વિચારે મર્યારે તે દવાખાને આવ્યો હતો.

મન મોકળું મૂકી તે રહી જીવ્યો, તે ખુલી હતો. પણ એ મામને માટેની સખળા જવાબદારી શું એની જ હતી ? બહી પહેલાં બાહિસાહેબે લખેલી આત્મચરિત્રાળા પેલી વાર્તા મને સાંકેરી આવી. ફારના નજામાં એણે ખુન કયું હતું, પણ એ ફારની લતે શું અમરથો જ ચલ્યો હતો ? મરીગ ઈ, અમ્મન, સુખનો અમાવ ! પાપનાં મૂળ પેટને જીંડે બને લાંબે સુધી મથરાયેલાં હોય છે !

કશીક વાતચીત કરવાને ઈગ્દે મેં તેને સવાલ કર્યો : 'અરે તારા ભેરવનાથ ખરે-ખર ભગતી ભેત છે !'

'હા સાહેબ !'

'તો એ જ તારી સ્ત્રીને એના ખાપનો બદલો આપના. તે પોતે જા માટે...'

'સાહેબ ! એટલું બાન ને હોત તો તો-સાહેબ, અમારા ભેરવનાથ શાજ રાત્રે આખા ગામમાં ચક્રર માર્યા જ કરે છે. એના ભોડા તો એવા ભડા ભારે હોય છે કે વાત ન પૂછેલ, ખસ છ જ મહિનામાં નિકાલ. પછાઈને ખલાસ જ થઈ જાય. એમાં પણ અમાસની મથરાતે ને એને કોઈ મજા તો-તો એ શાલુસ તો ન્યાલ મઈ જાય. માગ્યું બધું જ એને મળ્યું જાય !'

'આને પણ અમાસ જ છે તો !' મેં મરકરીભર્યા સ્વરે કહ્યું. પણ એતું ખ્યાન એ બાલુ મધું જ નહોતું. એણે ચલાવે રાખ્યું : 'આને ને હું ગામમાં સતાઈ રહ્યો હોત ના, તો મથરાતે...'

'તે ભેરવનાથ પાસે શું માગ્યું હોત !'

'મારી હીરાને હું પાછો મંગત !' બાલુજતામર્માં સ્વરે તે બોલ્યો.

હુ તેને હીરા પાસે લઈ ગયો. હીંગની નાહી જતારે તો પહેલાં કરતાં પણ ધીરી પડી ગઈ હતી. એની જિંદગીનું બારબાનું મૃત્યુદેવના ચાર્જમાં હાખ થયાનાં રૂપ યિહો જણાતાં હતાં. મેં નિરાશ બની તેના પાંત તરફ જોયું. બેઠોય બની ગયેલા બાળક જેવું એનું મોં જણાતું હતું. એના તરફ જોતા અતિ ઘીણુ જવાબે બાઈએ બોલવા માંડ્યું. 'તમારો...કાળ...હસ...રૂપિયા અમારા હૈરવા નાશ...ના, ના, મેં જ જૂસ કરી...જગવાન અને આંક કરે...'

આશ્ચર્યમાં મેં મૂકના મઈ.

ગભરાઈ બીડી મેં પાછું વાળી જોયું. બાર

ધાર્માં બાહિરાહેન જોવા હતાં! આટલો મોટો સુધી હુ દાખાનામાં હા માટે શકાયો છું તે જાણવા માટે જ બાલુબરું તે આવ્યા હશે.

ફરી કકા કાચે વીજળાનો ચમકારો થયો. એ વીજળા નહોતી-કોઈ રાક્ષસી જ નજર હતી! બારીમાંથી એણે ફોફું અજવાળું સીધું હીરા અને બાહિરાહેનના મોં ઉપર પડ્યું.

બને જણાઈ રહેલું રરે ચીસ પાડી બોલ્યા: 'ઓ કાગવાન!'

એ જ ખોલે ત્યાં જાણે કાગવાનનો અવતાર થયો-શબદાર ફોફું!

[શ્રી વિ. સ. ખરેખરની તબક્કાનો અનુવાદ

'કહાની'ના પ્રકાશકે કહાની પર સૌથી ઉત્તમ વાક્ય લખનારને પાંચ રૂપિયા હતામ આપવાનું નિર્દેશ મળ્યું હતું. આના જવાબમાં નીચેના ત્રણ વાક્યો આવ્યાં:

૧. મેં 'કહાની' નામી છે, ખરેખર સુંદર છે.

૨. મેં 'કહાની' લેઈ છે, અદ્ભુત છે.

૩. મેં 'કહાની' સંભળી છે, તે કેવી છે તે નહિ હતું

પ્રકાશકે આ ત્રણેને સ્પષ્ટતાથી જણવાતું જણાવતાં નીચે મુજબ જવાબ આપ્યા:

૧. મેં 'કહાની' આંધિની ફાઈલ નામી છે.

૨. મેં 'મેરી કહાની' નામની ફિક્શન લેઈ છે.

૩. મેં કહાનીના પ્રકાશકની 'કહાની' સંભળી છે.

પ્રકાશકે 'કહાની' સંભળનારને દસ રૂપિયા હતામ આપ્યું, પાંચ રૂપિયા સૌથી ઉત્તમ વાક્ય લખવા માટે તે પાંચ રૂપિયા 'કહાની' કેવી છે તે કોઈને ન કહેવા માટે! જ. મ.

અનેક રોગની
એક જ દવા

જીવનધારા

પ્રાણેશ, સંમદશ્મી, ઘટ્ટી, હાથ, પગ, માથું તથા જલનનો દુઃખાયો, પાણીવિકાર, મંથિવા અસ્થિત, સોનો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, શ્વાસ, દમ, દાંત-દાદમાં કળતર, એરી કબ, મદર, પ્રમેદ, મોઢાની કુર્મ, પેટની ચૂંક, યજ, પેટ-પેટનો દુઃખાયો, અમુકજી, દરેક જાતના તાવ, મા પડવો, લોહી નીકળતું હતાદિ અન્ય જાતનાં રોગોમાં તેમ જ રેલ્વે, રંગીમર મા મોટરની મુસાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપયોગી થઈ પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ કિમત મોટી જાટલી રૂ. ૧૦૦, વચ્છી જાટલી રૂ. ૧૦ અને નાની જાટલી રૂ. ૧૦૦ થી. લુહુ

દરેક ડોકલે વેચાય છે.

રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક 'જીવનધારા' નં. ૩૦૨

જે. એન. શેઠના : નડીઆદ

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

ઝંડુ

ચયવન પ્રાશ

આ યુ વે દ તું

અનુપમ ઔષધ

વૃદ્ધ-યુવાન

બાળક

સૌ દેઈ

આજથી જ અજમાવે

જીવનમાં:—

અતિ આવશ્યક

સ્વાદિષ્ટ

પૌષ્ટિક-ખોરાક

એ જ

જી

વ.
ન.

હીલ્ડાં આંખનાં સાથે ખીલ્ડાં
પાચક અને લોહી વધારનાર
ઔષધી મેળવી બનાવેલ

||

સાધારણ નબળાઈમાં અને મગજની
નબળાઈમાં સંગીન કામ ચાપનાર
સાત્વિક ઉપાય

•••••
: મળવાડું ઠેકાણું :

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિમિટેડ

ભાદીયા મહાજનવાડી, દાલગાદવી સુંબઈ-૨

માછીમાર

મણિલાલ અલગારી

પરભર આ જ વખતે તે। માળા
ભણી જતાં પંખીઓની પાંખ ઉપર
ચડીને સંખ્યા ગિતરી બાવી. નહીની પેલી પારનાં
અડધાન ખીમે ખીમે અલસ થઈ ગયાં. જળ-
ભૂમિ ઉપર કંપાં કાળો કામડો ન નજરે પડતો
નથી. મરોગર આ જ વખતે તો...! જુઓ,
એ...પણે શરડીના ખેતરની પેલી કારથી કાંઈ
એકલો યુવક ઢળવે કંઈ ખીત લલકારતો ચાલ્યો
આવે!...ત્યાર પછી પાર્શ્વના માથા ઉપર
ચોમાં ફૂલ પડ્યાં.

શરમ, સંકેત કે કોઈ પ્રકારની ફિકર
એમને નથી. ઘાટ પરની તેમની મિલનલીલામાં
ફુનિયાનાં ફુગ્મ, ચિંતા વગેરે સર્વ લુપ્ત થઈ
છે. પણ ઘાટ ઉપર તેમની મસ્તી કોઈ ભેંઈ
જાય તો! તો પાર્શ્વને સાહેલીઓની કંઠા મર-
ચીઓ સાંભળતી વસમી થઈ પડે. એટલે કૃત્રિમ
કોમલેર પાર્શ્વે સ્નામી તરફ ભેંસું. સુમંત્ર
હસતા હસતા ગીતની એક લીટી ચાવા મંજો:

કયા કોઓ ના કેનો બો
કયા કોઓ ના કેનો બો

એટલે પાર્શ્વ ઢસી પડી. માથું ડોલાવી
ડોલાવી મધુર રાત્રે એણે પણ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો,
કયા કોઈ બો કિ જલે
કયા કોઈતે આ જવલે

ત્યાર પછી છલકા કરીને બોલી, 'જનું
છે કે નહીં અહીંથી કે પાણી ખાઉં! કોઈ
આવશે-નહીં.'

ત્યાર પછી!.....

ત્યાર પછી ભણે એમ જન્યું કે સુમંત્ર
મ્મે નહિ, જિજ્ઞાસો પાર્શ્વનું પકષ્પું ધસીને
નિર્દિશાર રીતે ઘાટ પર બેસી રહ્યો. થોડી વારે
કપાલે હાથ અડધાડી મોલ્યો, 'મારા ભાગ્યમાં
આ તે કેવી વધુ મળી! મને એમ હતું કે હરે
આવીને બે દિવસ લહેર કરશું' પણ મારા

નસીખમાં લહેર કેવી! પાસે આવું કે બસ જતા
રહો. જતા રહો.'

પાર્શ્વ તેના મોં બાણી એકીટથે તાકી
બોલી, 'તો પછી પાર્શ્વ ચિવાય હું ખીજી
કાઠને નહીં પરણું એમ કોણ બોલ્યું હતું!
એની સાથે લગ્ન ન થાય તો ઉપવાસ કરું,
શાગી જઈશું, આમ કરું ને તેમ કરું-એ બધું
કોણ બોલ્યું હતું હું...!'

સુમંત્ર પોતા તરફ અંજળી ચાંપી કહ્યું,
'આ બંદો જ બોલ્યો તો, પણ ત્યારે ઢાટે
જતી વખતે તારે હરે આવતો તે વખતે હું
શું આમ 'જતા રહો જતા રહો' કહેતીંતી!
બહુ બોલી છે તો કેટલી રહસ પાણીમાં, ચાલ
હરે. રાત પડી ચઈ.'

પાર્શ્વ જરાય ન હલી. ચૂપ થઈ બેસી
રહી. એમ બેઠી રહેતું એને બહુ જ યુગ્મકર
લાગતું હતું.

સુમંત્ર તાકીડે દેતાં કહ્યું, 'ઝટપટ રાંધી
લે. બે કોળિયા ખાઈ સુઈ જઈશું. પાછલી
રાતે મળશે પાણું જવાનું છે. ઘાટે નોકા
લગાડીને તૈયાર થઈ મઈ છે.'

પાર્શ્વે મુકુક્ટે રીસથી કહ્યું, 'શહે તમારે
નથી જવાનું. કાલ ખીજા ખારવાને બાલે
મોકલતા. તમને આવવાને તો હજી બે દિવસ
પણ નથી થયા.'

સુમંત્ર બોલ્યો, 'એમ કાંઈ યાચ માલિક
મારામાં કેવો વિશ્વાસ રાખે છે! હું ન જઈશું
તો બધા ખારવાઓ માલ રહેવા દે ખરા!'

પાર્શ્વ મુંઝી બેઠી રહી. સુમંત્ર ફરી
તાકીડ કરતાં કહ્યું, 'કેમ કારણને આજે
મેર જવાનું મન નહોં થતું કે શું! પાણી ખાવા-
પીવામાં જ રાત અલાસ થઈ જશે.'

સુમંત્ર સાધુ ભેંઈ પાર્શ્વથી હસી પડ્યો.
કલ્પી લઈ જીતી યઈ. સુમંત્ર ઘાટ પરથી જઈ

‘રજો હતો એને સાદ પાડીને કહ્યું, ‘મરે, બરા ઊભા રહો-ને, આપણે એવ સાથે જમ્યો. પેલા કનરસ્તાન પાસે મરે જલ્દી ખીક લાગે છે, થડીક એલીકાર મોડું રાખી બેસો તો હું ઝટપટ અંભોળિયું આપ લઉં. પણ કોઈ બા તરફ પાણી કરવા આવે તો ઝટ બાગી જાઓ.’

ત્યાર પછી.....

તેઓ ધરે ગયા ખીજે દિવસે વહેલી સવારે નોકા હંકારી સુમંત્ર રવાના થયો. એ કેહેતો-કરિમાના દિલોળા આધા વિના નિશા નથી ચડતો. એ ધરે થલ જ ચોડું રહેતો. પરંતુ જે ચોડા દિવસ રહેતો તેમાં પાણીના દિવસો ઊકરાતા ગૌવનના પ્રાણુરમણી બરી દુઃખ જતો. બવાની જે ધરે ન હોય તો તેઓ કેટોરથી ધોવામસ્તી કરતાં. એક દિવસ સુ-મંત્રે કમાથી આચિતા આવીને ધરમાં ડોકિયું કરી કહ્યું, ‘મા નયો ને!’ ત્યાર પછી ગળીર થઇ બોલ્યો, ‘આ વળતે ફક્તાના હાટમાં બનામ વેચવા ગયો ત્યારે એવી વસંતી શીખી લાવ્યો છું કે તું ચાંચલે તો મુહિંત થઇ જા.’ એમ કહી નવી અરીદેલી વસંતી બહાર માઢી.

‘ધરના આટલા ગજાનુક કામમાં આ વહેલી સવારે તમારી વસંતી સાંભળવા હું નંવરી નથી.’

‘ત્યારે તું નહીં સાંભળ-એમ ને?’
; ‘ના, નહીં સાંભળું. અઢીથી અધમા યા. મારે કામ છે.’

ખાબરથી એક સાકરા વડે પાણીના
૧. પછી કહ્યું, ‘હવે કમળ

લીલગુમાંથી એના સરો વજા આવે છે! એકાએક પાણીને આવે સરીરે ફવામાં ખમ, થઇ ગયા.

કાઈનાં પગલાંના અવાજથી વિધવા પડે ચમકીને પાછળ ભેડું. એનાં સાસુ બવાની આવીને જોઈ હતી.

હેતાળ કડે બવાની બોલી, ‘સંખા થઈ ગઈ, વડુ ખેટા. અઢી એકલાં એકલાં ક્યાં સુધી બેસી રહેશે! આવો ધરે.’

ખાટ ઉપર આવ્યા પછી પાણીને થ પાણી ફરવાનું મન મઠું નથી. દિવસને અંતે અસીમ આકાશ નીચે પોતાની લીલાશૂભિ ઉપર આરી પાણું પોતાનું વિખત જીવન કમ્પનાથી ખડું કરતી.

બવાની ચોડુંક સમજે છે. છતાંવળ કરતાં કહ્યું, ‘આલો વડુ ખેટા, રાત પડવા આવી.’

કલસી લઇને પાણી પાણીમાં જીવડ. એ હાથ વડે કલસી બવારે પાણીમાં હુબાલી ત્યારે એને માદ આવડું, ‘આ પાણીમાં એક નોકા જેમ થઈ છે-એક માણસ ફૂંચી ગયું છે.’

ઠીક ઠીક મોડું થઇ ગયું હતું. બાવળની કાંટખના છાયાવાળા ને અધારા રસ્તે જને પાળા વળતાં હતી. એવ બાળુ દિગંત સુધી પાનખની ખેતરો પધરાયેલાં છે. એકાએક ખેતરો વચ્ચેના બંધ પાસે કોઈ બાળુ માથું માઢીને બેસું થઈ ગયું...સુમંત્રે બાવી જ રીતે પાણીને એક દિવસ ખીચાવી હતી. પાણી બચતી મારી એકદમ અચનત થઈ જીતી રહી ગઈ.

ત્યાર પછી ચરના પવનનું એક ઉદામ આપડું પાણીની સાડી ફરારી, ખેતરોના જોતને લહેરાવડું સરસર કરડું દિગંત લાઈ

કામના કમાલમાં પડી ગયા. મામના મુતાર રામ-
હરિનું કામ વધી પશુ છે હમણે હમણે દીવો
રાખી રાતે પણ સાંતીનું સમારકામ કરવું પડે
છે. રાતે મોડે મોડે એ હોલો દીવો પણ એક
વાર્ષ મર્યો. પણ પાણની આંખમાં એક નથી.

આવી વાકડી અને ધનધોર રાતે સુમન
અને પાણની ચિંતાને
આવીને પૂછની, 'વાવા-
મયુ' સામે છે, નહિ ?'
પાણને પણ એમજ લાગતું
હતું, એ વાળના વીંખાઈ જતાં

પછી મનમાં પાણ જોસતી: 'હે ભગવાન,
હે વાણુવ, મારા ગાળીમારને સાંજે-નરવો
ધરે પહોંચાડ્યો. એકવાર જો પાછા આવે
તો હવે હું એમને કરી પણ નહીં જવા દઉં.
એમના પગમાં પડીને પણ મને તેમ એટલું
માર્ગો લઈશ.''

આજ બૂતકાળની એ બધી રાત્રીઓ
ચિંતારી વાલણની માફક પાણના એરકામાં
ધૂસી જતી. એની સાથે સાથે પેલી એક રાત
.....વાદ આવતી. વિધવા પાણને તે ડું
ચાડું લામતું !

ધેરનું આગળું 'પુ'હું' ઠાવું. આગસ નાજો
વાવાએ કાનું તજાડું-આંધળામાં કોતરી આપ્યું
હતું. ક્યારેક ડબ કરતોક અજાજ થયો. પણ
માણસનું એ તરફ ધ્યાન નથી. એવામાં તેની
દૂર વિચરતી દૃષ્ટિ સામેની અધારી પટલુમિ પર
એક મૂર્તિ આવીને બેસી રહી. કાનની મારી પાણ
પચારીમાં જડવત્ પડી રહી. મળામાંથી એક
શબ્દ પણ ન નીકળી શક્યો. જૂગ પાડીને
સાસુને પડેલા એરકામાંથી મેલાવવાનું પણ
જાકામાં બળ ન ગળું. મૂર્તિ ધીમે ધીમે આજમ
વધી. ત્યાં પછી એના જ એરકામાં દાખલ
ધઈ તેની તરફ આવવા લાગી.

'એવ...માડી !' પાણ ચીસ પાડી બેઠી.

પણ પછી એ મૂર્તિના રોતેલીના પરિચિત
જાહુની બથપી ખિલખિલ કરી પડી. માત્ર
એક જ આધુનને તેના રાજીધી-તેની રીતથી
જોળખી શકાય.

'અંદર ક્યાંથી આવ્યા ?'

'કેમ વળા, કાગેલી વંડી ઢેકાને.'

'પણ આવા વાચાઓ ને વરસાદમાં !'

'હા, તને એવી બીવરાવવી હતી...તે મને
જોળખી કાઢ્યો' ને !'

પાણ કંઈ જોતી ન શકી. મૂર્તિના
સરીગને પડખું ધસીને બેઠી ગઈ

તેણે પૂછ્યું, 'મહુ બી અઈ'તી ને ?'

'બીક ન લાગે કે પહેલાં એ જખી ન
શકી ને.'

સુમન હમણાં માંજો.

આચિતા પાણ એકી બેપુ તો અધારી
પટલુમિ પર બીબેય એક ઘેરા પડાણે
એની તરફ ચાલ્યો આવે છે.

પાણની ચીસ સાકળી પડેલાં આગસ-
માથી જવાની દીવો લઈને દોડી આવ્યાં હતો.
અંખ-સો પર પાણી છાંટ્યું ત્યારે પાણની
મૂર્તિ વળી.

જવાનીએ પૂછ્યું, 'એકાએક શું થયું
બેટા ?'

પાણ નિરુત્તર રહી.

જનાં જવાની ખંધુ સમજે છે. તે બેબી,
'આજથી હવે એકલી ન સુપડા બેટા. મારી
સાથે જ રાત્રે. એ અંતરિયા આટલામાં જ
ફર્વો કરે છે. મેં જ એને એક-મેં વાર બોલ્યો
છે. કાસે તારક એકાને ત્યાંથી એક માંજીપું
લાવી આપીય. બીસ મા બેટા.'

જવાની આમ હિંમત આપતી તો જ
પાણને લઈ લાગ્યો. બહાર કે દૂર નજર
નહાતાં પણ તે કરવા લાગી. મોડી રાતે જ્યારે
અધારુ ચારે માર માહું મતું ત્યારે ગયેલા
દિવસોની સમૃતિની સાથે સાથે રાત્રિના પડકાર
ઉપર સુમનની મૂર્તિ દેખા દેતી, રાખ જાગી

પમડું, માધુષં માધુષં' જાતું ને મૃત્યુએ વિખૂટા પાડેલા અપરિચિત જગતનો ભય કેવળ મનમાં ઘોળાયા હરતો. આરી ખખડે, પવનથી મચ્છર-દાની ફફડે કે પોતાનો હાથ છતી પર પાચો હાથ ને ઓચિત્તાં ઊંચ ઊડી ભય તો પારૂખ ધર્યાર મૂજતી.

સુમંત્રનો પારૂષને દર લાગતો. પણ તેણે માસમસાતે જ્યારે પવનના સુસળાટે વસિરનમાં રાસો ડોલી ડોલી કરુણ રસ્તે ઈસુક ઈસુક રતા અને આરીની જ પાસે સ્વેતમુદર ચાંદની જ્યારે રેળાઈ જતી ત્યારે સ્મૃતિની ટેડીએ ડીએ એક મૂર્તિ સુપચાપ તેની પાસે ચાલી આવતી ને એનું આધુનિક શરીર તેમજ સમગ્ર પેતના વિવશ થઈ જતાં.

ત્યાર પછી એક દિવસ જવાનીએ માન-ગયું લાવી આવી આવડે બાંધી દડ કંઠે કશું હવે ભય ગયો નહુને, એટલું.

પારૂષની ઊડી શ્રદ્ધાથી ભય દગ્ધ ગયો અને પછી જે નવુ જીવન ચરૂ થયું તેમાં તેને કરી લાવતા માર્ગો મૂજવું ન પડ્યું. પછી તે મોતે ત્યાં ફરી યાત્રી અને મેઈન પથ દિશામાં નિર્ભયતાથી ભેઈ યાત્રી. સુમંત્રની બરહારક મૂર્તિ પણ દહી પછી તેની સમસ્ય ખડી ન થઈ. પરંતુ અશરીરીની માફક તેના અંતરના ઊંડાણમાં રચપાઈ ગઈ.

હવે પાણી ભરી કબાલાન પાસેથી પાછા આવતાં સાંજ પડી જતી. રાતે જ્યારે સ્વેત ચાંદનીથી ઘાટ ને રસ્તા રેલાઈ જતા ત્યારે પિંડાલીના આંત્રની તેજાવામાં સુમંત્ર ગુપ્તગુપ્ત લપાઈ રહ્યો છે એમ લાગતું. પણ હવે ધારી ધારીને જોવા છતાં પારૂષને ભય નથી થતો. ફક્ત મનમાં મનમાં એક પુરુષની વાત રમ્યા કરતી. પછી ઊંડો નિસામો નાખી આંધ પાસેથી નિર્ભય રીતે ચાલી જતી.

જવાની પૂછતી, 'હેં વડુ! આજકાલ હવે કંઈ નથી દેખાતું ને!'

'ના. મા.' પારૂષ કોમળ કંઈ જવાન દેની

ને વિચારતી કે મનમાંથી તેનો માછીમાર ક્યાં જતો રહ્યો! અદ્ભુત!.....

પારૂષ જ્યારે લારે વિચારતી, 'એક માણસ હતો. અને રાતે એનું સ્વપ્ન આવે એમ ઈંગીતી પણ રાત રૂઝનહીન જ પસાર થતી. તે દવાય થઈ જતી. એના મનનો માણસ આને ક્યાં-સ્વપ્નમાં પણ નથી. ભણે તદ્દન નામશેષ થઈ ગયો.

નીરવ રાત્રિનું અંધારું જ્યારે ધેરી રીતે સમસ્યનું ત્યારે પારૂષ અદ્યમ કુતૂહલથી અધારા ભણી તાકી રહેતી પણ મેઈ ક્યાં નજર પડતું નહીં. બંધ આરીને જે દળવી કપ્પા લાગતી તે કોઈના હાથની નહીં પણ પવનની હતી. ધરને ખૂણે ભણેલા અધારામાં જે આધાર દેખાતો તે લાકડાની પેટી હતી. બીજું કંઈ નહોતું. ચાંદનીથી ધોરાતા આંત્રણમાં જે કાળો ડાંગ ધીરે ધીરે હલેચલે છે તે મૂંઝી પડેલી આમલીની એક કાળની છે-પુરુષની નહીં. ના, આને તે ક્યાં-સ્વપ્નમાં, પ્રાણમાં કે અધારામાં પણ નથી.

તેણે પારૂષને એમ લાગતું કે કોઈ દિવસ ઓચિંતાને મેળાપ થવાનો જ. તે પુરુષ હજી ધરની પાસે જ ક્યાંક જોમો છે.

હવે તે પાણી ભરીને રાતે ધરે મોડી પાછી ફરતી અને રાતે મોડે સુધી પાડોશી-એને ધરે લખ્યા કરતી. કોઈ કહેવું, 'ચાલ, ચોડે સુધી તને વળાવી નહીં. એકલી ટું પાછી...

'ના ના' કરી પારૂષ એકલી જ ધરે પાછી ફરતી.

પાડોશી પૂછતી, 'હેં અલી, આજકાલ કંઈ નથી દેખતી! આટલી મોડી રાતે ન્યાં ત્યાં રખડે છે તે તને બીક નથી લાગતી!'

'ના.' પારૂષ કહેતી.

પણ એવો દૂંઝો ઉત્તર કોઈને નથી રુગવો. તેની આશ્ચર્યજનક, એનું વેળા-ગેળાનું રખણ વગેરે જોતાં લાગે કે ભણે તે પેલી મહેલાની પાઠક છે.

દિવસો

જુદી બાતના વહી ગયા. એક માણસને જુદી જતા તે વળી કેટલા દિવસ લાગે!

આચિંતાને આવો ફરફાર કોઈનેય ગમતી વાત નથી—ભવાનીને પણ નહીં. એકાએક તેની કાસ ભવાનીને પણ કોઈ અદ્ભુત રીતે ધ્રુવ થતી, 'પારુલ રડો. તેના હૃદયમાં થઈ ગયેલું રુદન પાછું ઊછળી પડે. પોતે પણ આજે પાછી તેની સાથે રડે. પારુલ સુમનને કેમ આમ જુદી ગઈ?' ભવાની પોતાની જાતને પૂછતી અને તેની નિઃશ્વસન નિર્જન અવસ્થામાં આજે કોઈ કોઈ કંઈ સર્પની ફેણની માફક માથું ઊંચકીને જોઈ યઈ ગઈ. પોતાને કાંઈ બાંધી દીધેલું પેલું માલિયું કંઈક ચારીને તોડી નાખતી તેની ઈચ્છા યઈ આવી.

રાતે સૂતા સૂતા ભવાની વિચારતી, 'માલિયું છોડી લીધું દોષ તો શું થાય! ભલે સુમનનું જૂત પાછું આવે. પારુલ—કાળા કામની કરનારી પારુલ છો પી મરે. સોજા તો વાતો કરે છે, 'આટલી બધી રોકડા, મૂર્છા વગેરે બસ બે દિવસનું જ હતું!' વળી પેલા કાનાઈ છોકરા વારે વારે કારણે અમારે ધરે કેમ આવે છે?' પૈથાથિય આનંદથી ભવાનીનું માથું ગરમ યઈ ગયું.

એવામાં જાણે કોઈએ ખાટી જોલી દેખ એવો અવાજ થયો. એકાએક ભવાનીના મનમાંથી બાર જીતરી ગયો. તત્વાર સૂધી જાણે એને માટે જ તે ટાંપી રહી હતી. થોડી વાર કાન માંભા પછી ભવાની નિશ્ચયે અંધારામાં આગળ વધી. પાછો ફરકે એવો કંઈ અવજ થયો. કોઈ જાણે ખૂબ ચૂપકાદીથી ખાટી બદાર જતું રહ્યું. ખાટી ઉંચડી રહી.

વાંસની ઝાડોમાંથી પાંચમને ચાંદો દેખાય છે. એના ઝાંખા પ્રકાશમાં કોઈની વાટ ભેટી પારુલને તેજી બેઠેલી બેઠ. પારુલ રાત્રી વાટ ભેટી છે!

ધૂણાથી ભવાનીનું આખું ધરીર વિખમ

મની ગયું. ખાટીનું બારણું પકડી ભવાની અશ્વીલ કુતુહલથી જોઈ રહી. એકાએક અસાધ્યતાથી બારણું ખખડી ગયું. પારુલે એકીને પાછળ બેસું. તેના મુખમાંથી એક પ્રાણનો અશ્વત્થ આતંનાદ નીકળી ગયો.

ભવાનીથી પછી ન રહેવાયું. બોલી, 'કોની વાટ ભેટીને બેઠી છું! વાહામુઠ, મરતી નથી.'

આ કંઈ યાચામૂર્તિની વાણી નહીં પરંતુ ધૂંસીના એક છત્રત મનુષ્યનો કંઈકનિ હતો. પારુલ કેવળાઈને ચૂપ યઈ ગઈ.

મામતા સોહો કંઈ જુદું નથી બોલતા. એના આવા સ્વભાવે જ મારે. સોના એવો છોકરો પરેશમાં કમોતે મરે. ધૂંધાધૂંધા થતી ભવાની સાંધી ગઈ. બોલતી મઈ, 'આ ધરમાં દેવે તારું કંઈ કામ નથી. જા, જતી રહે ત્યાં જતું દોષ ત્યાં.'

સાંધી ભવાની પારુલની ઈચ્છા છે પણ ક્યાં જાય? તેના બાપા અને માઈએ તો ગરીબ હતા અને વતન છોડી સુરવનમાં કમાવા આસા થયા હતા. માત્ર એક માણસ હતું ખરું, પણ આજે તે નથી. એકાએક તેના હૃદયમાં રુદન ઊછળું ઊછળું યઈ રહ્યું. તે વિચારવા લાગી, 'સાચે જ શું ભવાની તેને કાઢી મૂકશે! એની સાસુ તો આવા નિષ્કુર નહોતી! એકાએક આ શું યઈ ગયું? ફાળાના સોહો શું બોલી રહ્યા છે?' પારુલ સૂન-સૂન યઈ વિચારવા લાગી.

પારુલ દેવે રાતે મોઝે સુધી સાવ બેઠક રીને અને આંતરતાથી ફરવા લાગી. પાંચથી પાછા ફરતા આનંદાસ થતું જ મોઝું યઈ જતું. રાતે જ્યારે ધેરાતી ત્યારે ખાટી બોલી બહાર આવી ચૂપચાપ બેસી રહેતી. ભવાની દેવે તેની સાથે બોલતી નથી. પારુલને ભેટા ધૂણાથી મોઝું ફેરવી લે છે. પાંચાએ પણ દોઢમાં દસતા.

ભવાની. દેવે હતાલું કરવા પોતે જતી.

પાછા ફરતાં સાંજ પડી જતી. રખેને પાણી-
ને બીક લાગે તે ખાતર પડેલાં તો વેળાસર
ધેર પાછી ફરતી. હવે એની એને કંઈ પડી
નથી. પહેલાં દારૂ જતાં ધરે કાંઈ પાડોચાણને
પણ ખેસાડી જતી હવે એમ ખેસાડવાની કંઈ
જરૂર નથી.

એક દિવસ કવાની એકલી મૂંગી મૂંગી
નોકળી પડી. પાણી મૂંગી મૂંગી એને જતી
નોઈ રહી—એના કોર મેં તરફ. તે રડું રડું
ચાંદ મધ. તેને જલુ જોણું લાગ્યું. એને ચાંદ,
તેની સલાખ લેનારું આજ કાંઈ નથી.

સાંજ પડી. કવાનીની ગદ નોઈ પાણી
બેઠી છે. એ આવે પછી પાણી લેવા જાય
પણ કવાનીને ક્યાં પતો નથી. ઉઘટે તાણું
ભરી, આવી પાડોચાણને ધરે આપી કલસી
લઈને અધારમાં આવી નીકળી.

ઉતાવળી ઉતાવળી પાણી ભરી પાણી વળા
પણ ધરની પાસે આવી કે વાવની મારી તે
ચલી ગઈ જલુ દિવસે જલુ લાવવા ફરતી ફરતી
પાણી ખડો થયો. અધારે એકાદાં બારણાં
ખુલ્યાં હતાં. ધરમાં કાંઈ જલુ મળ્યાં ગર છે.
એ શું પેલી હા મૂર્તિ છે! જલુ દિવસથી
અલેખ ચલેલી હાવામૂરિ શું પાણી આપો!
કવાની આટલી વાંઘાં પાણી ફરી હોય તો
રસે તેને નોઈ હોત.

થોડીવાર સમજાવ ચકતે પાણી જીવતી રહી
લસ ને આનંદથી તે એકાદાં વિદ્યુત જની
ગઈ ત્યારે શું અરેખર તે હાવામૂરિ પાણી
આપો! તેની આંખોમાં પાણી જીવવાં. અદ-
ભુત આતુરતાથી ખરીતે કપિત પમને પાણી
એકાદાં લાણી આપણ વધી. રૂઢ નિસાસો નાખી,
કલસી એકાદાં પર ઉતારી થોડી વાર ચૂપ જીવતી
રહી. શું કરવું એની એને નમ ન પડી. એ
...હા એ જ એ હાવામૂરિ...

પણ હવે એ નહીં ફરવાની. તોય નમ-
કની વાત છે કે તે કોને પ્યર યર મૂંઝવે
સાચો, તેમ હતાં પામતની માફક ધીમે પપલે
અજાણ વધી. આહ! આજ એ તે મરી રહી!

એ જામમૂર્તિ આજ એ એવું ખૂન કરી જાય
તો તે જીવતી જાય, છતાંની હવે એને કંઈ
નથી.

આતુરતાથી ખારીમાંથી અંદર જોયું.
એવામાં એકાદાં રોતો સળગ્યો. પાણીમાં
ફીકું પડી ગયું. એની બંને આંખમાંથી ખરખર
આંધ્રુ પાવા માંડ્યાં.

અત્યાર સુધી માન મારી કવાની એકાદાં
માંથી સાંભળતી હતી, ‘કાંઈ જલુ અંદર
આવી રહ્યું છે. નહીં એ બીજું કાંઈ નહીં પણ
સમજાય છે. આટલે દિવસે તે કુર્જાગી જરૂર
પાછો આવ્યો.’ લસ અને આનંદથી તેને ફરતી
ખાંદ ચાંદ મધ. પણ ત્યાર પછી કોરોડીવનાં
મેલા રોતની બંને ખાંદ એ મુખ દનાકા
અને વ્યથાથી સુપ્તિ વખતની રોતની
માફક હાલાર કરી જીવતી.

કવાની હોતેજિત કંઈ એકલી, ‘વધુ તમે!
મેં ધાણું દુનું કે...ના, ના...’ એકાદાં
પાણીની હાવામૂરિ આંખો ભરી નોઈ કવાની
મુઠે મુઠે રહી પડી, ‘હે મારા... કોરો
...રે!’

આજ આંખનું પાણી એકાદાં બંને
અમત રચના જોયું લાગ્યું. પાણીને માથમાં
લઈને કવાની રહી અને રૂઢ કવાનીની છેતી-
માં માથુ ધાલી પાણી લીધી.

ત્યાર પછી તે દિવસે રાત જ્યારે જાડી
કાંઈ ત્યારે ચરસોતાવલિની એકાદાં વરસની
એક યુવતીએ નિ જલુ આંખો એકલી, એકાદાં
પથરાવેલ અધકાર લાણી તીવ વલિ કરી જીવતી
આવેલ કોર કંઈક મોંઘ્યુ. અસમ્ય તારાઓનો
આંખો પ્રભાવ અમ્યગી જીવતો હવે તે કવાની
લસ નહીં જામવાની પછી કામે લાગેથી માફ-
જિયુ તોડી નાખી વાંસની આડીમાં ધા કરી
હીધાં જલુ એ જ અધા દુઃખનું મૂળ હોયતો!

ત્યાર પછી પથારીમાં જઈ લીધી લીધી
રચા લાગી.

[શ્રી સુશીલ જનની
અંગી વાતો પથથી]

અને રતિલાલ એક સાથે જ નોકરીમાં દાખલ થયેલા. એ જ ઓફિસમાં કામ કરતા અને રહેવા માટે મળેલા ફ્લેટ-સર્કમાં પાસે જ રહેતા હતા. તેથી અમારી વચ્ચે મૈત્રીનો નિપટનો સંબંધ બધાઈ ગયો હતો. તેની પત્નીનું નામ દેવકુર હતું. તે એવી દસપુખી, ચતુર અને ધરણી હતી કે મને ઘણી વખત રતિલાલના બાળ્યની હંમેશા થતી ટૂંકા પગાર અને સામાન્ય સરકારને પણ તેણે નિભાવી લીધા હતા લાઇનમાં કોઈની સાથે તેને મનદુઃખ નહોતું. સૌના દુઃખમાં એ કામ લેતી. જરૂરિયાત વખતે હાજર રહેતી. રતિલાલ જરા ક્રાઉ હતા અને તેની ધર મલાવવામાં ઘણી વખત મુશ્કેલી આવતી; પરંતુ તેથી કોઈ દિવસ દેવકુરના મુખ ઉપર હંસાળા કે અણમો દેખાવા નહોતા. સદાય તેના મુખે સ્મિત રમતું રહેતું. ઇશ્વર સારા ગાળુએ વધારે દુઃખી કરે છે એવી સામાન્ય માન્યતા દેવકુરના પ્રસંગે મારા મનમાં વધારે દૃઢ થઈ.

રતિલાલ મોટા પછો. એક દિવસ તેને ગ્રહી આવી ગઈ. દેવકુર ગભરાતી આરે ત્યાં આવી અને વાત કરી. હું ડોક્ટરને તેડી લાવ્યો. તેમણે રતિલાલનું સર્કાર તપાસ્યું. અને મને દવા લઈ જવા કહ્યું. હું દવાખાને દવા લેવા ગયો ત્યારે ડોક્ટરે મને કહ્યું કે રતિલાલને સ્થૂં લાગુ પછો છે અને તે જગ્યા ચક્રે તેમ નથી.

મેં પૂછ્યું: 'દવા માટે બીજી રથજે લઈ જવામાં આવે તો ફાયદો થાય કે નહિ?'

ડોક્ટરે ઉત્તર આપ્યો: 'મારાથી ના તો કહેવાય નહિ. પરંતુ રોગનાં લક્ષણો જોતાં મને કોઈ આશા જણાતી નથી. સક્રિય દોષ અને પ્રયોગ કરવો હોય તો કરો.'

મારે આ વાત દેવકુરને કહી દીધી હતી

તો મઝી ગઈ. મારી ઉદાસ મુખમુદ્રા અને વધારે પડતી સાનમેતીની મુશ્કેલીઓ કરવાથી દેવકુરના મનમાં આત્માની લગ્નનો બાસ તો થઈ ચૂક્યો હતો. તે કામ પતાવી મારે ત્યાં આવી અને મને પૂછ્યું, 'ડોક્ટરે શું કહ્યું?'

મેં કહ્યું: 'દેવકુર બેન, આસ તો કોઈ નથી પણ તમારે કોઈ વધીવને જોવાવવા હોય તો બેળાસર જોલાવો તો સારું.'

તેણે આંસુ કરેલાં નયને કહ્યું: 'તમાગ કહેવાથી ઊંચે મારો કામ વધતો જાય છે. મારું હૃદય ટોર વળતું છે. મને કોઈ નહિ થાય, જલ્દેતો પા મહેતારો. અજર્યો નહિ સહેવાય.'

'તો સહિષ્ણુ.' મેં કહ્યું, 'રતિલાલને સ્થૂંનો રોગ લાગુ પછો છે. ઉલ્લા રોગે આવાની તૈયારીમાં છે. ડોક્ટર કહે છે કે પિંધા અર્થવાની અને દેગન થવાની અને દર્દીને દેરાન કરવાની છંછા હોય તો લાવનંદર કે બીજો મોટો દવાખાને જવ. પરિજ્ઞા મળી ફેર પડે એમ ડોક્ટરને નથી લાગતું.'

દેવકુરે સખળ નયને કહ્યું: 'મારી તો મતિ મૂંઝાઈ મઈ છે. તમે જેમ સલાહ આપો તેમ કરું. એમને પિતરાઈમાં સમા છે પણ કોઈ લાગણી રાખી જાવે તેમ નથી. મારા બાપુ છે પણ મારી બેન સુત્રાવડે આવેલ છે એટલે તેમને જોલાવવાની મારી મરજી નથી. અને આવીને એ મ રુ કરશે? અમારા સાચા સગા ને જલું તે તમે છો.'

મારી આંખમાં પણ આંસુ આવ્યાં હતાં. મેં કહ્યું: 'મારી સલાહ તો એ છે કે તમારે આંદોળ રહેવું. બીજે જવામાં મુશ્કેલીને પાર નથી. રતિલાલને ફેરવાય એમ પણ નથી. પેસે ખુવાર થઈ જઈએ. જો પેસે અર્થતાં સારું થઈ જવાની ખાતરી દોષ તો તેમ પણ કરીએ

છે. ફવાની જમવા છે. ફવાપાણી સારા છે. એટલે બધી દૃષ્ટિએ ખાદ્યો સારું છે. '

તે નિઃશ્વાસ થૂપી જીભી થઈ. તેણે કહ્યું : ' હવે હું જઈ. રાહ ભેટા હશે. '

હું રતિલાલ પાસે નવરો ચાલું ત્યારે મેં જાણી જોતાં. ઓઢિસની વાતો કરતો. નોકરોની ફેરવણી, જમને ક્યારે પ્રેમોચન મળશે, સાહેબ ક્યાં ફીરફીરમાં ગયા છે, વગેરે અમારી રાજીદો વાતો કરતો અને તેનું મન ખાનદંભ રહે તે માટે જનતા પ્રયત્નો કરતો.

એક દિવસ હું ત્રણે ત્યારે રતિલાલ પથારીમાં તકિયો થૂપી બેઠો હતો. તેનું મોઢું ખાનદંભ હતું. મને ભેટો તેણે કહ્યું : ' બાઈ, તમે બરોબર જુઓ-હું જાણી થયો લાગુ છું કે નહિ? આ અમીસ અને મોઢું પડતું હતું તે હવે બરોબર થઈ રહે છે, લોહી વધુ લાગે છે. તમને કેમ લાગે છે? '

દેવકુર પાસે જ જીભી હતી. તેનું આજીવનકાળુ મુખ મારા તરફ હતું-જેણે તે કહેલી હોય કે હા પાડ્યો. મેં કહ્યું : ' બરોબર હમણાંથી મને પણ તમારા પ્રેમ ઉપર નવું બોલી આવતું હોય એમ લાગે છે. આજ તમને અમીસ બરોબર થઈ રહ્યું તે હવે ટૂંક પડશે. ને આમ ને આમ સુધરતી તનિયત રહે તો એક મહિનામાં તમે હાજર થઈ શકો. '

' હા, સાહેબને વાત કર્યો. ફરી સારું થવા લાગ્યું છે એટલે વધારે વખત મારે રજા ઉપર રહેવું નહિ પડે. '

એનો ચહેરો તો દુઃખથી થતો જોતો હતો. અભારે તે હાથોનો મળો જ લાગતો હતો. જાણી અમીસ તેને કેમ થઈ રહ્યું એ જ એ સવાલ હતો. મેં તેને બીજી વાતે વાળ્યો એટલે અમીસની વાત જીવાઈ ગઈ.

તેની તનિયત વધારે બગડતી જાયતી હતી. અને આવાશિયું પૂરું ન થયું ત્યાં તો

તેનું અવશાન થયું. બીજો દિવસે દેવકુરના આપ આવા. અને તે દેવકુરને જઈ જવાના હતા એટલે થર સોજવાની તબીબીમાં પડ્યા.

દેવકુર અને બોલાવી કહ્યું : ' એમનાં કપાલ હવે ગાંધે કામ આવે તેમ નથી એટલે તે ખાદ્યો વેચાઈ જાય તો તેના પૈસા આવે તે કામમાં આવી જશે. '

મેં હા પાડી એટલે તેણે કપાલનું બાંધેલ પોટું મારી પાસે મૂક્યું અને બે હોને બધાં કપાલો મતામાં. તેમાં પેકું અમીસ મેં ભેળું. તે જીવું હતું એટલે તેમાં મોટા મોટા ભરેલ ખાંતરસેવો મેં ભેળો. તે અમીસ હાથમાં લઈ મેં આમ કેમ તે સમજવા માટે તેના સામે ભેળું.

તેણે ખુલાસો કર્યો : ' અમીસ મોઢું પડતું હતું. બીજાં કપાલો સારા નહોતાં એટલે તે સ્થૂં ગયા પછી બીજાં કોઠામાં જઈ મેં મોટા ખાંતરસેવો લઈ લીધો. અમીસ નાનું થયું એટલે એમને લાગ્યું કે તે જાણ થતા જાય છે. આથી તેમનું મન ખાનદંભ રહેતું. એટલે જાણીને મેં જેમણે વખત ખાંતરસેવો લીધેલા છે. '

હું અવાજ નથી. તેની ચુકાઈ અને સેવાની જાણના પ્રતીક કર્યા તે અમીસ સામે ભેળ રહ્યો. મારા હાથે તેને પ્રક્રિયાત કર્યા.

ધૂન રાજના દર્દીએ પહેરેલા તે અમીસ સિવાયની બીજી વસ્તુઓ મેં વેચી આપી. સારા એવા પૈસા મેળવી આપ્યા. ઓછીકું અને બીજી વસ્તુ સાથે અમીસ પણ મેં રક્તિનિહ તરીકે સાચવી ગાળ્યું છે.

નારીના હૃદયની ઉદાત્ત આવના, પ્રેમ અને સેવાની મર્તિ, બ્યારે બ્યારે એ અમીસ હું ભેળું છું ત્યારે મારી આંખો સામે ખરી થાય છે અને હૃદય-મન નમી પડે છે.

નવા વર્ષની ભેટ

વસંત

જીનીવીવ અત્યંત પેસાદાર હોવા છતાં સમૃદ્ધિનો ઉપયોગ કરવા અચ્છત હતી. પછાપાતે ધેરી લીધેલા ચરીર માટે જાતેક ઉપચારો કરવા છતાં કશી ફાયદો જણાતો ન હતો અને પથારીવચ રહેવું પડતું.

તેણે છપાવેલી જાહેરખબર વાંચીને મિ. પારકર નામના એક માણસે સ્વપ્ના મિલકતને વલીવટ સંભાળવા માટે અરજી આપેલી. જીનીવીવે તેને મુલાકાત પૂજી આપી. મિલકત સંભાળવા માટે મિ. પારકર કાબેલ અને કક્તિયાળી તેને જણાવે. વળી જીનીવીવના સોલીસીટરની પણ કાસગણ હતી.

જી માસ વીતી ગયા. જી માસમાં મિ. પારકરને જીનીવીવ સાથે ધનિષ્ઠ પરિચય થઈ ગયો, અને એ એક અંતર માણસનું સ્થાન પણ મેળવી શક્યો અને એક દિવસ જીનીવીવને તેણે પોતાની સાથે લઈ લેવાનું કહ્યું.

આ આશ્ચર્યજનક માનણીથી જીનીવીવના અંતરમાં સુખદુઃખથી મિશ્રિત લાગણીઓ વહેતી થઈ. તેણે પોતાની અસહાય સ્થિતિ અને તેની ઉપર એક કાવચના બોજાવ જનશે તેમ જણાવ્યું.

‘આપણું હમ એ પ્રેમકથાઓના લક્ષ-જીવન જેવું ન નીવડે એ તો હું જાણતી છું.’ ‘પારકરે કહ્યું, ‘પરંતુ આપણે બંને એક-બીજાના અદારરૂપ બનીશું અને રહે રહે આસાનીથી જીવન વિતાવી શકીશું.’

તેમનાં લક્ષ પછી મિ. પારકર તેની પત્નીની તબિયત માટે કસા ખાસ લાગા ઉપચારો કરી શક્યો નહિ. પરંતુ તેણે જીનીવીવની મિલકતને વલીવટ કુદગતથી સંભાળ્યો અને સરેરાશ આવકમાં પણ સારો વધારો કરી દીધો.

તેમના લક્ષજીવનને એક વર્ષ પૂરું થઈ બીજાની સ્મૃતિમાં થઈ ત્યારે જીનીવીવે નવા

વર્ષના માસિક દિવસે પોતાની તમામ મિલકત પોતાના ધણીના નામે કરી આપી.

‘મારાથી બીજું કશું બની શકતું નથી. નવા વર્ષની એ ભેટ સ્વીકારશો,’ તેણે તેના પતિને કહ્યું.

મિલકતના આ રીતે જ્વામી થયા પછી મિ. પારકરે પોતાના અંતરની ઇચ્છાને મુક્તિ માંત કરવા ચોખ્ખા ધરવા માંડી. જીનીવીવની હવે તેને જરૂર લાગતી ન હતી. વળી તેની એક બીજી અંતરની ઈચ્છા તેને રાજ લખ-કામો આપતી કે હવે જો એ વાર કરશે તો જમ તેણે એક પેસાદાર પત્ની શોધી કાઢી એમ પોતે કોઈ ધનવાન પતિ શોધી લેશે. પરિણામે પારકરે પોતાની પત્નીનો અલગ નિકાલ લાવવાનું નક્કી કર્યું.

તેને થયું કે પોલીસને જાણતાં અત્યંત મુશ્કેલી પડે તેવા યુના તો અનેક બનતા હશે. પરંતુ પોતે તો એવી રીતે કામ કરવું નોંધ્યું કે જે માન્યતાની ભાગ રહી કોઈ ન મેળવી શકે. એણે એક ચોખ્ખા તૈયાર કરી.

(૧) તેની પત્નીને તેણે જણાવ્યું કે જોઈએમના કોઈ કોઈરે પછાપાતની અદ-ભુત દવા શોધી કાઢી છે. એથી એ તેને સ્તીમર રસ્તે ત્યાં સારવાર માટે લઈ જવા ઇચ્છે છે.

(૨) જીનીવીવના તમામ અંતરનીઓ અને મિત્રોને તેણે લખી જણાવ્યું કે તેઓ અમુક ચોક્કસ દિવસે વતન છોડી ન્યુયોર્ક આવશે, અને ત્યાંથી ૫૨૫૫ નવા ઊપડી જશે. તેણે ઉમેર્યું કે જીનીવીવની અત્યંત નરમ તબિયત દોષાથી કોઈએ તેને વળાવવા આવવું નહીં.

(૩) ધરના તમામ તોફાર-ચાકરને તેણે જણાવી દીધું કે તા. ૭ ઓક્ટોબરે તેઓ સૌને ધનામ આપી છૂટા કરવામાં આવશે. જમ કે ધર લાંબા સમય સુધી ગમે કરવાનું છે. એ તા. ૭ થી ઓક્ટોબર પછીના એ

દિવસે તેમના લખનુ' બીજી વર્ષ પૂર થતું હતું. પારકરે બધી તેમની કરી લીધેલ હોવાથી હવે કાંઈ જરૂરી ન પૂર કરી નાખવાનું રહેતું હતું. અને તેમ કરી પછી દેશ છોડી ચાલ્યા જવાનું હતું.

તે દિવસે સાંજે તેણે તમામ નોકરીને યોગ્ય નિયમ આપી વિદાય કરી અને પછી તે ચોતાની પત્નીના ઓરડામાં આવી. છતી-વાવરી આંખો મીચાએલી હતી અને તેના મોઢા ઉપર મુખે રિમત હવાયેલું હતું એ તેની નજીક જઈ એકાએક અને તેણે જેવા જને હાથ છતીવીવના રળા ઉપર રાખ્યા ત્યારે પછી તેના મોઢા ઉપર એ જ રિમત હતું.

બધું કામ પતાવ્યું ત્યાં રાત્રીના બે વાગી ગયેલા. સખને એક કપડામાં લપેટી મોટરવા પાછળના લાગમાં રાખીને એ ન્યુયોર્ક જવા નીકળ્યો. થોડા માઈલનું અંતર કાપ્યા પછી એક ગલીમાં જઈને એક નવા જ અણવાટા મળત પાસે તેણે મોટર બિંબો રાખી માથાનું બોલાવ્યું મચેલ હતું. તેમાં તેણે સખને રાખી ઉપર ધૂળ વાળી દીધી સવારે કમ દર યત્ન જ પાથી ખૂસતાં સખને સદાને માટે નિગમ પદ જશે એ તે બાંધતો હતો.

કાંઈ પતાવી પારકર સીધા ન્યુયોર્ક પહોંચ્યો ત્યાંથી રીડાને લીધી અને એક હોટેલમાં જને બિતર્યા. યુરોપ જવાની તૈયારીમાં જને કામે લાગી ગયા.

તે દિવસે સાંજ વેળાએ પારકરના ઓરડાની પ્રતી વાગી. બાહ્ય ઉધાડતા જ તેણે બે પે હાસ કોન્ટેનરને બિંબેલા મેળવ.

‘અને ન્યુ જર્સીથી આવે છે છાએ,’ કોન્ટેનરને પારકરને કહ્યું, ‘અમારે મીસીસ પારકરને રણવું છે.’

‘એ બજારમાં ખરીદી કરવા ગયેલ છે આત્મારે કહી નથી.’ પારકરે જવાબ આપ્યો.

‘અને રાહ જઈ રહી છે છાએ.’ કોન્ટેનરે જણાવ્યું. પારકરે જણવ્યું કે એક અત્યંત યવાની વેળા આવી ગઈ છે. રીડા થોડા જ વખતમાં પાછી આવી પહોંચશે. તે સમય

કાંચો નદી કે તેની અંતરીમાં એ ક્યાં બહાઈ ગયેનો ?

‘મારે લાખા આવવા નકાયા છે એ સમજાઈ ગયું છે,’ એ બોલી કહ્યો, ‘મેં મારી પત્નીનું ખૂન ક્યું છે એ હું કશું કહું છું, પરંતુ તમને કેવી રીતે બાંધી રહ્યો એ કહેશો !’ એણે પૂછ્યું.

બંને ટીકટીવ ઓગ્રીજની સાથે ભેઠ ગયા. એકે કહ્યું, ‘તમે વાત કરી તે બચાઉં અને કશું બાંધવા ન હતા. આજે સવારે બોલેને એક બચાકારણ પત્ર મળ્યો. એક પી.એ. અમને એ બાબત તપાસ કરવા સૂચના કરેલી અને તમારે ઘેર તપાસ કરી પછી ત્યાં કોઈ નહોતું અને મહાન બંધ હતું પછી અમે તમારા મલ્લરને મળ્યા અને તેના પાસેથી બાંધવા મળેલું કે તમે તેને કુદી કરી તેના થોડા વખત બચાઉં તેની ઇલાજીએ તે એક પત્ર ટપાલમાં નાખવા આપેને. જો તેને તમે કરી મળી કહો તે બાબત બચાવવા કહ્યું ને તેણે અમોને તમે આ રોટેલમાં અવારનવાર બીરો છે તે જણાવ્યું. પેસી પત્ર તમારે વાંચવો હોય તો આ રજો.’

પત્ર પાલીસ હપરીને ઉઘેલાને લખાએલો. લખેલું કે —

‘સત્તાપનર્તો મારા જીવનકાળમાં એ માણસ મારા ઉપર અત્યંત મમતા રાખી મારા દિલને સ્વામી બની ગયો છે એને હું બોળ રૂપ કરી સુધી રહું ! વળી હમણાં હમણાં કોઈ પશુ વધતું જાય છે અને હું સહન પશુ કરી રહતો નથી. એથી આ પત્ર પૂરો કરી બીમની દવાનો જરૂર પૂરતો ડોઝ લઈ જીવન પૂરું કરવા કહ્યું છું. એથી અમે જને મુક્ત કર્યું. અને આજે છે કે જે શુદ્ધ ભાવનાથી આ કર્તવ્ય બનવી બે દિવસ પછી આવના અમારા હાથજીવનના બીજા વર્ષના પ્રથમ દિવસે જ જરા મળીર મળ્યા પછી એટલે સ્વામીના ચરણમાં ધરું છું એ એવી જ નિંદાથી સ્વીકારશે.

નિનવ વ
[અગ્રેષ્ઠ મણી

[સમ્રાટ શાહઆલમ પાસેથી નેપારનો પક્ષ પ્રાપ્ત કરીને જ્યારે ઈસ્ટ ઈન્ડીયા કંપનીના કમિયારીઓ પહેલવહેલા બનામમાં પૂરતો ત્યારે શાહનવા સિરાજુદ્દીવાને એમનું આગમન લાવી વિપત્તિના અપશુન સમાન લાગ્યું. પણ ઘણી જ સમયવટ છતાં પોતાની વાત પોતાના પિતા નવાબ અલીવર્દીખાં જેવા લોકે તુષ્ટિને એક ને દવારી થકી.

એ સમયે બનાબની સ્થિતિ ખરેખર ચોત્તલીન હતી; મરાઠાઓ સાથે તે સમ્રાટ શાહ જ હતો; નેપાલમાં અફઘાન સરદાર મુરદકાખાએ પણ પોતાનો બગવાન રૂઝો ખેંચી લીધો. આવી નિર્ભય અવસ્થામાં અલીવર્દીખાં કંપની સાથે સંપ્રદાયા ભેદરવાની દિશામાં કેમ કરે?

અલીવર્દીખાંના અવસાન પછી સિરાજુદ્દીલા બારીએ આજ્ઞા આ સમય દરમ્યાન કંપનીની જડ થીડી ભરેડી હતી; બનાબની રાજ્યસલાતો સાથે સંબંધી નવા દત્તા કાલુએ સિરાજુદ્દીલાનો પ્રધાન સેનાપતિ મીરજીસર રાજ્યસલાતો લેવાથી અંગ્રેજોનો ચેતવણ થઈ ગયો હતો. વળી રાજ્યના મુરદકા રાજ રાજવંશસ, રાજ દુર્વંશ, જગત રોક વિ પોતપોતાની સત્તા જમાવવાના પ્રયત્નોમાં અમ દત્તા, વાતપર કે એ બધા જ અંગ્રેજોની આજ્ઞા પર પૂતળાની માફક નાચતા હતા અને બાકી નવાબોના સોનેરી રજખોમાં મદાવતા હતા.

એ દિવસોમાં ઈસ્ટ ઈન્ડીયા કંપનીની ઢાંચી કાંસિમ બાબરમાં હતી અને ત્યાં આ સલાતોથી ફેસફાલીઓ તથા કંપનીના અધિકારીઓ, સિરાજુદ્દીલા વિક્રમ કાવતરાં મોકલવા કામ મળતા સિરાજની લોકપ્રિયતા નટ કરવા તેની વિક્રમ ભાવભરતી આજ્ઞાઓ આવીથી ઉઠાડવામાં આવતી, એને સરાખી, વિલાસી, નિર્જળ, રાજ્યકારશાર મટે નાલાયક કહી વખાવવામાં આવેલા-લોકોમાં એવી માન્યતા પ્રસરી મળજૂત બનવા લાગી કે સિરાજ ફરી તેની ધુવાનીમાં હતો તેવા જ મસત બિનજવાબદાર નવાબાજ બની ગયો છે.

આ સમયમાં ઈસ્ટ ઈન્ડીયા કંપનીએ આલિયા નામ એક સુસ્થિત યુવતીને નસુસ વરીકે રાખી, આલિયાને ભૂતકાળ કસુપેશ પ્રસંગોથી અર્પે હતો. એક કુલીન આલિયાને મેર જન્મી, પરિસ્થિતિના ચક્રમાં પિતાઈ સમાજભદિષ્ટ અનેલી આ બાળા ધમકીયુત થઈ સુસ્થિત બની હતી એવું હંદસ અંગે ના પાડતું હોય, કમનું હોય છતાં અવનનિર્વાદ ખાતર આ ભરણીનું કામ એને સમજવડાનું લાગુ. ઈસ્ટ ઈન્ડીયા કંપનીના બહેનજોની પારખા હતી કે આલિયા પોતાના અદિતીય લાવજૂત, મનોહર કંઈ વધા ચિત્તવેધક સિમવથી સિરાજને ને જરા ફરી હોય અને ભરણી પાર પડે]

[હરથ: સિરાજના મહેલમાં રાજસલાત વિદ્યાળ થવન, મધરાત વીતી ગઈ છે એટલે અત્યારે બધું નિર્જન, ચૂનાકાર લાગે છે-નાદીતકિયા, પાટા, આસન, અસ્તવસ્ત, વીખાપેલાં પથ્થા છે, કાલુ તે દિવસની રાજસલાત મોટી રાત સુધી ચાલી હતી થોડી રાજી પછી સિરાજ પ્રવેશ કરે છે-પાવબધો ને મલમલનું પહેરણ પહેલું છે, વાળના કુંદા વીખાપેલાં ચિત્રાશ્રવ કથાગતી કસુપેશ પાર રમી રતાં છે; સતત અન્નિશીથી અખિ શારે શારે દેખાય છે

વિચારમગ્ન સિરાજ સિદાસન સમક્ષ આવી, નીચે નાલીયા પર પૂરણમર બેસી ભજ છે-પ્રાર્થના કરવા બઝિસાને બેસી ગયો હોય દોષ તેમ]

સિરાજ - બનાબ, જિંદાર તમા એગિરસાના સદેનયાદ ! ખાતર કાલુ અલીવર્દીખાં ! પિતાજી તમારી શીખ હું તો જૂથો નથી, કે હસ્ટ ઈન્ડીયા કંપનીથી સાવચેત રહે એ વિલાજી ! હું આપને કહેતો ત્યારે આપે મારી વાતમાં અજીબ ન દીધું-અફસોસ ! આજે તમારી સ્વતંત્રતા સંધ્યા વૂટી ગયા છે. મીરજીસરની લોકો અખિ નવાબી પર મકાઈ છે.

મરાઠાઓ અચાનક દુકમથી કરવા તલમાથા રાઈ રહ્યા છે. મને આપ રાજ્યના સ્તંભ થાનતા એ બધા આજ દર લીધા રહી તમારીએ એવામાં રાગે છે—અને આપની સલાહ મને છે કે, 'છટ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીથી ચેતવો રહેજે બેટા શિરાજી' કહે. કહે! એ આપની નસીબત મારી આજમાથા પર, જરૂર, હું સાવધ રહીશ. મેં કે જલ્દી પુરું કે હવે થઈ શકે મારું ચાલુ છે....છર્ત, દાદા, આપ નહીં જાણો કે હું જીવતા છું ત્યાં સુધી તો એ લોકો એક પણ કિલો બાધી નહિ કરે, સરકાર એકદમ નહિ કરી શકે; મારી સામે માયું કોઈકોને એ જીવતા નહિ જાય.

મને માથે આવે છે મરણપથારી પરના આપના આમાના અશ્રુતિ અને તકલાફ! ઈશુ! દાદા, તમને આપણું જંગલ કેટલું ખાડું હતું! આ બહાણ વતનને માટે કેટલી મિતાઓ, અફસોસ, શાંતનાઓ રાતરિવજ આપના જીવને ઝાટતી રહી હતી!

આજ પણ જ્યારે આપનો વતનપ્રેમથી તારકતો, દાવ પુકારતો જીવ મને યાદ આવો જાય છે ને હું ચોક્કસ જીવું છું—કંપી જીવું છું દાદા! આજ ચાર દિવસથી આંખોમાંથી બીધેલી ગદા છે—કેરી લાંબી રાતો, પિતાજી, બાપાજીના વિદાય ગળેલા ચાર લાંબા દિવસ, ને આર લાંબી રાત્રિઓ! આજ દોડીને તમારા ચરણોનું ઘરણું મેંના આંખો પુરું.

આપ ઇંતજાર રાખજો દાદા! ટેલલી વખત આપના પવિત્ર ચરણોના રક્ષક કરીને કસમ લીધા હતા, તે મારો જીવ આપને પણ પૂરા કરીશ—તમારા જંગલને શુભામ નહિ થવા દઉં.

[આલિયા થોડી રહેવા પૂરે ત્યાં આવી બેઠી રહી. ઇશુ : નવાજ શિરાજના કક્ષ વિલાપ સુણવામાં એની વખત મનોને લાગે છે કે તેને કેટલું શાન રહ્યું નથી તેના રક્ષકો પાસેનું રક્ષણ જોઈ પરતો પડી જાય છે. શિરાજનું ખાન એ જાણે છે એનાં એ જોતાં થઈ જાય છે.]

શિરાજ : એ કોણ છે! (ચમચાઈ મેલી આલિયાની પાસે જઈને) તમે કોણ છો?

આલિયા : એકી રાતે અહીં જોઈ લેતાં છું કરી રહ્યા છો!

આલિયા : હું જાણનાહને મળ્યાં આવી છું.

[શિરાજ એકાદરો તેના વરે જોઈ રહે છે—અણે કે એ ઓરખના પ્રજાપતિ જાણતા હોય!]

શિરાજ : મને મળવા! અહીં આ દરવાજામાં! અને અંકી રાત્રિએ! તમારું નામ!

આલિયા : આલિયા, જાણનાહ.

શિરાજ : આલિયા!—જદુ સુદર નામ—તમારી જેવું જ સુંદર. મેં આ પહેલાં તમને ક્યાં જોયાં નથી. તમને જાનનાખાનામાં આવ્યે કેટલાક દિવસ પલા, કહો તો ખરા!

આલિયા : જાણનાહ, હું આપના જાનનાખાનામાં નથી રહેતી.

શિરાજ : તો પછી ક્યાંથી આવ્યાં, તમે?

આલિયા : મહારથી.

શિરાજ : મહારથી! આલિયા મેઠી રાતે! શું પહેરગીરાએ તમને પ્રવેશ કરતો અટકાવ્યો નહિ!

આલિયા—અટકાવત, મેં મને દેખી હોત તો; પણ તેમણે મને દેખી જ નહિ. તે બિચારા—એની આંખમાં ધૂળ નાખીને હું સરકાર આવી છું. હું અહીં સહેલાઈથી આવી શકું ને આવી.

સિરાજ : મને મળવા સારુ, કેમ ?

આલિયા : હા ના, આપની દેશન સારુ—ચહેરસાહેબ સિરાજુદ્દીલાની દેશન સારુ. એ ધન્ય દેશન હું પામી !

સિરાજ : પણ, આલિયા, તેં મને હજી પૂરેપૂરો જોયો નથી. (જરા વિચાર પછી) આ તરફનાર અફવાઓ તથા વગેરેની દિવસોમાં, તારા આવા આગમનથી અગ્રેક ચંકાપૂર્ણતાઓ ઉદ્ભવે : જા, હું જાનનાજાનાના દબ્બીને હમણાં જ હુકમ કરું છું કે તને કેદ કરી કાલ સવારે મારી પાસે હાજર કરે.

આલિયા : મને કેદ કરે...

[આલિયા હસી પડે છે—નજીક રાખતી પંદરી વાગી ! સિરાજ, તેની તરફ વીચ્છુ નજરે ભેટો, જરા ખસી બચે છે.]

સિરાજ : બહુ જ ચીકું હાસ્ય ! આ હાસ્ય ક્યાંથી ચીખી તું !

આલિયા : કેમ, જહાંપનાહ, આવું હાસ્ય જાનનાજાનામાં સંભળવા મળતું નથી શું !

સિરાજ : (સ્વરથતાથી) ના.

આલિયા : નામનારીઓ પાસેથી પણ નહિ ! અને...અને જાનનાજાનાની બેગમો પાસેથી પણ નહિ !

[સિરાજ કહી દિશ્વે તેના તરફ જાય છે.]

આલિયા : મને માફ કરો, જહાંપનાહ; બેગમો સંબંધે આવી વાત પૂછી એ કારે બેગમન મર્ધ મર્ધ, માલિક !

સિરાજ : નહિ, નહિ, તારી કંઈ જ કસર નથી...બેગમ હસવું શું એ બલુતી નથી. નામનાજા વાળાઓ પણ એ નથી બલુતી. ખરેખર, આલિયા તારું હાસ્ય સંભળ્યું તે પહેલાં તો હું એમ જ સમજતો હતો કે મુશ્કેલીવાર શું સારા જ હિંદુસ્તાનમાં કંઈ જ કસરું બલુતું નથી.

આલિયા : એમ કેમ ! જહાંપનાહ !

સિરાજ : એટલા ખાતર કે એ સો રકત મટે જ જન્મ્યા છે; જ્યારે તેમના શિશુમર્ધ જ રાવું થયું છે ત્યારે એ ગિયારાં કપે મોટે હસે !

આલિયા : કંઈ કારણ સમજી નહીં, નામવર !

સિરાજ : કારણ મારો જીવન; મારો એર-ઈ-સાફ ! આ મારા રાજ્યના બેગમોની મારી સામે ફરિયાદ છે. મારી રૈયતને એ પોશાર છે—ખુદ મારી પોતાની સામે એ વહોમત-નામું છે.

આલિયા : આલમપનાહ, મેં તો એવું કહ્યું કહ્યું નથી.

સિરાજ : તેં નથી કહ્યું, સાચું પણ (થોડી ઘણે વિચારમય રીતે)...તો હું જ કહ્યો છું એને માટે જવાબદાર નથી ! તેં શું નથી સંભળ્યું કે આ કમખખત સિરાજનો જ્યાં જ્યાં પાછાવો પડે છે ત્યાં ઘાસ પણ જગી બચે છે; જમીન તપી જાય છે—એવો ક્ષાપિત છે સિરાજ.

આલિયા : મરીનનવાજ, એમ તે સંભળ્યું છું કે આજકાલ દેશમાં નિંદાબેસી, પ્રત્યક્ષ, તથા બેવફાઈની આંધી ભેરોશથી ફેરાઈ રહી છે, મારે બાલુ. એમ પણ સંભળાય છે કે સેફોડોની એપ્પાલરી નહર આપના તખ્ત પર મોટી છે. પરંતુ કોઈની તાકાત નથી કે આપના પ્રભાવશાળી બક્ષિત્વ સામે કંઈ માથું ઊંચડી શકે.

સિરાજ : અરે ! તું તો રાજકારણી બાળતોમાં પણ રસ લેતી બધાંય છે; તને એ વધુ ખબર છે, તારે કે સેઠડો દરામનદાઓની નજર આ મારા તખ્ત પર ચોટી છે ? વારુ હું, તારે તું ખરેખર જાણ છે, ને અહીં આ વખતે શા માટે આવી છે એ વાતની મને ખાતરી, વિશ્વાસ, કોં ન કરાવી દે, બાબત !

આલિયા : હું કેણ છું એ તો આપને ખુદને ઘોઘા બ્ દિવસોમાં બહુાઇ આવશે-અત્યારે તો આપને કાસિમ ખાનની કોઠીના કંઈક સમાચાર આપવા, અહીં આવી છું

સિરાજ : શા સમાચાર ?

આલિયા : કાસિમ ખાનમાં કાલ એક વારે જખરી મહેફિલ જેઠવાઈ છે-તારે ધામધૂમ મચવાની

સિરાજ : ધામધૂમ મચવાની ! !

આલિયા : છ, હા નાચ-ગાણા, રંગરંગની મોજ નમશે ત્યાં તો (જરા અટકીને) ગીર નહર, તેમાં ખાત્ર સેવા પધારવાના છે

સિરાજ : સિપદસાધાર મીરનહર બહા રંગીલા, હંદારદિલ રખસ છે, આવી મોજમનહો માથી એ કાંઈ બાદ રહે ? એઓ ન જાણે તો તો જલસો જામે જ નહિ ને ?

આલિયા : પણ નામવર, રાજ રાજવલ્લભ, જગત રોક, રાજ દુલ્હન એ બધાંય જાસમાં લાગ લેવાના છે શું એમના વિના જ જલસો નહિ જામતો હોય ?

સિરાજ : જામે-પણ આ મહેફિલમાં તો એમાંના કાંઈ જેરદાખર નહિ રહે .. પણ આલિયા, તું જે મને સમાચાર આપી રહી છે તે તો હું પહેલાંથી જ જાણતો હતો

આલિયા : છ નામવર.

સિરાજ : આલિયા, એક વાત પૂછું !

આલિયા : ખુદીથી પૂછો, જઠાપનાદ.

સિરાજ : આટલી ધડી લે અહીં જગત તે પત્ની તું શું મને પિછાની નથી થઈ ? તારા અંતરને પૂછ

આલિયા : કેમ, જઠાપનાદ ?

સિરાજ : શું તું પણ એમ સમજી રહી છે કે જગાળના નવાખનો સપ્તમે સમય એક આરામ ને ચરાળખોરીમાં જ રીને છે ?

આલિયા : ના, છ.

સિરાજ : તો તે એમ કેમ 'વાર્ધ' કે જે વાત તું જાણે છે તેની જગાળના નવાખને ખબર સુદા નહિ હોય ?

આલિયા : નામવર, મેં તો એમ માન્યું કે વાપના દુશ્મનો પોતાની સાથે, છૂપી રાખવા વારે સાવચેતી રાખશે.

સિરાજ : વાહ, મને તેટલી સાવચેતી રાખશે શું કાંઈ વાત છૂપી રાખી સમજા છે ? મોટાકા કરીને પણ શું તું તારી જાતને છુપાવી રહી છે ?

આલિયા : તારે, શું જઠાપનાદ, વાપ મને પિછાનો છે ?

સિરાજ : (ધીમે, મક્કમ અવાજે) તો, તું દુશ્મનની જાણ છે એ વાતનો ઇન્કાર કરી રહીયે શું ?

સિરાજ : (જંબીર સ્વરે) જોએએ તને બધી ગોઠી છે તેઓ માને છે કે એક ખૂનસરત ન જનીનનું સૌંદર્ય જોઈ સિરાજ પીમળ, પાણી પાણી થઈ જશે.. (વિચારમાં ને વિચારમાં આંટા મારે છે). દુશ્મનોની શી શી બાગતો હું બાણું છું એ બાતની મેળવવા હું બાવી છે ને, આલિયા !...પણ તારા સૌંદર્યમાં હું લપટાયો નહિ, પણ તારું હાસ્ય બહુ મીઠું લાગે છે—માટે તને કેદ રાખવી પડશે. બાબતી તને જનનખાનામાં કેદ રાખવામાં આવશે, સમજી ! મારી વાતોનો બેદ બહુઈ દવે અહોંથી બહાર નહિ નીકળી શકાય તારાથી.

આલિયા : (હિંમત એકઠી કરીને) નામવર, આપની જંબીર ગલની માલ છે. કાણુ કહે છે કે હું દુશ્મનની બસસ છું !

સિરાજ : (હસીને) બચ્ચા, તો...દુશ્મન નહિ પણ દોસ્ત તરીકે બાબતી મારા મહેલમાં હું મારી મહેમાન તરીકે રહીય

આલિયા : એટલેથી વાત પતી જતી નથી, નામવર. જિંદગીમાં મારે દહા અનેક કાગો કરવાનાં બાકી છે.

સિરાજ : સાંભળી લે—આબતી તારા એ બધાં કાગોની જીન્મેદારી જંમાનના નવાખને સિરે રહે છે. ઠીક !

આલિયા : (લાગણીપૂર્વક, ઉતારણે) મારા પર એવી જબરદસ્તી ન કરો, બદાખનાહ : સેકો તકલીફ વેઠી, અરે લોલીલું પાણી કરી, જિંદગીમાં મે જે સાચી રાખ્યું છે તે મારું જીવનધન આપ ધૂળમાં, પર નીચે ન કચરી નાખો.

[આલિયા સિરાજને પગે પડે છે.]

સિરાજ : જીભી થા મારા દુશ્મનો સમજે છે કે હું એસમારામ, વિતાસ, દાશમાં ફૂંપ્યો છું, અને એમની કશી જ ખતર રાખતો નથી—તને બહોંથી બહાર જવા હો તો મારી વાંકેગારી, હોસિયારી, દુશ્મનોને બહુબી દે. તું જ કહે આલિયા, બાબી દશામાં તને કેમ બહાર જવા દેવાય ?

આલિયા : નામવર, આપને ખાતરી નથી થતી કે હું આપના કાંઈ દુશ્મનની બસસ નથી !

સિરાજ : એ માટે સ્પષ્ટ સાબિતી દેવી પડશે નહિતર હું માનીય કે તું મને છેતરવા બાવી છે...ને એ છેતરપિંડીની સગા છે મોત.....

[આલિયા 'મોત' સજ્જ સાંભળી વસી પડે છે.]

સિરાજ : ચૂપ રહે. આ દસવાનો વખત નથી. ઇન્સાફની બાગતમાં બચાવનો નવાખ હાસ્ય કે મળક સહન નહિ કરે.

આલિયા : આપ મારો છો એ સાબિતી જરૂર આપીય. બાલમખનાહ, આપના સિપાહચાહાર મને સારી રીતે પિછાને છે.

સિરાજ : મોહનલાલ ! તું મોહનલાલ તને પિછાને છે !

આલિયા : જી હા !

સિરાજ : બહુ સારી વાત (જમ પાડી) અરે કોઈ છે કે ? (સત્રી પ્રવેશ કરે છે. તેના તરફ જોઈને) મોહનલાલ. (સત્રી મ્ત્રા પછી) મોહનલાલ કેટલાક દિવસોથી તને જોગમે છે ? (આલિયાને નિરુત્તર જોઈ) હા, હા, મોહનલાલ તું જોલશે એ ચિન્તા થાય છે ! ! ! વળી પાછો દશાખાલ, છેતરપિંડીની કોયિય !—માદ રાખજે કે તારા સામાવહુતિ મજબૂત પૂરાવો નહિ મળે તો મોહનલાલ પણ તને મોતમાંથી ઉશ્કારી યકવાનો નથી,

[મોહનલાલ પ્રવેશે છે]

સિરાજ : મોહનલાલ, આ બાળને તું પિણે છે ?

[આલિષા મરતક નમાવી કંઈ લેતી છે. મોહનલાલ આશ્ચર્ય પૂર્વક નચે તેના તરફ જોઈ રહે છે.]

સિરાજ : એને ખરાબર નિદાગી જો ને પછી જવામ દે; મોહનલાલ, તારા જવામ પર એના જીવન-મરણનો આધાર છે.

[સિરાજ પાછા ફરી આંઠા ખાઈ છે. સિરાજનું મુખ બીજા બાલક ફરવાળા આલિષા મોહનલાલને કિધી કંઈક સંકેત કરી રહે છે.]

મોહનલાલ : હું આને જોળખતો નથી, જઠાપનાદ.

સિરાજ : અરે, બહાર કાઢ છે કે ! (અંદર આવેલા સંતોને) સિપાઈ.

[સંતો નચે છે.]

સિરાજ : આ છોકરીની દિગ્ભત તો જો, મોહનલાલ. અર્ધી રાત્રે, પટ્ટરગીરની બાંધ બાંજીને એ મહેલમાં ધૂસી આવી ! દવે મારી પાસેથી મારી વાતો બહુી લઈ, બહુી ઇટાઈ જવાની કોશિશ કરે છે એ ! તું મારો વિશ્વાસપાત્ર સિપાઈલાલાર હો; દવે મારા શિલ્પ તારી ઉપર પબ્બ રૂકે આને એવું એણે ક્યું. એ કહે છે કે તું જોને મારી પેટે જોળજે છે ! ! હં.

[આ સિપાઈઓ પ્રવેશ કરે છે.]

સિરાજ : (અચરે જવાળે) લઈ જાઓ આને : આખી રાત્રે એને કેદમાં પૂરી રાખતે હાથ સવારે શિલા સમે એવું શિર ઉઠતી રહી, એની લાલ દરવાજા દીગળો કમળખતને ...ખંડેર કરી દેજો કે નવાજના દુકમથી જસસને આ સજા થાર છે : જાઓ લઈ જાઓ એને ! !

[સિપાઈઓ એને પકડવા ધસે છે—મોહનલાલ જમને બટારે છે.]

મોહનલાલ : હું આ છોકરીને જોળખું છું, જઠાપનાદ, એ મારી બહેન છે.

સિરાજ : આવી કાઠકતી છોકરી તારી બહેન ! એ શું મોહનલાલ !

મોહનલાલ : જી, હા, જઠાપનાદ ! મારી બહેન : દોઢાં વર્ષો પહેલાં એવું અપહરણ થયું—ત્યાર પછી... (અચરે) ત્યાં પછી એ યોગ દિસેા અમારે ઘેર પાછી ન આવી જઈ... અને આવી ત્યારે કુટુંબ અને કમાળે એનો સ્વીકાર ન કર્યો ! (નીચું જોઈ રહે છે.)

સિરાજ : તો પછી એ પૂછ્યું ત્યારે તેં એમ કંઈ જવામ આપ્યો કે હું એને જોળખતો નથી ?

મોહનલાલ : શરમના માર્યા, જઠાપનાદ, અને...તે... (ચૂપ થઈ જાય છે.)

સિરાજ : (મોહનલાલ પાસે જઈ એને ખસે હાથ મૂકી) મોહનલાલ ! હું જાણું છું કે આજ સુધી કહી તું મારી પાસે જીવું જોઈએ નથી : સાચું જ કહે-તેં આ વાત શું કામ છુપાવી !

મોહનલાલ : જઠાપનાદ, આ છોકરી, મારી બહેન, ઈસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીની જસસ છે.

સિરાજ : (તેના જવાબમાં ઠરુણા કરી છે) મોહનલાલ, તારી બહેન ! ઈસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીની જસસ ! અને આ અર્ધી રાત્રે મારા મહેલમાં ! ! કયા નસીબ !

મોહનલાલ : જઠાપનાદ ! એક વખત એ મને કહેતી હતી કે મારે નવામ સિરાજહોશાનું તખ્ત, તેનું લગ્ન ક્ષવેરાત, ને બાંધ બાંધવાં દીરામાણે જોવાં છે—કે જેની લાલચ-લોકમાં બંધાવના સેકેડા મનુષ્યોમાં પશુતાનું ઝેર પ્રગટી બેઠું છે : કોણ જાણે કેમ કરીને

સિરાજ : બહેન ! તખ્ત ને કબેરાત ભેર્યા ને ! ધરાઈ ધરાઈને બોઈ લે !

આલિયા : મેં આજે તખ્તનું સૌથી કીમતી કબેરાત બેઠું—કહેનચાહ સિરાજ—જેને દુનિયા વિધાસી, શકમસ્ત માને છે—ને પરીઓના હાથની ચણામાં ખાલીઓનો નશો ન લેતા, રાત્રીઓ ખારા વતનની ચિંતાઓમાં વિતાવે છે.

હું આવી હતી સિરાજનું પાવતખત ભેલા મેં અગ્નિનક બેલા વતન—બહાલસોયા સિરાજને—

સિરાજ : ખુદ પાદશાહના મહેલમાં વગર પરવાને મધરાતે ઘૂસનાર દુશ્મનના ભયસને શી સજા થયે તે તારાથી અજણું નહિ જ હોય ! આલિયા ! પણ હું મોહનલાલની બહેન છી—એ મોહનલાલ કે જે મારી નિઃશ્ચિની પ્રત્યેક ખજા ભોખમમાં જીવ સાટે, મારી પાંખે જીતો છે : હું સમજું છું, આલિયા ! કે તારી નસોમાં એ લોહી વહે છે કે જે હું બસે દુશ્મનોની ભયસ રહી છતાં, આપણા ખારા વતન ખંખાળો અણીને વખતે કોઠ નહીં કરવા દે.

અને મોહનલાલ ! કમાલ છે આ તમારી યરમ અને તમારો સમાજ ! તારી બહેન, તેની કશી જ કસર વગર માત્ર એક અલિમના લુભની શિકાર બની ગઈ : રસ્તા પર ભિખારણ બની શટકે, અરે એને પેટમાર રોટલાના દુકા માટે દેશના દુશ્મનોની નોકરી કરવી પડે અને તમે એને આશરો આપતાં અચ્છાઓ ! પોતાની બહેન જેવી બહેનનો ખુદો રવીકાર કરતાં શ્રમ આવે ! તમે આખા રાત્રીમાં વહીવટ ને ઈન્સાફ કરી ચોં છે પણ તમારા ધરમાં—તમારા સમાજમાં ઈન્સાફ નથી, અવસ્થા નથી ! બલિદારી છે, મોહનલાલ, તમારા સમાજ ને તમારી યરમતી મા !

આલિયા ! સારામે યુદ્ધ પર યુક્તિનતાની વાજ છતાં છે ; ઠેર ઠેર બળવાની, દિલ્લોહની વોજ અમડી રહી છે ; આ મારી—આપણી—માઓમ લાચાર, કમળોર, બેહોશ પડી છે, જિયારી ! હું એ માતાના હાથમાં યુવાનીની જાંઘર પહેરાવીને આનંદ પ્રાપ્ત કરી ચકતી હો તો—હું તો તને યુદ્ધ કડુ છું—ને હું ખુશીથી તેમ કરજે, બહેન. ચાલ બહેન, હું ખુદ તને મોહનલાલના પર સુખી પહોંચાડવા આવું.

[આલિયાની અણેમાંથી અમુધારા વહો રહી છે.]

(૫૬૯)

[‘સારતા’માંથી ચંદ્રકિયોર જૈનના ઠિંદી નાટક પરથી અનુવાદિત]

પહેલા નોકર : બાહો ! આ રેશમી કમાલ થયો જ સુંદર છે. ચેકના ખીસામાંથી તરફતી લીધો લામે છે ! બીજો નોકર : એમ ચેરી કંઈ એવો હું નથી. આ તો હું આજે જ બજારમાંથી ખરીદી લાવ્યો છું. પહેલા નોકર : એમ ! પૈસા કપાળી કાઢ્યા ! બીજો નોકર : ચેકના ખીસામાંથી.

*

ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૮નો નોકર (અર્થા કલાકથી ‘બીજીટર લીસ્ટ’ના ૧૯૨૮રને લાવમાં લઈ બેઠેલ બીજીટરને) સાહેબ, સહી કરતાં કોઈ વાત આ બીજીટરો બેઠી વાચ છે.

બીજીટર—(કાચકાળી) હજુ તો અહીં ૧૯૨૮ર પાંચું છે. આજ ૧૯૨૮ર પાંચા રિના સહી કરી કંઈ એવો મૂળ હું નથી.

જ. મ.

વિશ્વાસઘાત

ચંદ્ર કંલપ

રમણ : મામા મામા સરકારી ઘવાસ પડનો મોઢ

સમય : સવાના નવની આસપાસ

પાત્રો : દરગોવિન્દ, મધુભાઈ, કાજુ અને એક ટોલી.

[પડોઢ ઊપડે છે ત્યારે દરગોવિન્દાસ સાદેલ ટબલ પાસે બેસા બેસા પાન જનાવવા દેખ છે અને મધુભાઈ તેને સોપારી કાઢતી આપવા દેખ છે. સામાન્ય સરકારી રીતના ઘવાસ દેખ છે તેવી સ્થિતિવાળો બોલે છે.]

મધુર : તો પછી કાઈ આપ મારે ત્યાં જ જમણો ને ?

દરગોવિન્દ : પછુ.....

મધુર : હવે પછુ ને જાણુ..., મારુ પર જઈ દેખ અને તમે જીભના ધરે જાઓ તેમાં મારુ ખરાબ દેખાય....., આપણું સમય પછુ એટલું તો પાસે પાસે છે; કે તમારે તો મને કુશ જ કરવો જોઈએ કે, 'મધુર, હું તારે ત્યાં જમીશ.' સમજવાને બોટાકાઈ! કલે મામાની નજરે તમે સરકારી આધાપીટ રવા પછુ બમારે તો દરગોવિન્દકાઈ જ છે.

દરગોવિન્દ : કલે તો તમારે ત્યાં જમીશ. પછુ શું ચુંચું છે ?

મધુર : એક તો જલે શીકાનુ ચાક.

દરગોવિન્દ : વગી પાણુ એનુ એ, ગર્જાલે વેલચંદ રીડને ત્યાં પછુ એ જ હતું, પરમ દહાડે ગોવિંદ ખોલને ત્યાં એ જ ચાક હતું, તે આ મામામાં શીકા સિવાય કશુ થતું જ નથી !

મધુર : મામા તો જાણુ જલે પછુ મારા ધરમાં જીમું કાંઈ નથી.

દરગોવિન્દ : કલે ત્યારે જેવાં નસીન ! (એણે છે, રમવાના પાસા કાઢે છે.)

મધુર : તમારો પાસાને ચોખ હજુ ગયો નહિ ?

દરગોવિન્દ : કેમ તે રમવાનું હોતી રીધું !

મધુર : મે તો વર્ષોથી પાસાને આક્રમવાનુ પછુ છોટી રીધુ છે.

[નદાસ્તી ટોલીને અવાજ સંભળાય છે.]

ટોલી : પાંચસો રૂપિયાનુ ધનમ.....સાદ સંભળાજો.....જમાદાર મદમદ મિત્રાનુ ખૂન કરનારને જે ટોણ પછી આપણે અમર પડવામાં માદ કરશે તેને નામદાર-સરકાર તરફથી પાંચસો રૂપિયાનુ ધનમ આપવામાં આવશે. સંભળાજો.....(દોહ વગાડે છે.)

દરગોવિન્દ : પાંચસો રૂપિયા ?.....પાંચ.....સો.

મધુર : કેમ થાય છે ને કે પેસા મળે તો કાણું ?

દરગોવિન્દ : તે તને એવું નથી થતું !

મધુર : તમારા જેટલું તો નહિ.

દરગોવિન્દ : પેસા મળવાના નથી ત્યાં વાત કરાં રહી !

[કરીથી ટોલીને અવાજ સંભળાય છે અને કોટી વારે ટોલી અદર બાને છે.]

ટોલી : મધુરભાઈ ! પાંચસો રૂપિયાનુ ધનમ-એટલા દરમખોર જમાદારને મારી નાખનાર જદાકુર જવાનને પકડવાના પાંચસો રૂપિયાસમજ્યા ?.....અમારા પોલીસ ખોજે સાદ પડાવ્યો છે.

દરગોવિન્દ : (બેતો થઈને) એ સાદ શેરીએમાં પાડવાનો છે, અહીં નહિ

ટોલી : (ગમરાઈને) હ સરકાર, એ તો હું મધુરભાઈને માં શીકા મૂકી આવ્યો છું તે કહેવા આવ્યો તો.

હરજોવન : ટાણે બીંડાં મોઢવાં દત્તાં !

ટાલી : જીવા પટેલે...તેણે કીધું કે મથુરઆઈને શી દીધાવ.

હરજોવન : તે જીવાને અહીં આવતાં શું થતું હતું !

ટાલી : આપ સરખા અમલદાર સાથે અહીંયાં હો તો એ બીચારો અહીં આવતાં બીજે જ ને !

હરજોવન : હં.....(પાછળ બારી પાસે જતાં) સાહુ આપું મામ નાલાયક છે.

ટાલી : તે હશે, સાથ ! ગામડું તો ગામડિયો પ્રવાહ જેવાય-આકાશ પડેલું ઘેટું બીજને ખાકામાં પાડે, ને જેલમાં ગમેલો બીજને જેલમાં મોકલે-સાથ ! આ દો ગામડું જેવાય.
(જવા માટે ફરે છે.)

હરજોવન : એવ જીવો રહે.

ટાલી : જી, સરકાર ! માડું કામ પૂરું થયું ને સાથ, મારે હજી સાદ પાડવાનો બાકી છે.
(ગળથોથ અર્થાં જાય છે.)

હરજોવન : એલા સમજતો નથી કે મારું જીવું કે પાટો આવ.

ટાલી : (પાછો ફરીને) સાથ આ તો ગામડું.....અહીં તો બોલીએ કાંઈ ને થાય કાંઈ...એ કાંઈ હમણે જ પાછો આવ્યો સમજે ને ! (જાય છે.)

હરજોવન : (મથુરને) તેણે કહ્યું તેનો અર્થ શો !

મથુર : કંઈ જ નહિ. એ લોહોને તો એવી કહેવતો બોલવાની ટેવ દોર છે.

હરજોવન : (મથુરે બોલ્યા વગર એકમે બીકા મારે છે) મને લાગે છે કે આ મહાસત્તા ફોજ-દારમાં કાંઈ જ કામ નથી; નહિ તો સરકારી પોલીસનું ખૂન થાય અને ગામમાંથી કોઈ માતમી પણ ન આવે એવું તે મને ! પાંચસો તો શું પણ પાંચહજાર આપશે તો જ નહિ થાય.

મથુર : સાવ સાચી વાત છે, મોટાભાઈ ! આ ગામનાં લોક એવાં તો સપેલાં છે કે કોઈ કાંઈ જ નહિ બોલે-એક હરફ પણ નહિ. બાઈ બાઈની વચ્ચે આડી ખાવી કે તેની માતમી આપવી તેને એ લોકો પાપ માને છે.

હરજોવન : મતલબ તને કે મને એ પાંચસો રૂપિયા ઇનામ નહિ મળે. (મથુર કશો જ જવાબ નથી આપતો તેની સહજ નજર જઈ ટેનલ પર પાસા ફેંકીને) કહે ન કહે પણ મથુર ! હું સારી પેઠે સમજું છું કે તને...તને...પૈસાની જરૂર છે.

મથુર : (અમીને) હું...ના...ના...એમ તો હું ૫ પૈસા કમાઉં છું ને !

હરજોવન : (મોટેથી હસીને) એ બધું હું જાણું છું. પણ મથુર ! માણસે પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ સમજીને ! હાથમાં આવેલી તક ન ગુમાવવી (પાસા એકઠા કરીને) ધાર કે ન કરે નારાજશું ને તું મરિા પડ્યો તો પૈસાની તો જરૂર પડે ને ! હું !

મથુર : હા ખરું છે. આ મને ચોમાસે બરતી પછીત પછી તક હતી તે કરાવતાં બીચ રૂપિયા-તું અર્થ થયું હતું.

હરજોવન : (વધુ બીપીને પાસા ફેંકતાં) મરિ જ મરું છું.

મથુર : શું કહે છે મોટાભાઈ !

હરજોવન : કે તને કે મને એ ઇનામ મળે તો કેવું ! (ટેનલ પરના પાસા હાથમાં લઈને) એ કે હું ધારતો નથી કે એ મળે.

મથુર : એક મુક્તિ મારા પાનમાં છે.

હરજોવન : (હસી આરંભે પાસા ટેનલ પર પડ્યા દેતાં) શું !

મથુર : (આસપાસ ભ્રમી સદાજી ધીમેથી) નીચે ને ટોળું બેસું થયું છે તેમાંથી એક જણ બહાર આવે અને (પાછળની બારી ખતાવતાં) પેલી બારી પાસે બેઠો રહી તમારી સાથે વાત કરે તો નીચેના લોકોને લાગશે કે તેણે તમને આતંકી આપી છે.

દરજોવન : પણ બારી પાસે બેઠા રહેનારને નીચેવાળા ભ્રમી કોઈ કોઈ છે ખરા !

મથુર : હા, હા, મધ્યકાલે તમે બહાર ગયા હતા ને ઉતારો. સાફ કરવા ફરજ આવ્યો'તો. નીચેના ટોળાએ તને જોયો, અને જેવો સાફ કરીને નીચે ગયો કે મામના માણસોએ પકડ્યો અને પછી તો પેલા ખીચારાએ કહ્યું કે તમે તો હતાપ નહિ, અને કેટલાય સમ આધા ત્યારે તો જવા દીધો.

દરજોવન : પણ મને તારી યુક્તિ સમજતી નથી.

મથુર : એ સાહેબ ! કોઈ એક માણસ નીચેથી ઉપર આવે તો કામ તરત થઈ જાય. કારણ એ માણસને તમારી સાથે વાત કરતો જોઈને નીચેના ટોળાને ડાંકા થશે, કે તેણે તમને ખૂનીનું નામ આપી દીધું; અને એ માણસ ત્યારે જલ્દી કે ટોળું તને મારી નાખવાનું છે; ત્યારે આપની પાસે રક્ષણ માગશી.

દરજોવન : (અપવી વગારીને) હવે સમજાયું. અને એ રક્ષણ માગે ત્યારે કહેવું કે ગાલમાં ખૂનીનું નામ કે, કેમ એમ જ ને ?

મથુર : હા.

દરજોવન : આખાં યુક્તિ છે.

મથુર : ત્યારે નહિ ! આ તો હું મામમાં પડ્યો છું એટલે, નહિ તો ઇંડું ઘૂસ દોત !

દરજોવન : હું તારા માટે ઉપર બહામણ કરીશ.

મથુર : જોઈયું મને તેમાંથી મારો જાણીઆઈ જાન, હો !

દરજોવન : ના, પચાસ રૂપિયા આપીશ....

મથુર : જયારે શું થાય ?

દરજોવન : (ખિનમુદ્રિત) ત્યારે ?

મથુર : (મજાદારી) પણ....પણ મૂળ ચેતના તો મારી ને !

દરજોવન : હું એ સમજું છું. પણ મારા વિના તારાથી તો એ કામ પાર પડે તેમ નથી, આમાં તો સરકારી અમલદાર જ ભ્રમીને-મારી જેવો-જેલ શુ લઈશ !

મથુર : મેં તો એકવાર કહી દીધું.

દરજોવન : હું... (એક બાજુ મારે છે) તો પછી આપણે એમ કરીએ-પાછા ફરીએ ને તારા વધુ પડે તો તારો આધીનકાર જાન, નહિ તો હું કહું છું તેમ.

મથુર : હું પાસાને જાડતો જ નથી; મારે તમારા જેવી લાત નથી.

દરજોવન : તે નહિ હોય...પણ મથુર, તને એક વાતની તો ખબર છે ને કે જે માણસ બિરહાને જુમાર માનતો હોય તે જ તેમાં જીતે છે; હું તો જાણું જુમારમાં મૃતને આટલા દરજા પહોંચ્યો છું અને હજી કોઈ વાર કાપો નથી.

મથુર : પણ અહીંમાં તો, 'હું કાપો છું' એટલું કહેવા જેટલો તમને વખત પણ નહીં રહે.

દરજોવન : શું બોલ્યો !

મથુર : જી એ તો હું એમ કહેતો હતો કે મને કામ તમે છોડી જશો પણ....

દરજોવન : પણ શું ? બોલી નાખ તે !

મથુર : મને યાદ આવી-પેલો વાપણ આવ્યો હતો.

હરજોવન : એમ કે (હરજોવન મથુર સામે જોઈને) મઈકાલે મારી સાથે રમવા આવ્યો તે તેની કટાર દારી ગયો.

મથુર : કટાર ?

હરજોવન : હા, જો આ રહી (બતાવે છે.) તેના બાપદાદાના વખતની છે હો, આનો તેને બહુ ગર્વ હતો. અસલ જમાણાપુરની બનાવટ છે.

મથુર : તમે દારી ગયા હોત તો તમે શું આપત ?

હરજોવન : હું કાઠ દિવસ દારતો જ નથી, જોકે આ કટાર સામે મેં મારી ઘોડી મૂકી હતી. (હાથમાં પાસા રમાડતાં) ચાલ આપણે પાસા ફેંકીને નહીં કરી લઈએ.

[પહેલાં મથુર પાસા ફેંકે છે. પછી હરજોવન ફેંકે છે અને છતે છે.]

હરજોવન : બસ, હવે તો મારા કહેવા મુજબ થશે ને !

મથુર : હવે તો એમ જ ને ! પણ તોય મને કેટલા આપણો !

હરજોવન : કહ્યું નહિ-પાસા આપીય.

મથુર : જો તો બહુ ઓછા થાય.

હરજોવન : તારી મહેનત જોટલા તો છે, સમજને કે તારા ઉદાર વિચારના જ પચાસ.

મથુર : બહુ સાહેન..... વિચારના પચાસકબૂત...ખીજના કેટલા !

હરજોવન : ખીજ કાના !

મથુર : (ખંધાર્ધથી હરજોવન) કેમ સાહેન ! આ વાત પાછી બહાર ન પડી જાય.....

હરજોવન : જોટલે તું શું કહેવા માગે છે !

મથુર : આપ તો પાછા આપને સામ ચાલ્યા જશો અને આવા કામ બાંધ આપને જરા મળશે પણ મારે તો સાહેન ! બહી રહેવાનું; આવા માણસોની વચ્ચે. અને બદનામ થઈશ તે જુદો.

હરજોવન : તું મનરા મા. નામદાર-સરકારને તું વફાદાર રહો છો. માટે તને કશું કાઠ કચે જ નહિ.

મથુર : બરોબર છે; પણ સાહેન ! ગામના માણસો સહજ બહુલ વિનાના છે; જો લોકોને ખબર પડશે કે હું માત્ર સરકારને જ વફાદાર રહો છું તો મારું જાતી બનશે.

હરજોવન : હીક હીક હવે પચીસ રૂપીઆ વધુ લેજો સમજ્યો !

મથુર : બરોબર સમજ્યો, મગજ ચલાવવા ના પચાસ, અને મગજ ચાલતું બંધ થાય તેના પચીસ-બરોબર છે.

[બારણા પર અવાજ આવે છે.]

હરજોવન : કોણ હશે !

મથુર : (બાંધ મીઠકારીને) આપતું નસીન.....

હરજોવન : ચારણ ખોલ તો.....

[મથુર બારણું ખોલે છે, એક માણસ બહાર આવે છે]

હરજોવન : કેમ ! કોણ છે તું !

માણસ : મારું નામ કાળુ.

હરજોવન : શો ધંધો કરે છે !

કાળુ : લાકા ફાંચવો.

હરજોવન : હારે તો હિંમત હો એમ ને !...શું કામ છે...!

કાળુ : છ સાતએ દો પહેલાં આપ આપને ઉતારે ભાઈ શરી મરો'તો.

હરજોવન : હા.....તે તેવું શું છે ?

કાળુ : ના ..પણ...આ વો કાળને ચાર બાપુ છું, તે દો આપે મળૂંરીના પેલા આપના માર્યા પણ મેં નોતા લીધા...

હરજોવન : એમ ?

કાળુ : હા સાત...આપે કીધું'તું કે કોઈ અરજ કરી દોષ તો આવશે.....

હરજોવન : તે શી અરજ છે ?

કાળુ : સાત આપ તો ધણી દયાળુ છો.....

હરજોવન : (મથુરને) મેં નોવું કશું કે હું કદી ક્યોઈ જ નથી,

મથુર : કેમ ?

હરજોવન : તેણે શું કશું તે ન સાંભળ્યું ?

મથુર : કમને એ મને તે કહેહું આ ગામની રત મળું છું ને...મજા વાતવા દાળીયા...

હરજોવન : મને નસીમ હમેશા પારી આપવું આવડું છે.

મથુર : હી...વો હું જમવાની તૈયારી કરાવું છું.....

હરજોવન : અને નીચેનું કામ ન બૂલતો.....(જાય છે.) બોલ તારે શું કહેવાઈ છે ?

કાળુ : સાત, હું તો મારાભાઈ મારે આળેા છું.

હરજોવન : તારા ભાઈને શું છે ?

કાળુ : ઇ નેલમાં છે...આપ રહેમ નહિ કરા તો એને મારી નાખશે!

હરજોવન : કેમ તેણે શે મુનો ક્યો છે ?

કાળુ : સાત, ઈ પહેલાં લશ્કરમાં ભરતી થયો'તો...પણ પછી ન્યા તો એમણે તે બાવ ભાગી આપી.....અમ કોટનો મનો.

હરજોવન : હં.....

કાળુ : તે દવે બધાં કે'જ કે એને ગાળાએ દેવાનું છે.

હરજોવન : તને ખજાર છે ! સરકારી લશ્કરમાંથી જાગી જવું એ કાંઈ નાનોમનો મુનો નથી.

કાળુ : ઇ તો સાત આપને જેમ પેટા ધાગે તેમ.

હરજોવન : એટલે એ તો રાત્રીદ્રોહ ક્યો મણાવ, અને એવાને હું કેમ મદદ કરું ?

કાળુ : આપ તો દયાના અવતાર છો.....એક જમથી અગરખી નેલના ઉપરીને લખી આપે તોય એને છોડી રહે

હરજોવન : અરે એમ કાંઈ છોજું નહિતેના મારે જામીન આપવો નેહએ.

કાળુ : શું સાત ?

હરજોવન : તેનો કાંઈ જામીન થાય તેમ છે ?

કાળુ : ધણીય છે....., હું સાત પહેલાં ધણીયને જામીન મરો'તો..., તે અઢાલે ઈ બધા ૫ મારા ભાઈના જામીન નહિ થાય !

હરજોવન : (પારી પાસે જઈને) હં..... આ નીચેના રોજામાંથી કાંઈ જામીન થાય તેમ છે ?

કાળુ : (પારી પાસે જાય છે) હા સાત, ઈ એના ચેલા બધા ૫ માણસો મને ને મારા ભાઈને બહુ સારી રીતે જોળે છે.

હરગોવન : તો તેમથી જો જમીન થાય તેનાં દોષ તેનાં નામ લખાવ.

કાળુ : નામ લખાવું એમ ને !

હરગોવન : હા.....એ નામો લખ્યા પછી હું જોઈના ઉપરીને ચિઠ્ઠી લખી મોકલીશ..... સમજ્યો ને !

કાળુ : (જતાવતા) જુઓને સાગ.....એક તો આ રૂડો રખારી.....સો શાશરફ સાચવે છે.....તે.....આ.....ખીસે નયુ બગવાદ ને.....પછી.....જોઈયો.....જડો.....કાસમ ખાટકી.....ખાટકી છે પણ કોઈ દો ગાને દાષ ન આડે દો સાગ, ને.....જોઈયો... લક્ષુ વાગદ. (હરગોવન લખે છે તેને) તે સાગ આમાં મને કંઈ નહિ થાય ને !

હરગોવન : ના રે ના.....તને કંઈ નહિ થાય.

કાળુ : જુઓ સાગ પહે જોઈયાં માણસો કંઈ અંદરોઅંદર વાત કરે છ; મારા બાઈને તમે જસાવશો એની વાતો કરતાં થશે !

હરગોવન : હં.... પથુ આ જધા તારા બાઈના જમીન ધરાની તો દા પાડશે ને !

કાળુ : હા હં.. સાગ; હા શું કામ તો પાડે ! ખુશીથી થશે.

હરગોવન : (મારી બહાર નોંધ દાખમાં પાસા ઉઠાવતા) હોજુ જાણે...મને તો એમ નથી દેખાતું...જે તે તારી સામું કેવી રીતે જોઈ રવા છે !

કાળુ : મારી જોવા ગરીબ માણસ પોતાના બાઈ માટે અરજ કરે એટલે આપને આશીર્વાદ દેતા લાગે છે.

હરગોવન : આશીર્વાદ શું આપે.....મજા રેતા લાગે છે.....જે પેલાએ પધરા દાખમાં લીધા.....ખાન રાખ.

[(મારીમાંથી પગર આવે D.)]

કાળુ : સાગ કંઈ થયું લાગે છે.....નહિ તો આમ ન દોષ...આપ જરા જાગરનો.

હરગોવન : મારી કરતાં હું જાગવજો.....

કાળુ : હું !.....સાગ મને શું છે !

હરગોવન : એ તો મને ખબર નથી.....પથુ લાગે છે કે હવે હું બહાર જઈશ તો સલામત નથી.

કાળુ : પણ હ કેમ મને !...મેં ક્યાં કંઈ વાંક ક્યો છે ! મેં મામતું શું જમાવ્યું છે !

હરગોવન : તેં શું નથી લગાવ્યું !

કાળુ : શું મારાથી મામતું કંઈ જુકું થયું છે ! રહેને સાગ.

હરગોવન : અલ્લહના આરદાન...બહારથી જધાએ નોંધું કે હું અદાં છો; મારી સાથે વાતો કરે છે; હું જોલે છ અને હું લખું છું...હવે સમજ્યો !

કાળુ : ના સાગ.....જોઈયો ને !

હરગોવન : મેં જો નામો લખ્યાં, એ નામોની તેં જામનો આપી, જમાદારના ખૂનની...

કાળુ : હં !

[મધુર પ્રવેશે D.]

મધુર : હરગોવનબાઈ !.....સાદેજ !.....

હરગોવન : હું કેમ આવ્યો હો !

મધુર : આપને આવું પથળું ભરતા જણાવવા.

હરગોવન : પસાસ અને પચીસનો અકિડો શાંદ છે ને !

મથુર : હ...પણ અધી વાતને હા હોમ છે...નિર્દયતાને...હાથનીનાને...નીચતાને
હરજોવન : એ ઉપદેશ આપવો રહેરા કે...હાથ નેટનો હાથ છું.

મથુર : આપ એ ન અધતા કે છીછીના એક જ ફટકાથી ગમે તેવો પત્થર કાઢીને કહ્યો
યક જાય છે.

હરજોવન : (પાસે જઈને) તારે શું જોઈએ છે એ કહે ને !...પાંચપચીસ વધારે આપીશ.

મથુર : બસ કો...આજુસાઈના સીધાડો તમે જોઈ ગયા છો.

હરજોવન : તું શું કહે છે ?

મથુર : એટલું જ કે પેલી કટારની સામે જુઓ...મોટી ઘેડી તમારી નહોતી...તમે એક
અમલ્ય કોળીને બનાવી કેવી રીતે છૂટી છીધી છે તે કું જાણું છું.

હરજોવન : બસ...હું મારા અમલ્યાર તરીકેના અધિકારનો ઉપયોગ કરું તે પહેલાં તું સાથે જા.

મથુર : ભલે હું સાથે જાય.એક અમલ્ય આજુસ તમારી નીચતાને વધુ જોમ બનશે
...પણ યાદ રાખજો કે છેલ્લો ક્ષણ તો સોની એક સપાળો જ હોય છે...શું જણવાની કે
શું અમલ્યની. (જાય છે.)

કાળુ : એ મથુરભાઈ શું જોતી ગયા ? જોમ બનીશ ! જુઓ સાગ એવના મારી સામે કટાર
છે...અરે સાગ તમારે પગે પડું અને અચાવો...અને આ ટેળાના વેરમાંથી ગચાવી થો...
ટેળાનું વેર જૂંકું છે.

હરજોવન : હું મારા મા...હું તને અચાવીશ.

કાળુ : સાચોસાચ અને અચાવીશ...

હરજોવન : હા...હમણાં જ હું ગામના પોલિસ પોસ્ટને તારું રક્ષણ કરાવો બંધાવત કરે
તેમ કહેવરાવું છું

કાળુ : અને મારાં બાપડી છાકરાંનું શું સાગ ?

હરજોવન : એ જમાનો બંધાવત યક જશે...તારા બાઈને પણ હું છાકવીશ અને તમને
નંનેને બીજે ગામ સરકારી નોકરીમાં રખાવી દઈશ.

કાળુ : તમારો પાક બાપડ...મરીગની કળકળની આંતરડી તમે કારી છે...અને જો કે...

હરજોવન : શું કહ્યું ?

કાળુ : સાગ મારા મનમાં એક વસવસો રહી જશે...

હરજોવન : શો ?

કાળુ : હું તો અહીંથી બીજે જઈશ, પણ જામવાગને એમ થશે કે મેં વિશ્વાસપાત કર્યો છે
મારું નામ વજોવાશે !

હરજોવન : (અમળીને) હ...પણ એમાં બીજો ઉપાય નથી...તારા નામને જો તો લાખશે જ.

કાળુ : મારા નામને જો ? એ ગામની કટલી જીવેક કરી છે ! કેટલી ચાકરી કરી છે ! અને
તોય હું બદનામ !

હરજોવન : જરૂર...બદનામ જ...ગામના લોકો તને વિશ્વાસપાતી જ ગણવાના...તું બદનામ

યક ચૂક્યો છો...(પાસા ફેંકે છે.) એના કપાં વખર એનેચાર ગણાવુ તેના કરતાં એને
કરીને જ એનેચાર યા માટે ન ગણાવું !

કાળુ : હું કાંઈ ન સમાજવો...

હરજોવન : જો હું સમજાવું...તે તો મને કરી જાતમી આપી જ નથી; છતાં ગમના સોહો તો એમ જ માનશે કે તે વિચારસાથે કરી જાતમી આપી હોય, એટલે મારું કહેવું એમ છે કે આના કરતાં તું મને જાતમી વ્યથ તો થા...એટલે છે? સોહો તો ગમે તેમ બોલવાના જ...એટલે તું ન તો સોહોને રહીશ કે ન તો અમારો રહીશ; અને તું ગમે તેટલું સાચું બોલીશ તો પણ સોહો તો તારું માનવાના જ નથી...અને અમે તારું કહેવું માનશું...એટલે યદ્ય જા દુરીઆર...અને બોલી દે જમાદાર મદમદમિયાનિ, ખૂની કાણુ ?

કાણુ : પણ મેં કશું કહ્યું નથી...હું એક અથૂર મ બોલ્યો નથી.

હરજોવન : બોલ્યો હો, કે ન હો...સોહો તો માને છે તે જાણું કહી દીધું છે. માટે કહી દે ને બેઠે...બોલ કાણુ હતું એ ?

કાણુ : સામ...મારી હાથ નહિ જીપો...એ નામ લેવાની મારી હિમ્મત જ ચાલતી નથી.

હરજોવન : સોહો તે ન નહિ માને...સોહો તો જાતમી આપના માટે તને જ જુગોદાર ગણશે ! અને લામ મલ્યે તને મારી પણ નાખશે; એટલા માટે તો હું તને પોલીસના બકામરત નીચે રાખવાનો છું. પછી તને અને તારા સાથેના કોઈ પણ ખીજ સરકારી ગામમાં મોકલી આપશું...ત્યાં તને જોખખેરો પણ નહિ...તે થા કહ્યું છે અને થા નહિ તે પણ કોઈ જણવાનું નહિ...સમજાયું ? અને આથી વધુ તારે જોઈએ પણ થા ! હું તને જમાવવા માટે આટલું જાણું વે કરીશ; અને જદલામાં તારે મને એક નામ જ આપવાનું... માત્ર નામ.

કાણુ : બાપજી...એવું કરવાનું તો મારા હાકમાં જ નથી.

હરજોવન : તો જા પેલા ટોળા પાસે.....

કાણુ : એ જ્યાં મને જીવતો જાણી મૂક્યો.....મને બચાવો.

હરજોવન : હું બચાવું ? ને તારે જદલામાં કંઈ ન કરવું કેમ ?

કાણુ : જોઈએ તો મારી આગના જોડા સીવડાવી આપું.....

હરજોવન : બીજું કંઈ નહિ...ફક્ત જમાદારના ખૂનીનું નામ.

કાણુ : ઈ નામ આ મોઝેથી નહિ નીકળે.

હરજોવન : બોલે છે કે નહિ...કરી દે...નહિ તો ધકો મારી ફેંકી દઉં છું પેલા ટોળા પાસે...એ સોહો તને જીવતો નહિ મૂકે...

કાણુ : ના...ના આપ મને બીજું ગમે તે કામ સોંપો...પણ જા તો મારાથી નહિ જ બને; મને એમ હતું કે આપને મારી અને મારા સાથેની ગરીબી પર દયા આવી છે...માટે આ બધી તકલીફ થોડી છે...પણ આપનામાં દયા કરાધી હોય...સજા...જેલ...ફરિશી...એ સિવાય તમારાથી શું બને ? નસીબને જૂલો હું અહીં આગ્યો...મથુરકાઈનું કહેવું હું અત્યારે સમજી ચકું છું...પણ હું ગોડો પડ્યો છું...નમારા કાવતરોનો ભોગ બની ચૂક્યો છું...હવે તો હવે તો સારું હજાર ગજા જેવી દયા થઈ છે.

હરજોવન : જરાજર એવી જ...જો ગળા જામ તો મરી જાય અને મૂકી દે તો અધિકાર યામ...એટલે તારા માટે ગીલે રસ્તો નથી...અને મારા સિવાય તને કોઈ બચાવે એમ નથી...તું તારી જાતે પણ જાણી શકે તેમ નથી...

[જદારથી લોકોની ખૂબી સમજાય છે
હરજોવનનારી જદાર જોતો દોષ છે.]

ઠાણુ : (ખોખારો ખાધને) મારી પાસે આવે શું માંગ્યું ?

દરગોવન : (ટેબલ પાસે આવી) પોલિસ જમાદાર મદમદમિયાના ખૂનીનું નામ...

ઠાણુ : કહેતા મારી જીમ તો નહિ ચાલે...મટ્ટે હાથમાં લખી આપ્યું ?

દરગોવન : હું બલ્કેલો હો તો તેમ કર...

ઠાણુ : નામ લખવા જેટલું તો આવડે છે...આપની પાસે સિસાપેન હોય તો આપને...

(દરગોવન પેન આવે છે. ઠાણુ દેશેળીમાં કશું લખે છે અને પછી દરગોવનની પાસે જઈ મહુ જ કહી પછી તેને ટેબલ પર પાડી છતી પર મરી બેસતા) બઃમાઝ... શાવતરાખાજા ! તારા સિવાય મને કોઈ જમાવનાર નથી કેમ ! હવે લોકોને કહીશ કે મેં તમને બચાવ્યા છે. (આ દરમિયાન દરગોવનના તરફાટ ચાલુ હોય છે) બધે મને ને મારા લાકડેને ગોળાએ દબે...પણ મારે નીચું જોવાપણું તો નહિ રહે. (દરગોવનના હાથમાંથી પાસા સરી પડે છે) મેં વિશ્વાસખાત કર્યો નથી.

[ટોલી આવે છે...દરગોવન ટેબલ પરથી નીચે પડે છે.]

ટોલી : ગામ તો ગામરિયો પ્રવાહ...એકે જમાદારનું ખૂન કશું તો ખીજાએ ન્યાયાધીશનું... વાહ...વાહ...

ઠાણુ : ખૂન થાતું...મેં તો ગામ આખાને બચાવ્યું છે.

ટોલી : (દરગોવનના મદદને સબોધી) અરે સાગ મેં નોવું કશું કે મામદામાં તો બોલીએ કાંઈ ને ચાલ કાંઈ...હું જાણી છું, સાગ પછી, ' ન કેમ જાણો ' એમ કહીને વદરા નહિ...અમે તો ગામદાના માણસ...ગાદર જેવા...કૂવો ભાળાએ તોય પડીએ...

ઠાણુ : કેશ્ય કૂવો ભાળીને પડ્યું ?

ટોલી : જમાદાર જેવા નીચ માણસનું ખૂન કરનાર જુવાનનું નામ એકે દિવાદાને ગોળા ખાવાની ખીજે કહી દીધું.

ઠાણુ : હેં ?

ટોલી : મેં કશું નહિ કે, ' કેદમાં ગયેલો ખીજાને કેદમાં પકડે '...ગામના લોકોનો વિશ્વાસ-ખાત કર્યો છે...જોલ્યા કસકરમાંથી બાગેલા તારા કાઈએ...

ઠાણુ : મારા કાઈએ...!

ટોલી : હા...હા...મેં કશું નહિ કે, ' ગામના લોકો ગામરિયો પ્રવાહ...ન જુએ ખાડો કે ન જુએ કૂવો. (જોલ્યો જોલ્યો જાય છે).

[અંતર]

[સ્વચિત્ર]

આ નાટક યંગ કલ્પે ૧૯૪૫માં અજબું દર્શ અને તે ૩૦ મિનિટ ચાલ્યું હતું. તેમાં નીચેના કાઈએ કામ કશું હતું.

દરગોવન ... જિતેન્દ્ર અધારિયા

ટોલી ... ગિરીશ અધારિયા

મધુદાસ ... ચન્દ્ર ગિરીશી

ઠાણુ ... જયન્તી અંક

પશ્ચિમ અને પૂર્વ

બાબુવાઈ બ્યાસ

પશ્ચિમ

તે એક જર્મન છોકરી હતી. ઉંમર લગભગ વીસેક વર્ષની આસપાસ હતી અત્યારે. સાવ નિરાશાર બની રહી હતી. લગ્ન-છંદમાં તેના માતાપિતાની મર્ણ હતી. લગ્ન-છંદમાં તેના ઘરનાર માલ-મિલકત વગેરે કંઈયે બાકી રહેવા દીધું નહોતું. પરિણામે દેશ છોડી વિદેશ જવા તેણે વિચાર કર્યો અને અમેરિકા જવા તે ઊપડી. સ્ટીમરમાં બીજા પેસેન્જરોની સરજતા અને આત્મીયતાએ તેને એકલાપણું ન લાગવા દીધું... પરંતુ જ્યારે સ્ટીમર ન્યુ-યૉર્ક પહોંચી એટલે સૌ પોતપોતાને સ્થાને જવા લાગ્યા. આ છોકરીને તો કોઈ જગ્યાએ સ્થાન નહોતું અથવા તો હજી તેણે સ્થાન નહીં નહોતું ક્યું એટલે જોડી પર ઊભી જીબી બીજા ઉનારુઓને દહેરથી હાતારમતા જતાં જોઈ રહી હતી. બધાને તેમનાં સર્માઢાલાઓ કે મિત્રો લેવા માટે આવ્યાં હતાં પણ આ જર્મન છોકરીને લેવા કોઈ નહોતું આવ્યું. એક બહેનને લેવા તેના સાથ અને લાગી આવ્યાં હતાં... અને આ છોકરીને લગ્ન-છંદમાં મૃત્યુ મળેલાં જાણીતાં વાદ આવ્યાં. એક

દીકરી તેના બાપા સાથે પોતાનાં માતાપિતાને લેવા આવી હતી... અને તેને પોતાનાં માતાપિતા સાથે જાણી... બાપો કહેતો હતો: 'આલો દાદા આપણે ઘેર...' અને આ છોકરીને પોતાનું ઘર વાદ આવ્યું... અને આવી અનેક સ્મૃતિઓ તેની આંખમાંનાં આંસુનું કારણ બની... તેને લાગ્યું કે તેનું કોઈ નહોતું...

બાબુમાં મહા દાયવાળો એક અમેરિકન મહાર સામાન ફેરવતો હતો; તેણે આ છોકરીને જોઈ-ના ના, તેનાં આંસુ જોયાં, 'એટલે પૂછ્યું: 'કેમ રા છ?'

'જસ અમસ્ટુ' છોકરીએ આંસુ લૂછી જગમગાવ્યો, 'મહો મારું કોઈ નથી એમ હામતાં જગ જોણુ આવ્યું.'

'અરે એમાં રોવાની બહાર નથી' એમ કહી પોતાના મહા દાય પાટનું લૂછી નાંખી પેલી છોકરીની સાથે દાય મિલાવતાં તેણે કહ્યું: 'આ નવ સેવક અમેરિકન સરકાર તરફથી આપને લેવા માટે આવેલ છે... આલો મારે ઘેર મારી પત્ની રાહ જોતી હતી.'

પૂર્વ

તે અંધો હતો. 'સમાજનાં દલોડા કહી શકાય તે ધંધો તે કરતો. ધંધા અર્થે ધણીવાર આજીવનનાં મામલામાં પડી જતો. આજે એના મામલાં તે આવ્યો હતો કે જર્મન પોતાનાં મામલોથી દીકરીને પરણાવી હતી. એ એવો જગમગાં હતો કે પોતાનું કાજન નહોતું પરંતુ પોતાનાં મામલું કોઈ માણસ દોષ દો તેની ખબર અંતર પડી પડતી. અંધાને યજુ' કે 'લાભ ને હામ પતી મધુ' છે તો આવડા

મામની દીકરી આંધી' છે માટે ખરખખ મહો જાડ.' એટલે લાલો દીકરીનાં વર તરફ.

દીકરીને ઘેર તેના દીકરાનાં વિવા અને કથાક કારણ સર પોતાનાં પિયર તરફથી મોસાણું નહીં આવેતું એટલે સાસરા પણ તરફથી મેણટિંગિતો તો વરસાદ વરસી રહ્યો હતો-પરિણામે મેણીની મોખમાં મોાં મોાં હમણાં મારાં માતાપિતા તરફથી મોસાણું અર્ચી, એવી આશામાં બીજારી પિયરવાના

ગામ તરફ નજર દોઢાવી રહી હતી. એટલામાં
અંધે તેને રળી 'હાં એન કેમ છે ?'

અને એને પોતાની ને પોતાનાં માથાપની
આખરે જવા બેઠી છે તેની વાત કરી.

'હીઠ.' ઠીક અંધે હાથે જાં કાપરા-
ના મોટરાઓ બેઠા હતા ત્યાં.

'એલા કેમ આવ્યો છો ?' કાપરામાંથી
કોકે પૂછ્યું.

'એ બાપા, આ બેનને માથાથી આવું
હું' અંધાએ રામ રામ કરતાં કહ્યું.

'એહો ત્યારે તો મોસાળાની વધામણી
લાવવા દરો,' એક જણે અકારી કરતાં કહ્યું.

'એલા જુઓ તો ધૂનની કમરીનમરી દેખા
છે! ગાડાં બરીને મોસાળું લાવતા કરો વેવાઈ.'

'એ બાપુ, એવી તરફી લેવાની જરૂર
નથી' અંધાએ કહ્યું, 'અમારા માથાએ કહેવ-
રાંબું છે, આ લાખાપાદર ગામ દીકરીને કાપરા
માં આપ્યું-લો બાપુ ભલે હું...'

'પણ એલા વેવાઈ નથી આવવાના ?'
કોકે પૂછ્યું.

'અમારા માથા આવી શકે તેમ નથી.
એટલે મને કીધું કે નાં જા છે ત્યારે આવ્યું
કરતો આવ્યો-લો કાપરાને રામરામ છે.' અને
તે ગયો.

ચિત્તિશા—(તવ ભત્રીજી મહાન જોખોની વાત કર્યા પછી વજાને) બાલો ત્યારે, તમને શું
થયું ગયું ?

એક જણાક ઠાકરી—મને તો વિધવા થવું ગયું.

ચિત્તિશા—(વમગીને) કેમ ?

ઠાકરી—કાલુકે ન પાવવાં દોઢાંએ તો બધા એમ કહે કે 'આને વજા મળતો નથી'
અને પાવવા પછી પતિ ઇજતો દોષ તો આપણે તેની લાલેદારી કરાવવી પડે !

ઓ—(દોળીવડના એક ચર્ચામાં હસના રજાદરમાં સહી કરતાં) પાદરી સાહેબ, તમે આ
દોઢાંદરની ટાંક કેમ જાણતા નથી ? ગમે વળતો હું આવી ત્યારે પણ આ જ ખરાપેલી ટાંક હતી.

પાદરી—પણ બાપુ, આપ આપની ફાન-કન પેન કાઢ્યા નથી ?

ઓ—એ ખરું, ફરી વળત આવીશ ત્યારે ફાન-કન પેન જરૂર લેવી આવશે.

જ. મ.

બચ્ચાઓને થતા કાઠા, લીલી, વાવ, કમિનો બિપદાય, છુડ ખાવાથી થતું મોટું થવું, દાવ પગ બળી જવા, હલની
કળકળાવ, ધાવણ કે કુણનું પાચન ન થવું વિગેરે અનેક દરદે મરાઠી બાજુક ઓવળ આપનારી અમુક દલ્લ જોવાથી

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગંઠી [વાપરો રજાદર]

હંદશી કખાતાં હબરો બાજુકો આરોગ્ય આનંદ અને નવચેતન પાગમાં છે.

કો. હળી એકનો રૂપિય એક (૫ થી ૫૦ જુડ)

વેધ નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા

ડ. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગંઠી કાપો—આંખાઓ—ભાવનજર

મુ'અર્ધમાં મળવાનું દેઢાળું-દેશકલ્યાણ મસાલા ડીપો, ૧ લી મુતારગલીવા નાંકિ-મુ'અર્ધ ન. ૪

કથાસરિત્સાગર

મધુર

[ખંડ ૩ જો : લાવાણુક]

૧] ઉદયનની વાત

(પદ્માવતી સાથે લગ્ન)

ઉદયનને અતુર પ કુંઠરી મળી છે. એ તો રંગરાગમાં પડી ગયો છે અને રાજનો કારભાર મંત્રી યોગેશ્વર સાથે અને સેનાપતિ રૂમણવાનને માથે આવી પડ્યો છે.

એક દિવસ સેનાપતિ અને મંત્રી રાજની વાતો કરતાં બેઠા છે. તેમાં યોગેશ્વર સાથે કહ્યું છે : 'રાજ તો સ્ત્રી, મધ અને મૃગયામાં રમ્યા રહે છે અને પાંડવોના કાળથી ચાલ્યું આવતું આ રાજ્ય એથી એને ચિંતા નથી.'

ત્યારે રૂમણવાને કહ્યું છે : 'તમારી જોડે કુશળ મંત્રી છે. રાજ કું કામ રાજની ચિંતા કરે?'

ત્યારે યોગેશ્વર સાથે કહ્યું છે : 'તો પછી આપણે રાજ્યની સીમા વધે અને આપણે રાજ ચક્રવર્તી થાય એવું કરવું જોઈએ.'

ત્યારે રૂમણવાને કહ્યું છે : 'બુદ્ધિમાનેને માટે કશું જ અસાધ્ય નથી.'

ત્યારે મંત્રીએ કહ્યું છે : 'તમે ઠીક યાદ આપ્યું હું તમને એક બુદ્ધિયાળી વૈદ્યરાજની વાત કરું.'

'એક રાજ હતો. રાજના રાજ્ય ઉપર દુશ્મનોએ ચડાઈ કરી. તૈયારી કરી હતી નહિ, એટલે મંત્રીઓએ સલાહ આપી કે સંધિ કરી લે. રાજ્યે હાંસરી થતું રાજ સાથે સુલેહ કરી.

'પરંતુ આથી તો રાજની અપકીર્તિ થઈ ને રાજને એનું ઘણું દુઃખ. દુઃખે કરીને રાજના દેહમાં રોગે ધર લાલ્યું. પેટમાં ગાંઠ લીપડી અને એ તો મરે તો રાજ જ મરે એવી સ્થિતિ થઈ પડી.

'રાજવૈદ્ય બુદ્ધિયાળી હતો. એણે રાજનો રોગ પિછાન્યો. દુઃખ અને આધાતથી આ રોગ થયો છે. એનું નિવારણ પણ દુઃખ અને આધાતથી જ થશે. એણે એક દિવસ એસિતાના રાજને ખોટા સમાચાર આપ્યા : 'રાજ! મહારાણી ગુજરી ગયાં'

'હૈ? ' રાજથી બેલાઈ ગયું.

'ને એ શોક સમાચારથી રાજને આધાત થતાં તેના આંચકા લાગ્યા. પેટની ગાંઠ કુટી ગઈ અને શોક દિવસે રાજ સાજોસારો થઈ ગયો.

'એમ બુદ્ધિમાનેની વાત સુઠી છે'

મંત્રીએ વાત પુરી કરી.

વાત સાંભળીને રૂમણવાને કહ્યું છે :

'આપણે પણ બુદ્ધિ ખરચીને રાજનું શ્રેય કરીએ.'

મંત્રી અને સેનાપતિ મનોરથ તો ખોટા કરે છે, પણ એમના મનોરથની આડે આવનારા ત્યાં સુધી પડ્યા છે, ત્યાં સુધી એમને સિદ્ધિ સાંપડવાની નથી. એવો આડે આવનારો એક તો ઉજ્જૈનીના ચંદ્રમહાસેન હતો. પણ એ તો હવે વહાલોસંગો થયો છે ને એની તો કશી શીતિ નથી. પરંતુ એનું શી

માથું બાંધે એવો મગધ દેશનો રાજા પ્રધોત છે. એ તો ઠાંઈ યુદ્ધમાં હત્યો જાય તેમ નથી ને એતું શું કરવું એની મંત્રીને ચિંતા છે.

પ્રધોતને એક કુંવરી છે પદ્માવતી તો રાજકુમારીઓમાં રત્ન સરખી. એનાં લગ્ન જો ઉદયન સાથે થઈ જાય તો પ્રધોત પણ વહાલોસગો થઈને રહે.

પણ પ્રધોત ઠાંઈ વાતે માને ત્યારે ને ! મંત્રીએ માથું ધ્યું ત્યારે પ્રધોતે કહેવરાવ્યું છે : ‘એક વાસવહત્તા તો જીવતી બેઠી છે. ઉદયનને વાસવહત્તા ઉપર અટકું હેત. જીવતી ચોકચ ઉપર મારી દીકરી હડે તો દીકરી દુઃખી થાય. એવું મારે કરવું નથી.’

એમ પ્રધોત ઠાંઈ ઉદયનને દીકરી કે નહિ અને ત્યાં સુધી વાસવહત્તા છે ત્યાં સુધી ઉદયન પણ જીજી પત્ની કરે નહિ. આ તો જાને વાતે વિમાસજી છે. ને એનો માર્ગ તો કાઢવો જોશે ! યૌગંધરાયજી સેનાપતિને કહ્યું છે : ‘આપજી એમ કરીજો, વાસવહત્તાના અવાસને આગ લગાડીજો અને વાસવહત્તા જળી મરી છે એવી અફવા ઉડાવીજો’

ત્યારે રુમરુવાને કહ્યું છે : ‘આ તો પ્રપંચની વાત થઈ. ને એમાં તો ઠાંક દિવસ હસવામાંથી હાણ થાય. એના ઉપર એક વાત છે

‘ઠાંઈ એક સંન્યાસી હતો. સુનિવ્રત પાળતો અને દેવમંદિરના મઠમાં રહેતો. એક દિવસ સંન્યાસી નજીકના ગામમાં એક વાણિયાને ઘેર ભિક્ષા માગવા ગયો છે. ઘરમાંથી વાણિયાની દીકરી ભિક્ષા દેવા આવી. રૂપચિઆ સરખી

એ કન્યાને જોઈ ને સંન્યાસીની ખુદ્દિ જાણ થઈ અને તે મોટેથી બોલી બેઠ્યો : ‘અફસોસ ! અફસોસ !’

એટલું કહીને સંન્યાસી તો ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો છે, પરંતુ પેલા વાણિયાને મનમાં ખટકો રહી ગયો કે સંન્યાસી ઠાંઈ દિવસ અક્ષર પણ બોલતા નથી, મૌનવ્રત પાળે છે અને આજે દીકરીને જોતાં એકાએક ‘અફસોસ ! અફસોસ !’ એમ કેમ બોલી બેઠ્યા ?

મનતું સમાધાન કરવા વાણિયો મઠમાં ગયો. ત્યારે સંન્યાસીએ કહ્યું છે : ‘તારી દીકરીનાં લક્ષણ સારાં નથી. અને એ વાત કહેવામાં સાર નથી.’

એટલે તો વાણિયાને વધુ ચંટપટી થઈ. એ તો પગમાં પડીને સંન્યાસીને વીનવવા લાગ્યો છે, ત્યારે સંન્યાસીએ કહ્યું છે : ‘એનાં સાચુદ્ધિ લક્ષણો એવાં છે કે એનાં લગ્ન થયે ને તારા કુળનો નાશ થયે. તારું અહિત કરનારો કન્યા જોઈને મારો અંતરાત્મા કળેળી બેઠ્યો અને મારું મૌનવ્રત તૂટી ગયું.’

ત્યારે વાણિયાએ પુછ્યું છે : ‘એના ઠાંઈ ઉપાય ?’

ત્યારે સંન્યાસીએ કહ્યું છે : ‘એનો એક જ ઉપાય. દીકરીને પેટીમાં પુરી પેટી નદીમાં વહેતી મૂકી દે. ઉપર ધીને દીવો મૂકજો માથેથી અલામલા ટળી જશે.’

ને વાણિયાએ અલાલતામાંથી ભ્રમ રવા સંન્યાસીએ જેમ કહ્યું હતું તેમ ક્યું છે. રાતને વખતે પેટી ગંગાજીના જળમાં વહેતી મૂકી દીધી છે.

સંન્યાસીએ પોતાના શિષ્યોને કહી રાખ્યું છે : ‘રાતને વખતે નદીમાં એક

પેટી તરતી તરતી આવશે. એના ઉપર ધીનેા હીવો ગળતો હશે એ એ'ધાણીએ પેટીને ઝોળખતો ને પેટી અહીં લઈ આવી મારા ઝોરડામાં મૂકી રાખતો.'

પેટી તો તરતી તરતી ચાલી જાય છે, ત્યાં નદીમાર્ગે એક રાજકુમાર પોતાના રચાલા સાથે નીકળ્યો છે. એણે પેટી દીઠી છે ને નોકરો પાસે બહાર કઢાવી છે. પેટી ઉઘાડીને જુએ તો અંદર રૂપ રૂપના અવતાર લગ્યા છે. એણે ઠંથાને બહાર કાઢી છે. અંદર જંગલનો વાંદરે પુર્યો છે ને પેટી પાછી નદીમાં વહેતી મૂકી છે.

પેટી સંન્યાસીના આશ્રમ પાસેથી નીકળી એટલે શિષ્યોએ એને દીઠી છે. આજ પ્રમાણે પેટી બહાર કાઢી છે ને ઉપાડી લઈ જઈને સંન્યાસીના ઝોરડે મૂકી રાખી છે.

રાત પડી એટલે સંન્યાસીએ ઝોરડાનાં બાર ખંધ કર્યાં છે. દુગણાં જાણે અંધારા ઝોરડામાં રૂપનાં કુંડાળાં ફરી વળશે. એણે પેટી ઉઘાડી છે, ત્યાં તો એનાં હૃદયે એને આંખી વળ્યાં છે. અંદરથી લયંકર વાંદરો બહાર ફૂક્યો છે. સંન્યાસીનાં નાકઠાન કચી ગયો છે અને આખે અંધે સંન્યાસીને વિરૂપ બનાવી વાંદરો જંગલમાં નાસી ગયો છે.

સવારે ગામમાં વાતની જાણ થઈ ત્યારે બધા કંઈ હસ્યા છે કંઈ હસ્યા છે.

ને એમ કપટ-પ્રયોગ સિદ્ધ ન થાય તે જગતમાં આપણી હાંસી થયે.

ત્યારે યૌગંધરાયણે કહ્યું છે: 'એવી અંક રાખવાનું કાંઈ કારણ નથી આપણી યોજના સો વસા પાર પડશે. અને

આપણે જે યોજના કરશું એ કાંઈ સાવ છાની તો નહિ જ રાખીએ અંકમહા- સેનને વાત કરશું. વાસવદત્તાને વિશ્વાસ- માં લેશું. રાખનું શ્રેય ધાય છે એમ બાણીને તેઓ જરૂર સંમતિ આપશે. '

ત્યારે રુમણને કહ્યું છે: 'એ બધા તો કહાચ હા પાડશે. પરંતુ ઉદયનનું શું? વાસવદત્તા બળી મરી છે એટલું સાંભળીને જ એ તો પ્રાણ છાંડશે.

પુર્વે શ્રાવસ્તી નગરીમાં એક પૈસા- દાર શેઠ રહેતો હતો. એને એક દીકરી હતી. દીકરી એવી રૂપાળી કે જેની નજરે એ પડે એટું ચિત્ત ઠેકાણું ન રહે. એટલા માટે તો દીકરીનું નામ ઉન્માદિતી રાખેલું.

દીકરી માટી થઈ એટલે શેઠને થયું કે આપણો શબ્દ શુભવાત છે, સુનાત છે. એ જો દીકરી સાથે લગ્ન કરતો હોય તો આપણે બીજું કેકાણું જોતવું નહિ શેઠે રાત્ર પાસે વાત મૂકી શબ્દને પકિતોને કહ્યું: 'દીકરીના રૂપ, શુભ અને લક્ષણની પરીક્ષા કરો. '

ત્યારે પકિતોએ વિચાર કર્યો કે ઠંથા રૂપવતી છે, શુભવતી છે, લક્ષણ- વતી છે ને રાત્ર એની સાથે લગ્ન કરશે તો એ તો રાજકાજ પડતાં મૂકી રાત્ર ને દિવસ એની સાથે રંગ માણ- વામાં જ મગ્યો રહેશે ને રાત્રપતું કામ વણસી જશે

એમણે તો રાત્રને કહ્યું છે: 'ઠંથા તો કુલશ્રુણ છે. '

શબ્દને ના પાડી એટલે શેઠે એક સેનાપતિ સાથે ઠંથાનાં લગ્ન કર્યાં છે.

— એક દિવસ રાત્ર નગરની શેરીઓ- માં ફરવા નીસર્યો છે. ઉન્માદિતી અટારી-

એ ઊંચી વાળ ઝોળી રહી છે. રાજની નજર એના રૂપ ઉપર કરી ને કચેરીમાં આવી એ કાણુ છે એ પુછવા ઊઠે છે.

ત્યારે ઠારભારીઓએ કહ્યું છે 'એ તો પેલી શેઠની કન્યા. આપણે ના પાડી એટલે શેઠે એનાં એક સેનાપતિ સાથે લગ્ન કર્યાં છે.'

સાંભળીને રાજ ગુઢની જેમ ઊંચી રહ્યો છે. તે દિવસે પંડિતોને પુછ્યું ત્યારે પંડિતોએ એને કુલક્ષણા કહી અને આમાં કાને દોષ દેવો એ તો નહીં થઈ શકે તેમ નથી. એ તો પોતાના કર્મને દોષ દેતો કામલવરથી પીડાય છે.

સેનાપતિને વાતની બાજુ થઈ. એ કચેરીએ આવ્યો છે: 'હું' આપને મારી સ્ત્રી અર્પણ કરું છું. સુણેથી આપ તેને સ્વીકારો. અને એ રીત પસંદ ન હોય તો હું એને ઠાંધ દેવમંદિરે મૂકી આવું. દેવદ્રવ્ય તરીકે પછી એને આપ સ્વીકારજો.'

ત્યારે રાજાએ કહ્યું છે: 'તમારી પત્ની એ તો મારે મન પર-સ્ત્રી થઈ. મૃત્યુ ઠાલે આવતું હોય તો આજે આવે. હું પર-સ્ત્રી પર દષ્ટિ પણ નહિ કરું.'

ને વિરહવેદના એવી અસહ્ય હતી કે રાજા ગુરી ગુરીને ઘોઠા દિવસમાં મૃત્યુ પામ્યો.

એમ એક વખત નજરે જોવાથી જ એ રાજાનું મૃત્યુ થયું તો આપણા રાજાએ તો વાસવદત્તાનો આટલો સહવાસ સોંપ્યો છે. એના મૃત્યુ સમાચાર સાંભળવાથી ઉદયનનું શું થયે ?

ત્યારે યૌગંધરાએ કહ્યું છે: 'તમે દૃષ્ટાંતો તો ભારે સરસ આપો છો, બાઈ. પરંતુ વિયોગનું દુઃખ તો એક વખત

શ્રીરામને માથે પણ આવી પડ્યું હતું. એથી કરીને રામચંદ્રે ઈર્ષ પ્રાણ ત્યાજ્યા ન હતા.'

ત્યારે રુમણવાને કહ્યું છે: 'આપણા રાજા રામ નથી અને આ રામાવતારનો યુગ પણ નથી. વિરહવેદના કેવી હોય છે એની તમને શું ખબર પડે ? પુવે મથુરાનગરીમાં એક વાણિયો રહેતો હતો. એની પત્ની ઉપર એને પાર વગરનું હેત અને પત્ની પણ એક ધક્કા પતિથી વિખૂટી ન રહી શકે. એક વખત વાણિયાને ઈર્ષ અમરતનું કામ આવી પડ્યું. તેણે ગામ-તરે જવાની તૈયારી કરી.

પત્ની કહે: 'મને સાથે તેડી જાઓ.'

ત્યારે પતિએ કહ્યું છે: 'પરદેશના મામલા છે. તને હું સાથે કેવી રીતે વેંદારીશ ?'

પતિ તો ઝટ ઝટ ઘેરથી ચાલી નીકળ્યો છે. પત્ની કમાઈ જાલીને પતિ-નો માર્ગ જોતી જીભી છે. એની આંખેથી યાદ્રણ ને ભાદરવો ચાલ્યા જાય છે. અરેરે મારું શું થયે ? મને એકલીને અહીં મૂકીને પતિ પરદેશ ચાલી નીકળ્યા. મારા હોયલા દિવસ કેમ વીતયે ? એ તો વેદના સહન કરતી જીભી છે અને એ આઘાતમાં ને આઘાતમાં એનું પ્રાણપ્રાણ જીડી ગયું.

પતિ હત્યો તો સમુદ્રકિનારે પહોંચ્યો નથી ત્યાં એણે માઠા સમાચાર સાંભળ્યા: 'મારા પહેલાં શું એણે ગામતરું કર્યું ?'

એટલું જાણ્યો એ જાણ્યો. વાણિયો મૂર્છા ખાઈ ધરણીએ ઢળી પડ્યો છે. ને એના પ્રાણ તો એ પહેલાં પરવારી ગયા છે.

આમ વિયોગની વાત તો જુદી છે, મંત્રી. માટે આપણે કંઈ કરીએ તે પહેલાં કંઈ અનિષ્ટ ન થાય એની સાવચેતી રાખવી જોઈએ.’

ત્યારે યોગધરાયણે કહ્યું છે: ‘તમારી વાત તો જાણે આથી છે. પરંતુ આ તો રાજના મામલા છે. આમાં કૂટનીતિ-ને આશરો ન લઈએ તો રાજના કામ ન ચાલે ઉજ્જૈનીના રાજા પુષ્પસેન ઉધર એક વખત દુર્યમનો ચડી આવ્યા. દુર્યમનનાં ઝાઝાં જૂથ છૂતવાં સુરકેલ હતાં એટલે મંત્રીઓએ દુર્યમનોને કહે-વડાબચુ’ કે અમારા રાજા અબધલીએ જ મરી ગયા છે રાજનો કોઈ વારસ નથી એટલે તમે જ અમારા રાજા. આઠ’ યથુ’ કે સમયસર આવી પહોંચ્યા. દુર્યમન રાજનો રાજ્યાભિષેક થયો. પુષ્પસેન રાજ છાનો રહી રાજ્ય પાછું મેળવવાનો લાગ શોષે છે મંત્રીઓ એને મઠક કરે છે, ને એમ કરતાં નાણાને જોરે કરીને મંત્રીઓએ દુર્યમનોના લશ્કરને ફેરડ્યું. દુર્યમન રાજાને ઠાર કર્યો અને પુષ્પસેન ફરીથી પોતાને સિંહાસને બેઠો.

એમ રાજકાજમાં તો અનેક સુકિત-પ્રયુક્તિ કરવી પડે, આપણે બધી વાતે સાવધ રહેશું, પછી કંઈ?

ત્યારે રુમણવાને કહ્યું છે: ‘મંત્રી! તમે છુલ્લા હું હાર્યો.’

યોગધરાયણે વાસવદત્તાના બાઈ ગોપાલકને બધી વાત કહી વિશ્વાસમાં લીધો છે. રાણી વાસવદત્તાને ધીમે ધીમે બધી વાત કહી છે. વાત સાંભળી રાણીએ કહ્યું છે: ‘રાજાનું શ્રેય થતું હોય તો તમે કહો તે રીતે વર્તવા તૈયાર છું.’

ને બધી વાત પાકી કરીને પંત્રી

એક દિવસ મંત્રીએ રાજા પાસે વાત મૂકી છે: ‘લાવાણક દેશ ઘણો રમણીય પ્રદેશ છે. શિકાર માટે માટાં માટાં જંગલો છે. જંગલમાં પશુનો પાર નથી. આપણે લાવાણક જઈએ.’

ત્યારે ઉદયને પુછ્યું છે: ‘લાવાણક તો અહીંથી જૂઝ જ દૂર પાછા ફરતાં ઘણું મોડું થાય પછી અહીં રાણી વાસવદત્તાનું શું થાય?’

ત્યારે મંત્રીએ કહ્યું છે: ‘યહારાણી પણ સાથે આવશે.’

ત્યારે ઉદયને કહ્યું છે: ‘ત્યારે તો જૂઝ સરસ કરો તૈયારી’

પ્રવાસની તૈયારીઓ ચાલી રહી છે એવામાં એક દિવસ નારદ સુનિ કીર્ત્યાબી-માં આવી ચડ્યા છે. રાજાએ સુનિનો સત્કાર કર્યો છે. સુનિ વાતો કરે છે ને એમાં વાતમાંથી વાત નીકળતાં સુનિએ કહ્યું છે: ‘પુર્વે પાંચ પાંચ બાઈઓ વચ્ચે એક પત્ની દ્રૌપદી હતી. ઓ જ સુખ આપઠાનું મુજ છે તો આ તો રૂપ-સુંદર અને વળી જોગનમઠ બરેલી. આ રૂપે કરીને કોઈ દિવસ બાઈઓમાં વિખવાહ થયો તો પાંચવ કુળનો નાથ થયો. એવી જ રીતે અગાઉ એને ઠારણ સુંદ-ઉપસુંદનો વિનાશ થયો હતો.’

ત્યારે ઉદયને વચ્ચે કહ્યું છે: ‘એ સુંદરઉપસુંદની રી’ વાત છે? તે કૃપા કરીને મને કહો.’

ત્યારે નારદ સુનિએ કહ્યું છે: ‘હિર-વ્યઠચિપુના પંથના સુંદરઉપસુંદ નામે બે જ્ઞાનવો. તથા કરી પ્રણાલને પ્રસન્ન કર્યા. પ્રણાલએ વરદાન માગવાનું કહ્યું, ત્યારે જનને મોગ્યું કે ‘બધી માયા જાણીએ. ઈચ્છા પ્રમાણે રૂપ ધારી ચડીએ. ત્રણ-

લોકમાં ઠોઠાં અમને મારી શકે નહિ
અમને મારવાની શક્તિ કેવળ અમારામાં
જ હોય '

પ્રકાશનું વરદાન પામીને બને
દાનવો માતેલાં સાંઠની જેમ ચારે તરફ
ફરવા લાગ્યા અને ત્રણે લોકમાં ફાળો ફેર
વરતાવવા લાગ્યા એમનો વિનાશ કરવા
માટે પ્રકાશને તિલોત્તમા સરણ,
તિલોત્તમા એવી રૂપાળી કે એનું રૂપ બે
આંખે જોતાં ધરાઈએ જ નહિ એટલે તો
છત્રે એકઠુંબાર આંખો ફરી ને શબ્દોએ
આર મુખ ઠપ્પી.

વિંધ્ય પર્વતની તળેટીમાં સુંદરપુત્રે
આનંદ ઉછરે જ કરે છે ત્યાં તિલોત્તમા
આવી ચડી એને જોઈને સુંદર કહે:
'એ મારી પત્ની '

ઉપસુંદ કહે: 'એ મારી પત્ની.'

અને આ મારા તારામાંથી જાને વચ્ચે
મારામારી યમ અને બંનેનો વિનાશ થયો.

એટલે તો મેં પાંડવોને કહ્યું કે પાંચ
વચ્ચે એક પત્ની છે અને એમાં અંદર
અંદર રાગ યવાધી આખા પાંડવ કુળનો
નાશ ન થાય એટલું ધ્યાનમાં રાખજો.

પાંડવોએ મારી સલાહ માન્ય રાખી
અને પાંડવોનો વિજય થયો. એમાં ઠોઠાં
વખત સંકટ આવી પડે ત્યારે કાઢા
મોંઘસની સલાહ માનવી એ રાજાની
ફરજ છે. એથી જ રાજ્ય અને રાજાની
ઉત્તતિ છે. '

નારદમુનિ તો બે દિવસ રહી ચાલ્યા
ગયા છે. અને રાજ વાસવદત્તાને સાથે
લઈને લાવાણુકમાં આવી રહ્યો છે.

જંગલમાં ડેરા તંબુ તાણ્યા છે.
નંદનવન વચ્ચે બંધે સ્વર્ગ ખડું કરી

હીધું છે આનંદ કિલોળ ધામ છે અં
દિવસો રંગેચંગે પસાર ધામ છે.

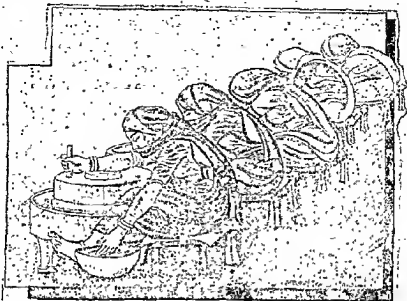
એક દિવસ ઉદયન શિકારે ગયો છે
ફર ફરતાં જંગલોમાં મહાગજતા હાથીઓ
મહાલે છે રાજાને ધયું છે એ આજે તો
હાથીશ વચ્ચે ફરીએ એ તો ફર ફરને
જંગલ નીકળી ગયો છે. કાણુ બંધે
ક્યારે યે પાછો આવશે.

રાજા શિકારે ચઢ્યો છે ને પાછાથી
મંત્રી યોગેશ્વરાયણ, સેનાપતિ રુમણાન,
વસંતક અને ગોપાલક મહારાષ્ટ્રી વાસવ-
દત્તાના શિબિરમાં લેગા થયા છે. બધાએ-
લેગા મળીને આજનો યોગ સરસ છે
એમ નક્કો કર્યું છે. મહારાષ્ટ્રીને પ્રાણશી-
નો વેશ પહેરાવ્યો છે. વસંતક પ્રાણશુ
બંદુ બન્યો છે. યોગેશ્વરાયણે વૃદ્ધ
પ્રાણશુનો વેશ લીધો છે, ત્રણે જણા
છાનામાના આદી નીકળ્યા છે.

ચાલતા ચાલતા ત્રણે મગધ રાજાના
નગરમાં આવ્યા છે રાજકન્યા પદ્માવતી
નગરને પાકર બગીચામાં રમે છે ત્યાં
વૃદ્ધ પ્રાણશુ આવી ચડ્યો છે એણે
રાજકુમારીને કહ્યું છે: 'આ આરંભિકા
નામની મારી પુત્રી છે એનો પતિ
ક્રુદ્ધ થઈ ગયો છે અને કયાંક ચાલ્યો
ગયો છે હું એની શોધમાં નીકળ્યો છું.
પણ આ પાંગળા સંધવારા સાથે હું એને
ઢેલી રીતે શોધી શકીશ ? મારી પુત્રીને
તમે અહીં રાખો તો મારા કામમાં મને
સરળતા થાય કન્યાનો પતિ મળી આવશે
એટલે તરત જ હું એને લઈ જઈશ. '

ત્યારે રાજપુત્રીએ કહ્યું છે: 'મલે
તમારી પુત્રી મારી સાથે રહેશે. '

[આધુ]

વર્ણના સંતત ઉદ્યોગ અને સંયોધન બાદ અમારા ઉદ્યોગમૃદ્ધમાં-તમાકુની ખાસ પસંદ કરાયેલી જાતની ચોકળી પાંદડીઓને-ખાંડવા, ભરડવા, આંધો નાખવા તથા ઉચિત પ્રમાણમાં મિશ્રણ કરી, તમાકુનું ઉપયોગી તત્વ જળવાઈ રહે તે સુજળ હળવા વગેરેની કમળદ્વ દ્રવ્યોનો ઉપયોગ કરી, કનેક્ટના કુદ અને ખુરજોદાર અત્તરોની મેળવણી કરી નવા વાપરનારને પણ અતુલ પડે તેવી ક્ષમ્ય, સારિયક અને સુવાસિક-

બાળમુકુંદ છાપ

મુંઘવા અને ધસવાની ઉત્કૃષ્ટ

ત.પ કીર

[તમે પણ તમારા હાતના અને 'મોઢાના' રેખને કે માંખાના દુઃખોવાને નાબૂદ કરવા કે-હાત-મુખ રવચ્છ-મુવાસિક અને મગજ પ્રકુચિત રાખવા માત્ર એક વાર વાપરી જુઓ]

એકલા બનાવનાર:- ઈશ્વર રત્ન વર્કસ.

મુખ્ય દુકાન
આંબાચોક

ભાવનગર
(સોગંદ)

શાખા
રાસદ બજાર

જેલી સવારનો જાલો મિત્ર !

હંમેશ તાજ-સોડમવંતી

એન. એમ. બ્રાન્ડ
ચાહા

એનો એક જ ડોઝ-દિવસભર બદતને
સ્ફૂર્તિમય રાખે છે.

૧. ૨ ૩ ૪ ૫ રતલના પેટમાં મળી ગકે છે
તેમજ 'કોમન', 'સ્ટ્રોંગ', 'એમરસા સ્ટ્રોંગ'
'બ્રાન્ડ બ્રાન્ડ' વી ૧૫ રતલી પેટીમાં માંગા

એજન્ટો તથા સ્ટોકીસ્ટો નીમવાના છે.

બ્યાપારી ચરતો તથા બીજી પુછપરછ માટે—

નારીએલવાલા ડેાર્પોરેશન

૫૦, નેચ્યુઅલ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૧૯

JAIR